

ИСКАНДАР РАҲМОН

**ОҚ ЛИБОСЛИ
ХАЛОСКОРЛАР**

**ТОШКЕНТ
ИБН СИНО НОМИДАГИ
НАШРИЁТ-МАТБAA БИРЛАШМАСИ
1995**

Искандар Раҳмон, .

**Р33 Оқ либосли халоскорлар.—Т.: Ибн Сино номидаги
нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1995.—250 б.**

Қуролли Кучлар фахрийси, соғлиқни сақлаш аълочиси, истеъ-
фодаги тиббий хизмат подполковниги, Ўзбекистон Журналистлар
уюшмасининг аъзоси Искандар Раҳмоннинг диққатингизга ҳавола
қилинаётган ушбу тўплами 1941—45 йиллардаги фашизмга қарши
урушда жантоҳ ва унинг ортида мардлик, жасорат намуналарини
кўрсатган шифокор юртдошларимизга бағишланган бўлиб, уларнинг
урушдан сўнгги йиллардаги фаолиятлари ҳақида ҳам ҳикоя қилади.

Бу Ибн Сино номидаги нашриёт томонидан 1991 йилда чоп
этилган шу мавзудаги изланишларнинг давоми бўлиб, уни бир қадар
тўлдиради.

Тўплам кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

5+63.3 (2) 722.78

И 1305010000—005
М 354 (04) 95

ISBN 5-638-01120-X

© Искандар Раҳмон, 1995.

МУАЛЛИФДАН

Мустақил Ўзбекистонимизнинг бозор иқтисодиётига ўтаётган мураккаб бир даврида "қоғозни қоралаб" уни чоп этириш ҳам осон эмас. "Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмас" деганларидек, менинг не машаққатлар билан ёзган ушбу китобимнинг Сиз азиз ўқувчиларга етиб боришида кўпчиликнинг ҳиссаси бор, албатта. Мен ўзининг доно маслаҳатлари, қўлидан келган барча имкониятларини аямаган ҳамда мени моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаган Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазири Шавкат Иброҳимович Каримов, вазир муовини Баҳодир Усмонович Йўлдошев, ўсмирлар бошқармаси бошлиғи Фозил Назирович Ҳасанов, вазирликнинг барча вилоят ва туманларидаги соғлиқни сақлаш бошқарма, бўлимлари бошлиқлари, Ўзбекистон Республикаси Мудофаа ҳамда Халқ таълими вазирликлари, Ёшлар Иттифоқи Марказий Қўмитаси, армияга кўмаклашувчи "Ватанпарвар" жамияти, Ўзбекистон Журналистлар уюшмаси, Ўзбекистон матбуотини қўллаб-қувватлаш жамғармаси раҳбарияти, шунингдек Ибн Сино номидаги нашриётнинг ижодий жамоаси ва Тошкент китоб-журнал фабрикаси меҳнат аҳлига чин дилдан миннатдорчилик билдириб, уларга эзгу тилакларимни изҳор қиламан.

ҒАЛАБАМИЗ МУҚАДДАСДИР!

Урушнинг номи ўчсин! Унинг яхшиси бўлмайди. Мен ўз ҳаётимда бир эмас, учта уруш қатнашчиси бўлганим учун ҳам шундай дейишга қақлиман. Айниқса, 1941—45 йиллардаги иккинчи жаҳон уруши яна бир тарихий қаҳқатни бутун бўй-басти, салобати билан амалда исботлади. Ҳар қанча талафотлар кўрмасин, қурбонлар бермасин, ўз Ватани, эрки-озодлиги учун курашган халқ охир-оқибатда ғалаба қозонади. Шундай бўлган, ҳозир ҳам шундай, бундан буён ҳам шундай бўлади.

Ирқидан, миллатидан, этникодидан қатъи назар барча — Карелиядан тортиб Курил оролларигача бўлган беадад ҳудудда яшаётган халқлар қулликка тушиб қолмаслик учун жон фидо қилишга ҳам тайёр эканликларини исбот қилдилар ва керак бўлганда жон фидо қилдилар.

Қарийб 50 йил илгари фашист босқинчилари устидан қозонилган тарихий Ғалаба Республикамиз Президенти И. А. Каримов таъбири билан айтганда, тинчликсевар кучларнинг, ўз Ватанларини кўз қорачиғидек асраган фарзандларнинг қонлари, жонлари, бетакрор мардликлари, фидойиликлари эвазига қўлга киритилган. Фашистлар томонидан қилинган бу босқинчилик уруши халқимизни катта синовдан ўтказди, айни вақтда тиллари, динлари ҳар хил бўлган элларни бир-бирига яқинлаштирди ва бирлаштирди.

II жаҳон уруши ҳозирда 1941—45 йиллардаги фашизмга қарши олиб борилган уруш деб аталади. Қозонилган Ғалаба кунни эса, фашизм устидан эришилган оламшумул тарихий Ғалаба деб аталади. Бу Ғалабани ўзбекистонлик мард, довюрак қиз-ўғлонларнинг жасоратисиз сира тасаввур қилиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам бу Ғалаба кунни умумхалқ байрами сифатида катта тантана қилинади.

Расмий маълумотларга кўра, Ўзбекистондан жаъми 1.433.230 киши урушга чақирилган. Шулардан 395,725 киши ҳалок бўлган, 263055 киши бедарак йўқолган ("Халқ сўзи" газетаси, 1994 йил 23 февраль). Уларнинг кўпчилиги ҳали ҳаёт лаззатига тўйиш у ёқда турсин, ҳатто уни татиб

қўришга ҳам улгурмаган 18—20 ёшли навқирон йигитлар эди.

Ўзбекистоннинг турли шаҳар ва қишлоқларида ҳанузгача умр йўлдошини, отаси, акаси, амакиси, тоғасини интизорлик билан кутаётганлар озми? Улар орасида чимилдиқда ёлғиз қолганлар ёки бир-икки боласи билан бева қолиб, бошқа турмуш қурмай, ҳамон жуфти ҳалолини кўзи тўрт бўлиб кутаётганлар, бирон-бир хабарга зор бўлганлар қанча.

Уларнинг порлоқ хотираси шаҳар ва қишлоқларда тикланган ёдгорликлар, мангу олов шуълаларида, уларнинг маълум ва номаълум қабр тошларига ёзилган қалб сўзларида, туғишганлари ва яқин дўст биродарларининг қалбида мангу армон ва фироқ аламлари билан сақланмоқда. Шунинг учун ҳам урушда қозонилган Ғалабамиз муқаддасдир!

Маълумки, 1418 кеча-кундуз давом этган оғир уруш йилларида тиббиёт ходимлари ҳам мардлик, қаҳрамонлик намуналарини кўрсатганлар. Улар уруш йиллари ярадор ва беморларни мумкин қадар қисқа фурсатларда соғайтириб, жанговар сафга қайтариш, ҳарбийлар ва фуқаролар орасида юқумли касалликларнинг тарқалишига йўл қўймасликдек масъулиятли вазифани шараф билан адо этдилар. Бунда улар ўзларининг барча билим ва ташкилотчилик қobiliятларини сира аямадилар. Урушда жаъми 116 мингдан ортиқ шифокор ва 30 мингдан зиёд соғлиқни сақлаш ходими иштирок этган бўлса, шулардан 47 киши Иттифоқ Қаҳрамони, 19 киши I, II ва III даражали Шухрат ордени нишондорлари бўлишди. Қарийб 100 минг шифокор бошқа турли жанговар нишонлар билан тақдирланди.

Уруш йиллари Республикамиз даволаш масканига айланди. Бу ерда шифокорлар ўнлаб эвакуацион, кўчма госпиталларда фаолият кўрсатиб, ярадор ва беморларни даволашда янги, илғор усуллардан фойдаландилар, мураккаб жарроҳлик усулларини муваффақиятли амалга оширдилар. Эвакуацион госпиталларга ҳар томонлама ёрдам бериш, уларни озиқ-овқат билан таъминлаш, маданий-маиший хизмат кўрсатиш учун республикамизнинг 750 дан ортиқ турли ташкилот, корхона ва муассасалари, давлат ҳамда жамоа хўжаликлари оталиққа олдилар.

Уруш йиллари ҳам жангтоҳларда, ҳам мамлакат ичкa-рисидa Ғалаба учун қонини ҳам, жонини ҳам аямаган 4 мингдан ортиқ тиббиёт ходими жанговар нишонлар билан тақдирланди. Уларнинг айримлари бугунги кунда тинч меҳнат ва бахт нашидасини суришмоқда. Аммо уларнинг

кўпчилиги бугун сафимизда йўқ. Фақат уларнинг муборак исми тилимиз ва дилимизда мангу сақланмоқда. Улар босиб ўтган шарафли йўл ёш авлодлар учун жасорат мактаби бўлиб қолди. Ўтиборингизга қавола қилинаётган очерклар тўпламида ҳам жангтоҳларда, ҳам фронт ортида тенгсиз мардлик, жасорат намуналарини кўрсатган шифокорларимиз ҳақида баҳоли қудрат қикоя қилинади.

Қаҳрамонларимиз, халоскорларимизнинг номи абадий, уларнинг жасорати эса унутилмасдир.

Ғалабанинг 50 йиллиги арафасида мазкур тўпламнинг нашр этилиши айни муддаодир.

ИБРОҲИМ РАҲИМ
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

Яқинда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони билан оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, жисмонан ва ахлоқан соғлом авлодни камол топдиришдаги улкан ҳиссалари учун жумҳуриятимиздаги бир гуруҳ фаолларга мустақил республика-мизда таъсис этилган илк фахрий нишон — "Соғлом авлод учун" ордени тантанали равишда топширилди. Улар орасида шифокор-жарроҳ, республика фахрийлар кенгашининг аъзоси Муқаддам Ашрапова ҳам бор эди.

Гап урушда қатнашган шинелли қизлар ҳақида борар экан, Муқаддам Ашрапова номини тилга олмай ўтолмаймиз. Пойтахтимизнинг Мустақиллик майдонидаги номаълум жангчилар хотирасига ўрнатилган ёдгорлик олдидан қишин-ёзин одам аримайди. Шаҳримизга турли юртлардан келган меҳмонлар дейсизми, келин-куёвлар дейсизми уларнинг пойига анвойи гуллар қўйиб, бир дақиқа сукут сақлашади. Мангу олов эса озодлик йўлида жон фидо қилиб, бедарак йўқолган мард ва баҳодир халоскорларимизнинг руҳи доимо уйғоқлигидан дарак бергандек лов-лов ёниб туради, кўнгилларга тескин беради. Аммо кўпчилик мана шу муқаддас хок ва мангу оловни юртимизга олиб келган делегация орасида уруш қатнашчиси, тиббиёт фанлари доктори, профессор М. Ашрапова ҳам бўлганлигини билмаслиги мумкин.

...Куни-кечагидек унинг ёдида. 1941 йил 21 июнда Тошкент тиббиёт институти битирувчиларининг сўнгги имтиҳони бўлди. Ўз тенгқурлари, курсдошлари қатори унга ҳам шифокорлик дипломи топширилди. Унинг қалбидаги улкан орзу — жарроҳ бўлиш орзуси ушалди. Машҳур жарроҳ, профессор Михаил Александрович Астровга шогирд бўлиш орзуси анчадан бери унинг қалбида туғён урар эди.

Муқаддам эрталаб ширин хаёллар оғушида уйқудан уйғондида кундалик одати бўйича уйдагиларга ҳалақит бермаслик учун радионинг мурувватини аста буради. Ҳозир тонгги дилрабо куй, тарона янграйди... Йўқ, бугун ундай

М. Ашрапова

бўлмади. Радиодан уруш бошланганлиги ҳақидаги муҳим хабар эшитилди. Муқаддам бир зум ўзини йўқотиб қўйди...

Ҳаммаёқда сукунат, тўсатдан сафарбарлик. Узун қора сочларини турмаклаб олган Муқаддам битирув кечасида кияман деб тиктирган хонатлас кўйлагини кўлига олди-ю, қайта шкафга илди. У енгил-елпи кийиниб институтга, дўстлари, дугоналари олдига ошиқди. Уч-тўрт дугона гапни бир жойга қўйиб, ҳарбий комиссариатга боришди. Бироқ, у ердагилар ҳозирча фронт орқасида ишлаб туришни маслаҳат беришди. Муқаддам соғлиқни сақлаш

халқ комиссарлигининг йўлланмаси билан Тожикистоннинг Конибодом туманига қараб йўл олди. У 1941—42 йилларда мақаллий аҳоли орасида тарқалган ич терлама, безгак касаллигига чалинган беморларни даволашда жонбозлик кўрсатди. Бироқ, у ерда қам урушга юборишларини сўраб ҳарбий комиссариатдагиларни ўз ҳолига қўймади.

— Ниҳоят, 1943 йилнинг февраль ойида Москвага ўқишга кетаяпман, деган баҳона билан уйдагиларни аранг кўндириб, ўз хоҳишим билан урушга жўнадим,—дея ўша кунларни эслайди Муқаддам опа. Фақат учбурчак хат келгандagina уйдагилар менинг фронтда эканлигимни билишган. Дадам раҳматли мени қойиш ўрнига шундай ажойиб хатлар ёзар эдиларки, уни қар гал ўқиганимда кўнглим тоғдек кўтариларди. "Майли қизим, ўғлим йўқ деб ўксиб юардим. Сен менинг ҳам ўғлим, ҳам қизимсан. Мард бўл, тўғри бўл! Олгину олдирмагин, омадингни берсин, она қизим!" деб ёзардилар менга улар.

Мен даставвал 1-Украина фронтининг 155-ўқчи дивизияси, 786-ўқчи полкида катта лейтенант унвонида жангга кирдим. Кейинчалик Брянск, Шимоли-Ғарбий фронтларда, Курск ёйини ёриб ўтишда 1 ва 4-Украина фронтлари олиб борган жангтоҳларда қатнашиб, жарроҳлик қилдим. Жанг-

чилар билан минглаб чақирим йўлларни яёв юриб, кунига 200 га яқин операция қилган вақтларим ҳам бўлган.

Агар эринмай санаб кўрадиган бўлсак, жарроҳ неча минглаб аскарни ўлим чангалидан қутқариб, уларга қайта ҳаёт бахш этган.

Муқаддам Ашрапова Москвадан Карпат тоғларигача бўлган оғир ва машаққатли жанговар йўлни шу тариқа мардонавор босиб ўтди. Ўз ҳаётини хавф остида қолдириб Ватан ҳимоячилари ҳаётини сақлаб қолган ва уларни жанговар сафга қайтарган Муқаддам Ашрапова кўрсатган довжураклиги ва олийжаноб хизматлари учун Қизил Юлдуз, биринчи ва иккинчи даражали Ватан уруши ордёнлари, бир неча жанговар медаллар билан мукофотланди. Уруш тугагач эса ғолиблар қаторида ўз она юрти Тошкентга қайтди. Ўзи ўқиган тиббиёт институтига ишга жойлашиб, устози М. А. Астров қўлида ишлай бошлади. Мураккаб операцияларда устози билан ёнма-ён туриб, "қўлини ўргатиб, кўзини пишитар" экан, Муқаддам бир лаҳза илмий изланишларини бўшаштирмади. Ҳаракатда баракат деганларидек, 1953 йилда номзодлик, 1964 йилда докторлик диссертацияларини муваффақиятли ёқлади. 1966 йилдан бошлаб Тошкент Давлат тиббиёт институтининг жарроҳлик клиникаси ва кафедрасига мудирлик қилди, кўплаб илмий мақолалар, дарсликлар ёзди, ажойиб шогирдлар етиштирди. Бундан ташқари, жамоатчилик ишлари, турли илмий анжуманларда фаол қатнашди, ўзининг тўғрилиги, меҳнатсеварлиги, ҳалоллиги бонс минглаб беморлар дардига даво топиб, уларнинг иззат-ҳурмати, эътиборини қозонди.

Муқаддам Ашрапованинг Ватан, халқ олдидаги кўп йиллик самарали меҳнатлари муносиб тақдирланди. Унинг кўксини жанговар орден ва медаллар қатори "Ҳурмат белгиси" ордени ҳамда "Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор, фан арбоби" номли юксак унвонлар нишони беади.

— Урушдан кейин 44 йил Тошкент тиббиёт институтида ишладим, — деди суҳбатимиз сўнгида Муқаддам опа, — ҳозир нева-чевараларим, шогирдларим даврасидан, нафақага чиқдим. Ўзбекистонимизнинг истиқболи порлоқ. Унинг мустақкам бўлиши, янада гуллаб-яшнашида биз фахрийлар қўлимиздан келган ёрдамимизни аямаймиз. Томиримизда қонимиз жўш урар экан, давлатимизнинг равнақи учун астойдил хизмат қиламиз. Ўзбекистоннинг мустақиллиги биринчи навбатда унинг тинчлигига боғлиқ. Шунинг учун ҳам осмонимиз доимо мусаффо бўлсин!

Кираверишдаги дарвоза пештоқига "Бу ерда 1941—45 йиллари 4106-рақамли эвакогоспиталь жойлашган эди" деган сўзлар ўйиб ёзилган мрамар тахта ўрнатилган. Турон санаторийсининг бош шифокори Ҳ. Асқаров ўз хонасида ҳар кунги беш дақиқали йиғилиш ўтказар экан, ҳаммага бир-бир назар ташлади. Пойгакда бошини эгиб, ғамгин ўтирган ҳамширанинг кайфияти унга ёқмади. "Нима бўлдикин унга? Яна эри ичиб келиб, жанжал қилдимикин? Қўли енгил, хушмуомала, эпчил аёл бу Хатирахон тушмагур" хаёлидан ўтказди бош шифокор. У йиғилишни якунлар экан: Ҳаммага жавоб. Ишларингизни бошлайверинглар, омад тилайман. Хатирахон, Сиз эса қолинг, деди.

У қаршида "Менда нима гаплари бор экан", деган хаёлда ҳижолатомуз тикка турган оқ халатли ҳамширани ўриндиққа таклиф қилди-да, уни сўроққа тутди:

— Хўш, тинчликми қизим, хомуш кўринасиз?

— Ҳеч гап йўқ, Ҳожи Асқарович, ўзим шундай...

— Бўлиши мумкин эмас. Нимадир Сизни қаттиқ безовта қиляпти. Кўзингиз айтиб турипти. Айтинг, нима гап? Бу ақволда дам олувчиларнинг кайфиятига салбий таъсир кўрсатишингиз мумкин.

— Тўғри айтасиз, Ҳожи Асқарович,— деди ҳамшира кўзига ёш олиб.— Уйда болам иситмалаб ётибди. Кечаси билан тепасида мижжа қоқмай чиқдим. Ишга келмасам дам олувчилар сарсон бўлиб қолмасин деб, боламни кўшнига қолдириб келдим.

— Доктор чақирдингизми?

— Йўқ.

— Дори-пори бердингизми?

— Йўқ, сув ичса ҳам қайт қилиб ташляпти.

— Ҳозироқ уйга боринг, болангиз соғаймагунча кўринманг бу ерда. Бирор ёрдам зарур бўлса, сира тортинманг.

У ҳамширани кузатиб, энди ўрнига ўтирган эди, эшик очилиб кир юувчи аёл кўринди.

— Келинг, келинг Мария Афанасьевна.

— Маша деяверинг, Ҳожи Асқарович.

— Йўқ. Сиз ҳурматли Мария Афанасьевна. Машалик даврингиз аллақачон ўтиб кетган. Уруш йиллари бу ердаги эвакогоспиталда ишлаган даврингизда ёшгина, келишган Маша эдингиз, энди Маша дейиш ярашмайди.

— Раҳмат, Ҳожи Асқарович.

— Хўш, келинг, хизмат? Яна кир ювадиган машина ишдан чиқдими ёки совун етишмаяптими?

— Ҳаммаси бор, ҳамма нарсa етарли, Ҳожи Асқарович. Машина бузилса қараб ўтирармидим. Ҳар қанча кирни қўлда бўлса ҳам ювиб ташлайвераман.

— Хўш, унда нима гап?

— Биласизми, Ҳожи Асқарович, — деди кир ювавериb оқ ем бўлиб кетган қўллариbи бир-бирига ишқалаб Мария Афанасьевна. Володягинам яна бир ишкал чиқарибди. Ёмон болаларга қўшилиб дарсларга қатнамай қўйган эмиш, уни техникумдан ҳайдашипти. Ўқиши тугашига 5-

6 ойгина қолган эди. Ёлғиз ўзим смай едириб, киймай кийдириб, аранг ўқитаётган эдим. Энди нима қиламан? Бу кунимдан ўлганим яхши. Жуда ҳам қийналиб кетдим, ёрдам беринг.

Ҳожи Асқарович аёлни тинчлантириб, ишга юборди-да ўзи ҳамма ишини йиғиштириб қўйиб Володянинг тақдири билан шахсан шуғулланди.

— Йўқ, бўлмайди, деб туриб олди техникум директори, бошқаларга ўрнак бўлиш учун ҳам уни албатта ўқишдан ҳайдашимиз керак. Буйруқ чиқди — гап тамом.

— Илтимос, жон ука, — деди Ҳожи Асқарович ўғли тенги келадиган йигитга ялиниб, — шу бола жувонмарг бўлмасин. Отаси уруш ногирони бўлиб, ўлиб кетган. Ёлғиз онаси бизда ишлайди, жуда меҳнаткаш, оқила аёл. Ахир мен бу жамоанинг раҳбари — отасиман. Бу боланинг тарбиясига мен ҳам жавобгарман. Соч-соқолим оқи ҳурмати шу гал кечиринг, унинг тарбияси билан энди ўзим шуғулланаман.

Астойдил йиғласанг, сўқир кўздан ёш чиқар, деганларидек, бу гаплардан кейин директорнинг кўнгли бўшаши шекилли Володя ўқишга қайтадан тикланди. Кўп ўтмай Володя ўқишини тугатиб, ишга тушиб кетди. Орадан бир қанча вақт ўтар-ўтмас Ҳожи Асқаров номига Қорақалпоғистондан совға ва хат келиб қолди. "Отахон! Мен

Ҳ. Асқаров

Сизнинг яхшилигингизни бир умр унутмайман. Арзимаса ҳам ҳалол меҳнатим ва пешона терим билан тошган пулимга Сизга кўйлак, бўйинбоғ ва дастрўмол юбораяпман. Совгамни қабул қилиб, мени эслаб юрсангиз. Ўғлингиз Володя".

Ҳа, бундай савобли, ҳайрли ишлар Ҳожи Асқаров фаолиятида талайгина. У одамларга меҳр-шафқатли, оқибатли, саҳоватли бўлишни ёшлигидан, ота-онаси, яқинларидан ўрганган.

Мен ёши саксондан ошган бўлса ҳам кўринишидан ҳали анча тетик, гап-сўзлари бурро бу отахон билан суҳбатлашиб, унинг босиб ўтган ҳаёт йўлига назар ташлар эканман, унинг чиндан ҳам туғма руҳшунос, тадбиркор раҳбар, жонкуяр мураббий, тажрибали шифокор, жангу жадалларни кўрган ҳалоскор инсон эканлигига яна бир карра ишонч ҳосил қилдим.

Махсус маълумотни 1929 йилда Тошкентдаги округ педагогика билим юртида олган ва 1935 йилгача Самарқанддаги ўқитувчилар тайёрлаш техникумида, Тошкентдаги ипакчилик илмий-текшириш институти ва ҳисоб-иқтисод билим юртларида математикадан дарс берган Ҳожи Асқаров ўз соҳаси бўйича катта ҳаётий тажриба ва малакага эга бўлиб етишди. Энди у тиббиёт билан шуғулланишга азму қарор қилди. Очиги, ундаги бу ҳавасни тўнғич акаси, таниқли олим, академик Акбар Асқаров уйғотган эди.

1935 йили Тошкент давлат тиббиёт институтига ўқишга кирган Ҳожи Асқаровни ўша йили уйлантириб қўйишди. Оила, рўзгор ташвиши зиммасига тушган Ҳожи Асқаров кундузи ўқиб, кечқурунлари кечки курсларда муаллимлик қила бошлади. 1940 йили у шифокорлик дипломини қўлига олганида рафиқаси Тоҳирахон билан иккита қизчалик бўлишганди. Уни Бухорога йўлланма билан ишга юборишди. Ёш шифокор аввал фельдшер- акушерлар тайёрлаш билим юртида муаллимлик қилди, сўнгра у ерга директор қилиб тайинланди.

1941 йили тўсатдан бошланган уруш Ҳожи Асқаровни ҳам четлаб ўтмади. У бола-чақасини Тошкентга, кекса ота-онаси олдига юборди-да, ўзи Ватан ҳимоясига жўнаб кетди. Аввал қўшни Эрон давлати ҳудудига турган қўшинларимиз, сўнгра 99-ўзбек отлиқ дивизияси таркибида Сталинград фронтига келиб қўшилди. Сўнгра 66-гвардиячи ўқчи дивизия санитарлар взводи командири сифатида унинг чинакам ҳарбий жанговарлик фаолияти бошланиб кетди.

— 1942 йилнинг охири, 1943 йилнинг бошларида Сталинград остоналаридаги Подпешенск қишлоғи яқинида турардик, — дейди Ҳожи Асқаров жангтоҳларда кечирган ҳаё-

тини кўз олдига келтириб,— асосий қисмимиз Дон дарёсининг нариги томонида турарди. Командиримиз мени ҳузурига чақириб вазиятни тушунтирди: "Ўртада алоқамиз узилгани учун Дон дарёсининг нариги томонига усталлик билан ўтиб, қисмларимизнинг фалон кун ва соатда катта ҳужумга ўтиш учун қаттиқ тайёргарлик кўраётганлиги ҳамда ярадор ва беморларни қабул қилиш учун зарур чора-тадбирларни кўриш кераклигини хабар қилиб, тезда орқангизга қайтиб келасиз", деди. "Есть!" деб йўлга отландим.

Дон дарёсини кечиб ўтишда анча қийинчиликларга дуч келдим. Душман тинмасдан ўққа тутар, бомбардимон қиларди. Бир нечта шерикларимиз ҳалок бўлишди. Аччиқ изғиринда оёқ-қўлимни совуқ урса ҳам қисмимизни аранг топиб бордимда, топшириқни штаб бошлиғига етказдим ва орқага қайтдим. Эртасига эрталаб командиримиз қўшинларимиз саф тортиб турганида мени чақириб, "Жасорат кўрсатгани учун" жанговар медали билан мукофотлади.

Сталинград учун бўлган ҳаёт-момот жангида оғир ярадор бўлиб, анча вақт беҳуш қор тагида қолиб кетибман, оёқ-қўлимни совуқ уриб, шишиб кетибди. Кўзимни очсам, дала госпиталида ётибман. Шу ердалигимда командирларим тепамга келиб, "Сталинградни ҳимоя қилганлиги учун" нишонини топшириб кетишгани худди кечагидек эсимда.

Ҳожи Асқаров госпиталдан соғайиб чиққанидан кейин Курск ёйидаги жангларда, Полтава, Киев шаҳарларини душмандан озод қилишда фаол қатнашди.

— 1945 йили Ғалаба билан Тошкентга қайтгач, узоқ вақт ҳарбий госпиталда даволандим. Ўша қор тагида қолиб кетишнинг асорати ҳануз сезилиб турарди. Сал ҳавога булут чиқса ёки момақалдиरोқ гумбурласа, худди юрагим жойидан кўчиб, дардим янгилангандек бўлади. Мана, бир неча йилдирки, терим остига тикиб қўйилган кардиостимулятор — сунъий юрак аппарати билан тирикман. Ажалим етмаган экан, шу кунларга етиб келганимга минг бор шукур қиламан.

Соғлиғи ёмон бўлишига қармай, Ҳожи Асқаров ўзининг барча куч-ғайрати, билими ва ташкилотчилик қобилиятини халқ саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлашга бахш этди. 1945—53 йилларда Қашқадарё вилояти соғлиқни сақлаш бўлимига бошчилик қилди, вилоят ижроия қўмитаси раиси муовини сифатида катта ишларга бош-қош бўлди. 1953 йилдан 1979 йилгача эса Турон санаторийсида бош шифокор бўлиб қизгин фаолият кўрсатди. Шу ерда унинг соч-соқолига оқ тушди, куну тун қилган хизматлари эвазига эл-юрт

ишончи, ҳурматиға сазовор бўлди. У бошлиқ саломатлик маскани нафақат Ўрта Осиёда, балки собиқ Иттифоқда ҳам катта обрў-эътибор қозонди, юксак давлат мукофотлари билан тақдирланди. Қуйидаги мактуб гапимизнинг исботи бўлади.

"Ассалому алайкум муҳтарам

Ҳожи Асқар ўғли ҳазратлари!

"Турон санаторийси жамоаси Сизни ажойиб тантана — таваллудингизнинг муборак 85 йиллиги билан чин қалбдан табриклайди. Сиз жумҳуриятимиз аҳолисининг соғлиғини сақлаш ва мустаҳкамлашдек олижаноб ишга кўп ижодий куч-ғайратингиз, бой билим ва тажрибангизни аямай сарф-ладингиз. Жамоамизга энг оғир тикланиш даврида чорак асрдан ортиқ раҳбарлик қилиб, санаторий ходимлари ва дам олувчиларнинг меҳр-муҳаббатига, иззат-ҳурматиға сазовор бўлдингиз. Урушнинг фаол иштирокчиси сифатида жанг-жадалларда жонини ҳам, қонини ҳам аямай, бизга шу бугунги тинч, осойишта кунларни қадя этган мард, жасур, фидойи инсонсиз. Ҳалоскоримиз сифатида элимиз сизни қадрлайди, шунинг учун ҳам бизнинг ҳақиқий ифтихоримиз, ғуруримиз ҳисобланасиз. Сизнинг хормай-толмай қилган меҳнатларингиз, барчамизга қилган оталарча ғамхўрлигингиз туфайли санаторийда тиббиёт ходимларининг шундай бир ажойиб, аҳил, меҳнаткаш, ўз касбини жон-дилидан севадиган янги бир авлоди етишиб чиқдики, улар бурчға садоқатнинг энг олий, муқаддас намуналари, жанговар анъаналарини худди Сиз бизнинг онгимиз ва руҳимизга сингдиргандек шараф билан давом эттирмоқдалар. Ҳаётингизнинг энг ёруғ, энг қувончли ва бахтли кунни бўлган бу шодиёна дамларда азизимиз Ҳожи Асқар ўғиллари Сизга бардамлик, мустаҳкам соғлиқ, узоқ ва баракали умр, оилавий бахт-саодат, инсон сиҳат-саломатлиги, осойишталигини улуғлашдаги барча эзгу-ниятларингиз рўёбға чиқишини астойдил тилаб қоламиз.

Сизга чексиз ҳурмат ва эҳтиром ила санаторий жамоаси".

Дарҳақиқат, уруш ва меҳнат фахрийси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор, соғлиқни сақлаш ва санаторий-курорт ишларининг жонкуяр дарғаларидан бири, шода-шода жанговар орден ва медаллар соҳиби, ажойиб оила бошлиғи, табаррук отахон Ҳожибобо Асқар ўғли билан нафақат Турон шифо маскани жамоаси ва у яшаб турган Яккасарой туманидаги "Тепа" маҳалла аҳолиси, балки бутун Ўзбекистон фахрланади.

Халқимизда ажойиб бир мақол бор: "Катта арава қайси йўлдан юрса, кичиги ҳам шу йўлдан боради". Бу ҳаёт ҳақиқати том маънода тиббиёт фанлари доктори, профессор, Давлат мукофоти совриндори, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби Фозил Файзи-раҳмонович Амировга тааллуқлидир. Аслида Семипалатинск музофотининг Белагач туманидаги Зубаировка қишлоғида таваллуд тошган Фозил тақдир тақозоси билан Тошкентга келиб қолди. Ёшлигидан ўткир зеҳнли, тиришқоқ, абжир, меҳнатсевар, билимга тапша бўлгани учун ҳам у 1933—1938 йилларда Тошкент Давлат тиббиёт институтида таҳсил кўрди. Айни вақтда ишчилар куллиётида бўлажак талабаларга ўзбек тилидан дарс берди. Институтни имтиёзли тугатгач, топографик анатомия ва оператив жарроҳлик (ОХТА) кафедрасида қолдирилди. Фозил Амиров талабалик йилларидаёқ илмий изланишлар, тадқиқотлар билан астойдил қизиқиб, мазкур кафедра лабораторияси — "анатомичка"да кеча-кундуз қолиб кетар, кўп мутолаа қиларди. Бу кафедрада узоқ йиллар раҳбарлик қилиб, тиббиёт оламига маълум ва машҳур бўлган устозлари профессорлар: В. Ф. Войно-Ясенецкий, Б. А. Стекольниковларнинг машаққатли, аммо шарафли йўлларини давом эттиришни қалбига мустаҳкам туғиб қўйган эди, бунга жон-дили билан интиларди. Интилганга толе ёр деганларидек, қилган меҳнатлари зое кетмади.

Тўсатдан бошланган уруш Фозил Амировнинг режаларини ҳам барбод қилди. У биринчилар қатори муқаддас Ватан қимоясига отланди. Унинг уруш йилларидаги жанговар йўли ҳаракатдаги 3-Украина fronti, 62-армия, 6-гвардиячи танкчилар бригадаси фаолияти билан боғлиқ бўлди. У тиббий-санитария взводининг командири лавозимидан фронт эвакуацион госпиталининг бош жарроҳи даражасигача кўтарилиб, катта ҳаётий тажриба орттирди. Сталинграддан Венгриягача бўлган машаққатли йўлни қон, сув кечиб мардонавор босиб ўтди.

— Душман тепамиздан ажал уруғини ёғдириб турган ниҳоятда оғир шароитларда ҳам 2-3 кунлаб жарроҳлик хонасидан чиқмай, ярадорлар ҳаётини сақлаб қолишга ҳаракат қилардик, улардан қонимизни ҳам, жонимизни ҳам аямасдик, — деган эдилар раҳматли устоз бундан бир неча йиллар бурун суҳбат чоғида. Шундай мушкул пайтларда ярадорларни тезроқ жанговар сафга, ҳаётга қайтариш

Ф. Амиров

чораларини излаб жарроҳлик операцияларининг янги ва янги усулларини ишлаб чиқардик. Бир оз бўш вақт топилди дегунча тиббиёт ходимлари билан бўлажак янги операция йўлларини илмий жиҳатдан таҳлил қилар, амалий машғулотлар ўтказардик. Чунки жанг шароитида ҳамма нарса рисолада ёзилганидек сип-силлиқ ва тайёр бўлмасди. Уни шароитга мослаб ўзимиз ўйлаб топар ва амалиётга татбиқ этар эдик.

Шу тариқа сермашаққат жанг йўлларида минглаб ярадор ва беморлар ҳаётини сақлаб, уларни

сафга қайтарган Фозил Амировнинг ўзн ҳам бир эмас, икки марта жанговар постда оғир ярадор бўлди. Бироқ, қисқа муддат қарбий-дала госпиталида даволаниб, яна ўткир жарроҳлик наштадини қўлига олди. Бемалол ётиб даволанишга вақт ҳам, имконият ҳам йўқ эди-да!

Фозил Амировнинг жангтоҳлардаги жарроҳлик фаолияти, ташкилотчилик қобилияти, ташаббускорлиги, изланувчанлиги беҳуда кетмади. У "Қизил Юлдуз", 2-даражали Ватан уруши орденлари, шода-шода жанговар нишонлар, кўплаб фахрий ёрлиқлар билан муносиб тақдирланди.

1946 йилнинг август ойида қарбий хизматдан майор унвони билан бўшаган Фозил Амиров яна ўзининг қадрдон жамоасига келиб қўшилди. У янги куч-ғайрат, шижоат, ташаббус билан илмий изланишлар, тадқиқотчилик ишларини бошлаб юборди. Натижада уч йилдаёқ тиббиёт фанлари номзоди илмий даражасини олди. Жангларда тобланиб, катта тажриба орттирган Фозил Амиров энди олис ва машаққатли, аммо нурли чўққиларни кўзларди.

1950 йилнинг бошларида машҳур олим, академик А. Н. Бакулев раҳбарлигида мамлакатда илк бор нафас йўллари — трахея ва бронхларда пластик операциялар

ўтказиш усулларини ишлаб чиқишга киришилди. Илмий муҳофазаси кенг, тажрибали, тиги ўткир Фозил Амировга омадни синаб кўриш учун фурсат етган эди. Унга бахт кулиб боқарди. Тинимсиз изланишлари натижаси ўлароқ, Фозил Амиров собиқ Иттифоқда биринчилардан бўлиб ноёб, пухта-пишиқ усуллари ишлаб чиқди ва экспериментал бронхология соҳасига мустақкам асос солди!

1958 йилда докторлик диссертациясини ёқлаган Фозил Амиров экспериментал ва амалий жарроҳликка оид долзарб мавзуларда 150га яқин илмий мақола, 12 та рисола яратди. Унинг "Трахея ва бронхлар пластикаси", "Ателектазлашган ўпкани қайта операция қилиш", "Бронхографиянинг танланган боблари" ва бошқа асарлари шулар жумласидандир.

Фозил Амиров ўзининг илмий маърузалари билан Лондон (1959), Рим (1960), Берлин (1966) ҳамда собиқ Иттифоқнинг Москва, Ленинград, Киев ва бошқа кўпгина шаҳарларида бўлиб ўтган нуфузли халқаро илмий анжуманларда иштирок этиб, Ўзбекистон тиббиёти довруғини оламга ёйди.

1974 йилда Фозил Амиров трахея, бронх ва ўпкани операция қилишнинг янги, ноёб усуллари ишлаб чиқиб, амалиётга кенг жорий этганлиги учун Давлат мукофотига сазовор бўлди. Энг ибратлиси шуки, Фозил Файзраҳмонович Амиров ўзининг барча илмий изланишлари, тадқиқотларини жамоатчилик, мураббийлик фаолияти билан чамбарчас боғлаб, узлуксиз олиб борди. У Тошкент тиббиёт институти ОХТА кафедраси ассистенти (1939—41), доценти (1952), профессори (1961) ва кафедра мудири (1966—79), даволаш куллийети декани муовини (1947—51), илмий ишлар бўйича проректор (1959—67) лавозимларида гоят самарали ишлаб, соғлиқни сақлаш муассасалари учун кўплаб юқори малакали кадрлар етиштиришда ҳақиқий жонбозлик кўрсатган моҳир мураббий, ташкилотчи, забардаст олим даражасигача кўтарилди.

Профессор Фозил Амировнинг бевосита раҳбарлиги остида 10га яқин фан доктори, 20 дан зиёд фан номзоди етишиб чиқди. Қувонарлиси шуки, эндиликда шогирдларининг ҳар бири устоз, таниқли олим даражасига кўтарилиб, талабчан Фозил Файзраҳмонович Амировдек илм йўлидаги катта қарвон, катта сарбоннинг жанговар анъаналарини изчиллик ва шараф билан давом эттирмоқдалар.

Ҳаётда шундай инсонлар бор-
хи, уларни нафақат муқаддас Ер — она замин, эл-юрт,
балки бепоеън само ҳам ўз оғушига олиб, енгил қанотларида
кўтариб, авайлаб, эъзозлайди.

Ана шундай ардоқли эл фарзандларидан бири таниқли
олим, моҳир мураббий ва устоз Носир Аҳмедовдир. Унинг
таржимаи ҳоли жуда оддий ва қизиқарли. Носир Аҳмедов
1922 йили Тошкентда туғилган. 1939 йили ишчи шўъбасини
тутатгач, Тошкент тиббиёт институтига ўқишга кирди. 1942 —
43 йилларда Саратов тиббиёт институти ҳарбий-тиббий
куллиёти тингловчиси бўлди. 1943 йилнинг феввалида
ҳарбий шифокор дипломини олган Носиржон тенгдошлари
қатори фронтга сафарбар этилди.

Эндигина 21 баҳорни қаршилаган Носиржон 2-Украина
фронти таркибидаги ҳарбий-ҳаво десанти қўшинлари сафи-
га келиб қўшилди. Хизмат тақозоси билан Носиржон
осмоннинг еттинчи қаватидан сира тап тортмай парашютда
дадил сакраш ва зарур ҳолатларда тиббий ёрдам кўрсатиш
сиру асрорларини пухта ўзлаштирди, қуролдошларига на-
муна бўлди, иззат-ҳурмат, обрў-эътибор топди. Ҳарбий
шифокор Носиржон Кременчуг шаҳри бўсағаларидаги тунги
жангларнинг бирида навбатдаги жанговар топшириқни ба-
жариш вақтида юз берган фалокат туфайли ногирон бўлиб
қолди. Парашютда сакраш пайтида унинг умуртқа по-
ғонаси, кўкрак қафаси аъзолари қаттиқ шикастланган эди.
Шу туфайли узоқ даволангандан сўнг у Тошкентга қайтди.
Аммо Носиржоннинг фикри хаёли қандай бўлмасин душман
устидан узил-кесил Ғалаба қозониш эди.

Шу боисдан ҳам у ўзининг ўрнини давр ва шароит
тақозосига кўра энг оғир ва мураккаб нуқталарда деб билди,
жон-дили билан ишлади.

Носир Аҳмедов ҳақида гап кетганда, аввало унинг
одамохунлиги, дилкашлиги, бағри кенг, қалби дарё экан-
лигини, тўғри сўзлигини тилга олмай ўтолмаймиз.

Носир Аҳмедов урушдан ярадор ва ногирон бўлиб
қайтгач, Мирзачўл туманида соғлиқни сақлаш бўлимини
бошқарди. Қисқа вақт ичида янги даволаш муҳофаза
муассасаларини ташкил қилди, безгак, қорин тифи, ич
терлама ҳамда ичбуруғ касалликларининг олдини олиш ва
бартараф этиш бўйича катта жонбозлик кўрсатди. 1951
йили Тошкентнинг Бешёғоч даҳасидаги 6-клиник касалхо-
нанинг очилишига бош-қошлик қилиб, эл-юрт дуосини
олди. 1955 йили эса бир гуруҳ олимлар билан Андижон

тиббиёт институтининг очи-
лиши қамда нормал анато-
мия кафедрасининг ташкил
этилиб, ишга тушишига сал-
моқли ҳисса қўшди. Бу
унинг ноёб ташкилотчилик
қобилиятидан бир шингил
холос.

Носир Аҳмедовнинг ил-
мий-мураббийлик, талаба-
лар ўртасидаги ўқув-тар-
бия жараёнларини жамоат-
чилик ишлари билан узвий
олиб боришдек қизгин фа-
олияти ҳар қанча таҳсин
ва мақтовларга арзигулик.

Носир Аҳмедов мудир-
лик қилаётган Тошкент
Давлат тиббиёт институти
"Одам анатомияси" кафедр-
раси жамоаси 1988 йилдан

Н. Аҳмедов

этиборан ўқитишнинг 3 поғонали усулига кўчди. Бунда
ўқитувчи дастлаб дарсни алоқида-алоқида аъзоларда ту-
шунтиради. Сўнгра талабалар шу аъзонинг жойлашуви
ҳамда вазифасини кабель телевиденияси орқали томоша
қилиб, олган билимларини мустаҳкамлайдилар. Ўтилган
дарсни мустақил тайёрлаш учун эса, электрлаштирилган
махсус стендлардан фойдаланадилар. Бундай стендлар бар-
ча ўқув хоналарида мавжуд. Бундай янгича усулга нафақат
республикамиздаги ҳамкасбларимиз, балки хорижий дав-
латлардаги касбдошларимиз қам қизиқиб қолишди. Шу
туфайли кафедрага тез-тез хорижий меҳмонлар ташриф
буюриб туришади. Зеро, талабаларни бундай илғор усул
билан ўқитиш собиқ Иттифоқ миқёсида биринчи бўлиб
Ўзбекистонда ташкил этилди ва яхши самара бермоқда.

Изланувчан ва талабчан раҳбар Носир Комилович Аҳ-
медов бошчилигидаги кафедра жамоаси етук мутахассис-
ларни тайёрлаш учун доимо ҳаракат қилиб, "Қон томир,
асаб тўқималари ҳамда ички аъзоларнинг тўқима элемент-
ларини баъзи бир шикастланишдан кейинги мослашиш
қобилияти"ни ўрганиш устида тадқиқот ишлари олиб бо-
ришмоқдаки, унинг натижалари ниҳоятда салмоқли ва
баракалидир.

1950 йили Носир Аҳмедов "Оёқ ёки қўл кесиб ташлан-
ганда қолган нерв толасининг морфологик ҳолати" мавзу-

сида номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди. Кейин у докторлик ишини периферик асаб тизимига нурларнинг таъсирини ўрганишга бағишлади. Бу билан у биринчилардан бўлиб асаб тўқимасининг нурларга таъсирчанлигини илмий исботлади. Носир Аҳмедовнинг илмий кузатишлари шуни тасдиқладики, тана шикастланганда қон томирлар билан бир қаторда асаб толаларининг ҳам шикастланиши унинг кейинчалик батамом тикланишига салбий таъсир кўрсатар экан.

Биз: "Бу илмий янгиликнинг амалий тиббиётга қандай аҳамияти бор?, деб сўраганимизда Носир Комилович бундай деб жавоб бердилар:— Мен уруш қатнашчиси, шифокор сифатида шунга амин бўлдимки, жангтоҳда эканлигимдаёқ, қўл ва оёқлари қаттиқ шикастланган, аниқроғи, оёқ ёки қўлидан ажралган ярадорларнинг операциядан сўнг узоқ вақт давомида ўша йўқотган аъзоларида чидаб бўлмас даражада кучли оғриқ сезиб, ҳатто беҳуш бўлиб қолганликларини ҳам кузатганман. Бу тиббий тилда Понтом оғриғи дейилади. Аслида кишининг қўл ёки оёғи бўлмаса ҳам, унга туташ асаб толаларининг маркази бош миёда худди магнит тасмасига ёзилгандек бир умрга муҳрланиб қолади. Уни бирданига ўчириб ташлаш мумкин эмас. Бунинг устига инсон, умуман тирик организмдаги аъзоларнинг ҳаммаси бир-бири билан боғлиқ ҳолда фаолият кўрсатади. Масалан, бирор жойингизга зирапча кирса бутун танангиз зирқирайди. Ёки дейлик, қўшнингизнинг уйига ўт тушди ёки бошқа бирор кўнгилсиз воқеа рўй берди. Шунда табиийки, сизнинг хонадонингиз ҳам бетинч бўлиб, кайфиятингиз бузилади. Инсон танасидаги, тирик организмдаги барча аъзо ва тўқималарда ҳам худди шундай боғлиқлик бор. Кузатишлар шуни кўрсатадики, баъзи бир доривор моддалар, хусусан, мўмиё, балчиқ, ультратовуш ва бошқалар таъсирида даволаш натижасида ўша шикастланган аъзо, тўқима атрофида қон айланиши, унинг озиқланиши яхшиланиши боис тикланиш жараёни тезлашар экан. Бу — тирик организм бир бутун, яъни ажралмас деган сўздир.

Ҳа, табиат барча нарсага хос ва мос қилиб бекаму кўст яратилган. Фақат ундан оқилона фойдаланилса бўлгани. Этни тирноқдан айириб бўлмаганидек, табиатдаги бу ўзаро боғлиқлик, мутаносибликни ҳам атайин бузиш ёки унга лоқайдлик билан қараш фақат кўнгилсиз қодисаларга олиб келиши мумкин.

Профессор Носир Аҳмедовнинг илмий-мураббийлик фаолияти, изланишларига назар ташлар эканмиз, у ўзининг

150 га яқин илмий мақолалари, 20 дан зиёд дарслик ва рисоалари, 15 га яқин ўқув қўлланмалари билан тиббиёт фани тараққиётига салмоқли ҳисса қўшаётганлиги гувоҳи бўламиз. У кўпгина хорижий давлатларда бўлиб, мустақил Ўзбекистонимиз шон-шухрати ва шавкатини ошираётганлигига имон келтирамиз. Унинг раҳбарлигида 15 дан ортиқ фан номзоди ва фан докторлари етишиб чиққанлиги устознинг сермаҳсул меҳнатлари самарасидир.

Ватан ва эл-юрт олдидаги кўп йиллик ҳалол меҳнати, уруш йиллари жангтоҳларда кўрсатган мардлик ва жасорати, минглаб тиббиёт ходимларини етиштиришдаги фидо-корона фаолияти эвазига қатор-қатор юксак нишонлар, фахрий ёрлиқлар билан муносиб тақдирланган тиббиёт фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган врач ва фан арбоби, Абу Райҳон Беруний номидаги Ўзбекистон Давлат мукофоти совриндори Носир Комилович Аҳмедов айни кунларда илмий ва ижодий куч-қувватга тўлиб, ғайрат ва шижоат билан яшаб, оила аъзолари, шогирдлари, эл-юрти ардоғида қизгин фаолият кўрсатмоқда.

ЭЗГУ ХОТИРА

Шоир айтганидек, тириклик чоғида маънан ва руҳан ўлик одамлар мавжуд. Шунингдек, инсонлар борки, гарчи улар ҳаётдан кўз юмиб кетган бўлсалар-да дилларда умрбод яшайдилар, қилган яхшиликлари, савобли ишлари, кўрсатган жасоратлари, тарбиялаган ажойиб фарзандлари ва шогирдлари билан ҳамиша барҳаётдирлар.

Ўзининг ҳаёт фаолияти давомида инсонлар қалбига эзгулик уруғини сочиб, яхши ном, яхши боғ қолдирган ана шундай элсевар фарзандлардан бири тиббиёт фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор Акбар Аббасович Аҳрорхўжаевдир.

Бу кўнгли дарё, бағри кенг, хушчақчақ, тиришқоқ ва заҳматкаш инсонни билган одам борки, унинг номини фақат яхши сўз, илиқ хотира билан ёдга олади. Унга яқин, сирдош бўлган одамлардан бирининг айтган гаплари ҳамон эсимда: "Акбар ака худди оташкурак кўтариб, қўшнисиникига олов сўраб чиққан одамдек тез келиб тез кетдилар". Аслида бу жонли ўхшатиш, ҳаётини гап замирида катта ҳақиқат бор.

Унинг қорган лойи ҳам замондошлари, тентдошлариникидан заррача айри тушмади. Ёшлиқдан қийинчилик, муҳтожликда ўсди, ўқиди, вояга етди. Аммо астойдил

А. Аҳроҳўжаев

меҳнат қилиб, қалол яшадди. Билим олишга интилди. Бу ҳолис ният уни Тошкент Давлат тиббиёт институтига етаклаб келди. Бир олам қувонч ва умид билан талабалик нашидасини сурарди, тўсатдан уруш бошланиб, эл-юрт қатори жангга отланди.

— Душман билан дастлабки жанговар тўқнашувим 1941 йилнинг сентябрь ойида рўй берди, — деб ёзган эди у ўз эсдаликларида. У пайтлар мен Олий Бош Қўмондан ихтиёридаги заҳира бўлинма, яъни гвардиячи 22-тўпчилар дивизиясида ҳарбий фельдшер бўлиб хизмат қилардим. Пруд дарёси соҳилидаги

тўхтовсиз отишмаларда оғир тан жароҳати олиб, ҳарбий тиббий ҳайъат қарорига мувофиқ хизматга нолойиқ деб топилдим. Агар хоҳласам, институтнинг 4-босқич талабаси бўлганимни эътиборга олиб, мени Саратов шаҳридаги олий ҳарбий-тиббий куллиётга юборишлари мумкинлигини айтишди. Дарров кейинги шартга рози бўлдим. Шундай қилиб, 1943 йили ўқишни тугатиб яна ўз жонажон дивизиямга (фақат бу сафар ҳарбий шифокор сифатида) қайтдим.

Уша кезлари гвардиячи дивизия жангчилари зиммасига душман қисмлари ўрнашган жойдаги дарёлар соҳилидан туриб унинг истеҳкомларини қўлга киритишдек оғир ва мушкул вазифа юклатилган эди. Агар гвардиячи 22-дивизиянинг уруш йиллари босиб ўтган жанговар йўлига назар ташласак, 9 та катта ва кичик дарёлар бўйида мардонавор жанг қилганига амин бўламиз.

— Сув бўйидаги энг сўнгги ва энг машаққатли тўсиқ — Одердаги Франкфуртдан ғарбда жойлашган Суздорф деган жой яқинида бўлган эди, — дея тушунтириш берди Акбар ака. — Маълумки, Суздорфдаги бу сувли тўсиқ тарихий ва стратегик аҳамиятга молик эди. Бу ердан 1771 йили фельдмаршал Чернишевский қўмондонлиги остидаги рус қўшинлари Берлинга ўтишган. Энди эса, деярли 175 йилдан

сўнг бизнинг қўшинларимиз бў тўсиқдан ўтиш арафасида турарди! Шундай бўлдики, 1945 йилнинг апрель ойи бошларида I-таман дивизиясининг зарбдор қисмлари гвардиячи 311-танка қарши тўпчилар полки кўмағида Одер дарёсининг сўл қирғоғидаги катта истеҳкомга кириб олишди. Бу "Кичик ер" даги жангчиларнинг тиббий таъминоти бизга юклатилди. Дарров тиббий ходимлар, асосан эркаклардан иборат кўнгилли жанговар отряд тузилди. Тиббий хизмат бошлиғи раҳбарлигида қўлимизга қурол олиб, истеҳкомни ишғол қилиш учун жанг қилар эканмиз, у ерда ярадорларга тиббий ёрдам кўрсатиш пункти ҳам ташкил қилдик. Оғир жангларнинг иккинчи кунидан бошлаб тиббий пунктимизда катта ва кичик жароҳлик операцияларини ўтказиш бошладик. Ярадорларни эвакуация қилиш жангчиларни озиқ-овқат ва қурол-яроғ билан таъминлаш фақат кечаси, жуда катта қийинчилик билан амалга оширилар эди. Чунки истеҳкомнинг сув йўли Одердаги Франкфурт қалъаси тўпчилари томонидан кучли ёриткичлар ҳамда ўт очиш воситалари билан назорат қилинарди. Барча қийинчиликларга қарамай, ниҳоят 1945 йилнинг 29 апрелида Одер дарёсининг сўл соҳилидаги мустаҳкам истеҳком "Кичик ер" ни ишғол қилиб, душман ҳимоясини ёриб чиқишга муваффақ бўлдик. Берлин йўналишидаги катта ва шиддатли ҳужумга қўшилиб, 1-май байрамини фашист газандалари уясида нишонладик!

Урушда Ғалаба қучиб, жангларда кўрсатган мардлик ва жасоратлари эвазига кўкси жанговар орден ва медалларга тўлган, Олий Бош Қўмондоннинг 8 та ташаккурномасини олишга сазовар бўлган Акбар Аҳрорхўжаев она юрти Тошкентга қайтгач, илмий иш билан шуғулланишга азму қарор қилди. Уни ўпка сили билан оғриган беморлардаги қон кетиш муаммоси қизиқтириб қолди. Изланишлари самараси ўлароқ, у 1960 йили тиббиёт фанлари номзоди, кейинчалик доцент бўлди. Узоқ йиллар Тошкент Давлат тиббиёт институти сил касалликлари кафедраси мудири, Тошкент шифокорлар малакасини ошириш институти сил касалликлари кафедраси доценти лавозимларида қизғин фаолият кўрсатиб, минглаб беморлар дардига малҳам бўлди, кўплаб илмий асарлар ёзди, ажойиб шогирдлар, малакали тиббиёт ходимлари етиштиришга улкан ҳисса қўшди, эл-юрт орасида иззат-ҳурмат, эътибор қозонди.

Лавҳамиз дебочасида ёзганимиздек, умри давомида эзгу ишлар қилишга улгурган уруш ва ва меҳнат фахрийси,

олижаноб, камтарин инсон, моҳир мураббий, халоскор шифокор Акбар Абборович Аҳророхўжаевдан яхши ном, яхши хотира қолди.

ҚАЛБ ДАЪВАТИ

У руш бошланганда Самуғ Аҳмедов Тошкент тиббиёт институтини тугатиш арафасида эди. Кўпчилик фронтга сафарбар этилиб, одамлар билан тўлиб тошган институт боғи ҳам, унинг аудиториялари ҳам ҳувиллаб қолди. Бироқ, кўп ўтмай клиникалар фронтдан эвакуация қилинган ярадорлар билан тўлди. Дарслар ҳам одатдагидек 5-6 соат эмас, узоқроқ давом этарди. Кечқурунлари эса Самуғ Аҳмедов клиникада навбатчилик қиларди. У ярадорларга ёрдам кўрсатиб, улар билан самимий суҳбат қуларди. Ватанимизга тўсатдан бостириб кириб, қулоқ эшитмаган ёвузликлар қилаётган фашистларга қаҳр-ғазаби ошиб, фронтга жўнаш онларини бетоқатлик билан кутарди.

Ниҳоят, 1942 йилнинг 18 августида Ватан ҳимоясига йўл олди. Унинг жанговар йўли Ғарбий фронтнинг Смоленск области яқинидаги Масальск шаҳрида турган 146-ўқчи дивизиясига қарашли 608-ўқчи полкида врачликдан бошланди.

— Сентябрь ойида бизнинг қўшинларимиз Смоленск области ҳимоясида турарди,— деб эслаган эди у биз билан суҳбатда.— Ҳаво совуқ, қарши ҳужумга тайёргарлик кўрардик. Ярим кечаси тиббий пунктимизга бир паҳлавон жангчи йигит келиб мурожаат қилди. Икки кундан бери тиши қаттиқ оғриб, азоб чекаётган экан. Лунжи шишиб кетибди. Докторга учрасам тишимни баттар оғритади, деб кўрқаётган экан. Охири бўлмабди.

— Қани, оғзингни оч-чи полвон, қайси тишинг оғрияпти?— дедим унинг ёнига аста ўтиб.

У оғзини аранг очиб, бармоғи билан оғриётган тишини кўрсатди. "Олиб ташлаш керак, бўлмаса суягига таъсир қилиши мумкин" ўйладим ўзимча. Мен омбурни қўлга олиб улгурмасямданоқ у бақувват панжалари билан билагимни қаттиқ қиса бошлади.

— Бунақада бўлмайди полвон, қўлимни синдириб қўясанку,— дедим унга. У қўлимни қўйиб юборди.

— Қани тишингни бошқатдан кўрай, оғзингни каттароқ очиб, а-а-а дегин-чи?

У оғзини очиши билан дарҳол тишини суғуриб, қўлига бердим. Бемор ҳайрон бўлиб, менга қаради.

— Жуда ҳам қўрққан эдим, доктор,— деди у ғўлдираб,— бунақалигини билганимда аллақачон келган бўлардим. Қўлингиз енгил экан, раҳмат!

Бемор кетгач, тиш даволаш касбини эгаллаганим ҳозир қўл келиб қолганидан хурсанд бўлиб кетдим.

Март ойларида бизнинг полк Смоленскдаги жангларда қатнашиб, Спассо-Демянск шаҳрини озод қилди. Тиббий пунктимизга бир кунда 400 га яқин ярадор тушди. Уларни ҳам-касбларим билан пешмапеш саралаб, яраларини боғлаб турсам, кўзим ўша тиши оғриган паҳлавон йигитга тушиб қолди. Унинг ранги бўздай оқариб, ўнг билагидан сизилиб қон оқар, терисига осилиб қолган йўғон билак панжаларида ҳаёт аломати йўқ эди. Вақтни ўтказмай,

унинг осилиб турган жонсиз қўлини кесиб ташладим, жароҳатини боғлаб, қон қуйишга тайёрладим. Кейин эса медсанбатга жўнатдим. Биз жанглар билан Калинин вилояти, Тарту шаҳри, Полтавани озод қилиб, Шимолий Помиранинга қараб юрдик, Одер дарёсига яқинлашдик. Ғалабани Берлинда кутиб олдим.

Жангларда ярадорларга намунали тиббий ёрдам кўрсатганим учун қўмондонлик мени Қизил Юлдуз ҳамда иккинчи даражали Ватан уруши орденлари билан тақдирлади. Вазият тақозоси билан тиш докторилик, жарроҳлик қилишимга тўғри келди. Урушдан кейин эса, юрак касалликлари бўйича мутахассис бўлиб ишладим. Юрак фаолиятининг кино лентасидек қоғоздаги жимжимадор ёзувларини ўқир эканман, хаёлимдан доим бир фикр ўтади: "Йигит кишига қирқ ҳунар ҳам оз дейишганидек, жангдаги вазият врачдан эпчиллик, уddaбуронликни ҳам талаб этади. Бунда ҳар ким дил амри, қалб даъвати билан иш тутиши керак. Шундагина қилган ишинг, хатти-ҳаракатингдан ўзинг ҳам маънавий озик оласан, эл-юртинг ҳам сендан рози бўлади!"

Кўп йиллар давомида врачлар малакасини ошириш институти кардиология кафедраси доценти бўлиб, соғлиқни

С. Аҳмедов

сақлаш органлари учун кўплаб юқори малакали врач — мутахассислар етказиб беришда иштирок этган моҳир мураббий, собиқ жангчи Самуғ Аҳмедов афсуски кексалик гаштини узоқ суролмади.

РЕЙХСТАГ ОЛДИДАГИ ҲҲЛАР

1942 йилнинг 23 августи Абдулхай учун энг бахтли ва қувончли кун бўлди. Мана у олий маълумотли шифокор. У қўлидаги дипломни қайта-қайта ўқир, юраги севинчдан ҳаприқарди. Шу кун и уларнинг хонадони тўйхонага айланиб кетди. Қариндош-уруғлари уни муборакбод қилишга келишди, қайси ишда ишласа яхши бўлиши хусусида маслаҳатлар беришди. Абдулхайнинг келажаги порлоқ бўлиши учун қадаҳлар кўтаришди. Бироқ, унинг ўй-хаёли бошқа нарсанда эди. Уруш кетаётган, халқ тақдири, Ватан тақдири ҳал бўлаётган ҳозирги кунда душман билан шердек олишиб, ғалабага кўмаклашиш фикри уни тинч қўймас эди. У шу хаёл билан ҳарбий комиссариатга бориб, фронтга жўнатишларини сўраб ариза берди. "Менинг жойим жанг майдонида, майиб-мажруҳ бўлганларга ёрдам берсам, улар ҳозир шифокорлар кўмагига жуда муҳтож",— деди.

Мана, мамлакат маркази Москва. Кўча-кўйлар ҳарбийларга тўла, танклар юрар, деразаларга қоғозлар ёпиштирилган, осмонда қаво шарлари, дирижабллар учиб юрарди. Буларнинг барчаси уруш кетаётганидан далолат бериб турибди.

Уни Ғарбий фронтнинг 344-ўқчи дивизияси ихтиёридаги 1154-ўқчилар полкига врач қилиб тайинлашди.

3-ранг ҳарбий врач Абдулхай Абдуллаев полкнинг тиббий пунктига етиб келиши биланоқ, енгини шимариб ишга киришиб кетди.

У кеча-кундуз ярадорларга, вақти келса ҳамшираларга ҳам ёрдамлашиб турарди.

Кунлардан бирида тиббий пунктга оғир ярадорни олиб келишди. Қилинган барча тиббий муолажалар унча яхши натижа бермади. Шунда Абдулхай ярадорларга қон қуйиш зарурлигини тушуниб етди. Суриштирса жанг майдонида қалгича бирорта ярадорга қон қуйилмаган эди. Ушандан эътиборан тиббий пунктда ярадорларга қон қуйиш кенг йўлга қўйилди, шу янги усул туфайли қанчадан-қанча одамлар ажал чагалидан қутқариб қолинди. Абдулхай киритган бу янгилик ҳақидаги хабар кўмондонликкача етиб борди...

Декабрь ойи эди. Айни совуқ авжига чиққан, ҳаммаёқ оппоқ қор билан қопланган. Душман полкни ўққа тута бошлади. Снарядлардан бири тиббий пункт биносига келиб тушди-да, қаттиқ портлаш рўй берди, кўп одамлар ярадор, хизмат қилаётган тиббиёт ходимларининг анча-мунчаси ҳалок бўлди, фақат врач Абдулхай билан фельдшер тирик қолишди. Абдулхай ҳам бошидан жароҳатланган эди, кўп қон йўқотди. Лекин у бир неча кун мобайнида ярадорлар олдида нари кетмади, уларнинг дардига малҳам бўлди. Унга ёрдам бериш

А. Абдуллаев

учун келган врач, ҳамшираларни кўрди-ю, ҳушидан кетди, чунки у жуда ҳолдан тойган эди. Бир неча кун ўтгач, Абдулхай соғайиб яна хизматга бел боғлади.

1943 йилнинг январида уни 3-зарбдор армия ихтиёрига ўтказишди. Бу армия ҳали 2-, ҳали 3-Болтиқбўйи фронтларида жанг қилиб, душманни эзиб-янчиб Калинин, Ленинград вилоятларида бетиним олға борарди. Абдулхай Абдуллаев Невель, Великие Луки остоналаридаги шиддатли жангларда, Псков яқинидаги Великая дарёсини кечиб ўтишда, Эстония, Латвияни озод қилиб, Тарту орқали Рига шаҳрига чиқишда қатнашди, энди у чиниқиб, катта тажриба орттирган эди.

1944 йилнинг ноябрида 3-зарбдор армия 1-Белоруссия frontiга қўшилгач, фашистлар билан бўлаётган ҳаёт-мамот жанги ўзининг ҳал қилувчи поғонасига кўтарилди. Энди 150-ўқчи дивизиясининг 328-артиллерия полки Висла дарёсини кечиб, Варшавани озод қилди. Бу операцияда қатнашган Абдулхай Абдуллаев Олий Бош Қўмондоннинг ташаккурига сазовор бўлди ва "Варшавани озод қилганлиги учун" нишони билан тақдирланди.

Абдулхай Абдуллаев Одер дарёсини кечиб ўтганини, Берлинни олиш давридаги воқеаларни шундай эслайди:

— Одерни кечиб ўтганимиздан сўнг, унчалик катта бўлмаган майдонда истеҳком қурдик, шу ерга бир неча

армия ёнма-ён жойлаша бошлади. Ертўлаларда, зовурларда, ҳандақларда ниқоб тортилган ҳарбий техниканинг барча турлари: танклар, тўплар, прожекторлар жангга шай бўлиб турарди. 16 апрелга ўтар кечаси бу ерга йиғилган юз минглаб жангчиларнинг биттаси ҳам мижжа қоқмади. Ҳамманинг кўнглида аллақандай ташвишли, лекин кўтаринки кайфият ҳукмрон эди. Фронт қўмондони, Иттифоқ Маршали Г. К. Жуковнинг бизга йўллаган мурожаатини ўқиб беришганида кўпчиликнинг кўзида қувонч ёшлари ялтиради. Ҳаммамиз учун сеvimли бўлган қўмондон: "Халқимизнинг тўрт йил давомида чекаётган азоб-уқубати поёнига етаётир. Ҳозир биз фашистлар уясининг шундоққина оғзида турибмиз. Охири куч-ғайратимизни инсониятнинг учига чиққан кушандаси бўлган фашизмни узил-кесил тор-мор қилиш учун сафарбар этишимиз керак. Халқимиз бу урушда фақат фашистлар Германияси устидан ғалаба қилиб қолмай, балки бутун дунёни фашистларнинг қора вабосидан ҳам озод қилади", деган фикрни айтди. Шу дақиқадан бошлаб биз ғалаба қилишимиз учун астойдил руҳланиб, қаёлан ўзимизни она-диёримиз, оиламиз, бола-чақамиз, битмас-туганмас орзу-ниятларимиз оғушида ҳис қилдик.

Ниҳоят, катта жанг бошланди, қадам-бақадам Берлинга яқинлаша бордик. Душман қаттиқ қаршилик кўрсата бошлади. Бизнинг шавкатли 150-дивизиямиз Берлиннинг шимолидан кириб бориб, тўппа-тўғри Рейхстаг томон ҳужумга ўтди. 28 апрелда Гитлернинг қароргоҳини ишғол қилдик. У ердан Шпрее дарёси орқали Рейхстагга яқинлашдик. Ниҳоят, 2 май куни дивизиямизнинг икки баҳодир жангчиси Рейхстаг устига Ғалаба байроғини ўрнатди. Фашизм устидан қозонилган бу тарихий ғалаба муносабати билан жанговар дўстларим қатори мен ҳам Г. К. Жуковнинг ташаккурига сазовор бўлиб, "Берлинни ишғол қилгани учун" медали билан мукофотландим.

— Ўша пайтда Рейхстаг қаршисида туриб хаёлингиздан қандай фикрлар кечди?

— Аввало жуда катта йўқотишлар, қаттиқ қийинчиликлар кўрса ҳам сабр-тоқати тугамаган, фақат Ғалабага ишонган кўп миллионли қон-қардош, дўст-биродар халқимиз шаънига тасаннолар айтдим.

Лавқамиз қаҳрамони — собиқ жангчи, қозир эса тиббиёт фанлари доктори, профессор Абдулҳай Хўжаевич Абдуллаев таниқли олим. У кўп йил Тошкент врачлар малакасини ошириш институти тери ва таносил касалликлари кафедрасига мудирлик қилиш билан бирга соғлиқни сақлаш муассасалари учун кўплаб юқори малакали мутахассислар

етказишда фаол иштирок этган моҳир мураббий, талабчан устоз ҳамдир.

— Мен ўзимнинг ҳамма орзу-ниятларимга етдим. Ҳамма тинч меҳнат фидойилари сафида, инсон саломатлиги йўлида улушини аямаганлар қаторида борлигимдан факрланиб яшайман, ўзимни бениҳоя бахтли деб ҳис қиламан,— деди суқбатимиз сўнгида Абдулқай Абдуллаев.

Дарҳақиқат, бу нияти холис киши ҳақ. Биз ҳам шундай кишилар борлигидан факрланамиз.

ҚАҲРАТОН ҚИШ ЭДИ ЎШАНДА...

Рауф Абдуллаевнинг жанговар фаолияти 1941 йилнинг июлида Туркистон Ҳарбий округининг 44-отлиқ дивизияси ихтиёридаги 35-бронетанк дивизияси тиббий хизмати бўлинимасидан бошланди. У бошлиқ бўлирма ўша вақтларда қўшни Эрон давлати қудудига киритилган бўлиб, махсус топшириқни бажарар эди. 1941 йилнинг ноябрь ойида у хизмат қилаётган бўлирма Ғарбий фронт ихтиёрига ўтказилди.

Рауф Абдуллаев шонли аскарларимизнинг Москва остоналаридаги шиддатли қарши ҳужум натижасида орқага чекинишга мажбур бўлган душмanning қандай таҳликага тушганини ўз кўзи билан кўрди.

— Ўша қаҳратон қиш кунларида,— дейди хаёлида жанг тафсилотларини жонлантириб Рауф Абдуллаев,— биз Солнечногорск, Крюково, Клин районларида жанг олиб борардик. Ҳужумимизга дош беролмаган душман орқага чекинаётиб, кўп қурбонлар берди. Озод қилган ерларимиздан ўтар эканмиз, ҳаммаёқда қора қонга беланиб, тарашадек қотган душман жасадларини кўрдик. Мен бу мудқиш манзарани эслаганимда ҳар доим оташнафас шоиримиз Ҳамид Олимжоннинг ўша кезларда ёзган қуйидаги сатрлари ёдимга тушади:

Москвани сен билмайсан қонхўр ёв,
Москвада сенга ёлғиз ўлим бор.
Чуқурларда, ғорликларда чирийсан,
Қабрга қам, тобутта ҳам бўлиб зор!

Москвани қўриқлайди бутун эл,
Қўхрағимиз осмонида зўр қалқон,
Шуни билким, жон учун жон оламиз,
Шуни билким, тўқамиз қан учун қон.

Лекин сени асло тирик қўймаймиз.
Лекин сени қўймаймиз бу Ватанга!
Узоқ-яқин, она-бола, йигит-чол,
Ҳаммамиз ҳам киришдик қонли жангга!

Р. Абдуллаев

Озод қилинган, бироқ вайронага айланган Фирсановка қишлоғидан ўтиб кетаётиб, ёниб кул бўлган уй олдида оёқларига чориг боғлаб, устига қават-қават жулдур кийим кийган, сочлари оппоқ, озғин аёлга дуч келдик. Биз ундан:

— Ҳа, онажон, бу ерда бир ўзингиз нима қилиб турибсиз? Қолганлар қани?— деб сўрадик.

Аёл бўлса ич-ичига ботиб кетган маънос кўзларини бизга тикканича кулишини ҳам, йиғлашини ҳам билмас, ёшига номуносиб ингичка овозини зўрға чиқариб:

— Фашистлар қишлоғимизга ўт қўйиб, одамла-

римизни ўлдиришди, қамма иссиқ кийимларимизни ва озиқ-овқатларимизни талаб кетишди, деди.

Кейин билсак, сочлари оппоқ, овози ингичка бў "аёл" 12-13 ёшлардаги қиз бола бўлиб, бундан 2-3 кун олдин фашистлар унинг кеҳса ота-онаси, икки опаси ва бир укасини ҳаммомга қамаб, устиларидан лампа мойи қуйиб, ёқиб кетишибди. Қиз бўлса, қандайдир бир тасодиф билан омон қолибди. Шундан кейин қизчанинг сочлари бир зумда оқариб кетибди.

Фашистларнинг бу ёвузликларини кўриб, қулоғимиз билан эшитиб тепа сочимиз тикка бўлди, уларга қаҳр-ғазабимиз янада ошди. Ёнган шаҳарларимиз, қишлоқларимиз, қийноқларда бевақт қаётдан кўз юмган ватандошларимиз учун фашист каллакесарларидан ўч олишга қаттиқ аҳду паймон қилдик.

Янги йил арафасида дивизиямизга Йўлдош Охунбобоев бошчилигидаги Ўзбекистон делегацияси совға-салом олиб келгани сира ёдимдан чиқмайди.

1942 йилнинг апрель ойида Рауф Абдуллаев хизмат қилаётган бўлинма тарқатиб юборилиб, унинг ўзи Ғарбий фронтнинг 757-санитария летучкасига бошлиқ қилиб тайинланди. Унинг вазифаси эвакуация қилиниши мумкин

бўлган ярадорлар ва беморларни вагонларга жойлаштириб, фронт ичкарисига жўнатишдан иборат эди. 1942 йилнинг сентябрь ойида минглаб ярадор ва беморларни фронт ичкарисига олиб кетаётган катта эшелон устига кетма-кет душман бомбалари тушди. Натижада бир қанча вагонлар ағдарилди, ёниб кул бўлди. Жароҳатланганлар ичида Рауф Абдуллаев ҳам бор эди. Уни оғир аҳволда Москвадаги 5004-эвакуацион госпиталга келтириб, узоқ даволашди. 1943 йилнинг январь ойида госпиталдан соғайиб чиққан Рауф Абдуллаев ҳарбий врачлар комиссияси томонидан хизматга қисман лойиқ деб топилди ва Москва Ҳарбий округидаги госпиталларнинг бирида ишлай бошлади.

Собиқ жангчи, ҳозир эса тиббиёт фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби Рауф Абдуллаев жумҳуриятимиздан ташқарида ҳам танилган забардаст олимлардан биридир. Унинг 120 дан ортиқ илмий мақолалари, 5 та монографияси асосан юрак-томир ва жигар касалликларига бағишланган. "Кардиологиянинг актуал масалалари ҳақида клиник лекциялар" ҳамда "Ички касалликлар ҳақида клиник лекциялар" деб номланган асарлари шифокорларнинг кундалик амалий қўлланмасига айланиб қолган. У ички касалликлар бўйича 1970 йили Деҳлида, 1978 йили Афинада бўлиб ўтган халқаро анжуманларда иштирок этиб, илмий маърузалар қилган.

Профессор Рауф Абдуллаев 20 йилдан ортиқ вақтдан буён республика терапевтлари илмий жамиятининг раиси, Тошкент шаҳар Мирзо Улугбек тумани "Билим" жамияти раисининг муовини, Ўзбекистон соғлиқни сақлаш вазирлиги тиббий олимлар кенгашининг ҳайъат аъзоси, Бутуниттифоқ ва жумҳурият терапевтлар илмий жамияти Шўъбасининг аъзоси, Иттифоқ кардиологлар илмий жамияти ҳамда "Терапевтический архив" журналининг таҳрир ҳайъати аъзоси сифатида катта жамоатчилик ишлари олиб борди. Унинг раҳбарлигида уч киши докторлик, 20 киши номзодлик диссертациясини ёқлаган.

Рауф Абдуллаев уруш ҳамда тинч қурилиш йилларидаги катта хизматлари учун иккинчи даражали Ватан Уруши ордени, кўплаб медаллар билан тақдирланган.

ЙИЛЛАР ЁДИ

1942 йил. Ватан тақдири ҳал бўлаётган оғир дамларда Самарқанд тиббиёт институтининг

Қ. Абдуллаев

тўртинчи курс талабаси Қиём Абдуллаев ҳаракатдаги армияга жўнатишларини илтимос қилиб ҳарбий комиссариатга ариза берди. Ёш тиббий ходимнинг илтимоси қондирилди. У илк бор Сталинградга йўлланма олган ҳарбий эшелонни кузатиб борди. Кейин эса 2-Белоруссия фронтдаги 348-ўқчи дивизиясининг 1172-ўқчи полки фельдшер этиб тайинланди. Қиём Абдуллаев полк тиббий пункти санитарлар взводи командири, батальон тиббий пункти командири лавозимларида хизмат қилиб, Бобруйскдан Эльба дарёси соҳилларигача бўлган катта

жанговар йўлни босиб ўтди. Бобруйск шаҳрини озод қилишда ярадор бўлган санитарнинг ўрнини билдирмай, душман ўқ ёғдириб турган тунги бир пайтда 6 ярадорни жанг майдонидан елкасида олиб чиққан жасур жангчи-шифокор Қиём Абдуллаев "Жанговар хизматлари учун" медалига сазовар бўлди.

У ҳаётини сақлаб қолган жанговар дўсти И. В. Трифонов ҳозир Петропавловск-Камчатка шаҳрида истиқомат қилади. Қуролдошлари тез-тез хат ёзишиб, ўтган уруш воқеаларини эслаб туришади.

— Курск ёйида жуда шиддатли жанглار бўлгани ҳаммага маълум.— дейди Қиём Абдуллаев,— бизнинг санитария бўлинмамиз жанг майдонидан бир километрча ичкарида очиқ жойда турарди. Чодирларимизнинг шундоқ ёнгинасида дамбадам снарядлар портларди. Батальон командирининг сиёсий ишлар бўйича ёрдамчиси П. А. Пакшин оғир ярадор бўлибди, деган хабар келиб қолди. Биз фельдшер билан эмаклаб ярадорнинг олдига бордик, уни авайлаб санитар палаткага ётқиздикда, қийинчилик билан чодиримизга олиб келдик. Лейтенантнинг аҳволи жуда оғир, у ҳушидан кетган эди. Пакшинни бу ҳолатдан чиқариш учун албатта қон қуйиш зарур эди. Қон ўрнини босадиган бошқа суюқликлар

фойда бермагани учун дарҳол ўзим қон бердим. Шундай қилиб, П. А. Пакшиннинг ҳаётини ҳам сақлаб қолганмиз. У ҳозир Татаристоннинг Мензелинск шаҳрида яшайди. Москвадаги 348-ўқчи дивизияси фахрийлар кенгашига мурожаат қилиб, менинг қўнимгоҳимни излаб топибди. У билан ҳам хат ёзишиб турамиз.

Бундай воқеалар Қиём Абдуллаев ҳаётида жуда кўп бўлган. Унинг уруш йилларида кўрсатган жасорати, фидокорлиги Қизил Юлдуз, иккинчи даражали Ватан уруши орденлари, кўплаб жанговар медаллар билан тақдирланган. Қиём Абдуллаев Бобруйск, Остроленко ва Белосток шаҳарларини озод қилиш, Друть ва Нарва дарёларини кечиб, душман мудофаа чизигини ёриб ўтиш, Шарқий Пруссия шаҳарларини қўлга киритиш ҳамда Берлинни штурм билан олишда кўрсатган жасорати учун Олий Бош Қўмондоннинг ўндан ортиқ ташаккурномаларини олишга муваффақ бўлди.

1950 йилда Душанба тиббиёт институтини тугатган Қиём Абдуллаев кўп йиллар давомида Қўқон ва Андижон шаҳарлари тез тиббий ёрдам станциясида ишлади. 1959—1979 йилларда эса Андижон музофоти руҳий касалликлар диспансерида самарали хизмат қилди. Ҳозир Қиём Абдуллаев пенсияда бўлишига қарамай, шифокорлик билан бирга шаҳардаги ёшлар ўртасида ҳарбий-ватанпарварлик ишларини олиб боришга мураббийлик қилмоқда.

УЗОҚ ШАРҚДА

1941 йилда Самарқанд тиббиёт институтини тугатган Мамадали Азизов кўнгиллилар сафида фронтга отланди. 1-Узоқ Шарқ fronti ихтиёридаги 9-ҳаво армияси алоҳида инженерлар батальонида тиббий хизмат бошлиғи бўлиб хизмат қила бошлади.

— Қўшинларимиз иссиқ ҳавода, ташналикда Гоби саҳроларидан ўтишганида осмон бўйи қум тўзони кўтарилиб, қуёш юзини беркитиб қўяр, бир қадам наридаги машиналар кўринмас эди, — деб хотирлайди ўша пайтларни Мамадали ака. — Узоқ Шарқ йўлларида учраган табиий қийинчиликлар, ўрмон, ботқоқликлар бизга ғов бўлолмади. Жангларда чиниққан қўшинимиз кутилмаганда Хинган тоғ тизмаларини ошиб ўтиб, энг зарур истеҳкомларни қўлга киритиши

М. Азизов

душманни гангитиб қўйди. Қуруқликда, денгиз ва осмонда олиб борилган шиддатли жанглар натижасида уруш узоққа чўзилмади, Тезде японларнинг ҳоли танг бўлиб қолди. Маълумки, Япониянинг Хиросима ва Нагасаки шаҳарларига атом бомбаси ташлангани японларнинг руҳига таъсир қилмай қолмади. Бироқ бунга ҳеч парво қилмай, Квантун армиясини тор-мор қилишда давом этганмиз.

Узоқ Шарқдаги ана шу жангларда фаол қатнашган Мамадали Азизов "Япония устидан ғалаба қозонгани учун" жанговар медали билан тақдирланди.

Урушдан сўнг Мамадали Азизов Армия сафида хизматини давом эттирди, дивизия тиббий хизмати бошлиғи, олий ўқув юрти ҳарбий кафедраси раҳбари вазифаларида тиббий хизмат полковниги даражасига эришди.

У турли йилларда Тошкент шифокорлар малакасини ошириш институти, Андижон тиббиёт институти ҳарбий кафедраларида ўқитувчи, катта ўқитувчи, кафедра бошлиғи лавозимларида сидқидилдан ишлаб, соғлиқни сақлаш муассасалари учун юқори малакали мутахассислар тайёрлашда фаол қатнашди. 1983 йилдан 1985 йилгача Ўзбекистон жумҳурияти соғлиқни сақлаш вазирлиги пульмонология ва фтизиатрия илмий-тадқиқот институти шифохонаси бош врачининг фуқаролар мудофааси бўйича ўринбосари бўлиб фаолият кўрсатди.

Ўзбекистон жумҳуриятида хизмат кўрсатган шифокор, Соғлиқни сақлаш аълочиси, биринчи ва иккинчи даражали Ватан уруши орденлари, 20 дан ортиқ жанговар медаллар соҳиби, моҳир мураббий, тажрибали ташкилотчи, байналминал оила бошлиғи Мамадали Азизов айни вақтда ёру дўстлари, шогирдлари, фарзандлари ардоғида кексалик гаштини сурмоқда.

Асакада бўлганмисиз? Унинг заминида битган ширин-шакар мевалардан тотганмисиз? Оппок-ойдин кечаларда осмонга тикилиб, сон-саноксиз юлдузлар чаманига боққанмисиз? У ёғини қўяверинг, сертаклуф, меҳмондўст, қўли гул одамларнинг қўлидан бир пиёла чой ичиб, суҳбатларини олганмисиз? Асакада бўлаётган сўнгги ўзгаришлар, у ерда автомобиллар туғилаётганидан хабардормисиз? Жанубий Корея "ДЭУ" корпорацияси билан ҳамкорликда қурилаётган қўшма корхона ишлаб чиқараётган енгил ва ихчам, шинам автомобилларни кўрганмисиз? Э, Асакада бўлмабсиз, дунёга келмабсиз, биродари азият!

Ҳозир дунёга доврўғи кетган Асака шаҳрида туғилиб, у ерда ҳаёт гаштини сураётган фидои инсонлардан бири уруш ва меҳнат фахрийси, таниқли шифокор Фозилжон Асомиддиновдир.

У ёшлигидан шифокор бўлишни орзу қилди. Яхши ният йўлдоши бўлиб, 1931—36 йилларда Фарғонадаги тиббиёт билим юртида таҳсил олди. Билимга ташналик, тиришқоқлик эса уни Тошкент тиббиёт олийгоҳига етаклаб келди. 1941 йили ўқишни тугатиши биланоқ Фозилжон эл-юрт қатори қўлига қурол олиб, Ватан ҳимоясига отланди.

— Менинг жанговар йўлим 1941 йилнинг ноябридан 1943 йилнинг мартигача Калинин frontiда ўтди,— деб уруш воқеаларини эслайди Фозил ака. Ўша пайтларда тирик кучлар бўйича тенг бўлса ҳам, танк, артиллерия ва авиация борасида бизга нисбатан анча устунликка эга бўлган душман қўшинлари Москва остоналаридан қувиб чиқарилгач, катта ва муҳим саноат маркази Калинин шаҳрини қўлга киритган эди. Бизнинг асосий мақсадимиз немис-фашистларнинг 9-армиясини тор-мор қилиш, Калинин шаҳрини озод қилиш, Клин, Солнечногорскда уя қурган фашист газандаларининг қуршовини ёриб ўтишда Ғарбий фронтга ёрдам бериш эди. Кучлар тенг бўлмагани сабабли кўп қурбонлар беришга тўғри келди. Лекин барибир, жангчиларимизнинг кўрсатган мардлик ва жасоратлари туфайли мақсадимизга эришдик, душманни Волгадан нарига, Селижарово, Мартиново томонларга суриб чиқардик. Юзлаб ярадорларга ўз вақтида тиббий ёрдам кўрсатиб, уларни жанг майдонларидан олиб чиқиш, ҳаётларини сақлаб қолиш ва жанговар сафга қайтаришдаги камтарона хизматларим эвазига Қизил Юлдуз, иккинчи даражали Ватан уруши орденларига сазовор бўлдим.

Ф. Асомиддинов

Ғалабадан сўнг 1946 йили она юртига қайтган Фозил ака ўзининг дастлабки шифокорлик фаолиятини Сурхондарё вилоятининг олис тумани Сарносиёдан бошлади. Уч йилдан кейин у Тошкент шаҳрига келиб, Семашко номидаги илмий-текшириш институтининг клиник ординатурасида таълим олиб, рентгенологияк касбини эгаллади.

Энди жанглarda чиниқиб, ўз соҳаси бўйича етарли илмий ва амалий тажрибага эга бўлган Фозилжонни катта ташкилотчилик ишлари кутарди. Шу боис ҳам у Андижон вилояти соғлиқни сақлаш бўлими

ихтиёрига юборилди. Унга ўша давр талаби тақозоси билан ниҳоятда муҳим ва долзарб вазифа: Асака туманида колхозлараро сил касалликлари сиҳаттоҳи ташкил қилиш топширилди.

Тиниб-тинчимас ва моҳир ташкилотчи Фозил Асомиддинов бутун куч ва имкониятларини ишга солиб, қисқа фурсатда бу вазифанинг уddасидан чиқди. Натижада собиқ Иттифоқ соғлиқни сақлаш тизими тарихида илк бор ана шундай янги, ихтисослаштирилган тиббий муассаса Андижон вилоятининг собиқ Ленин туманидаги Коммунизм жамоа хўжалиги ҳудудида ташкил қилинди.

Хайрли ишнинг қўш қаноти бўлади дейишганидек, халқ соғлиғини сақлаш ва мустаҳкамлашда жамоатчилиكنинг буюк ва шижоатли кучига таянган бу илғор усул, тажриба тезда оғиздан-оғизга ўтиб, Ҳукумат раҳбарлари эътиборини тортди, ўзининг яхши самараларини бера бошлади.

Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирлигининг 1958 йили Наманган вилоятида бўлиб ўтган сайёр илмий анжуманида Фозил Асомиддинов ташкил этган колхозлараро сиҳаттоҳнинг фаолияти қизгин муҳокама қилинди. У илғор тажриба мактаби сифатида республика миқёсида кенг татбиқ этилиши зарурлиги ҳақида қарор қабул қилинди. Кейинчалик бу ҳақда махсус илмий жур-

наллар ва адабиётларда ижобий мақолалар чоп этилди. Шу муносабат билан 1958-59 йилларда Асакалик шифокорлар тажрибасини ўрганиш мақсадида бу ерга собиқ Иттифоқ соғлиқни сақлаш вазирининг топшириғига биноан ҳар тарафдан кўплаб мутахассислар келиб туришди. Натижада бу илғор тажриба Иттифоқ бўйлаб кенг ёйилиб, оммавий тус олди.

Уша пайтлардаги бу тадбиркорлик, ташаббускорликка шу бугунги вазият, талаблар нуқтаи назаридан қаралса, унинг иккилобий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий аҳамиятига эга эканлигини гувоҳи бўламиз.

Сил касаллигига қарши кураш соҳасида бой билим ва қаётий тажрибага эга бўлиб элга танилган фидойи шифокор Фозилжон Асомиддинов олдида янги жанговор вазифа турарди. У ҳам бўлса, Андижон вилояти туманларида сил касаллигига қарши диспансерлар ташкил қилиш, янги даволаш масканлари очиш, эмлаш, касаллиги аниқланган беморларни жарроҳлик йўли билан даволаш усулларини йўлга қўйиш ва ҳоказо.

Ўз касбининг фидойиси бўлган жонкуяр Фозилжон Асомиддинов бу топшириқни ҳам ўринлатди, кўплаб шогирдлар етиштирди.

Эндиликда уруш ва меҳнат факрийси Фозилжон Асомиддинов Асака шаҳар марказий шифохонасида етук рентгенолог — мутахассис сифатида беморларни нафақат кўзга кўринмас сеҳрли нур, балки қалб кўри, ширин сўзи билан ҳам даволашда фаол иштирок этмоқда. У ҳозир ўз меҳнатлари роҳатини кўрмоқда. Жанг кўрган, қаёт қийинчиликларини бошидан кечириб, уларни мардонавор ентган инсонга бундан ортиқ бахт борми?

ШАРАФЛИ УМР

Мен ёз кунларининг бирида собиқ Луначарскийдаги юрак хасталиклари шифохонаси қабулхонасида навбатчилик қилардим. Кўшни хонада уч-тўрт киши навбат кутиб ўтирарди. Ташқари иссиқ бўлишига қарамай, бир меъёردа ишлаётган совуттич хонада хузурбахш муҳит яратганди. Ҳамшира янги келган дам олувчиларнинг ҳужжатларини келтириб, иш столим устига қўйди. Касаллик тарихи варақасидаги "II жаҳон уруши қатнашчиси Ботирбеков Анвар Сатторович" деган ёзувга кўзим тушди. Қабулимда ўтирган аёлнинг саломатлигини текшириб бўлиб, уни ташқарига кузатдим-да, олдимга кириш

А. Ботирбеков

учун Ботирбековни таклиф қилдим. Қўшни хонада шов-шув кўтарилди:

— Тегирмон ҳам навбати билан-да дўхтир. Ҳозир келиб, дарров...

— Мана ёзиб қўйибмиз-ку, биродарлар, "Ватан уруши қатнашчилари ва ногиронлари навбатсиз қабул ҳилинади"— деб, ўқисангиз бўлмайдими,—уларни тинчитдим мен.

Шунга қарамай, Ботирбеков ҳам деганда олдимга киравермади. Ўрнимдан туриб, қўшни хонага чиқдим-да уни суриштирдим.

— Ботирбеков ким?

— Мен,— деди бир чеккада турган ўрта бўйли, одмигина кийинган, сочла-

ри оппоқ киши нимадандир тортиниб паст овоз билан.

— Кириг, марҳамат!

— Майли, майли, қечқиси йўқ. Навбат билан кирсак ҳам бўлади. Санатория ичидамиз-ку, шошилаётган жойимиз йўқ,—деди у мулоимлик билан ва "шундайми ўғлим"? дегандек ёнидаги мўйлови энди сабза урган йититчага ёқимли жилмайиб қўйди.

— Кириг, кириг,—дейишди атрофдагилар бирин-кетин ўзларининг ноўрин сўзларидан ҳижолат чекиб. Лекин барибир ўртага аллақандай жимлик чўккан эди. Мен диққат билан Ботирбековнинг қон босимини ўлчаб, томирининг уришини санадим, юрагини эшитиб кўрдим. Ҳужжатини расмийлаштирар эканман, шифокор эканлигига аҳамият бериб, атайин уни гапга солдим.

— Тиббиёт олийгоҳини қаерда тугатгансиз?

— Самарқандда.

— Нечанчи йили?

— Уруш бошланишидан бир йил олдин.

— Урушга қачон қақирилгансиз?

— Бошланишидан бир йил олдин.

— Ие, ҳамма иш урушдан олдин бўлган экан-да.

— Шунақа, дўхтир.

— Урушда қаерларда хизмат қилгансиз?

— Кавказорти ҳарбий округида, Жануби-Ғарбий, Дон, Сталинград, 1-Белоруссия фронтларида.

— Берлинга ҳам боргандирсиз?

— Бўлмаса-чи?

— Уруш вақтида бўлган қизиқ-қизиқ воқеалардан бордир?

— Албатта, бўлганда ҳандоқ.

Суҳбатдошимнинг чеҳраси боягидан бир оз очилиб, ёнидаги неварасига маъноли боқди, кейин қўшиб қўйди, — бу ҳам урушдаги воқеалардан гапириб беринг деб, ҳеч хол-жонимга ҳўймайди.

— Тўғри-да, жонли тарих олдида бўлади-ку, Сизни тинч қўядими?

— Бу ерга ҳам мен билан бирга келди. Мендан сира ажралмайди.

— Бобосини ҳеч кимга ишонмас экан-да.

— Ўригидан данаги ширин дейишади-ку, шунисига ҳам шукур.

Бир оз кулишган бўлдик.

— Майли, суҳбатимизни кейин давом эттирамиз. Ҳозирча яхши жойлашиб, кўнгилли дам олинглар. Сизларни ўзим топиб оламан,—дедим улар билан вақтинча кайрлашиб.

Чеҳрасидан нур ёғилиб турган бу камтарин, ширинсўз, самимий инсон билан бир-икки оғиз гаплашдим-у, катта хазина топиб олгандек ўзимни қўярга жой тополмай қолдим, у билан бамайлхотир суҳбат қуришни дилимга тутиб қўйдим. Орадан уч-тўрт кун ўтгач, мен шифохонада навбатчилик қилдим. Ўша куни тинимсиз кўкка сапчиётган фаввора ёнида суҳбатимиз яна келган жойидан давом этиб кетди.

Менга шу нарсa маълум бўлдики, Анвар Ботирбеков 1949 йилда ҳарбий хизматдан бўшагач, 1960 йилгача жумҳуриятимиз Ички ишлар вазирлигининг муассасаларида асосан тиббий хизмат бошлиғи лавозимларида ҳалол меҳнат қилди. Кейин уруш ҳатнашчиси сифатида имтиёзли нафақага чиқди.

Бироқ, кўзидаги нур, юрагидаги ғайрат-шижоат, белидаги куч-қувват уни осойишта ҳаёт кечиришга қўймади. 1960 йили у Ялта шаҳридаги "Ўзбекистон" санаторийсига бош шифокор қилиб тайинланди. Бу ерда қарийб 1974 йилгача, ундан кейин эса беш йил Кисловодскдаги "Ўзбекистон" санаторийсига раҳбарлик қилди. 1979-84 йилларда Ўзбекистон Соғлиқни сақлаш вазири муовини—тўртинчи Бош Бошқарма бошлиғи лавозимида фаолият

кўрсатди. Ҳозирги пайтда жумҳурият аҳамиятига молик нафақахўр бўлишига қарамай, Анвар Ботирбеков Тошкент Давлат дорилфунуни санаторий-профилакторийси бош шифокори бўлиб, бой билим, ҳаётий тажрибаларини халқ соғлиғини сақлаш, мустаҳкамлашга сидқидилдан сарфлаётгани айниқса қувончлидир.

— Уруш вақтидаги кўрган-кечирганларингиздан гапириб берсангиз,—деганимда Анвар ака бир оз ўйланиб қолди. Кейин ўзига хос вазминлик билан ўтган воқеаларни кўз олдига келтирди.

— Сталинград остоналарида немис фашистлари билан аёвсиз жанглар кетарди. Бизнинг ўқчи полкимиз жангчилари душман билан юзма-юз туриб куч синашарди. Санитария ротамиз эса қўли-қўлига тегмай қийинчиликлар билан ярадорларни уруш майдонидан олиб чиқарди. Мен ҳам шифокор бўлишимга қарамай, санитария взводи командири Меликидзе билан бирга ишга киришиб ярадорларни ҳали эмаклаб, ҳали опичиб четга олиб чиқа бошладик. Охирида ҳисоблаб кўришса, мен 29 та, жангловор дўстим Меликидзе бўлса 31 та ярадорни уруш майдонидан олиб чиқибмиз. Мен қизиқиб кетиб, алақачон жони узилган ярадорларни ҳам палаткада судраб олиб чиқибман. Бизнинг қаракатларимизни полк қўмондонлик нуқтасидан кузатиб туришган экан. Бу хизматларимиз учун иккаламизни "Қизил Юлдуз" ордени билан тақдирлашди. Яна битта эсда қолган қизиқ воқеа бор. У ҳам бўлса 1944 йили Варшавани озод қилиш учун кетаётган қизқин жанг пайти. У вақтда мен танкчилар бўлинмасида хизмат қилардим. Санитария ротамизда 30 дан ортиқ ўрта ва оғир даражадаги ярадорлар йиғилиб қолган, уларни яқин орадаги медсанбатга юбориш керак эди. Ярадорларни иккита катта юк машинасига жойлаштириб, яқин бир қишлоқдаги ўқчилар дивизиясининг медсанбатига олиб бораётганимда ярадорлар кўпчилигидан жуда қолдан тойиб, дераза олдида хаёл суриб ўтирган қамқорт курсдошим Ақром Бакирович Акбаровни кўриб қолдим. Кутилмаганда рўй берган бу учрашувга иккаламиз ҳам сира ишонмай, бир-биримизни қучоқлаб, ўпиб, ҳўнг-ҳўнг йиғлардик. Кейин иккаламиз бирга ярадорларга ёрдам бера бошладик.

Учинчи қизиқ воқеа 1945 йилнинг май ойи бошларида Берлин остоналарида бўлган эди. Танкчиларимиз кўчада шиддатли жанг олиб боришарди. Биз бўлсак кўп қаватли бинонинг ертўласида тиббий пункт ташкил қилиб, ярадорларга ёрдам бера бошладик. Эртаю-кеч оёқда туриб, бошқа ишга қўлимиз ҳам тегмас эди. Бир вақт ертўланинг қоронғи

бурчагидан устига одеял ёпинган бир тўда немис аёллари болалари билан чиқиб, бизга нимадир деб гапира бошлашди. Мен немис тилини яхши билганим учун уларнинг муддаларини дарров тушундим. Улар ярадорларга биз ҳам қўлдан келганча ёрдам беришга тайёرمىз, дейишаётган экан. Одам етишмай турган пайтда бу ёрдам айни муддао эди, мен бунга розилик билдирдим. Аммо буни сезган бир нечта ярадорлар бизга меҳр-шафқат қўлини чўзган немис аёлларининг кўкрагидан итариб: "Керак эмас бизга бунақа меҳр-шафқат !" дея уларни яқинларига йўлатишмади. Буни кўрган аёллар ва болалар яна қоронғилик қаърига кириб кетишди. Уларда айб йўқ эди. Аммо урушда не-не азоб-уқубатлар кўрган жабрдийда, аламзада ярадорларнинг руҳиятини ҳам тушуниш керак эди, албатта. Бу воқеа газандалар уясининг шундоққина оғзида, буюк Ғалаба арафасида рўй берган эди.

Мана, қирғинбарот урушнинг тугаганига 50 йил бўлса ҳам унинг қалбдаги из-жароҳатлари, азоб-уқубатлари сира ёддан чиқмайди. Бундай унутилмас воқеа, ҳодисалар Ўзбекистон жумҳуриятида хизмат кўрсатган шифокор, уруш ва меҳнат фахрийси Анвар Сатторович Ботирбеков фаолиятида анчагина. У жанглардаги каби тинч меҳнат фронтида ҳам кўрсатган мардлиги, жасорати, фидокорлиги учун ҳукуматимиз томонидан Қизил Юлдуз, иккита Ватан уруши, Меҳнат Қизил Байроқ, учта Ҳурмат белгиси орденлари ҳамда шода-шода медаллар билан юксак қадрланган. Таваллудининг муборак 80 ёшини нишонлаш арафасида эзгу ниятлар билан яшаётган Анвар Сатторович Ботирбековнинг босиб ўтган шарафли ҳаёт йўли, жанговар умри ҳамма учун ғоят ибратлидир.

РЕЙХСТАГДА НОМИ БИТИЛГАН

Бу одамнинг номи кўпчилик тиббиёт ходимларига маълум. Асримизнинг бошларида Қўқон шаҳридаги кўп болали оилада таваллуд топган Муборакнинг кейинги ҳаёти асосан Тошкентда ўтди. У 1930—34 йилларда Тошкент тиббиёт институтида таълим олиб, Каттақўрғон, Нарпай туманлари, Қарши шаҳрида давлат санитария назоратчиси лавозимида қизгин фаолият кўрсатди. Ўзининг тиришқоқлиги, ташаббускорлиги ва билимдонлиги билан дарров эл-юрт назарига тушди. Шунинг учун ҳам Муборак Бобожонов тез орада республика миқёсида раҳбарлик лавозимларига бирин-кетин кўтарила бошлади. Жумладан, Ўзбекистон Қизил Хоч ва Қизил ярим ой

М. Бобожонов

жамияти Марказий Қўмитаси Раёсати раиси муовини, Ўзбекистон соғлиқни сақлаш халқ комиссари референти, Ўзбекистон соғлиқни сақлаш халқ комиссарлиги санитария маорифи бўлими бошлиғи ва ниҳоят, Ўзбекистон давлат санитария назоратчиси раиси ўринбосари лавозимларини эгаллаб, одамлар билан ишлай олиш, ташкилотчилик қобилияти борлигини намойиш этди. Ундаги бу хислатлар айниқса Катта Фарғона канали қурилиши ҳатнашчилари ўртасида касалликларнинг олдини олиш ва санитария маорифи ишларини намунали йўлга қўйишда аққол

кўзга ташланди. Шунинг учун ҳам кўпчилик қатори Муборак Бобожонов "Меҳнатда кўрсатган жасорати учун" медали ҳамда "Соғлиқни сақлаш аълочиси" нишони билан тақдирланди.

1941 йили тўсатдан бошланган урушга М. Бобожонов ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан бой ҳаётий тажрибага эга бўлган ташкилотчи сифатида отланди. У ҳарбий хизматга 1941 йилнинг 5 декабрида чақирилганида соғлиқни сақлаш халқ комиссарлиги эвакуацион госпиталлар бошқармасининг катта назоратчиси бўлиб ишларди. Дастлаб у Тошкент вилоятининг Пскент шаҳрида янги ташкил этилган ўқчилар тиббий ротасининг командири этиб тайинланди. Кейинчалик Муборак Бобожоновнинг уруш йилларидаги жанговар йўли Иттифоқ Қаҳрамони, Бронетанк қўшинлари Бош Маршали Павел Александрович Ротмистров қўмондонлик қилган Қизил Байроқли гвардиячи 5-танк армияси фаолияти билан боғлиқ бўлди.

— Мен 1943 йилнинг апрель ойида 18-танк корпусининг тиббий санитария взводи командири бўлиб хизмат қилардим,— дея эслаганди уруш хотираларини Муборак Мухаммаджонович мен билан суҳбатда. — Биз Россось шаҳри яқинида турардик. Корпусимиз бўлинмалари икки суткалик маршдан сўнг 12 июлнинг тонготарида Курск ёйидаги

Прохоровка районида катта жангга киришди. Бу ҳеч қайси уруш тарихида бўлмаган танклар жанги, яъни бир-бирини худди қўчқордай ҳамла қилиб, қаттиқ зарба билан мажақлаб, ер билан яксон қилиш жанги эди. Душманларимиз бу жангдан катта умид қилиб, ўзларининг асосий кучларини оғир танк турига беришди. Улар "Тигр", "Пантера", "Фердинанд" деган кучли бронехимояли, ўзинюар, ниҳоятда қужумкор ва кучли ўт отувчи янги техникаларини ўртага ташлашди. Ана шу юзма-юз тўқнашувда ҳар икки томондан 1200 дан ортиқ танк ва ўзи юрар тўп, замбарак ва қурилмалар иштирок этди. Жанг майдонида моторларнинг тарақа-туруқи, танкларнинг бир-бири билан тўқнашгандаги қасур-қусури, жаранг-журунги, гилдирак вазифасини ўтовчи кенг занжир тасманинг шақир-шуқури, отилган тўплар, ёрилган миналар, бомбаларнинг гумбур-гумбури кечгача тинмади. Натижада юзлаб танклар ёнди. Осмонни чанг ва қоп-қора тутун булутлари қоплади. Биз бу тўқнашувда ғолиб чиқиб, душманни 35-40 чақирим орқага чекинтирдик. Бутун фронт бўйлаб қарши ҳужум бошланди. Душман талвасага тушиб, эсанкираб қолди. Энди уларнинг тарвузи қўлтиғидан тушган эди.

Бу тенгсиз жангда тиббиёт ходимлари ҳам катта жасорат, мардлик кўрсатишди. Бу ҳам ўзига хос шерлар жанги, қаёт-момот жанги эди. Шифокорлардан Б. И. Ефимов, И. М. Шчегалев, А. М. Шиссельман, ҳамшира Л. Курилина ва бошқалар биргина 12 июль куни 600 га яқин ярадорга тиббий ёрдам кўрсатишди. Уларнинг кўпларини шошилиш операция қилиб, қонсираб қолганларига сира иккиланмай ўз қонларини беришди. Уруш қурбонсиз бўлмас, дейишганидек, бу жангда корпусимиз врачлари Марк Иванович Карпов жанговар постида қаҳрамонларча қалок бўлди. Танкда ёниб шикастланган танкчилар, ярадорларнинг хархашаси ҳам бошқача эди. Улар ҳеч нарсасига парво қилмай, ўзларини жанг майдонига отишарди.

Мана шундай оғир жанглар билан Ғалабани Шарқий Пруссиянинг Нюрнберг шаҳрида кутиб олган лавҳамиз қаҳрамони эртаси куни бир гуруҳ қуролдошлари билан Рейхстаг олдида бўлиб, унинг деворига "Тошкентлик М. Бобожонов" деб имзо чекиб қайтди.

Урушдан сўнгги йилларда асосан ташкилотчилик ва мураббийлик билан банд бўлган Муборак Бобожонов фуқаролар мудофааси тиббий хизматини ташкил қилиш бўйича соғлиқни сақлаш муассасаларига малакали ходимлар етиштириб беришда катта жонбозлик кўрсатди. У тиббий ўқув юртлари талабалари қамда тиббиёт ходимлари

учун фуқаро муҳофаази тиббий хизматини ташкил этиш бўйича бир неча махсус қўлланмалар ёзишда ҳамкорлик қилди, жамоатчилик ишларида фаол иштирок этди.

Ватан олдидаги хизматлари учун уруш ва меҳнат фахрийси, истеъфодаги тиббий хизмат подполковниги, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор Муборак Муҳаммаджонович Бобожонов 2-даражали Ватан уруши ордени, Қизил Юлдуз ордени ва кўплаб жанговар нишонлар, фахрий ёрлиқлар билан муносиб тақдирланди.

Ажойиб ташкилотчи ва моҳир мураббий Муборак Бобожоновнинг номи нафақат Рейхстаг деворидаги тарихий ёзувда, балки юртдошлари қалбида ҳам абадий сақланади.

ДОКТОР, ЭПИТАЯПМАН!

У 1941 йилнинг қаҳратон қишида 36-ўқчи бригада врач сифатида Москва муҳофаази, Нарофоминск операциясини амалга оширишда фаол иштирок этди. 1942 йилнинг февраль ойида эса 1-танкчилар дивизияси тиббий санитария қисмининг бошлиғи этиб тайинланди. Бу дивизия Курск, Белгород, Харьков шаҳарларини фашистлардан тозалашда қаҳрамонлик намуналарини кўрсатди. Энди вазият ўзгарган, урушнинг йўналиши Ғарб томонга кўчган эди. Қисмларимиз шиддатли ҳужумларини давом эттиришарди. Таҳликага тушган душман чекинаётиб шаҳар ва қишлоқларни вайрон қиларди. Ярадорлар ниҳоятда кўп, шароит жуда оғир эди.

Абдулхай Воҳидов Минс, Вильнюс, Каунас, Кенитсберг шаҳарларини озод қилишда иштирок этди. Беморларга малакали тиббий ёрдам кўрсатиб, уларни ҳаётга, жанговар сафга қайтаришга ўз ҳиссасини қўшди. 1944 йилда унга тиббий хизмат майори унвони берилди.

...Абдулхай Воҳидов бирдан ўзининг ниҳоятда қолдан тойганини сезиб қолди. Ахир у беш кеча-кундуз давомида ухламаган эди-да. Шу вақт ҳамшира у дам олаётган хонага кириб, оғир бемор келтирилганини айтди. Яна операция столи ёнига боришга тўғри келди. Врач бор маҳоратини ишга солиб, беморнинг ҳаётини сақлаб қолишга ҳаракат қилди. У беш соатдан сўнг бир оз ўзига келди. Бироқ ҳеч нарсани эшитмас, савол берсанг анграйиб ётаверарди. У гаранг бўлиб қолганди. Воҳидов бир куни навбатдаги операцияга тайёрланиб турган эди, шошилиб ҳамшира кириб қолди:

— Доктор! Трухачев эпитаяпман, деяпти!

— Ростданми? Хушхабаринг учун раҳмат!

Абдулхай Воҳидов операциядан чарчаб чиққанига қарамай, Трухачев ётган хонага келиб, ундан хабар олди.

— Эшитаяпман доктор, эшитаяпман! Чумчуқларнинг чирқиллаши, баргларнинг шитирлаши, тўпларнинг гумбир-гумбирлашини, овозингизни эшитаяпман! Ҳаммасини эшитаяпман! Раҳмат, сизга ўртоқ майор!— деди Трухачев ўзида йўқ севиниб.

Шу пайт замбаракларнинг кучли наъраси эшитилди. Қисмларимиз Кенигсбергни озод қилиш учун ҳужумга ўтишган эди. Орадан икки ойча фурсат ўтгач, Трухачев ўз оёғи билан қисмига қайтди. Энди бўлса у қаршисида ўтирипти.

— Сиз ўша Воҳидовни урушдан кейин сира кўрдингизми? У билан алоқангиз борми?

— Йўқ. Унинг тақдиридан мутлақо беҳабарман.

Абдулхай ака шартта ўрнидан туриб, Трухачевнинг икки елкасига қўлини қўйиб, унга жиддий тикилди:

— Қани, сиз менга яхшироқ қаранг-чи!— деди.

Бемор турган жойида донг қотиб қолди. У ўз халоскорини топганидан бениҳоя хурсанд эди. Улар қайта-қайта бир-бирларини қучоқлаб кўришишди. "Тоғ-тоғ билан учрашмас, одам-одам билан учрашар" дейишганидек, фронтдошлар орадан деярли 40 йил ўтгач, тасодифан Тошкентда дийдор кўришишди. Кейин бамайлихотир ўтириб, бир пиёла чой устида жанг воқеаларини узоқ эслашди.

Трухачев доктор Воҳидов туфайли омон қолиб, иккинчи умрини яшаётганлиги, урушдан кейин бу ерга кўчиб келганлиги, оилали бўлганлигини айтди. Орадан уч-тўрт кун ўтгач, у хотини, қизи ва ўғлини олиб келиб халоскорининг қабулхонасида, унинг жамоаси олдида алоҳида миннатдорчилик билдирди.

А. Воҳидов

Мана, ҳаётда тақдир тақозоси билан шундай ажойиб мўъжизалар, воқеалар ҳам бўлар экан. Бундай воқеалар доктор Воҳидовнинг фаолиятида анчагина.

Аёвсиз жангларда ниҳоятда чиниқиб, пўлатдек тобланган, 80 ёшни қоралаб қўйган бўлса ҳам ҳамон ёшлардек бардам ва тетик уруш ва меҳнат фахрийси, истеъфодаги тиббий хизмат подполковниги, соғлиқни сақлаш аълочиси, икки марта Қизил Юлдуз, Ватан уруши орденлари ва кўплаб жанговар нишонлар соҳиби Абдулҳай ака Воҳидов айни кунларда Тошкент шаҳар Чилонзор туманидаги 29-поликлиникада хормай-толмай элга хизмат қилмоқда. Уни тез-тез мактаб, корхона, муассасаларда, шунингдек, армияга чақирилувчи ёшлар давраида кўриш мумкин. У ёшларга ўзининг жанговар ҳаёт йўллари ҳақида қизиқ-қизиқ воқеаларни гапириб бериб, уларни ҳарбий ватанпарварлик, она Ватанга муҳаббат руҳида тарбиялашга катта ҳисса қўшмоқда.

ОЛТИН ТЎЙ

Тақдирни қаранг: агар у киши ҳаёт бўлганларида Ғалаба байрамининг ярим асрлик шодиёнаси арафасида андижонлик таниқли шифокор Ҳамдам Жалилов хонадонида икки карра тўй бўларди, яъни унинг Фогилахон ая билан турмуш қурганларининг 50 йиллиги, олтин тўйлари нишонланарди. Афсуски, бу тўй соҳибига насиб этмади.

1942 йили Самарқанд тиббиёт институтини тугатиши биланоқ Ҳамдам Жалилов юрак амри билан Ватан ҳимоясига отланди. У Москва остоналарида 141-пиёда полкида ҳамшаҳари Неъматжон Қаҳҳоров бошлиқ бўлинма санитария ротаси командири қилиб тайинланди. Кўп ўтмай, ярадорларга зарур тиббий ёрдам кўрсатишдаги фидойилиги учун "Қизил Юлдуз" орденига тақдим этилди. 1944 йилнинг ноябрь ойида ўнг оёғидан ярадор бўлган Ҳамдамжон Жалилов ҳаракатдаги армиянинг 3132-эвакогоспиталига келтирилди. Бу ерда унинг оёғини операция қилиб, суягидан металл парчасини олиб ташлашди.

— Ўша госпиталда менга катта меҳрибончиликлар қилиб, дардимни енгиллаштирган ҳамшира қиз Фогилахон билан кейинчалик биз бир ёстиққа бош қўйган эдик,— дея ҳикоя қилган эди раҳматлик суҳбатларимизнинг бирида.— Мен тақдиримнинг шундай вафодор, садоқатли аёл билан боғланганидан бир умр миннатдорман. У оғир уруш йиллари

Ҳ. Жалилов

мен ва менга ўхшаш ўнлаб, юзлаб ярадор ва беморлар учун қонини ҳам, жонини ҳам аямай, чинакам мардлик, жасорат кўрсатган фидойи инсонлардан биридир.

Уларнинг тўйлари 1945 йилнинг март ойида госпиталда бўлган эди. Ўзлари эса, Андижонга 1945 йилнинг август ойида келишганида ҳозир элга манзур, тажрибали шифокор бўлиб етишган ўғиллари Арсен ҳали туғилмаган эди.

Собиқ жангчи шифокор, бир қатор жанговар орден ва медаллар соҳиби, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган врач Ҳамдам Хўжаевич Жалилов урушдан сўнгги йилларда Андижон музофотининг соғлиқни сақлаш муассасалари, Олтинкўл, Пахтабод туманлари, айниқса вилоят тери-таносил касалликлари диспансери ва шифохонасида узоқ йиллар самарали меҳнат қилиб, соғлом турмуш тарзини ҳаётга татбиқ қилиш борасида қизғин фаолият кўрсатди, элда обрў-эътибор топди. Энг қувонарлиси шуки, Ҳамдам Жалилов жанговар рафиқаси Фогилахоним билан ажойиб фарзандларни вояга етказди.

Ҳа, оловли-суронли йилларни бошдан кечирган, ҳавас қилса арзийдиган ажойиб одамларимиз бор. Уларнинг сафи тобора камайиб кетаётганлигидан ўксинамиз. Оталарнинг жанговар анъаналарини фарзандлар муносиб давом эттираётганликлари ўксик дилларга таскин беради холос.

Умрини фақат эзгулик ишларига сарфлаган табаррук зотлар кўп. Тажрибали шифокор, моҳир мураббий Норбой Жўраев ҳақида авваллари кўп илиқ гаплар эшитган эдим. Афсуски, ҳаётлигида у билан юзма-юз кўришиш, мулоқотда бўлиш насиб этмади. Яқинда хизмат тақозоси билан Қашқадарёда бўлганимда кўпдан бери кўнглимга тутиб юрган ният, яъни Норбой Жўраевни яқиндан билган, у билан узоқ йиллар елкама-елка туриб меҳнат қилган ҳамкасблари, оила аъзолари билан учрашишга аҳд қилдим. Бу ҳақда вилоят соғлиқни сақлаш бўлими мудир мубини Жумабой Туробжон ўғлига оғиз очган эдим, фикримни бажонидил қўллаб-қувватлади:

— Жуда яхши ўйлабсиз,— деди у.— Руҳлари шод бўлади. Ажойиб, кўнгли очиқ, бағри кенг одам эдилар раҳматли. Аслида камина ҳам кўпчилик қатори у кишининг озми-кўпми панд-насиҳатларини эшитиб вояга етган шоғирларидан бириман.

Қарши шаҳридан Бешкент томон кетар эканмиз, ҳадемай шаҳар кўркига-кўрк, ҳуснига-ҳусн қўшиб турган, бамисоли унинг белидаги мовий камардек катта магистрал канал ёқасида жойлашган манзилга етиб келдик. Атрофи девор билан ўралиб, дов-дарахтларга бурканган бу масканга кираверишдаги дарвоза пештоқига битилган лавҳа яққол кўзга ташланди: "Қаршистрой" ихтисослашган қурилиш бирлашмасининг Норбой Жўраев номли тиббий-санитария қисми шифохонаси".

Ён-атрофга назар соламан. Ҳаммаёқ озода, ҳаво мусаффо. Бу шифо масканига эришгунча унинг қанча елиб-югурганию, нечта идора, маҳкама раҳбарлари эшиклари олдида соатлаб сарғайиб тургани ҳақида ҳамроҳим айтиб берган воқеалар ёдимга тушади. "Ҳаракатлари зое кетмаган экан" деган фикр ҳаёлимдан ўтади беихтиёр.

— Норбой билан болаликдан бирга катта бўлганман,— деб сўз бошлади вилоят уруш ва меҳнат фахрийлари кенгаши раиси Соибжон Усмонов.— Тенгдошлари орасида у ўзининг ниҳоятда зийраклиги билан ажралиб турарди. Ота-онасидан эрта етим қолгани, ҳаётнинг аччиқ-чучугини бошқалардан кўра кўпроқ татиб кўргани сабабли одамгарчилиги устун эди. Норбой Ғузордаги болалар уйида тарбияланиб, тўлиқсиз ўрта маълумот олгач, Қарши шаҳар ўқитувчилар тайёрлаш курсида ўқиди. Уни тугатиши билан уруш бошланиб қолди. Кўнгиллилар сафида Ватан

ҳимоясига отланди. Воро-
неж, Ростов-Дон, Полтава,
Кишинев шаҳарларини фа-
шист босқинчиларидан озод
қилишда қатнашди. Киши-
нёвдаги жангларнинг бири-
да қаттиқ яраланиб, бир
муддат даволанди. Сўнг са-
нитар-инструкторлар тайёр-
лаш курсида ўқиб, оловли
жанг майдонларида ярадор,
беморлар дардига малҳам
бўлди. "Эсон-омон уйга
қайтсам, албатта шифокор
бўламан"— деб қатъий аҳд
қилди у. Урушдан кейин
Самарқанд тиббиёт олий
билимгоҳига кириб, уни
1958 йили тугатди, вилоя-
тимизнинг турли жойлари-
даги шифо муассасаларида
ҳалол ишлади.

Н. Жўраев

— Аммо Норбой Жўраев умрининг асосий қисми "Қар-
шистрой ихтисослаштирилган қурилиш бирлашмасининг
тиббий-санитария қисмида ўтди, — деб суҳбатни давом эт-
тирди фидойи инсон шоғирдларидан бири. — Бирлашманинг
бепоён Қарши чўлига сочилиб кетган 50 мингдан ортиқ
хизматчисига тиббий ёрдам кўрсатишнинг ўзи бўлмайди,
Норбой Жўраевнинг кеча-кундуз қилган тинимсиз меҳнати,
кўрсатган куч-ғайрати, тadbиркорлиги туфайли жойларда
30 дан зиёд тиббий нуқталар, "Аврора" шаҳарчасида
амбулатория ташкил қилинди. Мироқи ва Дўстликдаги
қишлоқ участка касалхоналаридаги ўринлар сони 115 тага
етказилди.

Энг асосийси, чўлқуварларга юқори малакали тиббий
ёрдам кўрсатиш мақсадида 200 ўринли шифохона бунёд
этилди. Ҳозир бу ерда барча қулайликларга эга бўлган
асаб, юрак-томир ҳамда опқозон-ичак касалликлари бў-
лимлари, жисманий тарбия ва физиотерапия хоналари,
шунингдек вилоят бўйича куйганларни даволаш учун
реанимация — анестезиология бўлими аҳолига намунали
хизмат кўрсатмоқда. Қувонарлиси шуки, Ўзбекистон Рес-
публикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг қарорига бино-
ан аҳоли сиҳат-саломатлигини муҳофаза қилиш ва мус-

таҳкамлашдаги улкан хизматлари учун тиббий-санитария қисмига унинг жонкуяр ташкилотчиси Норбой Жўраев номи берилди.

Шифохона ҳовлисидаги шийпончада ҳордиқ чиқариб ўтирган отахонни суҳбатга тортдик. У ўзини Каримжон Имомов деб таништирди.

— Саломатлигингиз яхшими? Бу шифохона кимнинг номида? Унинг ҳақида нима биласиз?— деб сўраган эдик, отанинг юз-кўзлари ёришиб кетди.

— Норбой Жўраевни билмай ўлибманми? Ахир у уруш вақтида менинг ҳаётимни сақлаб қолган халоскорим-ку?

— Қандай қилиб, қаерда?

— 1943 йилда генерал Собир Раҳимов дивизиясида бирга хизмат қилганмиз. Ўша ердаги жангга мен қаттиқ яраландим. Норбой Жўраев санитар-инструктор бўлиб ишларди. Менга биринчи тиббий ёрдам кўрсатиб, жанг майдонидан олиб чиққан. Урушдан кейин у билан тасодифан Қаршида, бозорда учрашиб қолдик. Борди-келди қилиб турардик раҳматли билан. У ҳаётлик вақтида ҳам бу ерга келиб, даволаниб турардим...

Ҳа, собиқ жангчи, чўлқуварлар шифокори Норбой Жўраевнинг умри беҳуда ўтмабди, у ўзидан яхши ном қолдирибди.

ЛЕНИНГРАД ҚАМАЛИДА

Фёдор Заика ҳарбий шифокор бўлса ҳам, табиатан ўқитувчи эди. У ёшлигида муаллимлар билим юртини тутатиб, қишлоқ мактабларида ўқитувчилик қилган, педагогика олийгоҳида сиртдан ўқиган. Унинг орзуси ёшларни ўқитиш, илм-фан нурлари билан улар зеҳнини ёритиш эди. Бу мақсад йўлида у узоқ изланди, кўплаб адабиётлар, айниқса ўзгарувчан ҳаёт китобини тинмай ўқиди. Фақат ўқиди эмас, унинг баъзи саҳифаларига ўзига хос қўшимчалар ҳам киритди, албатта. Зотан киши ҳаёт қозонида у билан бирга қайнамаса, унинг оғир енгиллигини ич-ичидан ҳис қилмаса унга қандай янгилик киритиши мумкин. Тақдир уни ҳаётнинг бир-бирига ўхшамас мураккаб сўқмоқларига етаклади.

Фёдор Заика 1939 йилда армия сафига чақирилиб, ҳар томонлама чиниқди. Тўсатдан уруш бошланганда эса у Ленинграддаги Сергей Миронович Киров номи ҳарбий-тиббий академиянинг оддий тингловчиси эмас, балки тажрибали жангчи сифатида биринчилар қатори қўлига қурол олди.

— Уруш бошланиши биланоқ Ленинград бошига катта ташвиш тушди. У қамалда қолгач, бу ердаги ҳаёт тобора мушкуллашди. Академиямизнинг юқори босқич тингловчилари, кўпчилик профессор-ўқитувчилар фронтга сафарбар қилинди, — дея ўша кунларни эслаган эди ўзaro суҳбатда Фёдор Петрович. — Биз эса қисқартирилган дастур бўйича 10-12 соатлаб ўқирдик. Қолган пайтда қўлимизга қурул олиб, шаҳар ва гарнизонда осойишталикни сақлаш учун соқчиликда турардик. Бундан ташқари, аҳоли билан кўчаларга чиқиб, танкларга қарши чоҳ қазирдик. Тўсиқлар қурадик.

Ф. Зайка

Душман бўлса қутиргандан қутирар, эрталабдан кечгача унинг қора калхатлари учиб, шаҳар аҳолиси бошига ажал уруғини ёғдирарди. Замбараклардан отилган снарядлар шаҳар кўксини поралар эди. Метрономнинг "чиқ-чиқ"и тинмасданоқ сиреналар узундан-узоқ чинқирарди. Бир кунда 10-12, ҳатто 20 мартагача огоҳлантирувчи тревогалар эълон қилинарди.

Бу пайтда одамлар ер ости истеҳкомларига шошилиб беркинишар, вақтинча жон сақлашарди. Душман ҳужуми сал тўхтаб, озгина осойишта фурсат бўлганида яна самолётнинг гўнғиллаган, ёқимсиз овози кишининг ғашини келтириб, асабини таранг қиларди. Бомбардимон олдида шаҳар сув қуйгандек сукунатга чўмар, навбатдаги ёвузлик ҳаракатларини ҳадик билан кутар эди. Шаҳар устига фугасли, осколкали, ёндирувчи бомбалар тинимсиз ташланиши натижасида уй-жойлар бир зумда нурар, ҳаммаёқ чанг-тўзон, олов ичида қолиб кетарди. Айниқса, ёндирувчи бомбаларнинг юқоридан чиябўридек чийиллаб келиши қулоқни қоматга келтирганидан ташқари, тушган жойида кучли аланга, ёнгин пайдо қиларди. Ҳаммаёқни ёнаётган фосфор ва темирнинг аччиқ ҳиди тутиб, нафас олишни қийинлаштирарди. Бундай шароитда бизнинг асосий вазифамиз ёнгин билан курашиш, ўт ўчириш бўларди. 1941

йилнинг сентябрь ойида бўлган бир воқеа сира эсимдан чиқмайди. Душман Ленинградга қарши ялпи ҳужумга ўтди. Ҳаво тревогаси туни билан тинмади. Бу вақт мен ҳарбий-тиббий академиянинг уч қаватли баланд биноси томида соқчилик қилардим. Сиренанинг қулоқни кар қилгудек чийиллаши, гудокнинг бўғиқ овози тинмасди. Зениткаларнинг пақиллаб отилиши ҳар томондан эшитиларди. Осмондан ёғилаётган дўлдек осколалар тунука томни ноғорадек тарақлатарди. Проекторлар қоп-қора тун бағрини ўткир нури билан пичоқдек кесиб, дам шаҳар устидаги ҳаво қалқони — аэростатларни ёритса, дам душман самолётларининг изини йўқотмасликка ҳаракат қиларди.

Том устидан Фёдор Заикага ёнаётган уй-жойлар, алан, атрофида ўрмалашиб юрган одамлар яққол кўриниб туради, қар хил бақирӣқ-чақирӣқлар қулоғига чалинади. Бир маҳал пастликдан, вайрон бўлган уй тарафдан аёл кишининг жон ҳолатдаги қаттиқ қичқирӣғи эшитилди: "Одамлар! Ёрдам беринглар! Ёр...дам...бе..." Бир лаҳзада бу янғроқ овоз сўниб, қоронғулик қаърига сингиб кетди.

Шундан бери орадан 50 йилга яқин вақт ўтди. Аммо ҳали-ҳали Фёдор Заиканинг қулоғига ўша аёлнинг кимдандир нажот кутган умидвор овози эшитилгандек бўлади. Бундан ташқари, душман қамалида қолиб, иродаси букилмаган ленинградликларнинг мардлиғи, жасорати сира кўз ўнгидан кетмайди.

Шуларни ўйлаганида Юлиус Фучикнинг дор остидаги қўйидаги сўзлари беихтиёр дилидан тилига кўчади: "Одамлар! Ҳушёр бўлинглар!"

Фақат ҳушёрлик, соғлом ақл-идроккина дунёда тинчликни, қолаверса, инсон саломатлиғи, гўзаллигини асраши мумкин. Тинчликнинг қадрига етишимиз керак. Бунинг учун курашиш, уни ҳимоя қилиш зарур.

Фёдор Заика 30 йилдан ортиқ фуқаро муҳофафасида тиббий хизматни ташкил қилиш масаласи билан шуғулланди, минглаб тиббиёт ходимларига ўзининг бой ҳаётий тажрибасини сидқидилдан ўргатди.

Бу унинг ҳаётда қолдирган ўчмас излари, инсонлар қалбида экиб кетган сўлмас гулларидир.

ФИДОЙИ ИНСОН

Тошкент тиббиёт олийгоҳини имтиёзли гувоҳнома билан тугаллаган Қаюм Зоиров республика Соғлиқни сақлаш халқ комиссарининг буйруғига асосан профессор Н. И. Рагоза бошчилик қилаётган юкум-

ли хасталиклар кафедраси аспиранти қилиб қолдирилди. Лекин ёш мутахассисни бошқа муҳимроқ хизмат кутаётганидан аспирантурани давом эттиролмади. Гап шундаки, ўша пайтларда Сурхондарё вилояти ва қўшни Афғонистон chegarаларида эпидемиология ҳолати ниҳоятда мураккаблашгани туфайли Қаюм Зоиров чегарадош районлар бош эпидемиологи, Давлат санитария назорати ҳамда эпидемияга қарши курашувчи бригаданинг бошлиғи сифатида Термиз шаҳрига юборилди. Оғир жабҳада илк синовлардан ўтиб, ўзининг ташкилотчилик қобилиятини намоён

Қ. Зоиров

қилган Қаюм Собирович юқумли касалликлар билан курашиш ва ўрта тиббий ходимлар тайёрлашга кўмаклашиш мақсадида 1939 йили Қорақалпоғистоннинг Тўрткўл шаҳрига юборилади ва шаҳардаги фельдшер-акушерлик билим юртида директор муовини лавозимига тайинланади. Айнан шу ердан унинг ёшларга мураббийлик фаолияти бошланади. Лекин тўсатдан бошланган уруш Қаюм Собировични бошлаган ишини бошқаларга қолдириб, Ватан ҳимоясига отланишга ундади. 1941-46 йилларда ҳаракатдаги армиянинг энг оғир участкаларида фидокорлик, мардлик намуналарини кўрсатган ўзбек ўғлони Ғарбий, Болтиқбўйи ҳамда I-Белоруссия фронтларида аввал алоҳида тиббий-санитария ротаси командири, сўнгра 863-юқумли касалликлар дала госпитали бошлиғи лавозимида ишлаб, минглаб жангчиларимиз дардига малҳам, соғлиғига посбон бўлди.

Урушдан ғалаба билан қайтган Қаюм Собирович 1951 йилгача Ўзбекистон Давлат назорати вазирлигида турли масъул лавозимларни эгаллаб, вазир муовини даражасига кўтарилди. Сўнгра, 1951—54 йиллари санитария-гигиена ва касб касалликлари илмий-текшириш институтида илмий ишлар билан шуғулланиб, тинмай изланишлари натижасида "Шарбат билан ўғитилган далаларнинг санитария-гигиена ҳолати" мавзусидаги номзодлик ишини якунлади.

Ҳаётнинг мураккаб йўлини босиб ўтган олим 21 йил давомида республика Соғлиқни сақлаш вазирлигида, ҳаётининг сўнгги йилларида эса Меҳнат Қизил Байроқ орденили Тошкент врачлар малакасини ошириш институтида раҳбарлик қилди. Унинг ажойиб ташкилотчилик фазилатлари ана шу йилларда ёрқин намоён бўлди. Қ. С. Зоиров соғлиқни сақлаш ишларини режалаштириш ва иқтисодий йўналиш асосларини мукаммал билиб, унинг ипидан-игна-сигача чуқур таҳлил қила оладиган билимдон, тежамкор инсон эди. Соғлиқни сақлаш вазирининг иқтисодий масалалар бўйича маслаҳатчиси, иқтисод фанлари номзоди, доцент Эркин Восиқович Раҳимовнинг хотирлашича, унинг бево-сита ташаббуси ва фаол иштироки билан 1968 йилдан санитария-эпидемиология хизмати ва эпидемияга қарши кураш ишларида катта иқтисодий ислохотлар амалга оширилди.

Бу хизмат тури республикада биринчи бўлиб, туман марказий касалхоналари таркибидан мустақил соҳа сифатида ажратилиб, тўғридан-тўғри молия ташкилотлари томонидан моддий таъминланадиган бўлди. Бу янгилик собиқ Иттифоқ соғлиқни сақлаш вазирлиги санитария-эпидемиология хизмати бўйича илғор тажриба мактаби сифатида хорижий мамлакатлар мутахассислари томонидан қам кенг ўрганилди. Унинг республикамиз қишлоқ ва шаҳарларида санитария-гигиена маданиятини кўтариш билан боғлиқ бир қатор ташаббус ва шахсий намуналари алоҳида диққатга сазовордир. Ўша оғир ва мураккаб йилларда ҳукумат белгилagan қатъий режалар асосида даволаш профилактика муассасалари шахобчаларини кенгайтириш ва мустаҳкамлаш дастури бевосита унинг ташаббуси ва иштироки билан оғишмай амалга оширилди. Янги-янги тиббий олий ва ўрта махсус ўқув юртлари очилиб, малакали мутахассислар етиштириш икки барабардан ортди, кўплаб илмий-текшириш институтлари ташкил этилди ва уларда ўлка тиббиётига хос хасталиклarnи ўрганишга доир жаҳон аҳамиятига молик кенг кўламдаги фундаментал илмий тадқиқотлар олиб бориш учун имкониятлар яратилди.

Профессор Қажом Собирович Зоировнинг мураббийлик фаолияти асосан у 8 йил ректорлик қилган Тошкент врачлар малакасини ошириш институти билан боғлиқ. Бу институт фаолиятининг энг самарали босқичларидан бири бўлиб, ўқув-тарбия жараёни, илмий-тадқиқот ишлари ҳамда ўқув-моддий базасининг янада кенгайган ва мустаҳкам бўлган йилларидир. Қ. С. Зоиров институт умумий гигиена кафедрасининг ташкилотчиси ҳамда 1963 йилдан унинг

узлуксиз раҳбарларидан эди. Бу даврда умумий гигиена кафедрасида ўқув жараёнининг қатъий ташкил қилиниши, замонавий ўқув қуроллари, асбоб-ускуналари билан тўлиқ таъминланиши ҳамда машғулотларнинг юксак савия ва услубий асосларда аниқ илмий йўналишлар бўйича ҳаётий тажрибалар билан боғлаб ўтказилиши унинг мавқеини ошириб, илғор жамоалар сафидан ўрин олиши ҳамда республика гигиенистларининг ҳақиқий илмий маркази деб аталишига асос бўлди.

Қаюм Собирович шогирдлари ва ҳамкасблари билан ҳамкорликда қишлоқ хўжалиги, айниқса пахтачиликда кенг қўлланиладиган кимёвий доривор моддаларнинг инсон организмга таъсирини ўрганиш ва улар билан ишлашда кўриладиган муҳофаза чоралари борасида баракали ишларни амалга оширди. У 200 дан ортиқ илмий мақолалар, олти рисола ҳамда фуқаролар мудофаасида тиббий хизматни ташкил қилиш, ичкиликбозлик, гиёҳвандликка қарши кураш бўйича 50 га яқин турли ўқув фильмларининг муаллифи сифатида катта ишлар қилди. Бундан ташқари, у республикамізда санитария-гигиена, юқумли касалликларга қарши кураш ва уларнинг олдини олиш билан боғлиқ қатор ташкилий, молиявий масалаларни қонун даражасига кўтариб соғлиқни сақлаш муассасаларида амалий фойдаланиш учун 30 дан ортиқ махсус қўлланмалар ёзди. Бевосита унинг раҳбарлигида 12 киши докторлик, 40 дан ортиқ шогирди номзодлик диссертацияларини ёқлашди. Қувваи ҳофизаси ниҳоятда кенг бўлган Қ. С. Зоиров Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг аъзоси, республика Олий Кенгаши ва Тошкент шаҳар Кенгашининг ноиби сифатида республикамізда соғлиқни сақлаш ишларини юксак поғонага кўтариш, унинг шон-шўхрати, обрў-эътиборини Иттифоқ, қолаверса жаҳон миқёсига кўтариб чиқишда астойдил жонбозлик кўрсатган байроқдорлардан бири бўлди.

Қаюм Собирович раҳбарлик ва жамоатчилик ишлари билан қанчалик банд бўлмасин, "Олим бўлма, одам бўл", деган муқаддас ақидага бир умр содиқ қолди ва бунинг исботи учун энг аввало ўзи шахсан намуна кўрсатди. Узоқ йиллар у билан елкама-елка, ёнма-ён ишлаган ҳамкасблари, ходимларнинг айтишларига қараганда, Қаюм Собирович иш жабҳасида ўзига ҳам, бошқаларга ҳам ниҳоятда талабчан, қаттиқўл бўлиш билан бирга ҳаётда ўта камтар, камсуқум, меҳр-оқибатли ва мурувватли инсон бўлган.

— Қаюм Собирович соғлиқни сақлаш вазири бўлиб ишлаган кезлари мен Тошкент вилояти соғлиқни сақлаш бўлимининг мудури эдим,— деб хотирлайди меҳнат фах-

рийси, республикада хизмат кўрсатган шифокор Баҳром Усмонович Тошбеков.— Хизмат тақозоси билан кунда бўл-маса ҳам, кун ора кўришиб, гаплашиб турардик. Ўзларига яқин олиб баъзи нозикроҳ вазифаларни менга топширар эдилар. Ўша пайтларда ҳам Ўзбекистонга кўп жойлардан, айниқса хорижий мамлакатлардан тез-тез меҳмонлар, тур-ли делегациялар келиб турарди. Уларни кутиб олиш, жойлаштириш, у ёқ-бу ёқларга олиб бориб сайру саёҳат қилдириш, меҳмон қилиш, кузатишни кўпинча менинг зиммамга юклардилар. "Меҳмон отангдан улуг" дейишганидек, қўлдан келганча уларнинг иззат-ҳурматини жойига қўйиб, кузатиб юборардик. Орадан бир-икки кун ўтгач, мени ҳузурларига чақирардилар ва унда тахминан қуйида-гича савол-жавоб бўларди:

— Меҳмонларни жуда яхши кутдингиз, кузатдингиз, раҳмат! "Ҳисобли дўст айрилмас" дейишганидек, хўш, энди бу ёғи қандай бўлди?

— Қандоғ бўларди? Ҳаммаси жойида.

— Ҳамма ҳаражат қанча бўлди деяпман?

— Нима кераги бор, Қаюм Собирович.

— Қилинган ҳамма ҳаражатларни аниқ кўрсатиб, ме-нинг номимга битта ариза ёзинг.

— Э, қўяверинг, ҳеч нарса керак эмас, ҳаммасига розиман.

— Бойваччалик кетмайди, Сиз ҳам оилали, маош билан тирикчилик қилувчи одамсиз. Бунақада хонавайрон бў-ласиз-ку. Менинг вазир сифатида бундай ҳаражатлар учун махсус фондим бор, ахир. Ўшани ишлатишимиз керак.

Қаюм Собирович билан боғлиқ худди шу маънодаги халоллик, танглик ва мардликка оид бир воқеани яқинда Қўқон шаҳрида бўлганимда Фарғона соғлиқни сақлаш бўлимини 20 йилдан ортиқ бошқариб, ҳозир кексалик гаштини сураётган уруш ва меҳнат фахрийси, хизмат кўрсатган шифокор Ғанижон Мирзаев сўзлаб бердилар:

— Бир йили Москвада, собиқ СССР Соғлиқни сақлаш вазирлигида катта анжуман бўлиб, вазиримиз Қаюм Собир-ович бошчилигида ҳамма вилоят соғлиқни сақлаш бўлими мудирлари ҳам қатнашдик. Анжуманда вазир-академик Петровский Ўзбекистон Соғлиқни сақлаш вазирлиги олиб бораётган ишларга юқори баҳо берди. Йиғилишдан кейин ҳаммамиз хурсанд бўлиб, ташқарига чиқдик. Қаюм Собир-ович бизга: "Ҳаммамиз ҳозир "Россия" меҳмонхонасига бориб, ресторанда бирга овқатлансак", деган таклиф кирит-дилар. Бажонидил рози бўлдик. Яхши кайфият билан овқатланиб, оз-моз "шўхлик" ҳам қилдик. Ўтиришимиз

охирида Қаюм Собирович аста ўринларидан туриб, бизга хизмат қилган ходима билан ҳисоб-китоб қилиб келиб, яна жойларига бамайлихотир ўтирдилар. Табиийки, биз бундан ҳижолат чекиб, ҳаммамиз норозилик билдирдик.

— Бу нима қилганингиз? Биз турганда Сизнинг ҳисоб-китоб қилишингиз яхши эмас!

— Йўқ, дўстларим! — дедилар у киши бизни бир оз тинчлантириб,

— "Тегирмон навбати билан", деган гап бор. Сизнинг вилоятингизга ҳар сафар борганимда мени кутиб олиб, меҳмон қилиб, кузатиб қўясизлар. Ахир мен сизлардан қарздорман. Топиш-тутишим ўзимга етарли, уларни кўтариб кетаманми? Бир сафар мен ҳам вазир сифатида эмас, оддий бир инсон сифатида сизларни меҳмон қилсам қилибман-да!

У кишининг ниҳоятда ҳушёр, самимий ва донолиги ҳақида издоши, садоқатли шогирларидан бири, ҳозирда республика кўкрак жарроҳлиги илмий-тадқиқот институти-нинг етакчи раҳбарларидан таниқли олим Абдулла Маткаримович Худойберганов шундай ҳикоя қилади:

— Домланинг вафотларидан бир ҳафта олдин ҳамкасб биродарларим: профессор Карим Йўлдошев, Баҳром Тошбеков билан уни кўргани марказий шифохонага бордик. Олдиларида ёлғизгина сингиллари Ўлмасхон парвона бўлиб турган эканлар. Биз Қаюм Собирович билан ҳол-аҳвол сўрашгач, у киши паст овозда бизга дедилар:

— "Мен синглим, қариндош-уруғларим, айниқса Сиздек шогирдларим, дўстларимдан бир умр розиман! Ҳаммангизга раҳмат! Энди ўзингиздан қолар гап йўқ, вақт-соатим етиб, бандаликни бажо қилсам, Ўлмасхон ёлғизланиб, боши қотиб қолмасин. Бу ёғини ўзинглар ўзбекона ташкил қиласизлар". Кўп ўтмай устоз ҳаётдан кўз юмдилар. У кишининг васиятларини айтганларидан ҳам аъло қилиб, шогирдлик, инсонийлик бурчимизни бажаришга ҳаракат қилдик.

Забардаст олим ва ташкилотчи, моқир мураббий, таниқли давлат ва жамоат арбоби Қаюм Собирович Зоиров орамиздан жисман кетган бўлсаларда, эл-юрт, Ватан равнақи йўлидаги самарали меҳнатлари, шогирдпарвар, софдил, самимийлиги эвазига ёрқин сиймоси қалбларимизда ҳамиша барҳаёт! У босиб ўтган шарафли йўл, ҳаёт ва илм-фан сўқмоқларидан унинг минглаб шогирдлари, ҳамкасблари дадил боришаётгани дилга таскин бериб, унинг барҳаётлигини яна бир бор эслатиб туради. Ўзбекистон Соғлиқни сақлаш музейининг бу табаррук зот номи билан аталиши фикримиз далилидир.

Домла Ҳаким Зоҳидий раҳматли каминага якки томонлама устози аъзам ва пиру калон эдилар. Биринчиси, 1955—61 йилларда Тошкент Давлат тиббиёт олийгоҳи даволаш куллийтининг талабаси бўлган давримда у киши кўпчилик қатори мени ҳам ўзининг бетакрор одамийлиги, туғма истеъдоди, буюк ички ва ташқи маданияти, тоза лутфи, теран ақл-заковати, ўз касбига чексиз меҳру садоқати билан тиббиётнинг сеҳрли оламига етаклаб кириб, унинг ақл бовар қилмайдиган беҳад сиру асрорларидан саҳийлик билан воқиф этган саҳий, ҳизрсифат алломалардан эдилар. Мана, орадан деярли қирқ йил ўтганига қарамай, талабалик йилларим ҳамон ёдимда.

Биз ўшанда 17—18 ёшга кирган, илмга чанқоқ ёш йигит-қизлар эдик. Унинг "Одам анатомияси" фанидан ўқиган ажойиб маърузаларини жон ҳулоқ билан ҳайратланиб тинглар эдик, оғзидан чиққан ҳар бир калимани нафақат оқ қоғозга, балки бир умр ўчмас қилиб, миямиз саҳифаларига муҳрлаб олганмиз, десам муболаға бўлмайди. Умуман олганда ўша пайтларда бизга турли фанлардан сабоқ берган устоз, муаллимларимизнинг ҳар бирини ўзига хос нутқ маданияти, дарс бериш услуби, юриш-туриш, феъл-атвори, одоб-ахлоқи доимо кўз ўнгимизда яққол гавдаланиб туради. Уларни гўё катта театр саҳнасида роль ўйнаган ажойиб сўз усталари, актёрларга ўхшатгим келади. Ҳар бир соҳа, улкан театр, саҳнанинг ўз Маннон Уйғури, Аброр Хидоятони, Обид Жалилови, Жўраҳон Султонови, Маъмуржон Узоқови ва ҳаёдан сира ўчмас Мукаррамаҳоним Турғунбоева каби мустаҳкам пойдевори, бақувват устунлари бўлганидек, тиббиёт олами саҳнасида ҳам Ҳаким Зоҳидийнинг ўз ширали овози, муносиб ўрни бор. Бу ҳазрати Инсон нафақат ўз соҳасининг етук билимдони, забардаст олими, йирик давлат ва жамоат арбоби, қаттиққўл ва талабчан ташкилотчиси, моҳир ва жонкуяр мураббийси, балки нафис санъат ва адабиёт шайдоси, ажойиб қалам соҳиби ҳам эдилар. Бу Табиат берган фазилатлар унинг ҳуснига-ҳусн, нур устига аъло нур бўлиб қўшиларди. Биргина кичик қалб, жуссада шунчалар буюк ҳикмат, нозик ва теран ҳислатлар, жозоба, жасорат ва киши кўзи илғамас яна қанча ранг-баранг ёрқин шуълалар яшириниб, ўзидан ажиб нур, илиқлик таратганига қойил қоласан киши.

Ҳақим Зоҳидий 1912 йили Тошкент шаҳрида камбағал деҳқон оиласида таваллуд топди. 1926 йили етти йиллик мактабни тугатиб, тиббиёт билим юртининг тиш техниги бўлимига ўқишга кирди. Тиббиётга бўлган қизиқиш шу билим юртидаги тақсил жараёнида унинг мурғак қалбидан бир умрга мустақам ўрин олди. У билим юртини имтиёзли тугатиб, 1931 йилдан бошлаб Самарқанд тиббиёт олийгоҳида таълим ола бошлади. Болалигидан билимга ташна, қаракатчан Ҳақим зеҳни ўткир ва тадбиркорлиги, қунту тиришқоқлиги билан бошқалардан ажралиб турарди. У 1935 йили тиббиёт олийгоҳини муваффақиятли битириб, Нурота туманига ишга отланди. Дастлаб оддий шифокор, кейинчалик туман марказий касалхонасининг бош врачси бўлиб, кечани-кеча, кундузни-кундуз демай уч йил астойдил фаолият кўрсатди, ҳаётий тажриба орттирди. Унинг ўзи одамларни астойдил севгани боис уни ҳам одамлар чин дилдан севиб, иззат-ҳурматини жойига қўйишди.

Ҳ. Зоҳидий

1938 йили Ҳақим Зоҳидий тиббиётнинг назарий манбаларини чуқурроқ ўрганиш мақсадида Самарқанд тиббиёт олийгоҳининг нормал анатомия кафедрасига ассистент бўлиб ўтди ва илмий фаолиятини бошлаб юборди, ўзининг тинмай интилиши ва изланишлари натижаси ўлароқ, 1941 йили "Одам скелетининг ривожланиши ва тараққиёти" деган мавзуда илмий иш ёзиб, тиббиёт фанлари номзоди даражасини муваффақиятли ёқлади. Орадан сал ўтмай, фашистлар Германияси Ватанимизга ҳиёнаткорона бостириб кирди ва ҳаёт-мамот уруши бошланди. Ҳақим Зоҳидий ҳам эл-юрт қатори муқаддас Ватан ҳимоясига отланди.

—Мен Ҳақим Зоҳидий билан урушнинг дастлабки кунлариданоқ танишдим,—дея ўша кунларни эслаган эди биз билан суҳбатда тиббиёт фанлари доктори, профессор, Республикада хизмат кўрсатган фан арбоби Султон Долимов,—Ҳақим

ака 89-алоҳида ўқчи ўзбек бригадасининг пулемёт дивизиони бош шифокори бўлиб хизмат қиларди. Мен ўша кезларда 89-алоҳида ўзбек бригадасининг бош жарроҳи лавозимида ишлар эдим. Бригадамиз Тошкент вилоятининг Пскент тумани яқинида жойлашган бўлиб, ҳарбий хизматга чақирилган ўзбек аскарлари бу ерда дастлабки ҳарбий таълим олишарди. Мен ҳар сафар Ҳаким Зоҳидий хизмат қилаётган пулемёт дивизионининг тиббий санитария ишлари билан танишганимда бу ердаги алоҳида тартиб-интизом, саранжом-саришталикдан мамнун бўлиб, ҳарбий шифокор Ҳаким Зоҳидийнинг хизматини юксак бақолардим. Бир куни бизни Туркистон Ҳарбий Округининг санитария бўлими шифокорлар малакасини ошириш курсига ўқишга юборишди. Бу ерда Ҳаким ака билан яқиндан танишиб, бир умрга ака-ука, қадрдон бўлиб қолдик. Ўқишимиз тугаб, ўз қисмимизга кетиш учун машинага чиққанимизда курс бошлиғимиз Телешевский деган полковник келиб: "Ораларингизда Ҳаким Зоҳидов деган ким?"—деб сўраб қолди. Ҳаким ака: "Мен!" деган эдилар, у: "Машинадан тез тушинг!" деб буйруқ берди. Ҳаким ака ҳайрон бўлганича қисқа хайрлашиб машинадан тушиб қолди, биз эса йўлимизга кетдик. Кейин суриштириб билсак, уни Ўзбекистон Компартиясининг Биринчи қотиби ўртоқ Ҳусмон Юсупов ўз ҳузурига чақириб, Самарқанд тиббиёт олийгоҳига ректор қилиб тайинлаган экан. Уруш қизғин кетаётган йилларда Ҳаким Зоҳидийнинг Самарқанд тиббиёт олийгоҳига раҳбарлик қилиши унинг зиммасига нақадар катта маъсулият юкланганлигини ҳис қилишнинг ўзи унинг салоҳиятига берилган катта баҳо, юксак ишонч эди.

Маълумки, уруш йиллари фронт орқасига, жумладан Самарқандга эвакуация қилинган кўпчилик завод, фабрика, улкан корхоналар билан бирга мамлакатнинг йирик олимлари, шунингдек, Ленинград ҳарбий-тиббий академияси ҳам кўчиб келган эди. Ҳаким ака нафақат тиббиёт институти муаммолари, балки Ҳарбий-тиббий Академиянинг етакчи олимлари билан ҳам жаҳоншумул илмий масалаларни ҳал қилишга бош-қош бўлиб, ғалабани тезлаштиришга ўз ҳиссасини қўшди. Кейинчалик у Тошкент тиббиёт олийгоҳида ректор, Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазири лавозимларида ишлаб халқимизга сидқидилдан хизмат қилди, эл-юрт ҳурматига сазовар бўлди. 1972 йили Тошкент педиатрия тиббиёт олийгоҳи ташкил этилгач, у институтнинг асосий қисми бўлган одам анатомияси кафедрасига бошчилик қилди ва эндигина иш бошлаган олийгоҳнинг оёққа туришига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшди.

Хуллас, Ҳаким Зоҳидий қаерда, қандай лавозимда ишлаган, барчасида қалол ва астойдил ишлаб, ўзидан фақат яхши ном қолдирди.

Халқимизда шундай доно нақл бор: "Менга таниш-билишингни айтсанг бас, сенинг кимлигингни ўзим билиб оламан". Шу маънода Ҳаким Зоҳидийнинг бирга ўқиб, бирга ишлаган ҳамкасб дўст-биродарлари, жумладан таниқли олим ва ташкилотчилардан академик Исҳоқ Мусабоев, Шокир Алимов, профессор Юсуф Отабеков, шогирдларидан Аминжон Сулаймонов, Комилжон Зуфаров, Уктам Орипов, Жаҳонгир Ҳамидов, Носир Аҳмедов, Раҳим Худойбердиев, Атоулла Оқилов, Раҳодхон Алавий, Шавкат Аҳмедов, Суннатилла Асомов ва бошқаларнинг номларини эслаб ўтиш кифоя. Бундан ташқари, Ҳаким Зоҳидий таълим-тарбия олган пайтлари Самарқандда ҳукм сурган ижтимоий, моддий ва маънавий муҳит, айниқса адабиёт ва санъатга бўлган ўзгача меҳр, иштиёқ ва кўтаринки руҳ Ҳаким Зоҳидийнинг баркамол инсон бўлиб шаклланишида салмоқли таъсир кўрсатганини алоҳида айтиб ўтиш жоиз. У Садриддин Айний, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Усмон Носир, Миртемир ва бошқа кўплаб истеъдодли ижодкорлар билан яқиндан танишиб, улар билан катта-катта адабий давралар, баҳсларда фаол иштирок этди. Шу боис адабий ижодга қизиқиш уни умр бўйи тарк этмади, адабий жараён Ҳаким Зоҳидий ҳаётининг ажралмас қисмига айланди. Ундаги адабиётга қизиқиш ўша даврнинг буюк алломаларидан машҳур ёзувчи Садриддин Айнийни бефарқ қолдирмагани бежиз эмас. Шу жиҳатдан унинг Ҳаким Зоҳидийга йўллаган мактубини айнан келтириш мақсадга мувофиқ:

"Ўртоқ Ҳаким Зоҳидий!

...23 октябрда нашр бўлган 210-сонли "Қизил Ўзбекистон" газетасида Сизнинг "Тортиқ" унвонли бир очеркингни ўқидим. Бундан бурун ҳам (ёз кунларида бўлса керак) тиббиёт мавзуга оид бир ҳикоячангизни ўқиб эдим. Шунда Сизда ҳикоячилик таланти борлигини сезган эдим. "Тортиқ" оригинал, шунинг ила баробар воқеликни реал акс эттирган ҳаёт парчасидир. Таҳрир жиҳатдан ҳам бунда камчилик йўқ, мавзу яхшигина очилган ва иштирокчилар тўла тасвирланган...

...Сиз Ўзбек адабиёти, медицина фанини бадий ҳикоялар орқали акс эттиришингиз ва ҳатто нашриётлар йўлида ҳаёлий фикрлар юргизиб, янги қақиқатларнинг вужудга келишига йўл очишингиз мумкин...

"С. Айний. 25 октябрь, 49 йил. Самарқанд"

Бу олимнинг адабий фаолиятига берилган катта баҳодир. У ўз даври фарзанди сифатида теварак атрофида бўлаётган воқеа-ҳодисаларга бефарқ қарай олмасди. Бунга мисол қилиб унинг Ватан уруши йилларида Самарқанд вилояти театр жамоаси томонидан саҳналаштирилган "Ватан учун", "Икки қаҳрамон"; "Муштум" журналида чоп этилган "Соғлар ва доғлар" номли юмористик ҳикоялар тўплами, шунингдек вақтли матбуот саҳифаларида эълон қилинган бир қатор долзарб мақолаларини келтириш kifоя. Республика ойнаи жаҳони кўзгусида бир неча бор намоиш этилган "Юрак амри", "Устозингни унутма", Қўқон шаҳри драма театрида саҳналаштирилган "Тавҳарим" спектакллари ўзининг қаётий ва бадий жиҳатдан етуклиги билан Ҳаким Зоҳидийга катта шуҳрат келтирди ва миллионлаб томошабинлар қалбида унинг номини абадийлаштирди.

Тиббиёт фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби Ҳаким Зоҳидийнинг серқирра фаолияти ҳақида сўз кетар экан, унинг улкан жамоатчилик ишлари хусусида ҳам қисқача тўхтаб ўтиш жоиздир. Моҳир ташкилотчи ва олим илмий-маърифий ижодий фаолияти билан бирга бир неча йиллар давомида Ўзбекистон Олий Кенгаши ва Тошкент шаҳар кенгаши ноиб сифатида катта жамоатчилик ишларини олиб борди. Эл олдидаги ҳалол ва сидқидил меҳнатлари учун юксак давлат мукофотлари, нишонларига сазовор бўлди. 1943 йилда "Ҳурмат Белгиси" ордени билан тақдирланган Ҳаким Зоҳидий ҳақида таниқли адиб Шароф Рашидовнинг "Орденли йигит" номли очерки Самарқанд вилояти газетасида босилиб чиқди.

Лавҳамиз дебочасида домланинг шу сатрлар муаллифига икки томонлама устозликлари хусусида сўз юритган эдик. Шу муносабат билан бир воқеа ёдимга тушди.

...Эсимда, 1958 йили Тошкент тиббиёт институтида чоп этиладиган кўп нусхали "Шифокор" газетаси талабалар ҳаётидан олинган энг яхши шеър, ҳикоя, лавҳаларга кўрик танлов эълон қилди. Шунда мен "Адашган хат" номли кичик бир воқеа-ҳикоямни минг ҳижолат билан домлага кўрсатдим. "Қолдириб кетинг, 1—2 кундан кейин хабар оларсиз" дедилар. Домла эртасигаёқ, мени ҳузурларига чақирдилар. Борсам, ҳикоямнинг фақат сарлавҳаси-ю, мен тасвирламоқчи бўлган воқеа қолибди холос. Домла ҳеч эринмасдан ҳикояни бошдан-оёқ ўқиб чиқиб, чиройли хуснихатлари билан бинафшаранг сиёҳда таҳрир қилиб қаммаёғини бўяб чиқибдилар. Деяри ҳар бир жумла, ибора ўзгартирилган. Ҳикояни қўлга олар эканман, азбаройи уяланимдан тер босиб, қулоқларимгача қизариб кетди.

Қаттиқ изтироб чекдим. Буни сезган домла менга тасалли берган бўлдилар.

— Жуда яхши ҳаётий воқеа топибсиз-да! Доим шунақа бўлсин. Кўпчилик бир қарашда назар писанд қилмайдиган воқеа, гап-сўзларни дарров илғаб, уларни кузатиб, тўплаб ён дафтарчага ёзиб-чизиб бориш керак. Кейинчалик каттароқ бир нарса ёзаман десангиз жуда асқотади. Айниқса сарлавҳасини боплабсиз. Биласизми, асарнинг руҳига мос сарлавҳа қўйиш ҳам бир санъат, маҳорат. Ҳикоянгиз жуда ўқимишли, ихчам чиқибди. Унинг бир нусхасини "Ёш ленинчи" га берсангиз ҳам бўлади, дедилар.

Мен ўзимни қаерга қўйишни билмай, домланинг олдиларидан ҳовлиққанча ташқарига чиқдим-у, ҳикоямни таниёлмай қолдим. Айтилмоқчи бўлган фикрни ифодалаш учун шунча оддий ва ҳаётий иборалар борлиги, тилимизнинг бениҳоя бой ва таъсирчанлигига қойил қолдим. "Адашган хат" табиийки, кўрик-танловда биринчи ўринни эгаллади. Кўп ўтмай, у "Ёш ленинчи" газетасида ҳам босилиб чиқди, талабалар, ёшлар ўртасида анча-мунча шов-шувларга сабаб бўлди. Турли олий ва ўрта махсус ўқув юртлари талабаларидан кўплаб хатлар олиб, ўзимда йўқ хурсанд бўлдим, ҳижолатдан Ҳаким Зоҳидийга анча вақт кўринмай юрдим. Энг асосийси домла бундай саҳоватни биргина менга эмас, бошқаларга ҳам кўрсатган эдилар.

Ҳаким Зоҳидийни билган борки, номини фақат илиқ сўз билан ёдга олади. Унинг муборак номи Тошкент педиатрия тиббиёт олийгоҳининг одам анатомияси кафедраси, Самарқанд вилоятининг Нурота тумани марказий касалхонаси ҳамда у яшаган маҳаллалардан бирига берилиши айни муддаодир. Шу сабабли унинг номи тез-тез ёдга олинади. 1978 йили у дафн этилган Чигатой қабристонини ҳам доим анвойи гул-чечакларга бурканиб туради.

Мен шундай хизрсифат алломага шогирд бўлганимдан бир умр миннатдорман.

УРУШНИНГ ЭНГ ЁШ ҚАТНАШЧИСИ

Ҳа, бундай дейишимизга тўлиқ асос бор. Аслида унинг таваллуд топган куни 1925 йилнинг ноябрь ойида бўлса-да туғилиш ҳақидаги гувоҳномани расмийлаштиришда йўл қўйилган хатолик туфайли 1 май деб белгиланган. Демак, у ҳали дунёга келиб кўз очмасданоқ, ризқу насибаси сочилиб, тенгқурлари ичида эрта

К. Zufarov

етилиб, кўзга тапланиб қолди. Ҳаётдаги ана шу оддий расмийатчилик унинг келажак ҳаётида муҳим ўрин тутди.

"Юртга келган тўй" деб ҳали 18 ёшга тўлмаган йигитчани оёғини ерга теккизмай ҳаёт-мамот жангига юборишди. Ўша кезлари у тиббиёт институтининг 1-босқичида ўқир эди. 1925 йилда туғилган йигитларни жанговар сафга юбормаслик ҳақида ҳукуматнинг махсус қарори бўлишига қарамай, барча қонун-қоидаларга зид равишда уни ўқишдан қолдириб, тенгдошларидан айириб, онасини зор ҳақшатиб ўт-олов ичига юборишни ло-

зим топишди. У тақдирга тан бериб Ватан ҳимоясига жўнаб кетди.

— 1943 йилнинг 18 феввали эди, — дея ўтган воқеаларни хотирлайди лавҳамиз қаҳрамони Комилжон Аҳмаджон ўғли, — ўқишдан келсам, ҳарбий комиссариатдан чақириқнома келган экан. Эртасига у ерга бордим. Ҳужжатларимни текшириб, мени алоҳида хонага олиб киришди. Ўша кунларда сочимни тақир қилиб олдирган эдим. "Кетишга тайёр экансан, баракалла йигит! Энди қаммомга тушсанг бўлди" дейишди у ердаги ходимлар хурсанд бўлишиб, "Жон акалар, мен талабаман, қолаверса ҳали 18 га тўлганим йўқ" деб қайта-қайта жаврашимга ҳеч ким қулоқ солмади, эътибор ҳам бермади. Шундай қилиб, қаммомда чўмилтириб, кийинтириб, ўша куни кечқурун соат беш яримда фронтга жўнатиш учун тўппа-тўғри вокзалга, эшелонга олиб чиқишди. Тасодифан бир танишимизни кўриб қолиб, урушга кетаётганимни уйимдагиларга айтиб қўйишини айтишга улгурдим холос. Эшелон тўлган. Вақт зиқ. Охирги вагоннинг сўнгги йўлагида уйимдагилардан бирортаси келиб қолармикан деб кўзим тўрт бўлиб, ён-атрофга безовта аланглайман. Қани бирортаси кўринса! Ҳеч ким билан хайрлаша олмай урушга кетаётганимдан кўнглим бузилиб кетди. Паровоз узундан-узоқ қичқириб, эшелон жойидан

жилди. Аммо кўзим ҳамон йўлга умид билан тикилар эди. Наҳотки ҳеч ким билан хайрлаша олмасам? Мени кузатишга ҳеч ким чиқмаса. Хўрлигим келиб, томоғимга бир нарса тиқилгандек бўлди. Умидсиз йўлга тикилиб турган эдим, узоқдан кўзлари аланг-жалаңг бўлиб одамлар орасидан туртиниб-суртиниб вагон томон шошиб келаётган отамни кўриб қолдим ва унга қўл силтаб овезимнинг борича:

—Хайр адажон, хайр! Мендан хавотир олманглар. Мен албатта келаман, кутинглар!— деб қичқирдим.

Отамнинг анча жойгача эшелон ортидан югуриб, икки қўлини фотиҳага кўтариб оқ йўл тилагани, бир нималар деб ишора қилгани ҳали-ҳали кўз ўнгимда. Қандай қилиб урушга жўнаганимни кейинчалик уйга ёзган хатимдан ўқиб билишган.

Шу тариқа Комилжоннинг жанговар ҳарбий фаолияти бошланди.

— Бизни дастлаб Кавказорти фронтига келтиришди,— дея ўз сўзида давом этди суҳбатдошим.— Бу ерда карантин, қисқа фурсат ҳарбий тайёргарликдан ўтгач, Сталинград фронтига келиб тушдик. Бу пайтда Волга бўйидаги шаҳар энди қуршовдан чиққан, аммо жанговар вазият ниҳоятда қалтис ва оғир эди. Мен бу ердаги Суворов номли 2-қирувчи авиация дивизияси полкида оддий ўқчи аскар бўлиб хизмат қила бошладим. Кейинчалик машҳур саркарда Р. Я. Малиновский қўмондонлиги остидаги 2-Украина фронти таркибида Украина, Молдова, Руминияни озод этишдаги жангларда қатнашиб, урушни Будапештда тугатдим. Руминиядаги бир воқеа хотирамда сақланиб қолган. Биз жанглар билан у ерга кириб борганимизда ҳаммаёқни ишга яроқсиз қурол-аслаҳалар босиб кетган экан. Бизда эса қурол-яроғлар танқисроқ эди. Бўлим командиримиз Тўхтамишев деган сержант билан турли қурол-яроғлардан зарур қисмларни топиб, тўрт оғизли тўп ясадик. Уни жанговар ҳолатга келтирдик. Бу шунақанги кучли қурол эдики, тўртта оғзи бараварига ишга тушганда унинг зарбидан 50 квадрат метр жойдаги ҳамма нарса ёниб, ер билан яксон бўларди. Бу ихтиромизни командирларимиз маъқуллаб, Москвадан махсус мутахассислар чақиришди. Улар биз ясаган йиғма тўпни жанг майдонида синовдан ўтказиб, ўзлари билан бирга олиб кетишди. Кейинчалик бизнинг бу ихтиромиз "Жанговар хизматлари учун" медалига сазовор бўлди. Шу-шу биз зенитчи номини олдик.

Бундай воқеалар Комилжон Аҳмаджон ўғлининг ҳаётида анчагина. Мана яна биттаси.

— 1944 йилнинг июль-август ойларида биз Одесса шаҳридаги ҳарбий аэродромда хизмат қилиб, душманга қақшатқич етгинчи зарба беришга тайёргарлик кўрардик. Душманни атайин чалғитиш мақсадида ниқоб учун асосий аэродромдан анча нарида урилиб-сурилиб пачоқ бўлган самолётларни бир-бирига сим арқон билан боғлаб, ёлгондакам аэродром ташкил қилган эдик. Эрталаб тонг саҳардан ўша ерда бўлиб, ҳар хил жойда қандақлар қазиб, душман самолётларининг осмонда пайдо бўлишини ҳушёрлик билан кузатар эдик. Самолётнинг гўнғир-гўнғири узоқдан эшитилиши биланоқ биз қандақда туриб сим арқонга боғланган самолётларимизни тарақлатиб, тариллатиб ишга туширар, жўрттага душманнинг эътиборини ўзимизга қаратардик. Бизнинг ҳийламизга чиппа-чин ишонган душман устимизга тонналаб бомба ёғдириб кетарди. Табиийки, бу жанговар топшириқни бажаришга борганларнинг кўпчилиги ҳаёт билан видолашарди. Мен мана шундай "борса келмас", ўта хавfli жанговар топшириқларни бажариш учун 10—15 марта жаҳаннам ёқасига борганман. Охиргисида ярадор бўлиб, Одессадаги 401-ҳарбий госпиталда узоқ даволадим. Ажалим етмаган экан, худога шукр, тирик қолдим.

Урушдан 1945 йилнинг кузида ғалаба билан қайтган Комилжон Аҳмаджон ўғли Тошкент тиббиёт институтидаги ўз ўрнига қайтадан тикланиб, уни 1951 йили муваффақиятли тугатди.

Жангларда чиниққан, сабр-матонатли, тиниб-тинчимас Комилжон Зуфаров талабалик йилларидаёқ ўзининг илмий ишга қизиқиши, мушоҳадасининг кенглиги билан устозлари эътиборини ўзига тортди. Шунинг учун ҳам у институтни тугатиши билан аспирантурага қолдирилди. Аввал Тошкент, сўнгра Москвадаги Марказий психиатрия илмий-текшириш институти патоморфология лабораториясида изланишларини изчиллик билан давом эттирди. Натижада 1954 йили тиббиёт фанлари номзоди, 1962 йилда эса фан доктори бўлди.

Комилжон Зуфаров Андижон тиббиёт институти гистология кафедрасининг мудири ва факультет декани (1955—57), Ўзбекистон Ўлка тиббиёт илмий-тадқиқот институти ва Ўзбекистон фанлар Академияси биохимия институтида бўлим ва лаборатория мудири (1957—1965), 1962 йилдан Тошкент тиббиёт институти гистология кафедрасининг улуксиз мудири, шу институт ректори (1965—1971), 1971—1972 йилларда эса Ўзбекистон Ўлка илмий-тадқиқот инс-

титутининг директори лавозимида ишлаб, қизғин фаолият кўрсатиб келмоқда.

К. А. Зуфаровнинг илмий тадқиқотчилик фаолияти ниҳоятда кенг ва сермаҳсулки, булар тиббиёт ва биологиянинг долзарб муаммоларига оид 300 га яқин илмий мақола, 20 рисола, кўплаб амалий қўлланма ва дарсликларда ўз ифодасини топган. Аммо шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, "Буйрак, меъда-ичак системаси ҳужайраларининг тузилиши, цитохимияси ва электрон микроскопияси" деган мавзу К. А. Зуфаровнинг илмий изланишларида асосий ўрин тутди. У собиқ Иттифоқда биринчи бўлиб электрон микроскопия, автордиография ҳамда цитохимия усуллари-ни йўлга қўйди. Ўзбекистонда тиббиёт соҳасида биринчи марта электрон микроскопия лабораториясини ташкил этди.

1987 йилнинг 26 март куни тиббиёт оламида 323-рақамли илмий янгилик, ихтиро кашф этилганлиги ҳақида собиқ СССРнинг ихтиролар ва кашфиётлар бўйича қўмитаси бутун дунёга жар солди: Ўзбекистон Республикаси фанлар Академиясининг академиги К. А. Зуфаров ўз шогирди, профессор А. Йўлдошев билан ҳамкорликда жаҳоншумул кашфиёт яратди! Бу "Бола туғилганда она сутисидаги оқсилларнинг ингичка ичак фаолияти тиклангунга қадар буйракда парчаланиши"га оид ноёб ихтиро, буюк илмий кашфиёт эди.

Бу кашфиётнинг моҳияти нимадан иборат?— сўрадим мен суҳбатдошимдан.

— Бу шундан иборатки,—деди у ўзига хос майинлик ва жиддийлик билан менга боқиб,—илгарилари болага она сутини бола туғилгандан бир неча кун кейин берилар эди. Яъни дастлабки она сутти гўё бола организмда яхши сўрилмас эмиш. Биз бу тушунчаларнинг нотўғрилигини илмий жиҳатдан тўлиқ асослаб бердик, чақалоқ меъда-ичак тизимининг ўзига хос тузилишга эга эканлигини исботладик. Чақалоқнинг 3—4 кунгача она сутини эммаслиги, натижада онанинг кўкрагида сут тўпланиб чириши, унинг сўз билан ифодалаб бўлмайдиган азобларга дучор бўлиши, қолаверса, турли оқсиллар ҳамда ҳаётий бошқа омилларга бой оғиз сутининг исроф бўлиши ва бунинг ўта шаккоклик эканлиги ҳақида гапирмасак ҳам бўлади. Муаммонинг қизиқ ва нозик томони шундаки, чақалоққа дастлабки кундан бошлаб она сутти бериш ўрнига турли-туман суюқликлар, қўшимча озиқ-овқат маҳсулотлари берилар бошлайди. Булардаги оқсил маҳсулотларини парчалаш вазифаси ҳам буйрак зиммасига тушади. Натижада у бир неча бор ғайри-табiiй ортиқча куч билан зўриқиб ишлаши туфайли

тез ишдан чиқа бошлайди. Кейинчалик болаларнинг нямжон ва заиф бўлиб ўсиши, улар ўртасида буйрак хасталикларининг кўпайиши мана шунинг оқибатидир.

— Демак, гапнинг индаллосини айтсак, ...

— Ҳа, балли, Мана бир оғиз лўнда қилиб тушунтиришим билан муаммонинг мағзини дарҳол чақдингиз. Чақалоқнинг яхши ўсиши, ривожланиши, хуллас, ҳар томонлама соғлом, баркамол бўлиб вояга етиши учун унга биринчи навбатда она сути ниҳоятда зарур. Чунки она сути билан бирга боланинг бош миясидаги мургак ҳужайра марказларида меҳр-муҳаббат, меҳр-мурувват, садоқат ва вафо марказлари ҳам аста-секин шаклланади, кейин у ривожланади. Онани эммаган, она сутига тўймаган болалар меҳрсиз бўладилар, соғлиқлари ҳам унча яхши бўлмайди.

— Энди фурсатдан фойдаланиб, республикамиз морфолог олимларининг етакчиси, сардори сифатида Сизнинг бошчилигингизда қилинган ва қилинаётган илмий ишлар, уларнинг йўналишлари ҳақида ҳам бир оз сўзлаб берсангиз.

— Қилинган ва қилинаётган ишларимиз кўп. Улар албатта таҳсинга сазовор. Биттаси ҳақида ҳозир гаплашдик. Бундан ташқари, турли ҳолларда тўқима ва ҳужайраларда кечадиган компенсатор—мослашув жараёнларининг асосида ётувчи ҳужайра ва ҳужайра ичи нозик тузилмаларининг даврий ўзгаришлари, уларнинг соғлом ёки касаллик белгилари илк бор ўзбек морфологлари томонидан аниқланди. Ҳозир бизда деярли ҳамма аъзолар онтогенетик жиҳатдан ўрганиб чиқилган, нормалар аниқланган, жигарда жигар бўлақларининг, ичакда ичак безларининг (крипталар), ошқозонда ошқозон безлари ва уларда эндокрин ҳужайраларининг ҳосил бўлиш йўллари, уларнинг морфологик хусусиятлари тўла ўрганиб чиқилган. Тўқима ва аъзоларнинг электрон микроскопия атласи ҳам биринчи бўлиб Тошкентда яратилган.

— Айтинг-чи, ҳозирги пайтда ҳорижий давлат олимлари билан морфолог олимлар ўртасида қандай алоқалар қилинмоқда?

— Ўзим Япония, Мексика, Олмония, Франция, Чехия, Словакия, Булғория каби ҳорижий давлатларда бўлиб, кўпгина дунёвий анжуманларда қатнашганман. Брно шаҳри университетининг "Олтин Пуркинё" нишони билан тақдирланганман. Ўйлайманки, бу Ўзбекистонлик олимларнинг ишига берилган юксак баҳодир. Айни пайтда дунёнинг етук олимлари билан яқин илмий алоқалар ўрнатганмиз. Шу боис 1993 йил октябрида республикамизнинг тиббиёт ва биология соҳаларида фаолият кўрсатувчи морфолог олим-

ларнинг 1 съезди бўлгани айниқса диққатга сазовордир. Шуниси аҳамиятлики, съезд ишида Марказий Осиё республикалари ва Россиянинг етакчи олимлари ҳам иштирок этишди. Биз бу ерда муҳим масалалардан бири бўлган Марказий Осиё морфологларининг мувофиқлаштирувчи кенгашини туздик. Ўйлайманки, ана шу кенгаш морфологлар олдида турган бир қанча долзарб муаммоларни босқичма-босқич ҳал қилишда фаоллик кўрсатади. Хуллас, бизни катта ишлар кутмоқда. Бу йўлда морфологларимизнинг ҳормай-толмай меҳнат қилишларига аминман.

Мен очиги суҳбатимизнинг ижтимоий, иқтисодий, моддий ва маънавий жиҳатлари бу қадар кенглигини назарда тутмаганим сабабли уни бир оз чеклашга ҳаракат қилдим. Чунки биз қанча гаплашсак шунча кам, бир-биримизга тўймас эдик.

Лавҳамизни жанг кўрган иқтидорли олимнинг кўп йиллик илмий мураббийлик фаолияти улкан жамоатчилик ишлари билан чамбарчас боғлиқлиги хусусида айрим далилларни келтириш билан яқунлашни лозим топдик. Академик К. А. Зуфаров ҳамдўстлик давлатларидаги анатомлар ва гистологлар жамиятининг пленум аъзоси, собиқ СССР Фанлар Академияси Бутуниттифоқ сув-туз алмашинуви ҳамда буйрак фаолияти муаммолари ҳайъати раисининг ўринбосари, собиқ СССР Фанлар Академиясининг назарий гастро-энтерология муаммолари шўъбасининг аъзоси, Ўзбекистон Фанлар Академияси цитология муаммолари кенгашининг раиси, Венгрия республикаси билан дўстлик жамияти Ўзбекистон бўлими президенти, кўпжылдли Ўзбек Қомусномасининг бош муҳаррири сифатида катта жамоатчилик ишларида ҳам фаол қатнашиб келмоқда. Академик К. А. Зуфаровнинг бевосита раҳбарлигида 60 га яқин фан доктори, 250 дан ортиқ фан номзодларининг етиштириб чиққани ва уларнинг устозлари сингари тиббиётнинг турли соҳаларида самарали меҳнат қилишгаётган ҳар кимга ҳам насиб бўлавермайди. Бундай бахт фақатгина иймон-этиқоди мустаҳкам, ҳалол ва заҳматкаш, камтарин инсонгагина насиб этади.

Ўзбекистон Фанлар академиясининг академиги, республикада хизмат кўрсатган фан арбоби, тиббиёт фанлари доктори, профессор, уруш ва меҳнат фахрийси Комилжон Аҳмаджон ўғли Зуфаров Ватан ҳимояси, тиббиёт илмининг ривожига учун ҳисса қўшганлиги ва малакали олимлар етиштириб чиқаришдаги кўп йиллик самарали меҳнатлари учун халқимиз, ҳукуматимиз томонидан муносиб тақдирланган. Унинг кўксини бир ҳатор жанговар орден ва

медаллар қатори Абу Райҳон Беруний номидаги Ўзбекистон Давлат мукофоти нишони ҳам безаб турибди.

Фурсатдан фойдаланиб, биз урушнинг энг ёш қатнашчиси, академик Комилжон Зуфаровга мустаҳкам сиҳат-саломатлик, бахт ва омад тилаймиз.

УРУШНИНГ НОМИ ЎЧСИН!

Мен бу одам ҳақида авваллари кўп эшитган бўлсам ҳам, шахсан танишиб, қамсуҳбат бўлмаган эдим. Яқинда нуфузли бир анжуманда у билан тасодифан танишиб, бафуржа учрашишга қарор қилдик. Буни қарангки, учрашувимиз 22 июнь—уруш бошланганининг биринчи кунига тўғри келибди. Табиийки, суҳбатимиз шу мавзудан бошланди.

— Айтинг-чи, Абдулла Умарович,— дедим суҳбатдошимни гапга солиб,—1941 йилнинг 22 июнь куни Сиз қаерда эдингиз?

У суҳбатимизнинг бирданига бундай нохуш воқеадан бошланишини кутмаган эди шекилли, юзи тундлашиб, бир оз ўйланиб қолди. Назаримда у хаёлан ўша мудқиш кунда кўрган-кечирганларини бирма-бир кўз олдига келтирарди. У гапни бир оз узоқроқдан бошлади.

— Мен 1940 йили Тошкент Давлат тиббиёт институтини тугатганимдан сўнг тақсимот бўйича Қашқадарё вилоятининг Китоб туманидаги қишлоқ врачлик участкасида врач бўлиб ишлардим. Қабулхонамда бир кекса беморнинг қон босимини ўлчаб турсам, хонага ҳовлиқиб ҳамшира кириб қолди. У жуда қаттиқ ҳаяжонда, кўзлари жиққа ёш эди.

— Нима гап, тинчлик-ми?—десам, пиқ-пиқ йиғлаб:

— Уруш бошланибди!— деди.

— Уруш! Қанақа уруш?—ўрнимдан туриб кетдим.

— Фашистлар юртимизга бостириб кириштипти!

— Бу совуқ хабарни Сизга ким айтди? Қаердан эшитдингиз?

— Колхоз идораси олдидаги радио карнайидан. Москвадан шундай хабар келибди. Идора олдида тумонат одам йиғилганмиш. Йиғи-сиғи бўлаётганмиш.

Мен бу хабардан ҳанг-манг бўлиб қолдим. Бу урушдан қўрққанам учун эмас, балки тўсатдан эл-юрт бошига ёғилган ғам-ташвиш туфайли унинг тақдирига шериклигим, бурч ва масъулиятимни чуқурроқ англаганим аломати эди. Беихтиёр ўзим билан гаплаша бошладим:

"Сен Ватанингни ҳимоя қилишга тайёرمىсан?" Ич-ичимдан вулқондек отилиб гурур ва ифтихор билан мағрур ва

жарангдор садо келди: "Ал-батта тайёрман! Эл-юртим буюрса, қозироқ қўлимга қурол олиб Ватан ҳимоясига отланаман!". "Отананг қари бўлса, уларни кимга ташлаб кетасан? Бунинг устига уйланишинг керак. Тўй тараддуди кўриб қўйилган". "Отанам ўз уйи, ўлан тўшагида. Қолаверса, уларнинг тинчлиги, осойишталигини сақлаш менинг йигитлик бурчим. Тўй бўлса қочмас".

— Тинчликми ўғлим, нима гап?— Ҳаёлимни бузди қабулимда ўтирган бемор безовталаниб. Шундагина қаршимда бемор ва бошини маъюс эгиб турган ҳамшира борлиги эсимга тушди.

— Яхши бўлмапти!— дедим жойимга ўтирар эканман, ҳамширага топшириқ бериб,— Шошилинч тиббий ёрдам кўрсатиш қутисини қараб қўйсангиз. Нима бор-йўқлигини аниқлаб, тўлдиринг. Қолганини кейин гаплашамиз.

Шундай қилиб, жангга сафарбарлик бошланди. Лавҳамиз қаҳрамони дўхтир Абдулла Ибодов ҳам 1941 йилнинг октябрь ойида хизматга чақирилиб, ўз жанговар фаолиятини Жанубий фронтдаги 4-ўқчи дивизиянинг 220-ўқчи полкида кичик врачликдан бошлаб юборди. Унинг ўрни энг олдинги марра, яъни жанггоҳ яқинидаги батальон тиббий пунктида ярадорларга бевосита врачлик ёрдамини кўрсатиш, уларни кейинги босқичга тезроқ узатишни ташкил қилишдан иборат эди.

Абдулла Ибодовнинг билимдон, тиришқоқ, тадбиркор ва ташкилотчилиги дарров қўмондонликнинг назарига тушди. Шу боис 1942 йилнинг февраль ойида уни шу дивизиянинг 55-тиббий-санитария батальонига ўтказишди. Орадан икки-уч ой ўтиб, малака ошириш курсини тугатгач, 28 ва 44-Армиялар ихтиёридаги тиббий ёрдамни кучайтирувчи алоҳида ротанинг токсико-терапевтик гуруҳи бошлиғи этиб тайинланди. Шу тариқа Абдулла Ибодов уруш йиллари

А. Ибодов

Жанубий, 1-Украина ва Белоруссия фронтлари таркибида Кавказни мудофаа қилиш, Брестни озод этиш, душманнинг Шарқий Пруссиядаги мустаҳкам мудофаа ҳалқасини мардонавор ёриб ўтиш, шунингдек, Гумбинен, Кенигсберг ва ниҳоят Берлин шаҳарларини олиш учун олиб борилган шиддатли жангларда фаол иштирок этди. Кўрсатган жасоратлари эвазига Олий Бош Қўмондоннинг бир эмас, бир неча ташаккурномалари билан тақдирланди.

— 1944 йилда Белоруссия ҳудудида бошланган машҳур Багратион операцияси сира ёдимдан чиқмайди,— деди суҳбатдошим уруш воқеаларини эслаб.— Душман мудофасини ёриб ўтиш учун қалин ўрмон ва чуқур ботқоқликларни кечиш лозим эди. Танасининг ярмигача сув, ботқоқда қолган жангчиларнинг кўпчилиги асосан бош ва кўкрак қисмларидан ярадор бўлишарди. Айни ёз қуёши ҳаммаёқни қиздириб, қурт-қумурсқа, чивинлар кўпайган бир даврда шу тоифадаги ярадорларга ихтисослаштирилган тиббий ёрдам кўрсатишни кучайтириш мақсадида бир неча врач-мутахассисларни армия госпиталига юборишди. Шулар қаторида менинг зиммамга бир ҳарбий фельдшер билан бирга шу атрофдаги қишлоқ кенгаши биносида 50 ўринли жойни ҳозирлаш, ярадорларни даволаш вазифаси топширилди. Биз маҳаллий аҳолининг яқин ёрдами билан керакли ўринларни тахт қилиб, ярадорларни қабул қилиш, даволашга киришдик. Ярадорлар сони мўлжалдагидан ортиқ, 70—80 тага етган эди. Улар учун чодирларда яна қўшимча жойлар ташкил қилдик. Ярадорларнинг аҳволи ниҳоятда оғир, шошилишч жарроҳлик ёрдамига муҳтож бўлишгани учун ҳам кечаси-ю кундузи қўлим-қўлимга тегмай оёғи куйган товукдек елиб-югуриб ҳамма ёзув-чизув ишларини ҳам қилишга ҳаракат қилардим. Ягона ёрдамчим ҳарбий фельдшер бўлса, хўжалик, ташкилий ишлардан ортмасди. Ишни яхши ташкил қилиб, ярадорлар ҳаётини сақлаб қолишда кўрсатган жонбозлигимиз учун икковимиз "Қизил Юлдуз" ордени билан мукофотландик.

Ғалабани Берлинда кутиб олган Абдулла Ибодов 1945 йилнинг кузида она юрти Тошкентга қайтиб келди ва жангларда орттирган тажриба, ташкилотчилик қobiliятини фуқаролар соғлиғини сақлаш ва мустаҳкамлашга аямай сарфлади. У Тошкент шаҳар Юнусобод тумани соғлиқни сақлаш бўлими мудир, Қорақалпоғистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазири, Наманган вилояти санитария-эпидемиология станцияси бош врач, Республика санитария

маорифи уйи бошлиғи, Республика Қизил ярим ой жамияти Марказий Қўмитаси раиси лавозимларида самарали ишлаб, халқ соғлиғини муҳофаза қилиш, соғлом турмуш тарзини ҳаётга жорий қилиш, юқумли касалликларнинг олдини олиш ва бартараф этиш, меҳр-шафқат ҳамширалари, санитария постлари тайёрлаш борасида қизгин илмий, амалий ишлар олиб борди, эл-юртнинг иззат-ҳурмати, эътиборига сазовор бўлди.

Уруш ва меҳнат фахрийси, тиббиёт фанлари номзоди, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган врач, жангтоҳлардаги ватинч меҳнат жабҳасидаги хизматлари учун ҳукуматимизнинг бир қатор орден ва медаллари, Фахрий ёрлиқлари билан тақдирланган Абдулла Умарович Ибодов айни кунларда ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялашга салмоқли ҳисса қўшмоқда.

— Урушнинг номи ўчсин!—деди у суҳбатимизга якун ясаб.—Унинг яхшиси бўлмайди. Бошимизга қанча кулфат, ташвиш келтирди. Биз Республикамизнинг ҳозирги мустақиллиги шароитида тинч, осойишта кунларнинг қадрига етишимиз, унинг мудофаа қобилятини янада мустаҳкамлаб, соғлом, ҳар томонлама етук, баркамол, фидойи инсонларни тарбиялашимиз лозим. Шундагина юртимизда тинчлик, осойишталик, фаровон ҳаёт барқарор бўлади.

САЛОМАТЛИК ПОСБОНИ

Республикамиз, айниқса Тошкент вилояти тиббиёт аҳли бу меҳнаткаш, фидокор инсонни яхши танийди, эъзозлайди. Чунки у моҳир ташкилотчи, саломатлик посбони сифатида эл-юрт назарига тушган, жанг кўрганлардан бири ҳисобланади.

Тошкент вилоятининг чекка қишлоқларидан бирида таваллуд топган Собиржон ёшлигидан илмга чанқоқ, тиришқоқ бўлиб ўсди. У жамоа ҳўжалигининг тавсияси билан Охунбобоев номидаги тиббиёт билим юртида, кейинчалик эса, Тошкент Давлат тиббиёт институтида таълим олди. Шифокорлик гувоҳномасини олган куни нафақат оиласи, балки у ўсиб, вояга етган қишлоқ аҳли, жамоа ҳўжалигида ҳам катта тўй, тантана бўлиб кетди.

— Дўхтир ўғлимдан ўргилай,— деди кекса онаси Собиржонни қучиб,—отасининг ёнига кириб қолди. Энди кўкрагимизга шамол тегадиган бўлди.

С. Иброҳимов

Отаси ҳам, қишлоқдаги ёру биродарлар ҳам Собиржоннинг бахтидан ниҳоятда мамнун эдилар. Ёш шифокор мустақил меҳнат фаолиятини ўз қишлоғидан бошлади. У вақтлар шифокор жуда тақчил эди. Собиржон беморларга фақат тиш дўхтири сифатида эмас, балки бошқа турдаги касалликлар бўйича ҳам тиббий ёрдам кўрсатар, маслақтлар берар эди. Ўша кезлар ҳатто кўз касалликлари, баъзан жарроҳлик бўйича ҳам шошилиш ёрдам зарур бўлиб қолса, Собиржон эсанкираб ўтирмай, дарров бирор чорасини топарди. Бунинг учун институтда олган билими

ва тажрибаси камлик қилар, кўплаб қўшимча адабиётларни ўқишга тўғри келарди. Қолаверса, ҳаётнинг ўзи унга катта мактаб, муаллимлик қиларди. Айниқса, тўсатдан бошланган уруш уни ҳам ўз гирдобига олиб, анча тоблади, чиниқтирди.

1942 йили ҳарбий хизматга сафарбар этилган Собиржон Иброҳимовнинг жанговар фаолияти Марказий фронтдан бошланди. У Москва яқинидаги 31-армияга қарашли 20-гвардиячи ўқчи дивизия ихтиёридаги махсус батальонда тиббий хизмат бошлиғи лавозимида хизмат қила бошлади. Батальон урушнинг олдинги қисмида жойлашгани учун ҳам душман билан юзма-юз тўқнашиш, барча билим ва тажрибани ишга солиш керак бўларди. Тиббий хизмат капитани Собиржон Иброҳимов ҳамкасблари, санитар инструкторлар билан кечаю-кундуз тиним билмай жангчиларга тиббий ёрдам кўрсатар, уларнинг ҳаётини сақлаб қолиш, сафга қайтаришга жон-дили билан ҳаракат қиларди.

— Урушда ҳамма нарсa урушдагидек, кутилмаган ва тасодифий ҳолда юз берар экан.— деди жанговар воқеаларни эслаб Собиржон ака,— Ҳозир кўрган қуроaldoшинг бир пасда йўқ. Ҳозиргина жанговар сафда туриб, кўксига орден тақилганидан мамнун бўлиб турган ўртоғинг бир зум ўтмай тиббий ёрдам кўрсатишга, операцияга муҳтож бўлиб қолади. Лекин фашист фашистлигини қилаверарди. Унинг

дўлдек ёғдирган ўқлари ҳеч кимни аямасди, ярадорни ҳам, унга ёрдам кўрсатаётган шифокорни ҳам, қон, қон, қон...

Собиржон Иброҳимов Ржев остоналаридаги жанглarning бирида, 1942 йилнинг декабрида оғир ярадорни операция қилаётган вақтида душман ўқидан жароҳатланиб, баданидан иссиқ қон оқаётганлигини сезиб турса-да, қўлидаги ўткир тигини қаттиқ ушлаганича ишини давом эттирди. Уни Москва яқинидаги госпиталлардан бирига ётқизишди. Жароҳати анча оғир бўлиб, қон заҳарланиши рўй берганди. Шифокорларнинг маҳорати, кўрсатган меҳр-шафқати туфайли у тирик қолди. Уни даволаниш учун Тошкент ҳарбий госпиталига эвакуация қилишди. Шу ерда узоқ даволанган Собиржон энди ҳар қанча ҳаракат, илтимос қилмасин жанговар дўстлари сафига қайта олмади, уни хизматга нолойиқ топиб, уйига жўнатишди.

Кўксида шода-шода орден ва медаллар билан қўлтиқтаёқда ўз қишлоғига қайтган Собиржон бу ердаги халқ кўрсатаётган мардлик, қаҳрамонликка қараб туриб тинч ўтира олмади. Бор куч ва имкониятини йиғиб, эл-юрт ичига кирди, ўша вақтларда Тошкент туманида энг йирик ҳисоблаган қишлоқ амбулаториясида бош шифокор бўлиб ишлай бошлади. Ҳаёт фронт орқасида ҳам ниҳоятда мураккаб ва машаққатли эди. Тўйиб овқат емаслик, юпунлик ва бесаранжомлик авж олган эди. Жанг кўрган тадбиркор бош шифокор ишни участка фельдшерлари, ҳамширалар билан ҳамкорликда, бамаслаҳат йўлга қўйди. Энг аввало аҳоли ўртасида тозалик, озодалик, орасталикка эришиш, соғлом турмуш тарзини ташкил қилиш лозим эди. Бунинг учун албатта дала шийпонлари, ҳар бир хонадонда узундан-узоқ ваъз, маъруза қилиш, насиҳат қилиш эмас, балки бир қанча амалий тадбирларни ташкил қилиш зарур эди. Жамоатчилик ёрдами билан ҳаммомлар иши йўлга қўйилди. Уйларни дезинфекциялаш чора-тадбирлари амалга оширила бошланди. Безгак касаллигини даволашга зўр куч берилди. Айни пайтда маҳаллалар, хонадонлар, чойхона, мактабларда соғлом турмуш тарзи мавзусида қисқа ва таъсирили суҳбатлар, тушунтириш ишлари олиб борилди. Натижада вақт ўтиши билан қилинган меҳнат, ҳаракат ўз самарасини бериб, касаллик чекина бошлади. Кўзлари ич-ичига кирган, тинка-мадори қуриб, ранги-рўйи сарғайган, нимжон, заиф болакайлар, беморлар аста-секин оёққа туриб, тонгда кулган гул-ғунчалардек очилиб, табассум қила бошлашди. Бундан ҳамма хурсанд, шод, ҳуррам эди.

— Умрингдан барака топ, халоскоримиз, нажоткоримиз Собиржон,— дейишарди кексалар, шифокорнинг фидокорлигидан астойдил миннатдор бўлиб. Сен-ку, одамларга умр

улашаяпсан, умринг албатта узоқ бўлади, бу хизматларингнинг роҳатини кўрасан, сира кам бўлмайсан, болам! Отанга раҳмат!

Собиржон Иброҳимовнинг ноёб ташкилотчилик қобилияти туман ва вилоят соғлиқни сақлаш бўлимлари раҳбарлари эътиборидан четда қолмади, уни янада масъулроқ лавозимларга таклиф қилишди.

Собиржон Иброҳимовнинг шифокорлик, ташкилотчилик маҳорати у айниқса шахтёрлар шаҳри Ангрен шаҳар соғлиқни сақлаш бўлими мудир, кейинчалик шаҳар саломатлик марказининг бошлиғи бўлиб қизғин фаолият кўрсатган кезларда янада ёрқинроқ намоён бўлди. Тадбиркор шифокор ўзи раҳбарлик қилаётган саломатлик марказини вилоят миқёсида энг илғор, намунали тажриба мактаби даражасига кўтарди. Шунинг учун ҳам бу илғор тиббий даргоҳ қишин-ёзин узоқ-яқиндан тажриба алмашиш, янгиликларни ўрганиш учун келган ҳамкасблар билан гавжум.

Уруш ва меҳнат фахрийси, соғлиқни сақлаш аълочиси, кўплаб жанговар орден ва медаллар, фахрий ёрлиқлар соҳиби Собиржон Иброҳимов ёши саксондан ошган бўлишига қарамай, ҳамон елиб-югуриб эл хизматида, катта ишларга бош-қош, эл саломатлиги, тинчлигига ҳақиқий посбондир.

ДОРИШУНОСЛАР СУЛТОНИ

Маълумки, ҳар бир касбу ҳунар, соҳанинг ўз фидойилари, дарғалари бўлади. Эгаллаган касбу ҳунарининг камоли, файзу баракотидан мамнун ва бахтиёр соҳиблар эса, ўз пиру устозларидан бир умр миннатдор бўлиб, уларнинг табаррук номини дил тўрида асраб эъзозлаб юрадилар. Ана шундай азиз ва мўътабар инсонлардан бири Ўзбекистон доришуносларининг йирик вакили, Республикада хизмат кўрсатган фармацевт Султонбек Қоплонович Ислombeковдир.

Отам доришунос бўлгани боис ёшлигимдан катта-кичик давраларда доришунослик соҳаси дарғаларининг номлари тез-тез қулоғимга чалиниб турарди. Булар: Исҳоқ Иброҳимов, Фозил Содиқов, Содиқ қори Тўлаганов, Султонбек Ислombeков ва бошқалар. Улар ҳақида соф ва самимий фикрлар айтиларди. Шунинг учун бўлса керак, бу муҳтарам зотларни кўриш, суҳбатларини олиш иштиёқда бўлардим. Вақти-соати етиб, ниятимга бир қадар етдим ҳам. Дарҳақиқат, уларнинг ҳар бири ўзига хос бир олам, улкан бир ҳаёт мактаби эди.

1969 йили хизмат тақозоси билан Тошкент кимё-фармацевтика завоидига келиб, анча вақтгача янги ёпилган иссиқ тандир нони ҳидига ўхшаш ёқимли бўйнинг димоғимга урилганидан сархуш ҳолатда бўлдим. Бу ноёб доривор модда — фитин олиш учун хомашё сифатида қовурилган гуруч кепагини қайта ишлаш билан боглиқ мураккаб жараён экан.

Ўрта бўйли, тўладан келган, 60 ёшлар чамасидаги зуваласи пишиқ, қуюқ қора қошли завод директори Султонбек Қоплонович Ислombeков билан суҳбатимиз қисқа ва ниҳоятда самимий ўтди. У мени қизиқтирган барча саволларга ўзига хос йўғон ва жарангдор овозда ҳазил-мutoйиба билан лўнда-лўнда, бурро-бурроқилиб жавоб берди.

Саволим асосан суҳбатдошимнинг 1938—45 йиллардаги ҳарбий хизмати билан боглиқ эди.

— Мен 1938 йилнинг сентябрида ҳарбий хизматга чақирилдим. Туркистон Ҳарбий Округининг Тошкент шаҳридаги 340-ҳарбий госпитали дорихонаси бошлиғи лавозимида ишлай бошладим. Бу ерда катта ҳаётий тажриба орттириб, анча пишдим. Хизмат муддатим энди тугай деганида тўсатдан уруш бошланиб қолди. Вазият оғир, ҳаммаёқда сафарбарлик. У пайтларда ёш ва ихчамгина бўлганим учун ҳарбий кийимларим қам ўзимга жуда ярашиб турар эди, эртаю кеч тиним билмасдим. Асосий ишимиздан ташқари, ҳар икки-уч кунда госпитал бўйича навбатчилик қилардим. Аммо, чарчаш нималигини билмасдим. Қизиқ бир воқеа бўлган, 1942 йилнинг ёзида Йўлдош ота Охунбобоев оғир бетоб бўлиб, госпиталимизга ётдилар. Томск шаҳридан Андрей Григорьевич Савиних деган машҳур профессор (кейинчалик академик) Тошкентга келиб, отани муваффақиятли операция қилиб, оёққа турғазиб кетди. Отанинг бетоб бўлиб, госпиталга тушганини билган одам борки, "Ие, ота ҳам касал бўлар эканларми?" деб,

С. Ислombeков

хабар олгани йўлга тушарди. Биров поездда, биров машинада, яна биров отда, биров пиёда. Хуллас, отани кўришни истаб, ҳол-аҳвол сўровчиларнинг сон-саноғи йўқ эди. Тартиб, осойишталик ўрнатиш мақсадида махсус навбатчилар гуруҳи ташкил қилинди. Касалининг оғирлиги, шифокорларнинг таъқиқлашига қарамай, ота узоқ-яқиндан келган ихлосмандларининг олдига чиқиб, улар билан сидқидилдан суҳбатлашарди. Қизиғи шундаки, кундузи вақти бўлмаган одамлар (асосан юқори лавозимдагилар) ярим тунда ҳам ҳол-аҳвол сўраб келаверишар эди. Отанинг операциядан чиққанига ҳали бир ҳафта ҳам бўлмаган эди. Яқиндагина госпиталга ишга қабул қилинган паст бўйли, ушоққина, жингалак соч Антонина Георгиевна деган тажрибали врач бўлимда навбатчилик қиларди. Кечаси госпитал худудида соқчиларнинг хизматини текшириб юрсам, дарвозабоннинг шопилинч қўнғироғи жиринглаб қолди.

— Катталардан кимдир машинада келиб, тўппа-тўғри офицерлар бўлими томон ўтиб кетди!

Ҳовлиқиб ўша томонга югурдим. Офицерлар бўлимининг кираверишдаги йўлаги бошида фуқаро кийимидаги ўрта бўйли, кенг яғринли киши турарди. Мен уни дарров таниб, ҳузурига боришга нафас ростладим. Аммо, мендан олдин унга пешвоз чиққан навбатчи врач аллақачон уни "тарбиялашга" тушган эди.

— Бу қанақаси биродар? Ахир Сизларда озгина инсоф деган нарса борми ўзи?— деди у баланд овоз билан астойдил жиғи-бийрони чиқиб.— Одам деган кечаси соат иккида ҳам касал кўргани келадими?

Мен бу дакки-дашномни эшитган заҳоти узоқдан туриб, "Оғзингни юм!" дегандай қўлимни оғзимга яқинлаштирдим. Аммо, бўлар иш бўлган эди!

—Кечирасиз дўхтир,—деди зўрма-зўраки илжайиб тунги меҳмон.—Гапингиз ниҳоятда тўғри, аммо...

—Мен ҳеч нарса билмайман! Нима, аммо?..

Шу пайт мен ўқдек учиб, тунги меҳмон олдига бориб, ғоздек қотиб, ўнг қўлимни чеккамга қўйдим-да, автоматдек сайраб кетдим:

— Ўртоқ Ўрта Осиё Ҳарбий Округи Қўмондони!..

Навбатчи. врачнинг устидан биров сувуқ сув қуйгандек бўлди. Унинг кўз олди қоронғилашиб, йиқилишига озгина қолди. Янги шифокор бу таниш номни тез-тез эшитган бўлса ҳам, унинг эгасини кўрмаганлиги билиниб турарди. Ҳижолатли вазиятдан чиқиш учун Қўмондон навбатчи врачга қўлини узатди-да, қўшиб қўйди:

— Курбаткин. Мана, баҳонада танишиб ҳам олдик. Хизматни аъло даражага ташкил этганликларингиз учун Сизларга ташаккур билдираман. Навбатчилик дегани бундай бўпти!

Бу лавҳалар тиббий хизмат капитани Султонбек Исломбековнинг уруш йиллари ҳарбий госпиталдаги фаолиятдан бир шингил холос.

Хизматда тобланиб, қаттиқ тартиб-интизомга ўрганган, ғайрат-шижоатли Султон Исломбековнинг урушдан сўнгги йиллардаги фаолияти ҳам сира осон кечмади. Сўзимизнинг исботи учун унинг 30 йил мобайнида Тошкент кимё-фармацевтика заводидаги фаолиятини кўз олдимизга келтирайлик.

Уруш туфайли Тошкент ва Марказий Осиё республикаларига собиқ Иттифоқнинг Ғарбий ҳудудидан ўнлаб госпиталлар кўчирилган, улардаги минглаб ярадор ва беморларни дори-дармонлар, боғлов материаллари билан таъминлаш зарур эди. Марказий Осиёга дори-дармонлар, ҳам ашё етказиб берувчи Марказий Русиянинг 50 дан ортиқ фабрикаларини фашистлар вайрон ва ер билан яксон қилган эдилар. Шундай оғир бир шароитда 1942 йилнинг 9 майида Ўзбекистон Ҳукуматининг 673-рақамли қарорига мувофиқ, Марказий дорихона омбори ҳузуридаги мўъжазгина галенқадоқлаш лабораторияси асосида кимё-фармацевтика заводи қуриш бошланди.

Бир қаватли эски ва тор, мослаштирилган биноларда оддий мослама ускуналар, оғир қўл меҳнати билан дори-дармонлар ишлаб чиқаришга киришилди. Бу корхона 100 га яқин фидойи инсонлар ташаббуси билан аста-секин оёққа тура бошлади. Ва ниҳоят, ярим асрдан ортиқ давр мобайнида замонавий ишлаб чиқариш ускуналари, механизация воситалари, илғор технология билан таъминланган маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми беқиёс ошган йирик саноат корхонасига айлантирилди.

Глюкоза эритмаси, эфир наркози, боғлов материаллари, фитин, кофеин, симоб, олтингугурт суртмалари ишлаб чиқариш билан ўз фаолиятини бошлаган завод кейинчалик йилига умумий баҳоси 22 миллион сўмлик 120 дан ортиқ номдаги турли дори-дармонлар ишлаб чиқариб, ўз маҳсулотлари билан нафақат собиқ Иттифоқ республикалари, балки ҳорижий мамлакатларни ҳам таъминлаш даражасига етди.

Йил сайин завод ҳам бўйига, ҳам энига қараб ўсди. 1980 йилга келиб заводнинг дори-дармонлар ишлаб чиқариш фаолияти дастлабки йилга нисбатан 250 баравар, 1990 йилга келиб эса 500 баравар ошди. Ўнинчи беш йиллик

муваффақиятли якувланди., 1989 йилдан завод Ўзбекистон кимё-фармацевтика ишлаб чиқариш бирлашмасига айлан-тирилди. Унинг турли илмий-текшириш институтлари, Тошкент фармацевтика институти ва бошқа даволаш му-ассасалари билан ўзаро ҳамкорлиги янада мустаҳкамланди.

Табиийки, бошқаларга сиҳат-саломатлик, куч-қувват бахш этувчи одамнинг аввало ўзи соғлом, бақувват бўлиши даркор. Шуни ҳисобга олиб, заводда нормал меҳнат фао-лияти ва турмуш тарзи кечириш учун барча зарур шарт-шароитлар, маънавий илиқ иқлим, соғломлаштириш мас-канлари, оромгоҳ, сиҳатгоҳлар ташкил этилди. Буларнинг ҳаммаси аҳил ва ишчан жамоа ҳаётини барқарорлаштириш, иш сифати ва самарадорлигини оширишга имкон яратди.

Заводнинг шунчалик тез равнақ топиши ва юксалишида табиийки, лавҳамиз қаҳримони Султонбек Қоплонович Ислombeковнинг ҳиссаси катта бўлди. Бу ҳақда унинг шогирди ва издоши Тобиш Усмонович Раҳматуллаев тўл-қинланиб шундай ҳикоя қилди:

— Султонбек ака 1946 йилдан 1976 йилгача заводга узлуксиз раҳбарлик қилган эдилар. Бу тиниб-тинчимас кишининг гайрат-шижоати битмас-туганмас, у одамларга ниҳоятда гамхўр, меҳрибон, талабчан эди. Ундаги ташаб-бус, туғма иқтидор, билим, ижодий куч-гайрат туфайли завод шифобахш моддалар ишлаб чиқарувчи йирик корхо-налардан бирига айлантирилди. Бу одам раҳбарлиги вақтида ишлаб чиқариш ҳажми бир неча юз маротаба ошди, янги ишлаб чиқариш қувватлари яратилди, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотининг тури 5-10 хилдан 80 хилгача кўпайди.

Султонбек Қоплоновичнинг ташаббуси ва куч-гайрати туфайли заводни таъмирлаш режаси соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тасдиқланди. Бу режага мувофиқ янги ишлаб чиқариш биноси қуриб битказилди ва ҳозирги кунда ишлаб турибди. Султонбек ака ҳақиқий устоз эди. У ҳар бир мутахассиснинг маънавий ва ижодий камол топишида оталарча яхши маслаҳат берувчи ва меҳнатини сира аямайдиган инсон эди. Унинг Ватан ва халқ олдидаги кўп йиллик самарали меҳнатлари муносиб тақдирланди. У "Ҳурмат Белгиси" ордени ва бир неча фахрий нишонлар, Ёрлиқлар билан мукофотланди. "Ўзбекистон Республикаси-да хизмат кўрсатган фармацевт" деган юсак унвон ва соғлиқни сақлаш аълочиси нишони соҳиби бўлди. Бирлаш-мамизнинг муҳтарам устозимиз номи билан аталиши биз-нинг зиммамизга катта масъулият юклайди. Бу унинг иккинчи умри давом этаётганидан далолат беради.

Дарҳақиқат, Султонбек Қоплонович Ислombeков доришунослик соҳаси бўйича ўзига хос мактаб яратиб кетди. Ҳақли равишда уни доришунослар султони дейиш мумкин.

Афсуски, кимё-фармацевтика корхонасининг кейинги йиллардаги ишлаб чиқариш суръатлари кескин пасайиб кетди. Чунки корхона марказлашган Иттифоқ даврида дори-дармонлар ишлаб чиқариш бўйича Русия ва бошқа республикаларнинг корхоналарига тобе бўлиб қолган эди. Бунинг устига кўпгина дори-дармонлар ҳорижий мамлакатлардан келтириларди. Ҳозирги муваққат иқтисодий тақчилликлар шароитида узилган алоқаларни тиклаш, ўз маҳаллий имкониятларимизни тўла-тўкис ишга солиш, халқимизнинг дори-дармонларга бўлган эҳтиёжини иложи борича қондириш чора-тадбирлари кўриляпти. Шояд яқин фурсатларда бу корхонанинг аввалги шон-шўхрати, обрў-эътибори яна тикланса.

Устоз доришунос С. Қ. Ислombeков босиб ўтган шарафли ва жанговар йўлни унинг кўплаб издошлари давом эттиришаётганлиги эртанги порлоқ ва равшан кунларга катта умид бағишлайди.

ОЛДИНГИ САҒДА

У билан танишишимиз қизиқ бўлди. Мен вақт ўтиши билан сарғайиб, шахсий архивимда сақланаётган эски расмни унинг қўлиги тутқаздим.

— Қарангчи, бу ерда Сизга таниш одамлар бормикин?

Суҳбатдошим расмга бир оз тикилиб турди-да тасвирларни яхши англолмади шекилли, ўрнидан туриб кўзойнагини тақиб келди.

— Албатта бор,— деди у узоқ ўйлаб ўтирмай чехраси бирдан ёришиб. — Бу ерда мен, устозим Анвар ака, ўша вақтлар дорихонада бирга ишлаган ҳамкасбларимиздан Асолат Ислombeкова, Вера Иванова, Раҳмонов ва бошқалар.

— Раҳмоновнинг исми ким эди?

— Тилимнинг учиди турибди, ҳаҳ, нима эди-я? Орадан анча вақт ўтди, унутибман, узр. Паст бўйли, чуваккина киши эди. Биз у билан кўп ишламадик. Лекин иссиқ чехраси ҳали ҳам кўз олдимда турибди. Худди Сизга ўхшаган оппоққина, қирғийбурун одам эди.

— Уни кейин Сиз ҳеч қаерда кўрмаганмисиз?

— Бир-икки марта бизнинг эски маҳалламиз "Мерганча"да кўрган эдим шекилли. Шу ердаги қариндош-уруғларининг бирор тўйми ёки маъракасида бўлса керак-да.

— Қайси қариндош-уруғларини назарда тутаялсиз?

Б. Исамухамедов

— "Мерганча" да Порсохон Шамсиев деган машхур тилшунос олим, Назрулла Мухторов, Каримуллохон Султонхўжаев деган таниқли шифокор, доришунослар туришарди. Ўшларникида бўлса керак.

— Ҳа, мен ҳам Сизни илк бор урушдан кейин ўша атрофда кўрган эканман. Кейинчалик Бешёғочдаги 10- дорихонада учратганман. Исмингиз Борис ака эди, а?

— Ҳа, ишхонамдагилар мени суюб шундай деб аташарди. Сиз буни қаердан биласиз?

— Биринчидан, "Мерганча" маҳалласидаги ўша Сиз айтган одамлар биз-

нинг яқин қариндошларимиз бўлишган,— дедим мен суҳбатдошимни ҳижолатдан қутқариш мақсадида масалага аниқлик киритиб,— Иккинчидан, дорихонада Сиз билан қисқа вақт бирга ишлаган ўша Раҳмонов менинг отам бўладилар.

— Кечирасиз, исмлари нима эди?

— Абдурафиқ қори ака.

— Ҳа, ҳа, тўғри! Айтдим-ку, тилимнинг учиди турибди, ундан кейин аллақаерлари Сизга бир оз ўхшаб кетарди деб! Ўзим ҳам Сизни кўриб юрагим негадир "жиз" этган эди-я!

Биз қайтадан кўришиб, ўтган таниш биродарларимизни бирма-бир эслаб чиқдик.

Болалик тасаввуримда суҳбатдошим Болтабой Исамухамедовни яхши эслаб қолганман. Урушдан сўнгги йилларда хипчадан келган, кўкси орден ва медалларга тўла бу одамни бир неча бор Бешёғочдаги дорихонада кўрганман. Кейин биз оиламиз билан Оҳангаронга кўчиб кетган эдик. Мана, ўшанга ҳам 45 йилдан олибди. Бу орада қанча сувлар оқиб ўтди.

Болтабой ака 1942 йили Тошкентдаги Охунбобоев номи тиббиёт билим юртининг доришунослик бўлимини тугатиши биланоқ кўнгиллилар қатори Ватан ҳимоясига жўнаб кетди. У дастлаб Киевдаги тўпчилар билим юртида беш ой ўқиб,

танкка қарши қурол (ПТР) ишлатиш бўйича мутахассисликни эгаллаб, лейтенант унвонини олди. Кейин 1942 йилнинг сентябрида Сталинград frontiдаги 8-қирувчи батальон таркибида взвод командири бўлиб жанговар синовдан ўтди.

Маълумки, жанговар вазиятда тўпчилар пиёда ва механизациялашган техник қўшинлардан анча олдинда бўлиб, уларнинг бемалол ҳаракат қилишлари учун зарур шарт-шароитлар яратишарди. Асосий вазифалари эса ҳужум пайтида душман танкларини яқинга йўлатмаслик, уларни қандай қилиб бўлса-да мажақлаб, ишдан чиқариш...

— Биз 1942 йилнинг декабрь ойида Сталинград мудофаасида турардик,— дея уруш воқеаларини эслади Болтабой ака,— қаҳратон қиш, қалин қор ёққан. Туфласанг туфугинг музлаб қолади. Душман билан ўртамизда катта жарлик бор эди. Орамиздаги масофа бор-йўғи 700—800 метр. Орқамизда Волга дарёси. Сувнинг музлашини пойлаб узун-узун лангар чўплар ёрдамида аранг пистирмамизга ўтиб олиб, жарнинг нариги бетидаги душманны кузатардик. Душман қамалда, ейишга озиқ-овқати йўқ. Дам-бадам ёрдам сўраб осмонга қизил, кўк ракета отади. Озиқ-овқат келтираётган осмондаги самолётларни чағитиш мақсадида атайин улар қандай ракета отса, биз ҳам шуни қайтарамиз, қизил отса қизил, кўк отса кўк. Натижада уларга мўлжалланиб осмондан ташланган озиқ-овқатлар янглишиб биз томонга тушиб қоларди. Маза қилиб гўштли консерва, буханка нонларни ердик. Баъзан озиқ-овқатларни талғишиб, ўртамизда жанг, отишмалар бошланиб кетарди. Баъзан тиззагача ёққан оппоқ қор қип-қизил қонга бўялиб кетарди. Қаттиқ ҳужумдан кейин душман турган жойни ҳам эгалладик. Қарасак, у ерда немисларнинг қарбий дала госпитали жойлашган экан. Бизга қарама-қарши турган жар ёқасига худда саржин тахлагандек ўликлардан қалин девор қилишган экан. Улар қаҳратон совуқда тарашадек қотиб, устмауст қалашиб ётарди. Шу жангда кўрсатган хизматларим учун Қизил Юлдуз ордени билан тақдирландим. Биз кейин Курск ёнидаги ҳаёт-мамот жангида қатнашдик. Бу ерда ҳам ҳар икки томондан жуда катта кучлар тўпланиб, ўртага танклар —"Тигр"лар тушди. Улар худди қўчқор уришгандек икки томондан бир-бирига ҳамла қилиб, қасир-қусур олишишарди. Ҳаммаёқ тўс-тўполон, шовқин-сурон, чанг-тўзон, олов, гўё қип-қизил жаҳаннам дейсиз. Биз 72 миллиметрли тўпимизнинг оғзини душман танкларига тўғрилаб турганимизда бирдан олдимизга бомба тушиб, қаттиқ портлади. Унинг кучли зарбидан орқамдаги хандаққа ағдарилиб тушдим. Юзароқда турган чана тортувчи отимиз

эса ўша заҳотиёқ тил тортмай ўлди. Қаттиқ жароҳат олиб шикастланган эканман, Борисо-Глебовскийдаги ҳарбий дала госпиталида бир ойдан ортиқ даволандим. Бу жангдаги хизматларим учун II даражали Ватан уруши ордени билан тақдирландим.

Кейинчалик жасур жангчи Болтабой Исамуҳамедов то уруш тугагунча Бош қўмондон ихтиёридаги заҳира қисмларда бўлиб, 2, 3, 4,-Карелия фронтларидаги 7-тўпчилар дивизиясининг 25-бригадаси, 124-гаубицали тўпчилар полки дивизиясининг разведка бўлинмасига бошчилик қилди. Венгрия, Руминия, Булғория, Чехословакияни озод қилишда фаол иштирок этди. Ғалабани Чехословакияда кутиб олган Болтабой Исамуҳамедов намунали хизмати эвазига имтиёзли йўлланма билан дам олиш учун Австриянинг Дева шаҳрига юборилди. 1946 йилнинг январида жангларда чиниқиб, ҳаётий тажриба орттириб Тошкентга қайтган Болтабой Исамуҳамедов ўз касби бўйича 10-дорихонада ишлай бошлади.

Билим олишга интилиш Болтабойни Тошкент доришунослик институти сари етаклади. Кундузи ўқиш, кечқурун иш билан банд бўлган Болтабой Исамуҳамедов 1952 йили институтни муваффақиятли тугатиб, дорихоналар тузилмасида мустақил ишлай бошлади. У узоқ йиллар Марказий дорихоналар омбори бошлиғи, Ўзбекистон республикаси дорихоналар Бош бошқармаси бошлиғи ўринбосари лавозимларида қизғин фаолият кўрсатиб, халққа тиббий кўмак беришнинг сифати ва маданиятини ошириш, дорихоналар ишини замонавий талаблар асосида янада такомиллаштиришга катта ҳисса қўшди. Тинч меҳнат давридаги фидо-корона хизматлари эвазига у "Шавкатли меҳнати учун" нишони, "Ўзбекистонда хизмат кўрсатган доришунос", "Соғлиқни сақлаш аълочиси" фахрий унвонларига сазовор бўлди.

Ҳозирги кунда уруш ва меҳнат фахрийси, Қизил Юлдуз, 2 та Ватан уруши орденлари, кўплаб медаллар нишондори Болтабой Исамуҳамедов халқ ишига ҳозир у нозир ажойиб ўғил-қизлари, бир-биридан ширин 20 га яқин неваралари ардоғида кексалик гаштини сурмоқда. Доимо сафларнинг олдида, давраларнинг тўрида бўлиб, зиммасидаги мураккаб вазифаларни сидқидилдан бажариб, ҳалоллик ва покизалик намуналарини кўрсатган камтарин ва фидойи инсон Болтабой аканинг босиб ўтган йўли шарафли ва ибратлидир.

Инсонни унинг бойлиги, дуру гавҳарлари эмас, одамларга қилган яхшиликлари, савоб ишлари, саховати улуғлайди. Бундай инсонлар кундалик турмушда аллақандай моддий бойликлар яратмасалар ҳам, аллақачонлар жамиятда кўпчиликнинг иззат-ҳурмати, меҳрига сазовор бўладилар. Шунинг учун ҳам эл орасида бундай одамларни фидокор, саховатли, фазилатли одам деб аташади, номини фахр-ифтихор билан тилга олишади.

Лавҳамиз қаҳрамони Боситхон Кабиров ана шундай ноёб инсонлар сарасига киради.

Тошкентнинг Эшонгузар даҳаси Саид Камолхон домла маҳалласида таваллуд топган Боситхон отасидан ёшлигида етим қолди. Уни онаси ва бобоси Лутфуллаҳўжа эшон тарбия қилди. Унинг бобоси нафақат Тошкентдек шаҳри азимда, балки унинг ташқарисида ҳам яхши ном чиқарган саховатпеша, етимпарвар, қурилиш ва ободончиликка астойдил бош-қош бўладиган фидойи одамлардан эди. Биргина Шойимқўприк унинг ташаббуси ва фаол иштироки билан қурилгани фикримизнинг ёрқин исботидир. Бундай далиллар унинг умр дафтари саҳифасида талайгина.

"Қуш уясида кўрганини қилади" дейишганидек, қалби дарё, бағри кенг одамлар даврасида улғайиб, вояга етган Боситхон ўзининг меҳр-муруватли, тиришқоқ, ҳаракатчан, уддабуронлиги билан жуда эрта одамлар назарига тушди, бобосининг дуосини олди, асло кам бўлмади.

— Эскиларнинг "Шоҳ бўлмасанг ҳам, табиб бўл" деган доно гапи бор болам,— деди бир кун бобоси унга насиҳат қилиб. У ўша пайтда ўрта мактабнинг саккизинчи синфини энди тугатган эди,— замоннинг кетиши шу бўлса, унинг келажаги илм-ҳунарли, зукко, иймон-этиқоди мустаҳкам, ширин сўзу хушмуомала олимлар, фозиллар, табиблар қўлида бўлади. Менга қолса, табиблик касб-ҳунарини эгаллаганинг маъқул, бўтам.

Шу биргина илиқ сўз дилидаги эзгу орзуларига қанот бағишладую, Боситхон 1933 йили маҳалладаги бир гуруҳ тенгқурлари билан бирга Охунбобоев номидаги ўрта тиббиёт билим юртининг доришунослик бўлимига ўқишга кириб таҳсил ола бошлади. Хаш-паш дегунча ўқишни ҳам тугатиб, Марғилондаги дорихоналардан бирига ишга жойлашди. Кейинчалик илм-фанга чанқоқлик уни 1934 йили Тошкент тиббиёт институтининг даволаш куллийетига олиб келди.

Б. Кабиров

Талабалик йиллари ҳам кўз очиб юмгунчалик тез ўтиб кетди. Боситхон Кабиров 1939 йили қўлига олий ўқув юртини тугатганлиги ҳақидаги шоҳодатномани олгач, енг шимариб ишга киришиб кетди. Одамлар кўнглига йўл топиб, уларнинг мушкултини осон қилиб, ишончини қозонган Боситхон Кабиров орадан кўп ўтмай, 1-сонли Далварзин пахтачилик давлат хўжалигидаги касалхонанинг бош шифокори этиб тайинланди. Малакали шифокорлар камлиги сабабли қўли-қўлига тегмас, кечасию-кундузи эл-юрт хиз-

матидан ортмасди ўша кезлар. Унга бу озлик қилди чамаси, 1940 йилнинг кузида ҳарбий хизматга чақирилди.

Боситхон Кабиров энди Бекободнинг кўз очирмас қуруқ ва чангли шамолларидан қутулиб, Узоқ Шарқнинг аччиқ изғирин, қор-ёмғирли совуқ довулларига тутилди. Тақдирга тан бериб, ўз йигитлик бурчини 58-танк дивизиясига қарашли батальон тиббий-санитария хизмати бошлиғи лавозимида ўтай бошлади. Лекин об-ҳаво, иқлим шароитининг кескин ўзгариши, ҳарбий ҳаётнинг ўзига хос машаққатлари, она-юрт соғинчи унинг ўз касбига бўлган меҳру садоқатини заррача сўндирилмади, сабр-тоқати, матонати, мустаҳкам иродасини буколмади, аксинча уни янада чиниқтирди, пўлатдек тоблади. Зеро, ҳали не-не қийинчиликлар, синовлар олдинда кутар эди уни.

— 1941 йил уруш бошланиши биланоқ, бизнинг қисмимиз Узоқ Шарқдан Ғарбга қараб отланди,— дейди Боситхон ота ўша пайтдаги оғир жанговар вазиятни бир дам кўз олдига келтириб. Темир йўлга турна қатор тизилган усти очиқ вагонларга ғилофланган танклар ортилиб, узоқ йўлда ўрнидан силжимаслиги учун яхшилаб маҳкамланди. Аскарлар эса алоҳида вагонларга жойлаштирилди. 11 кун деганда тарақа-туруқ йўл босиб, ниҳоят Москва яқинидаги Клин

шаҳрига етиб келдик. Қисмимизнинг кўпчилиги Белоруссия frontiдаги 31-армия ихтиёрига юборилди. Мен эса, 251-ўқчи дивизиянинг 269-тиббий-санитария батальони жароҳлик бўлими ординатори лавозимига тайинландим. Москва остоналаридаги Клин, Солнечногорск ҳарбий операцияларида бизнинг тиббий-санитария батальонимизга бир кеча-кундузда 350—500 га яқин ярадорлар узлуксиз келтирилди, уларни ўз вақтида шопилинч операция қилардик.

Шу тариқа жасоратли жарроҳ Боситхон Кабиров уруш йиллари Клин шаҳридан то Кенигсберггача бўлган ҳаёт-мамот жангларида фаол иштирок этиб, на кечаси, на кундузи ором олмай, жами 3 мингдан зиёд операцияни амалга оширди, жангчиларимиз ҳаётини сақлаб қолиш, уларни сафга қайтаришга улкан ҳисса қўшди. Бу ҳам майлия, ўз танлаган касбига, Гипократ қасамёдига содиқ ва садоқатли ҳарбий жарроҳ Боситхон Кабиров уруш даврида бошимизга не-не кулфатлар ёғдириб, халқимиз, жангчиларимизни кўз кўриб, қулоқ эшитмаган шафқатсиз қийноқ азобларига солган ёвуз босқинчиларнинг қуршовда қолиб, ярадор бўлган ўнлаб жангчиларига ҳам малакали тиббий ёрдам кўрсатди. У ўзининг чин инсонийлик бурчини адо этар экан, душмanning оддий тил билан ифода этиб бўлмайдиган афсус, надомат ва мамнунликларини қувончдан ёнган юзларию, кўзларидан оққан шашқатор ёшларидан англарди. Шунда унинг беғубор қалби беихтиёр фахр-ифтихор хис-туйғуларига тўлиб тошарди. Ўзининг дунёга бемаврид келмагани, одамларга заррача бўлса ҳам фойдаси тегаётганидан беҳад хурсанд бўларди.

Боситхон Кабиров жанглarda кўрсатган жасоратлари учун Қизил Юлдуз, 1- ва 2-даражали Ватан уруши орденлари, кўплаб жанговар медаллар билан тақдирланган бўлса, урушдан сўнгги тинч меҳнат даврида ҳам тенгсиз мардлик, фидокорлик намуналарини кўрсатди, у "Ҳурмат белгиси" орденига, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор деган юксак унвонга, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг фахрий ёрлиқлари, энг асосийси, халқ, эл-юрт ташаккури, олқишига сазовор бўлди.

Жанглarda чиниққан қўли енгил жарроҳ, тиниб-тинчимас ташкилотчи Боситхон Кабиров узоқ йиллар (1947—62) Бекобод шаҳрида, Фарҳод ГЭС и қурилишидаги касалхонада бош шифокор, айни пайтда шаҳар соғлиқни сақлаш бўлимининг мудири вазибаларида қизғин фаолият кўр-

сатди. 1962—79 йилларда эса Тошкент вилояти бирлашган касалхонаси жамоасини бошқариб, халқ соғлиғини сақлаш ва мустаҳкамлаш, тиббий хизмат савияси ва маданиятини оширишдек хайрли ишларга катта ҳисса қўшди, кўплаб ажойиб шогирдлар етиштирди.

Тошкент шахрининг Темиртоғ маҳалласида яшовчи темирдек бардошли ва матонатли, 1979 йилдан нафақадор бўлган уруш ва меҳнат фахрийси Боситхон Кабиров яқинда маҳалладошлари, фарзандлари, қуда-анда, ёру биродар, ҳамкасблари даврасида ўзининг муборақ 80 ёшини нишонлади. У ҳамон йигитлардек елиб-югуриб халқига фидокорона хизмат қилиб юрибди.

Биз фурсатдан фойдаланиб кўздан нур балқиб турган бу табаррук отахонга мустаҳкам сиҳат-саломатлик, бардамлик, оилавий бахт-саодат, янада узоқ умр тиладик.

БОШ ҲАРБИЙ РУҲШУНОС

Дунёда шундай одамлар бўладики, улар қанчалик билимдон бўлиб, катта лавозимларни эгаллашмасин, доимо оддий ва камтар бўлишади, эл-юрт орасида ҳурмат-этибор, обрў топишади. Ана шундай ноёб хислатлар узоқ вақт ҳарбий хизматда бўлиб, мусофирчиликда топган энг яқин сирдош, маслакдошларимдан бири, ўз касбининг моҳир устаси Ефим Борисович Каганда мужассам эди.

У ниҳоятда ҳалол, покиза, серғайрат ва заҳматкаш инсон эди. Уни нафақат ҳарбий суд ва прокуратура ходимлари, балки унинг юксак одамийлиги, маданияти, босиқ ва донолиги туфайли барча одамлар давраларда, ўзаро суҳбатларда номини фақат илиқ сўзлар билан тилга олиб турардилар. Чунки Ефим Борисович ўта нозик ва мураккаб вазиятларда ҳам сира шошилмай, бутун диққат-этиборини қаршисидаги ҳаёти, келажаги ҳал бўлаётган инсонга қаратар эди. У беморнинг келиб чиқишидан тортиб, то ҳозирги кунги ҳолатигача бўлган барча икир-чикир тафсилотларни яккама-якка суҳбатда эринмасдан сўраб-суриштирар, унинг руҳиятига кирар, чуқур мулоҳаза юритар ва фақат шундан кейин қатъий бир қарорга келарди. У доим ҳақ бўлиб чиқарди.

Адолатнинг тантана қилиши кўпинча шахсий адоват, расмиятчилик устун келиб, раҳбарлик лавозими суниистёмол қилиниши оқибатида турли ҳиёнат, жиноятлар содир

бўлганида янада яққолроқ кўзга ташланарди. Ефим Борисович бундай ҳолатларда нафақат етук шифокор мутахассис, балки пешонасига ноҳақ равишда тўқиб чиқарилган руҳий хасталик тамғаси босилиб, қаттиқ жазо берилишини кутаётган шахс ҳимоясида пўлат қалқон бўлиб тура оларди. У инсон шахсиятининг топталиб, қадрсизликка, унга нисбатан қилинган ҳар қандай ноҳақлик, адолатсизликка сира тап тортмай курашиш зарурлигини шогирдлари қатори менга ҳам уқдириб, ўзининг кўп йиллик ҳаётий жанговар тажрибалари билан ўртоқлашарди.

Е. Б. Каган

— Инсон номи буюқдир ва мағрур жаранглайди, деб Максим Горький бекорга айтмаган,— деган эди у суҳбатларимизнинг бирида,— инсон шундай қудратли кучга эгаки, уни тўғри тарбиялаб, тўғри йўналтирилса, тоғни ҳам талқон қилиб, ҳар қандай тўсиқларни йиқитади. Унга нисбатан озгина ноҳақлик, бефарқлик, хиёнат қилинса борми, унинг руҳий қолатида кескин нохуш ўзгаришлар бўлиб, кейинчалик ҳар қандай кўнгилсиз воқеаларни кутиш мумкин. Инсонга аввало ёшлиқдан яхши тарбия бериш, ишонч, уни чинакам севиш, қадрлаш лозим. Мен бунга айниқса уруш йилларида, бутун ҳаётим давомида қаттиқ ишонч ҳосил қилганман.

Бунинг учун Ефим Борисович Каган босиб ўтган катта ҳаёт йўлига бир назар солиш кифоя. У 1910 йилнинг 9 сентябрида Белоруссиянинг Орша шаҳрида таваллуд топди. 1926 йили тўлиқсиз ўрта мактабни тугатгач, уч йил кўнчилик заводида оддий ишчи бўлиб хизмат қилди. Сўнгра Минск шаҳридаги жисмоний тарбия билим юртини битириб, мутахассислиги бўйича ишлади. 1933—1938 йилларда эса Минск тиббиёт олийгоҳида таҳсил кўриб, Могилёв шаҳридаги республика руҳий хасталиклар шифохонасида

аввал оддий шифокор, кейин бўлим мудирини бўлиб фаолият кўрсатди. Ўша пайтлардаёқ, инсон руҳиятидаги ўзига хос бузилишларни синчковлик билан ўрганиш ва таҳлил қилиш, даволашга қаттиқ жазм қилган Ефим Борисович умрининг охиригача ўзи севган касбига содиқ қолди.

Урушнинг дастлабки кунлариданоқ ҳарбий хизматга сафарбар бўлган Ефим Борисович Ғарбий фронт ихтиёридаги 70-армия таркибида Орловск—Курск ва Брест жанговар операцияларида фаол иштирок этиб турли қисм ва бўлимларда асосан руҳий ва асабий хасталиклар бўйича мутахассис сифатида катта жонбозлик, фидокорлик кўрсатди, кечани-кеча, кундузни-кундуз демай, минглаб ярадорлар ва беморлар дардига малҳам бўлди, уларни сафга қайтарди. Бунинг эвазига 1944 йили Қизил Юлдуз ордени ҳамда "Жанговар хизматлари учун" медали билан тақдирланди.

Урушдан сўнг Ефим Борисовичнинг бутун ҳаёти, билими ва бой тажрибаси Қуролли кучлар билан боғланиб, 1969 йилгача унинг сафларида ўтди. 1951 йилдан Туркистон Ғарбий Округининг Марказий ҳарбий госпиталида руҳий хасталиклар бўлими бошлиғи ва Бош руҳшунос-мутахассис сифатида катта илмий, амалий муҳофазавий ташкилотчилик ишларини қизғин амалга оширди.

1955 йили Ленинграддаги С. М. Киров номи Ғарбий-тиббий академияда руҳшуносликдан малака оширган Ефим Борисович ўзининг кўп йиллик илмий ва амалий кузатишлари асосида бир қанча долзарб муаммолар бўйича кўрсатмалар, мақолалар эълон қилди, кўплаб шогирдлар етиштирди, эл-юрт назарига тушди. Тожикистонда хизмат кўрсатган шифокор, тиббий хизмат полковниги даражаларига кўтарилди. Ҳаётининг сўнгги 20 йили Мудофаа вазирлигининг ҳарбий-тиббий ҳайъати фаолияти билан боғлиқ бўлиб, ўзининг бой ҳаётий ва амалий тажрибасини юқорида айтганимиздек хайрли ишларга бахшида қилди.

Бундан деярли 25 йил илгари унинг эсдалик учун менга тақдим этган жонсиз тасвирига тикилиб турар эканман, у билан боғлиқ барча воқеа, ҳодисалар ҳаёлимдан бирма-бир ўтиб қайта жонлангандек бўлди.

Узоқ йиллик ҳарбий ҳаётим давомида менга чинакам устозлик, мураббийлик қилган уруш ва меҳнат фахрийси, руҳшунос Ефим Борисович Каганнинг номи ва порлоқ хотирасини чуқур ҳурмат билан ёдга оламан. Ҳаёт йўлларида устоз, мураббий танлашда янглишмаганимдан бениҳоя фахрланаман.

Чехрасидан меҳр балқиб турган бу нуроний отахон кўпчилик тиббиёт ходимларига яхши таниш. Негаки, у моҳир мураббий ва устоз сифатида узоқ йиллар халққа ҳалол хизмат қилиб, кўплаб малакали шогирдлар етиштириб унинг ҳурмат ва олқишига сазовор бўлган зиёлилардан эди.

Исҳоқ Комилов 1909 йили Тошкентда боғбон оиласида дунёга келди. 1923 йили етти йиллик мактабни битиргач, ўлка тиббиёт билим юртининг фельдшерлик бўлимига ўқишга кирди. Уни тамомлагач, бир неча йил фельдшер бўлиб ишлади. Лекин билим олишга чанқоқлиги уни 1923 йили Ўрта Осиё даълат университетининг тиббиёт бўлимига етаклади. 1932 йили мазкур олийгоҳнинг даволаш куллиётини имтиёзли тугатиб, шу илм даргоҳининг доришунос-лик кафедрасида катта илмий-техник ходим лавозимида қолдирилди. Бир йилдан сўнг Исҳоқ Комилов шу кафедра аспиранти (1932-1937), ассистенти (1937-1941) бўлди. Унинг илмий ишига профессорлардан Иван Иванович Маркелов ва Николай Николаевич Компанцевлар раҳбарлик қилишди. 1939 йили "Ўрта Осиёда ўсадиган ёввойи ва маданий ўсимликларнинг қуввати" мавзuida номзодлик диссертациясини муваффақиятли ёқлаган Исҳоқ Комилов катта режалар тузиб, уни амалга ошириш йўллариini излай бошлади. Бироқ, тўсатдан бошланган уруш унинг режаларини бузди. У эл қатори Ватан ҳимоясига отланди, жанговар йўли Воронеж ва 1-Украина фронтлари фаолияти билан боғланди. И. Комилов асосан армия токсикологи сифатида минглаб ярадор ва беморларнинг жонига-жон, саломатлигига посбон бўлди.

Исҳоқ Комилов фронтдан оила аъзоларига йўллаган қисқа, мазмунли мактубларида душман яқин фурсатларда ер билан яксон қилиниши, ўз қилмишларидан шармандаю шармисор бўлишига қаттиқ ишонарди. "Биз албатта ғалаба қозонамиз, Урушдан кейин эса мўлжаллаб қўйган ҳамма режаларимни албатта амалга ошираман. Менинг бир-биридан ширин фарзандларим оталарининг ёвуз душман билан мардонавор жанг қилаётганидан фахрланишсин. Агар ҳаёт тақозо этса, улар ҳам мен босиб ўтган жанговар йўлдан дадил боришга аҳду паймон қилишсин", деб ёзган эди у мактубларининг бирида. Шу боис "Фармакология ва токсикология" журналининг 1985 йилдаги 3-сонида чоп этилган "Ғалабага элтган уруш йилларида" номли бош мақолада уруш йиллари мардлик ва жасорат намуналарини кўрсатган

И. Комилов

доришунос олимлар қатори ўзбек олими Исҳоқ Комиловнинг ҳам муборак номи келтирилгани бежиз эмас.

Келажакни олдиндан кўриб, башорат қила олган Исҳоқ Комилов ниҳоят ғалаба билан 1946 йили ўз жонажон шаҳри Тошкентга — меҳрибон оиласи ва тинч ижодий меҳнат қучоғига қайтди. У 1946-1956 йилларда Тошкент тиббиёт институти доришунослик кафедраси доценти лавозимида ишлаш билан бир қаторда докторлик диссертацияси устида ҳам тинмай изланишлар олиб борди. 1956 йилдан И. Комилов Ўзбекистон Фанлар академиясининг ўсимлик модда-

лари кимёси институти қошида доришунослик ва кимётерапия лабораториясини ташкил этишда жонбозлик кўрсатди. Бу лаборатория кейинчалик Ўрта Осиё табиий бирикмаларнинг дориворлик хусусиятларини ўрганувчи йирик илмий марказга айланди. И. Комилов ўз шоғирдлари билан 150 дан ортиқ алкалоид, гликозид ва улар ҳосилаларининг организмга доривор таъсирини ўрганди. Олим раҳбарлигида кашф этилган апоклорин ва барвинкан каби доривор моддаларни собиқ СССР Соғлиқни сақлаш вазирлигининг доришунослик қўмитаси амалда қўллашга тавсия этди. 1949-1958 йилларда И. Комилов аввалги иши билан бир қаторда Тошкент фармацевтика институти доришунослик кафедрасига ҳам раҳбарлик қилди. 1967 йилдан эtibоран у Тошкент тиббиёт институти доришунослик кафедраси доценти, кейин профессори бўлиб қизғин фаолият кўрсатди.

Исҳоқ Комилов меҳрибон мураббий, талабчан устоз ва тарбиячи эди. У бўлгуси шифокор, доришуносларга нафақат ўзининг бор билими ва тажрибасини, балки касбига садоқат, одамларга меҳр-шафқат, оқибатли бўлишдек ноёб хислатларини ҳам тўла-тўқис улашди, бу борада ўзи шахсий намуна кўрсатди.

1-Тошкент тиббиёт институти доришунослик кафедрасининг мудири Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, тиббиёт фанлари доктори, профессор Узу Боқиевич Зокировнинг ҳикоя қилишича, Исҳоқ Комилов ҳаётда устоз ҳурмати ва дўстликни ниҳоятда қадрловчи, камтарин зот бўлган. У ўз сўзининг исботи учун иккита мисол келтирди:

— Биринчиси шуки, тиббиёт институти фармация ва фармакогнозия кафедрасининг асосчиси, 1920-1930 йилларда унинг биринчи мудири бўлган профессор Иван Иванович Маркелов (1869-1947) Исҳоқ Комиловнинг дастлабки устози бўлган. Уларнинг устоз ва шогирд сифатида дўстона ва беғараз муносабатлари ҳамма учун ибратлидир. Айтишларича, профессор Маркелов ҳаётининг сўнгги йилларида оғир хасталикка чалиниб, моддий ва маънавий ёрдамга муҳтож бўлиб қолади. Устозининг тақдирига бефарқ қарай олмаган Исҳоқ Комилов ўзи урушда бўлишига қарамай, болачақаларига хат ёзиб, устозининг ҳолидан хабар олиб туришларини илтимос қилади, ўзидан орттирган баъзи озиқ-овқат маҳсулотлари ва озми-кўп маблағларини почта орқали устозига юбориб туради. Буни профессор Маркеловнинг ўзи ўла-ўлгунча ҳаммага гапириб, садоқатли шогирди Исҳоқ Комилов билан фахрланиб юрган. "Устоз отангдан улуг" дейишгани шу бўлса керак-да.

Иккинчиси — уруш йиллари Куйбишев шаҳрида ҳарбий-тиббий академия ташкил этилиб, унинг доришунослик кафедраси мудири лавозимига таниқли олим, профессор, кейинчалик СССР Тиббий Фанлар академиясининг академиги, Ленин ва Давлат мукофотлари совриндори Василий Васильевич Закусов тайинланади. Мазкур академияга токсиколог сифатида малака ошириш учун келган Исҳоқ Комилов профессор билан танишиб, бир умрга дўст бўлиб қолишади. Икки олим ўртасидаги жанговар дўстлик тобора юксалиб, уларнинг илм-фан истиқболи йўлидаги режалари янада ортиб бори.

Шахсан мен, Исҳоқ Комилов туфайли профессор В. В. Закусовнинг шогирди бўлиб шуни фахр ва ифтихор билан айта оламанки, яхши дўст, устоз ва шогирд миллат танламайди. Устозларимиздан қолган бу ҳаёт ҳақиқатини кўз қорачигимиздек асраб, авайлаб, ривожлантиришимиз керак.

Исҳоқ Комиловнинг қанчалик бағри кенг, кўнгли очиқ, саховатли, дўстпарвар, заҳматкаш инсон бўлганлигини унинг бевосита раҳбарлигида етишиб чиққан 7 та фан доктори ва 30 дан ортиқ фан номзодлари, кўплаб шогирдлари мисолида кўриш мумкин. Ҳозирги кунда унинг

шогирдлари Тошкент, Самарқанд, Андижон, Бухоро, Марказий Осиё ва Ҳамдўстлик мамлакатларининг йирик шаҳарларидаги тиббиёт институтлари доришунослик кафедралари ва лабораторияларига бошчилик қилиб, устозларининг уларга билдирган ишончларини оқламоқдалар. Улар жумласига тиббиёт фанлари докторлари Қ. Н. Нажмиддинов, З. Н. Каримов, Ҳ. У. Алимов, С. Фахриддинов, С. С. Азизова, М. М. Азимов, мўғулистонлик Д. Балдандорж ва бошқаларни киритиш мумкин.

Исҳоқ Комилов ўқув-тарбия, илмий-тадқиқот ишларини жамоатчилик юмушлари билан ҳам чамбарчас боғлаб олиб борган. У кўп йиллар республика Соғлиқни сақлаш вазирлиги олимлар тиббий кенгаши доришунослик ҳайъатининг раиси, Бутуниттифоқ доришунослик жамияти бошқармаси аъзоси сифатида улкан фаолият кўрсатган. Бундан ташқари, 300 дан ортиқ илмий асарлар ёзиб, доришуносликка оид бир қанча дарсликларни ўзбек тилига ўтирган, Абу Али ибн Синонинг "Оддий дорилар" китобини таҳрирдан ўтказган, "Русча-ўзбекча тиббий луғат"нинг бош муҳаррири муовини бўлган.

Жанг кўрган олим Исҳоқ Комиловнинг халқ олдидаги, малакали кадрлар етиштиришдаги кўп йиллик самарали, ҳалол меҳнатлари, уруш йилларида кўрсатган жасорати муносиб тақдирланган. У Қизил Юлдуз, II даражали Ватан уруши ордени ва бошқа жанговар медаллар, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг бир неча Фахрий ёрлиқлари билан мукофотланган, унга Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор унвони берилган.

Ўзбек элининг фахри ва ифтихори бўлган профессор Исҳоқ Комиловга берилган энг катта ва улуг мукофот — эл-юрт меҳри, шогирдлари ва фарзандларининг унга бўлган самимий дил эҳтиромидир. Шу боис у ўзининг иккинчи умрини яшамоқда, бундай бахт ҳар бир устозга ҳам насиб бўлавермайди.

ЖАНГГОҲДА КУТИЛГАН ЯНГИ ЙИЛ

Новосибирск тиббиёт институтининг биринчи бошқич талабаси бўлган Пётр Кузионов 1939 йилнинг охирларида армия сафига чақирилди. У 1941 йилгача Манчжурия яқинидаги 65-ўқчилар дивизиясининг 127-артиллерия полки алоқа батальонида санитар-инструктор бўлиб хизмат қилди. 1941 йилнинг 15 октябрида эса у хизмат қилаётган дивизия Куйбишев (ҳозирги Самара) шаҳрига кўчиб келиб, 7 ноябрь байрами ҳарбий намоёйишида

иштирок этди. Ноябрь ойининг ўрталарида эса Ғарбий фронт ихтиёрига ўтган бу бўлинма Тихвин шаҳри яқинидаги Большие двори станциясига келиб тушди. Маълумки, бу вақтда Тихвин шаҳри душман қўлида бўлиб, 65-ўқчилар дивизиясига бу шаҳарни озод қилиш вазифаси топширилган эди. Қаҳратон қиш бўлишига қарамай, ўрмон ичида блиндаж ва ертўлалар қуришга киришган Байкал ортидан келган жасур ва чиниққан йигитларга гоҳ душман самолётлари бомбардимони, гоҳ снарядлар портлаши сира тинчлик бермасди. Санитар-инструктор Пётр Кузионовнинг қўли-

П. В. Кузионов

қўлига тегмай қолди — ярадорларга дастлабки тиббий ёрдам кўрсата бошлади. Олиб борилган аёвсиз жанглار туфайли декабрь ойининг бошларида Тихвин шаҳри озод этилди. Шу муносабат билан Пётр Кузионов хизмат қилаётган дивизияга "Тихвинчилар" деган шарафли ном берилди.

— 1941 йилнинг 31 декабрида биз Новгород яқинидаги Белая Церковь қишлоғида фашистлардан икки чақиримча берида мудрофаада турардик, — дея жанг воқеаларини эслайди Пётр Кузионов. — Бор-йўғи 150 га яқин хонадондан иборат бўлган бу қишлоқ бизнинг қўшинлар ва маҳаллий аҳоли билан лиқ тўлган эди. У эрта саҳардан то шомгача душман авиациясининг кучли бомбардимони остида қолганди. Бирданига ўттиз-қирқталаб душман самолёти устимиздан тинимсиз ажал уруғини ёғдирарди. Бомбалар даҳшатли портлаб, ваҳимали чуқурликлар, воронкалар қосил қилар, улар атрофида эса қанчадан-қанча ярадорлар, қурбонлар чўзилиб ётишарди. Дов-дарахтларнинг шох-шаббаларида бомбалар тилка-пора қилган одамлар ва ҳайвонларнинг ичак-чавоқлари осилиб ётарди. Ярадорларнинг жароҳатларини боғлаш учун мато етишмаганидан ички кийимларимизни йиртиб фойдаланардик. Бир воқеа сира эсимдан чиқмайди. Ана шу қишлоқда навбатдаги ҳаво ҳужуми пайғида биз бўлинмамиз билан уй остидаги

ертўлага яшириндик. Шундоқ ёнимизда бомба портлаб, биз турган жой ёна бошлади. Бомба портлаганда ертўладаги сув тўла бочка қаттиқ ларзага келиб ағдарилди-да, ҳаммамизнинг усти-бошимизни шалаббо қилди. Мен ярадорлар қони тегиб, тарашадек қотган қип-қизил шинелим билан эмаклаб юриб, тиббий ёрдам кўрсатардим. Ярадорларни чана, судратма чодирга солиб медсанбатга жўнатардим. Янги — 1942 йилни шундай кутиб олганмиз.

1943 йилнинг февраль ойида Лезно қишлоғи душман қўлида эди. Уни озод этиш Пётрлар батальони зиммасига тушди. Катта тайёргарликдан сўнг душман кўзига ташланмаслик учун оқ халат кийган жангчилар кечаси қор устида эмаклаб, Лезно қишлоғини уч тарафдан ўрашди ва қор тагига яшириниб пайт пойлаб туришди. Кечқурун кузатиш нуқтасига Маршал Ворошилов келиши биланоқ кутилмаганда душман устига ёпирилиб, жанговар вазифа аъло даражада бажарилди. Бу операцияда иштирок этгани учун Пётрга дивизия командири полковник (кейинчалик Маршал) П. К. Кошевой ташаккур эълон қилди.

Пётр урушни Болтиқ денгизи яқинидаги Барт шаҳрида тугатди. 1946 йилнинг октябрь ойида Туркистон Ҳарбий Округида гвардиячи тиббий хизмат катта лейтенанти унвонида хизматдан бўшаб, Тошкент тиббиёт институтига ўқишга кирди. Уруш вақтида ва ундан кейин ҳам Пётрнинг бирдан-бир яхши кўрган машғулоти — мандолина чалиш ва гипноз билан шуғулланиш бўлди.

Мен суҳбатимиз сўнгида нафақат ўткир жарроҳлик тиғи, балки куй ва сўз сеҳри билан ҳам кўплаб беморлар кайфиятини кўтариб, уларга шифо бахш этаётган собиқ жангчи, ҳозир эса таниқли олим, моҳир мураббий, қўли енгил жарроҳ Пётр Васильевич Кузионовга омад, бахт, саломатлик тилаб хайрлашдим.

Ҳозирги кунда тиббиёт фанлари доктори, кўплаб жанговор орден ва медаллар нишондори, Тошкент давлат тиббиёт институти 2-даволаш факультети умумжарроҳлик кафедраси мудир П. В. Кузионов бўлажак шифокорларга ўзининг бой ҳаётий тажрибаларини сидқидилдан ўргатмоқда.

ЛЕНИНГРАД ФРОНТИДА

Ўзбекистонлик шифокор борки, Владимир Борисович Литкинни жуда яхши билади. Кўпчилик ҳарбий ва оддий шифокорлар уни ҳақли равишда ўзларининг устозлари дейишлари бежиз эмас. Сабаби,

Владимир Борисович ҳаётининг деярли 45 йили Қурулли кучлар сафидаги хизматда ўтди.

У 1941 йили урушга оддий аскар бўлиб кетиб, тиббий хизмат полковниги, Тошкент шифокорлар ма-лакасини ошириш олий би-лимгоҳи ҳарбий кафедраси бошлиғи даражасигача бўл-ган улкан жанговар йўлни босиб ўтди, кўплаб шогир-длар етиштирди. Унинг ҳарбий-тиббий тайёргарлик жараёнини пухта ташкил қилиш ва амалга ошириш борасидаги кўп йиллик са-марали изланишлари, орт-тирган ҳаётий тажрибалари неча-неча илмий мақола-лар, маърузаларда баён

В. Б. Литкин

этилди, ҳамкасблари, шогирдлари даврасида илиқ кутиб олинди. Ўз қилган ишидан қониқмаслик, меҳнатсеварлик. қатъий интизом ва талабчанлик табиятан тиниб-тинчимас Владимир Борисовични 1986 йили истеъфога чиққач ҳам тинч қўймади. У энди ҳарбий кийимини ечиб, енг шимариб, Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг махсус бўлимида янги куч-гайрат билан ўз фаолиятини бошлаб юборди. Қисқа фурсат ичида ўзининг ниҳоятда тадбиркор, билимдон, фидокор эканлигини намоён қилиб, иззат-ҳурмат топди.

Яқинда устозим ва ҳамкасбим Владимир Борисовичнинг кўкрагидаги жанговар орден ва медаллари ёнига янги нишон қўшилганлигини кўриб, уни кўпчилик қатори мен ҳам самимий қутладим.

— Муборак бўлсин! Жуда ярашибди. Қачон, қаердан олдингиз?

— Яқинда юборишибди,— деди у, гўё ҳеч нарса бўл-магандек бепарвогина, ўзига хос жилмайиб.

Мен унинг чап кўкраги устидаги чиройли қилиб иш-ланган мовий рангдаги "67-армия ветерани" эсдалик нишо-нига ҳавас билан тикилиб, Владимир Борисовични сўроққа тутдим.

— Бу қаердан? Ким юборибди?

— Ленинграддан, 67-армия ветеранлари кенгашидан.

— Нима учун?

— Оббо, жуда аломатсан-да. Икир-чикиригача суриштириб нима қиласан? Бунинг тарихи узоқ, — деди у мени хонасига бошлаб ва иш тортмасидаги газетага ўроғлиқ ҳужжатларини олдимга қўйди-да, сўзида давом этди. — "Правда Востока" рўзномасининг 1986 йил 30 март сониди "Қайдасиз қуролдошлар?" деган қидирув хабари босилган эди. У ерда Ленинград, Учинчи Болтиқ бўйи фронтларида хизмат қилганларни 67-армия ветеранлар кенгаши излаб, ўз манзилгоқини кўрсатган эди. Мен ҳам шу армияда хизмат қилганим учун хаёлимда дарров жанговар хотиралар жонланиб кетди. Шахсий альбомимда деярли эллик йилдан бери асраб-авайлаб юрган мана бу рўйхатни бир пасда қидириб топдим (Владимир Борисович йиллар ўтиши билан сарғайиб, увадаси чиқиб кетган тўрт букланган икки варақ қоғозни менга аста узатди. Қоғозда чиройли ҳуснихат билан бинафша ранг сиёҳда 725-артиллерия полки 3-батальони бошқарув взводининг шахсий таркиби, яъни 15 киши ҳақида батафсил маълумот бор эди). 1944 йилнинг январь ойида мен эндигина 20 ёшга кирган йигит, мана шу взвод командири қилиб тайинланган эдим. Қўл остимда отам тенги, яъни 1897, 1902, 1908, 1910-1911, 1913, 1915 йилларда туғилган, бошланғич маълумоти бўлган рус, украин, ўзбек, белорус, қозоқ ва арман миллатларига мансуб аскарлар хизмат қилишарди. Ҳаммамиз бир оила фарзандларидек аҳил, тотув эдик. Айниқса, Михаил Акопович Григорьян деган разведначи аскар бир қадам ҳам ортда қолмай, доим мени қўриқлаб юрарди. Биз Лемболова ва Ройка кўллари яқинида турардик. Мен ўз ҳақимдаги маълумотни қўлимдаги ана шу рўйхатнинг нусхаси билан қўшиб, ветеранлар кенгашига юбордим. Улар бундан жуда хурсанд бўлишиб, менга ана шу эсдалик нишонини юборишти. Мана гувоҳномаси.

Мен В. Б. Литкинга берилган (67-армия ветеранлар кенгаши раиси, истеъфодаги генерал-майор Г. Г. Мирошниченко 1990 йил 20 февралда имзо чеккан) гувоҳномани кўздан кечирдим. Унинг орқа бетида жумладан қуйидаги сўзлар ёзилган эди: "Сиз Ленинград ҳимояси ва қамалини ёриб чиқиш учун бўлган жангларда қатнашиб, Ленинград, Новгород, Псков вилоятлари ҳамда Эстония ва Латвия жумҳуриятларидаги кўплаб шаҳар ва маҳаллий нуқталарни немис фашистларидан озод қилишда фаол иштирок этиб, мардлик, жасорат намуналарини кўрсатгансиз. Ҳеч ким ва ҳеч нарса унутилмайди".

— Ундай бўлса, Ленинград жанги ҳақида хотирангизда қолган воқеалардан гапириб берсангиз,— дедим мен Владимир Борисовични суҳбатга тортиб.

— Нима десам экан,— деди у истар-истамас узоқ ўтмишни ёдига оларкан,— мен 1943 йилнинг апрель ойида Рязань артиллерия ҳарбий билим юртини тугатиб, кичик лейтенант унвонида Сталинград ўқув марказига келиб тушдим. Бу ердан мени тўпчилар полкига юборишди. Бизнинг эшелон Ленинград фронтига йўл олганда у энди-гина қамалдан чиққан эди. Бу темир йўл ҳаракати бемалол ва хавфсиз эди, деган гап эмасди. Душман шу яқин атрофда бўлиб, ҳар бир эшелонни диққат билан кузатар ва дам-бадам уни тўсатдан, тўғридан-тўғри ўққа тутарди. Паровознинг ўтхонасидан чиққан қоп-қора тутун ҳамма сирни ошкор қилиб қўярди-да. Тихвин шаҳри яқинидаги участкада душман бизга шунчалик яқин эди-ки, эшелон ҳаракати ниҳоятда хавфли бўлганидан бўлинишимизга тўғри келди. Бизнинг батарея эшелоннинг иккинчи ярмида қолди. 10-12 километрлик масофани фақат бир машинист бригадаси олиб ўтарди. Паровознинг усти ўқ ўтмас зирҳли пўлат билан қопланган, қолган қисми эса, ўқдан илма-тешик бўлиб кетганди. Машинистлар паровозни усталик билан, душманга чап бериб, манзил томон суришарди. Ниҳоят биз шаҳарга эшелон бўлиб кириб бордик. Ленинград деярли тинч, аҳён-аҳёнда узоқдан тўпларнинг гумбурлагани қулоққа чалинарди, холос. Биз секин-секин қилтиллаб қадам босаётган одамлар, кўчалардаги тизза бўйи ўсган кўм-кўк ўтларга қараб ҳайратланардик. Демак, қали бу ерда ҳаёт бор экан. Шаҳар деярли тоза, озода эди. Ленинградликлар бир ёқадан бош чиқариб, кексаю ёш, ҳар ким қурби етганча бузилиб, вайрон бўлган уй-жойларни дарров тозалаб, йиғиштириб олишга киришар, ўт-ёнгинни ҳам тезда ўчиришарди. Хуллас, ҳаммаёқда нисбатан осойишталик, саранжом-саришталик ҳукм сулар, қанчалик оғир ва машаққатли бўлмасин, шаҳар яшар, ишлар ва душман билан курашарди. Бу бизга жуда катта таъсир қилди, албатта. Биз Песочная бекати олдида жойлашдик, у ёғига поезд бормас эди. Душман бўлса харитамизда "Қизил казарма" деб белгиланган нуқтада бизга ҳамла қилиш учун охириги кучларини ташлашга тайёргарлик кўрарди. Биз шу ерда, яъни Карелия бўйида туриб, Ленинградни душмандан ҳимоя қилишни бошладик. Бу вақтда мен батарея ўт очиш взводи командири эдим.

1943 йилнинг сентябрь ойида тўппа-тўғри ўрмон ичида, полк байроғи ёйилган тантанали вазиятда бизга "Ленинг-

радни ҳимоя қилгани учун" жанговар медали топширишгани худди кечагидек ёдимда.

Ғалабани Талси шаҳри остоналарида кутиб олган Владимир Борисович 1946 йили ўзи туғилиб ўсган Тошкент шаҳрига қайтиб, тиббиёт олийгоҳига ўқишга кирди. Кўпчилик сабоқдош дўстлари уни ўша пайтлар ҳарбий кийимда юрганлигини эслашиб: "Сенга ҳарбий кийим жуда ярашади-да, худди атайлаб шунинг учун туғилган бўлсанг керак" деб ҳазиллашишар эди. "Яхши ният ярим мол", деганларидек, Владимир Борисович 1952 йилдан бошлаб ўзининг қаётини Қуrolли кучлар билан боғлади, ўқишини Самарадаги ҳарбий-тиббий куллийтда давом эттиришга қарор қилди. Унинг бундан кейинги ҳаёти — тинимсиз машаққатли меҳнат, изланиш, ўқиш-ўрганиш, ҳарбий-тиббий таълимотни мукаммаллаштириш, Ватан мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, халқ саломатлиги, тинчлигини сақлаш учун малакали мутахассислар етиштиришга бағишланди.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор, соғлиқни сақлаш аълочиси, кўплаб жанговар орден ва медаллар соҳиби Владимир Борисович Литкин нафақат 67-армия, балки уруш ва меҳнат фахрийси бўлиш билан бирга ҳамиша ёшларга ўрнак бўлиб ҳаёт кечирмоқда.

ЧАРМ ТЎП УСТАСИ

Бир воқеа сира эсимдан чиқмайди. Ўшанда 1967 йил эди. Камина тиббий хизмат капитани унвонида Тошкентдаги ҳарбий госпиталнинг асаб касалликлари бўлимида шифокор бўлиб ишлардим. Одатим ишга эрта келардим. Шунда кўпинча эрталаб гоҳ марказий ҳиёбондаги автобус бекатида, гоҳ автобусда ҳарбий кийимдаги ўрта яшар, бароқ қошли, озғингина киши билан учрашиб қолардим-да, у билан суҳбатлашиб кетардим.

— Хизматга жуда эрта келасиз-а, ўртоқ капитан?— дедим бир куни унга бир бўлинмада ишлашимизни билганимдан сўнг (у ҳам мен каби ишга яқинда келган экан).

— Ҳа, энди, уйқудан эрта уйғонгач, эртароқ келаверман-да,— деди у мийиғида кулиб.

— Соат нечада турасиз?— қизиқсиндим мен.

— Ҳар куни рошпа-роса бешда.

— И-е, бу жуда вақтли-ку. Нима, уйқунгиз бузилганми, кам уйқу бўлиб қолганмисиз?

— Э-э, йўғ-е, униси ҳам, буниси ҳам эмас. Эрта туришга одатланганман холос.

— Нима қиласиз бунча барвақт туриб?

— Нима қилардим. Йил ўн икки ой, ҳар куни эрталаб бадантарбия қиламан, 5-6 километр масофага югураман. Ўрдадаги анҳор сувида маза қилиб чўмиламан. Шундан кейин иштаҳа билан бамайлихотир нонушта қилиб, ҳаммадан олдин ишга етиб келаман.

— Эрта турганингиз учун кундузи уйқунгиз келиб, толиқиб қолмайсизми?

— Аксинча, ўзимни ниҳоятда бардам, тетик сезаман. Иш қобилиятим ҳам жуда яхши бўлади. Доим бир хил вазнда, қушдек енгил бўлиб юраман.

— Мабодо шу одатингизни бирор сабаб билан бузсангиз-чи?

— Унда ўзимни худди бирор нарсасини йўқотиб қўйган одамдек сезаман, кун бўйи ланж бўлиб юраман, ишимнинг унуми ҳам бўлмайди.

— Бу одатга ўрганганингизга анча бўлдими?

— Бунинг тарихи узун,— деди капитан Абдумалик Мавлонов. Эсимни танибманки, чарм тўп шайдосиман. 1938—1949 йиллар мобайнида Ўзбекистон терма жамоасида тўп сурганман. "Динамо" терма жамоаси бошлиғи сифатида қанчадан-қанча футбол мусобақаларида иштирок этганман. Шунинг учун ҳам ҳар доим қатъий кун тартиби бўйича машқ қилишга ҳаракат қиламан. Бўлмаса, организмда модда алмашинуви бузилиб, бирор хасталикка чалиниб қолишим мумкин.

— Бундан чиқди, Сиз чарм тўп устаси экансиз-да!— дедим мен ҳайрат билан унга тикилиб.

— Шундай десангиз ҳам бўлаверади,— деди у камтарлик билан ўзига хос жилмайиб...

Ҳа, машҳур шоиримиз Мақсуд Шайхзода айтганидек, "дарёлар собитдир, сувлар ўткинчи. Умр ўтаверади, лекин

А. Мавлонов

унинг заҳмат билан топилган дуру гавҳарлари" гина бир умрга сақланиб қолади.

Мен яқинда Ўзбекистон футболининг 60 йиллиги тантаналари кунида эски қадрдоним Абдумалик ака билан тасодифан учрашиб қолдим.

— Саломатмисиз чарм тўп устаси,— дедим унга саломаликдан сўнг, бундан чорак аср аввал бўлиб ўтган ўша суҳбатимизни эслатиб. Назаримда шу сўзим туфайли Абдумалик аканинг кучига-куч, ғайратига-ғайрат қўшилиб, оловқалб ёшлиги қайта тиклангандек бўлди.

...Асли Тошкентнинг "Каллахона" маҳалласидан бўлган Абдумалик Мавлоновнинг беғубор ёшлиги эски шаҳарнинг тор ва чанг кўчаларида оёқяланг бўлиб, иккита эски дўппининг ичига сомон тиқиб тикилган "тўп" тепиб ўтди. Кейинчалик у болалар майдончасида — Спартак ўйингоҳида тинимсиз машқ қилиб, ўз маҳоратини ошира борди. Қозоғистон ва Ўрта Осиё республикалари ўртасида бўлиб ўтган учрашувларда ғолиб чиқиб, чемпионлик унвонини қўлга киритди.

— Умрим зарварақларининг аксарияти футбол билан боғлиқ,— дейди Абдумалик ака ўзи босиб ўтган ҳаёт йўлига назар солар экан. 1938 йили Тошкентдаги тиббиёт билим юртига кириб, уни 1941 йили тугатдим. Кейин, уруш бошлангач Россиядан Тошкентга кўчириб келтирилган қишлоқ хўжалик машиналари ишлаб чиқариш заводида фельдшер бўлиб ишлай бошладим. Шу билан бирга футбол ўйинларида ҳам қатнашиб турдим. Футбол мусобақаларининг бирида дунёга машҳур футбол тарғиботчиси М. Бутузовнинг назари менга тушган экан, у мени ўзи янги ташкил қилган Ўзбекистон терма жамоасига қабул қилди.

1942 йилнинг сентябрь ойида Ватан ҳимоясига отландим. Бизнинг бўлинма фронт учун кичик командирлар тайёрлаб берар эди. Мен эшелон фельдшери сифатида фронт орқасида ҳам, фронтда ҳам кўп бўлдим. Бир воқеа худди кечагидек ёдимда: Шепетовкадаги темир йўл станциясида немислар эшелонимизни осмондан кетма-кет ўқ узиб, бомбардимон қилишди. Шунда кўплаб жангчиларимиз ҳалок бўлишди, омон қолганларни бир амаллаб ўрмон орқали Польшанинг Майданна шаҳри яқинига олиб чиқдик. Ана шу оғир операцияда кўрсатган жасоратим учун Қизил Юлдуз орденига сазовор бўлганман.

1945 йилнинг кузида Тошкентга қайтиб келдим. менинг урушдан аввал тўп сурганимни билган таниш-билишларим Округ зобитлар уйи қошидаги футбол жамоасига боришимни маслаҳат беришди. Кўп ўтмай, "ДИНАМО" терма

жамоаси бошлиғи қилиб тайинландим. Жамоамиз турли миллат вакилларида ташкил топган бўлиб, барчамиз ога-инилардек аҳил эдик.

1946 йили Марказком котиби Усмон Юсуповнинг шахсий ташаббуси билан ўзбек миллий футбол жамоаси — "ДИНАМО" тузилиб, сафимизга Фарғона водийси, Бухоро ва бошқа вилоятлардан анчагина иқтидорли ёшлар келиб қўшилишди. Мураббийларимиз — Сорвин, Долженков, Федорченколар раҳбарлигида 1949 йилгача Қозоғистон ва Ўрта Осиё республикаларидаги барча кучли жамоаларни енгиб, Ўрта Осиё минтақасида чемпионликни қўлдан бермаганмиз. Афсуски, 1949 йили Усмон Юсупов пахтачилик вазири бўлиб Москвага кетгач, ўзбек миллий футбол жамоамизнинг бошига оғир кунлар тушди: жамоамиз тарқалиб кетди..."

Кейинчалик Абдумалик Мавлонов деярли 30 йил узлуксиз ҳарбий хизматда бўлиб, тиббий хизмат майори унвонида истеъфога чиқди. Ҳозирги пайтда у Шайхонтохур райони уруш фахрийлари кенгашининг аъзоси сифатида ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, жисмоний тарбия ва спорт ишларини ривожлантириш ишларида фаол иштирок этмоқда, ўзининг бой ҳаётий тажрибаларини ёшларга ўргатмоқда.

САҲОВАТЛИ ИНСОН

Асли сайрамлик, Хўжа Аҳмад Яссавий авлодидан бўлган бу одам ҳақида илк бор бундан тахминан 25-30 йил муқаддам амаким, таниқли шифокор Назрулла Мухторовдан эшитган эдим. Унинг таърифлашича институтда бирга ўқишган дўстлари Орифжон Маъдиев билан 1946 йилнинг баҳорида Москвада, Ўзбекистон ваколатхонасида тасодифан учрашиб қолишган. У пайтда Назрулла ака ҳам ҳарбий хизматда бўлиб, баъзи ҳужжатларни расмийлаштириш учун Мудофаа вазирлигининг Бош тиббий-санитария бошқармасига борган. Қадди-қомати келишган, барваста Орифжон Маъдиев эса ҳарбий хизматни Олмонияда давом эттириб, навбатдаги таътилга Тошкентга қайтаётган экан. Жангдоҳларда қатнашиб омон қолган дўстлар қучоқ очиб кўришгач, у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиришади. Назрулла ака бу ерда 2-3 кун олдин келганлиги туфайли вазиятни яхшироқ билар, ваколатхона ихтиёридаги меҳмонхонадан қўним топган экан. У бу ерда ўзбекистонлик бир неча ҳамкасб биродарлар, танишлар ҳам борлигини айтиб, қадрдонидан суюнчи олибди. Бундан Орифжон Маъдиевнинг кўнгли тоғдек кўтарилиб кетади.

О. Маъдиев

Икковлари ўша пайтларда илмий иш билан Москвада ўқиётган Ёлқин Тўрақулов, Жўра Абдурасулов, Жалол Маҳсумов, Зокиржон Раҳимов (кейинчалик барчалари таниқли олим ва шифокор бўлиб етишишган) билан тезда топишиб, чиройли зиёфат ташкил қилиш режасини тузишибди. Бунақа ишларга ҳозир нозир, чаққонгина, тадбиркор Назрулла ака дарров ишга киришиб кетибди. Орифжон Маъдиев унинг қулоғига секингина: "Юрагингни кенг қил, бел бақувват" деб қўйибди. Назрулла ака бунга жавобан "Мен ҳам сендан қо-

лишмайман" дебди. Хуллас, улар келишиб бу ердаги талаба ҳамюртларини бир меҳмон қилиш, кўнглини олиш тараддудига тушишибди. Суриштира-суриштира қаердандир кичкина қўзичоқ ҳам топиб, уни сўйиб ниятларини амалга оширишибди. Меҳмондорчилик бир ҳафтагача давом этибди. Ундан кейин дўст-биродарлар билан самимий хайрлашиб, Тошкентга узун-қисқа бўлиб, „енгилгина“ қайтишган экан.

Кейинчалик булар ҳар сафар Тошкентда учрашиб қолишганда албатта ана шу воқеа, меҳмондорчилик ҳақида эслаб, унинг қолган жойидан давом эттиришар эди.

Дарҳақиқат, "Ёшликда берган кўнгил — айрилмас бало бўлур",— дейишганидек, аввал Тошкент тиббиёт институтининг тайёрлов курсида, сўнгра институтда, ундан кейин эса Саратов шаҳридаги ҳарбий-тиббий академияда бирга таҳсил кўрган Фахриддин Бобожонов, Носир Аҳмедов, Назрулла Мухторов, Орифжон Маъдиев ва бошқалар битта майизни қирқ бўлиб ейдиган саҳоватли, аҳил ва қадрдон дўст бўлиб етишишган эди. Улардан ҳар бирининг олам-олам орзу-умидлари, қувонч ва ташвишлари бор эди. Тўсатдан бошланган уруш уларни ҳар томонга тўзғитиб юборди.

Орифжон Маъдиев аввал Ғарбий фронт таркибидаги 31-армиянинг Қизил Байроқ ҳамда Суворов ордени 247-Ярцев ўқчилар дивизияси, кейинчалик эса 1-Белоруссия fronti таркибидаги бўлинмаларда ҳарбий шифокор сифатида душман билан аёвсиз жанглар қилиб, мардлик ва жасорат намуналарини кўрсатди.

— 1941 йил январь ойида Ржев шаҳри учун бўлган қаттиқ жанглар сира ёдимдан чиқмайди,— дейди Орифжон ака уруш воқеаларини эслаб — бизга кечаси санитар-забилчилар взводи ёрдами билан уруш майдонининг олдинги маррасида ярадор бўлган жангчиларимизни зудлик билан четга олиб чиқиш вазифаси топширилди. Биз 35-40 дан ортиқ ярадорни судратма чаналарга ётқизиб, яқиндаги тиббий пунктларга олиб келаётган эдик, йўлда душман билан отишма бошланиб қолди. Ярадорларни бир чеккага қўйиб, ўзимиз жангга киришиб кетдик. Душманнинг биз томон силжишига йўл қўймадик. Натижада санитарларимиздан бири оғир ярадор бўлди, иккинчиси эса ўлди. Уларнинг ўрнига иккита душман аскарини тириклайин асир тушириб, командиримиз олдига молдек ҳайдаб бордик. Бу хизматларим эвазига Қи зил Юлдуз ордени билан тақдирландим.

Ҳа, бу ҳақда 1993 йил март ойида Ржев шаҳри немис-фашист босқинчиларидан озод этилганлигининг 50 йиллиги муносабати билан Ржев шаҳар ва туман кенгаши маъмуриятидан Орифжон Маъдиев номига келган миннатдорчилик мактубида ҳам қайд этилади. Унда жумладан шундай сатрлар бор:

"Ржев шаҳри учун бўлган ҳаёт-мамонт жанглари Улуғ Ватан уруши тарихидаги энг ёрқин ва драматик саҳифалардан биридир. Бу жанглар халқимизга жангчиларимизнинг чексиз сабр-матонати, жасорати ва мардлигини намоён этди. Ржевликлар шаҳримиз учун қонини ҳам, жонини ҳам аямай фидокорлик намуналарини кўрсатган ўз халоскорлари номини сира ҳам унутмайдилар. Улар доим бизнинг тилимиз ва дилимиздадир. Сиз ҳам шаҳримизни немис-фашист газандаларидан озод қилишда фаол қатнашиб, бизга бугунги тинч, осойишта кунларни ҳада этганингиз учун Сизга чин қўнгилдан миннатдорчилик билдириб, бош эгиб таъзим қиламиз. Сизга мустақкам соғлиқ, узоқ умр, оилавий бахт, тотувлик, ҳозирги мураккаб давримизда кўтаринки кайфият тилаймиз".

Шу мазмундаги мактублар Украинанинг Запорожье шахри ҳимояси ҳамда Хортица ороллари душмандан озод қилишдаги алоҳида хизматлари учун Орифжон Маъдиев номига келганлиги ниҳоятда ёқимлидир.

1944 йилнинг июнь ойида Висла дарёсини кечиб ўтишда ярадор бўлган Орифжон Маъдиев бир оз даволангач, яна жангга кириб, Ғалабани Берлин остоналарида кутиб олди ва 1946 йилгача ҳарбий хизматни шу ерда давом эттирди. Кейинчалик у 1959 йилга қадар Қуrolли Кучларнинг турли қисмларида асосан ҳарбий шифокор, ташкилотчи сифатида ҳормай-толмай хизмат қилиб, тиббий хизмат майори унвонида истеъфога чиқди. У энди ўзининг жангларда ортирган бой тажрибаси ва ташкилотчилик қобилиятини фуқаролар сиҳат-саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш, ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, уруш ва меҳнат фахрийлари Тошкент шаҳар Мирзо Улуғбек тумани қўмиталари, маҳалла-қуйдаги жамоатчилик ишларида фаол иштирок этишга тўла-тўқис сарфлай бошлади.

Ҳозирги кунда тўрт ўғил, уч қиз, 30 га яқин неваралардан иборат катта ва аҳил оила бошлиғи бўлиб, рафиқаси Шарифахон ая билан таваллудининг муборак 75 йиллиги ва олтин тўйларини нишонлаш тараддудида елиб-югуриб юрган уруш ва меҳнат фахрийси, бир қатор жантовар орден ва медаллар соҳиби Орифжон Маъдиев ҳамон юрт хизмати, эл ташвишида. У пойтахтимизнинг Мирзо Улуғбек туманидаги аҳоли энг зич жойлашган Хўжа Аҳмад Югнакий номли 32-маҳалла қўмитаси раиси сифатида катта жамоатчилик ишлари билан кун-тун банд. Бу ердаги 50дан ортиқ кўп қаватли биноларда 37 миллатга мансуб 20 мингдан ортиқ аҳолининг истиқомат қилиши, шу даҳада маданий-маиший, ободончилик ишларини ташкил қилиш, ҳар бир оиланинг тинчлиги, осойишталигини сақлаш, унинг барча ташвиш ва қувончларига бош-қош бўлиш осон иш эмас, албатта. Лекин бундай масъулиятли ва оғир вазифани кенг жамоага суяниб нафақат ҳаёт ва уруш кўрган, балки қалбига энг юксак инсоний фазилатларни жо қилган, имони бутун ва эътиқоди мустаҳкам, ҳалол ва покиза, бағри кенг ва саҳоватли Орифжон отага ўқшаган фидойи инсонлар бажара олади. Бундай ажойиб фазилатлар лавҳамиз қаҳрамони Орифжон Маъдиевда ўз ифодасини топганлиги миллатимиз, қолаверса мустақил юртимиз бойлиги, унинг енгилмас куч қудрати асосларидандир.

Ҳозирги кунда нафақат элимиз, балки ундан ҳам ташқарида танилган олим Жалол Носирович Маъсумовнинг ҳаёт йўли ва жанговар фаолияти ҳам бошқаларникидан сира фарқ қилмайди. 1920 йилнинг 5 декабрида оддий меҳнаткаш оилада таваллуд топган Жалол ёшлигиданоқ ўзининг ўткир зеҳни, тиришқоқлиги билан ота-онаси, яқинларини ҳайратга соларди. У ҳозирги пайтда ўзбек адабиётининг таниқли намояндаларидан бўлиб етишган Саид Аҳмад, Мирмуҳсин, Рамз Бобожон, Султон Акбарий ва бошқалар билан тенгқур, дўст, биродар бўлиб ўсгани туфайли унинг ҳаётга қизиқиш доираси, тафаккури ниҳоятда кенг ва серқирра эди. Учрашувларнинг бирида ёзувчи Саид Аҳмад бу ҳақда шундай дегани кечагидай ёдимда:

— Мен Жалол Маъсумов билан бир кўрпада катта бўлганман. Шунинг учун унинг ҳақида доим тўлқинланиб, тўлиб-тошиб гапираман. Биз ёшлигимизни буюк орзулар билан ўтказганмиз. Ҳар тонг янги бир касб, ҳунарнинг ошиғи бўлиб уйғонардик. Гоҳ муҳандис, гоҳ учувчи, гоҳ мусаввир, гоҳ артист бўлиш иштиёқи бизни тинч қўймасди, ширин уйқумизни қочирарди. Ҳали мактабда ўрта маълумот олиб улгурмаган Жалол онасига қисталанг қилиб бир эмас, иккита оқ халат тиктириб олган эди. Унинг бутун фикриёди шифокор бўлиш эди. Кўнглига тушган бу орзу куртаги униб, уни тиббиёт институти остонасига етаклаб келди. Эсимда, институтни энди битириб чиққан йигит-қизларнинг хайрлашув зиёфатига бир тасодиф билан бориб қолган эдик. Ўша ерда олимлар, профессорлар, доцентларни яқиндан кузатган Жалолнинг кўзлари ажиб бир ҳавас билан чақнаган дақиқаларни ҳозир ҳам кўриб тургандекман. Ўша оқшом шифокор бўлиш орзуси Жалол Маъсумовнинг қалбига қаттиқ муҳрланиб қолган эди. Ўша йили Жалол тиббиёт институтига кириш имтиҳонларини муваффақият билан топшириб, кўпдан бери орзу қилган оқ халатни эгнига кийди.

Жалол Маъсумов ўзининг тиббиётга бўлган астойдил қизиқиши ва чуқур илмий изланишларга қобилияти борлигини талабалик йилларидаёқ намойиш қилди. У илмий тўғаракларга фаол қатнашиб, турли мавзуларда мақола ва маърузалар тайёрлаб, аста-секин кўзга кўрина бошлади. У махсус кутубхоналарга бориб қўшимча адабиётларни ўқиб, ўз билимини кундан-кунга ошира борди. Уни кўпроқ

Ж. Маъсумов

рентгенология соҳаси, яъни касалликларни нур ёрдамида аниқлаш ва даволаш муаммолари қизиқтирарди.

1942 йили Жалол Маъсумов институтни тезкорлик билан тугатди-ю, урушга отланди. У Москва остоналарида бўлган аёвсиз жангларда илк бор жанговар синовдан ўтди, қанчадан-қанча бемор ва ярадор жангчиларнинг дардига дармон, жароҳатига малҳам, ҳаётига чинакам посьон бўлиб, уларнинг меҳр-муҳаббати ва ишончига сазовор бўлди.

— Харьков учун жангларнинг бирида муваққат тиббий госпитал ва нуқталарда окопма-окоп юриб, ярадорларга ёрдам кўрса-

тиб юрар эканман, — дея уруш воқеаларини эслайди Жалол Маъсумов. — Қизиқ бир ҳодиса сира ёдимдан чиқмайди. Оғир ярадор бўлган бир рус йигитини навбатдаги операцияга тайёрлар эдик. Операциядан олдин у билан қилган суҳбатимиз чоғида унинг қам Ўзбекистондан эканлиги, Эски шаҳарда катта бўлганини билиб олдим. Унинг исми аслида Георгий — Жора экан, уни ўзбекчасига Жўрабой деб аташар экан. У мен билан соф ўзбек тилида, тошкентча шевада гаплашарди. "Жон дўхтир, ҳаётимни аввало худого, қолаверса сизга, шифокорларга топширдим. Яхши ҳам бахтимга сиздек ҳамюртим бор экан. Илтимос, операция вақтида менинг тепамда туринг. Мабодо фалокат босиб бир нарсга бўлиб қолсам, бу ёғини одатимиз бўйича ташкил қилсангиз. Кейин ота-онамга ҳам хабар қилсангиз. Уйимиз шундоққина Чорсудаги ҳаммом орқасида", — деб астойдил илтимос қилди. Мен операция вақтида ҳам, ундан кейин ҳам бемордан тез-тез хабар олиб турдим. Орадан қанча вақт ўтиб, урушдан кейин Жўрабой билан тасодифан Сочида дам олаётган пайтимизда учрашиб қолдик. Болачақали бўлиб кетипти. Ўтган воқеаларни эслашдик. Уруш дўст, биродар танлашда "миллатинг ким?" деб суриштирмас экан. Ҳаммамиз бир тан, бир жон бўлиб, ғалаба учун

курашган эдик ва шу дориломон кунларга соғ-омон етиб келдик, озмунча қурбонлар бермадик.

Шиддатли жанглarning бирида тиббий хизмат капитани Жалол Маъсумов фашистлар бомбасининг портлаши натижасида оғир шикастланиб, госпитал тўшагига ётиб қолди. Бироқ, даволаниб яна сафга қайтди, жангга кирди. У уруш гугаб тинчлик, осойишталик даври бошланган йиллари ҳам ҳарбий кийимини ечмай, хизматини давом эттирди, жанг жароҳатларидан азоб чекаётган мард ва баҳодир жангчиларимиз тепасида турди ва ниҳоят 1946 йили она шаҳри Тошкентга, тинч меҳнат қучоғига қайтди.

"Урушдан кейин Хадрада ҳайрон ва гирён бўлиб турардим,— деб эслайди ўзининг "Луқмон Ҳаким изидан" деб аталган автобиографик қиссасида таниқли олим ва қалам-каш Зикрилла Эгамбердиев,— кимдир орқамдан:

— Ассалому алайкум, Зикрилла ака!— деб қолди. Ўғирлиб қарасам, Жалол Маъсумов турипти. Самимий кўришдик. Гап орасида у яқинда ҳарбий хизматдан бўшаганини айтиб, нима иш қилсам экан, деб мендан маслаҳат сўради. Дарҳақиқат, у погонсиз, инглиз мовутидан тикилган шинелда эди. Мен унга армияда қолишимни ва рентген клиникада ўрним бўш қолганлигини айтдим. Жалол Маъсумов гап орасида: "Рентгенолог бўлишни ўзим кўпдан орзу қилардим", деди.

Икковлон Сергей Андреевич Молчановнинг уйига бордик. Мен устозим, профессорга: "Аризамга рад жавобини олдим. Шунинг билан бирга ўрнимга лаёқатли киши топиб келдим", дедим Жалолни кўрсатиб.

Гапнинг қисқаси иш битди. Жалол ариза ёзишга ўтирар экан:

— Зикрилла ака, бу қилган яхшилигингизни умрбод эсимдан чиқармайман,— деди икки қўлини кўксига қўйиб.

Хуллас, Жалол Маъсумовнинг ишлари юришиб, Тошкент Давлат тиббиёт институтининг аспирантурасига ўқишга кирди. Икки йилдаёқ, "Ошқозон ракиннинг ҳозирги замон рентген диагностикаси" деган мавзуда фан номзоди диссертациясини муваффақият билан ёқлади. У вақтни бой бермай, ўша йилиёқ Москвага, врачлар малакасини ошириш марказий институтининг докторантурасига ҳужжат топширди. Кўп ўтмай фан доктори, профессор унвонига сазовор бўлди. Олдинда уни яна тинмай меҳнат қилиш, илмий изланишлар, каттадан-катта масъулиятли жамоатчилик юмушлари, юксак илмий даражалар, фахрий унвонлар кутарди.

Интилганга толе ёр, деганларидек, аввало ўзининг тинимсиз меҳнати, ҳаракати боис бирин-кетин 300 га яқин илмий мақолалар, 10 дан ортиқ рисоалар ёзди. Унинг бевосита илмий раҳбарлигида 10 га яқин фан доктори, 30 дан зиёд фан номзоди етишиб чиқди.

Жалол Маъсумов жанглarda кўрсатган мардлиги ва жасорати учун Қизил Юлдуз, биринчи ва иккинчи даражали Ватан уруши орденлари ҳамда бир нечта жанговар медаллар билан муносиб тақдирланган бўлса, тинчлик, осойишталик йилларидаги қизгин илмий-педагогик фаолияти, кадрлар тайёрлаш ва илм-фан равнақиға қўшган улкан ҳиссалари эвазига Меҳнат Қизил байроқ ва Халқлар дўстлиги орденлари, қатор-қатор эсдалик нишонларига сазовор бўлди, юл-юрт ҳурмати, иззатини қозонди.

1960 йиллардаёқ собиқ СССР Тиббиёт фанлари академиясининг мухбир аъзоси этиб сайланди, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби бўлди. Асосан тиббиёт ходимларидан ташкил топган, ҳавас қилса арзийдиган катта ва аҳил оиланинг бошлиғи, жанг кўрган, тиниб-тинчимас олим Жалол Маъсумов ҳамон сафда, қизгин меҳнат ва илмий изланишлар қучоғида ёшлардек жавлон уриб, давралар кўрки ва файзи бўлиб юрибди.

МАТОНАТЛИ ИНСОН

Қабулимдағи ёши саксонлардан ошган, юз-пешоналари серажин, аммо кўз қарашлари жиддий, хотираси ўткир отахон билан суҳбатлашиб ўтирар эканман, у қалин папкасидаги қоғозлардан бирини олиб менга узатди. Вақт ўтиши билан саргайиб, уладаси чиқиб кетган бу ҳужжатда қуйидаги жумлалар битилган эди: "Буйруқ № 216. 1944 йил. 26 апрель. Ҳаракатдаги армия. Немис-фашистлар армияси ичкарасида фашистларнинг қамоқ лагерида сақланган тутқунлардан 360 кишини озод этишда мардлик ва жасорат кўрсатгани учун Брянск, Чернигов ва Гомель вилоятлари ўрмонларида фаолият кўрсатган "ВПЕРЁД" халқ қасоскорлари отрядининг яширин алоқачиси доктор Маҳмудов Ёқуб Хўжаевичга ташаккурнома берилиб, юксак давлат мукофоти — Қизил Юлдуз орденига тавсия этилсин.

"Генерал-майор Нанеко".

Менинг кўзим расмий ҳужжатдаю, унинг хаёли олис-олисларда эди.

— 1936 йили Иваново — Вознесенскдаги тиббиёт институтини имтиёзли тугатиб. Ўзбекистонга қайтдим, — ўтган воқеаларни кўз олдига келтира бошлади суҳбатдошим, — Фарғона водийсида, Чимён туман касалхонасида бош врач бўлиб ишлай бошладим. Ҳам ташкилотчилик, ҳам жарроҳлик билан шуғулланиб, кун-туним қандай ўтганлиги, чарчаш нималигини билмасдим. Бир воқеа сира эсимдан чиқмайди: Бир куни ҳамшира олдимга ховлиқиб кириб қолди. "Дўхтир! Касалхона

Е. Маҳмудов

ҳовлисида ер остидан сув фонтан бўлиб отилиб чиқаяпти!"

Сувни дарҳол шиша идишларга солиб, текширишга юбордик. Кўп ўтмай унинг шифобахш минерал сув эканлиги ҳақида жавоб олдик. Шундай сув исроф бўлмасин деб, бўш пақир, тоғораларни тўлдирдик, ундан бод касаллигига чалинган беморларни даволашда фойдалана бошладик. Натижаси ижобий эди, тез орада эл-юрт назарига тушдик. Катта режаларни мўлжаллаб турганимизда мени қарбий хизматга чақириб қолишди.

Шундай қилиб, Ёқуб Хўжаевич Маҳмудов 322-пиёдалар полкининг аввал кичик, кейин катта врач лавозимида хизмат қила бошлади. Бу орада тўсатдан уруш бошланиб қолди. Унинг қисми 1941 йилнинг 26 июлида 194-ўқчи дивизия таркибида Жанубий фронтга келиб қўшилди. Бу ерда аёвсиз жанглар давом этарди. Сухиничи яқинидаги Тихоново-Пустино райони ҳудудида бўлган шиддатли жанглар пайтида жарроҳлик вазифасини ўтаётган Ёқуб Маҳмудов душман ўқидан оғир ярадор бўлиб, қарбий-дала госпиталига келтирилди. Лекин бу ерга бостириб кирган душман газандалари бир қанча ярадор ва бемор жангчиларимизни асирликка олишди. Юра олмайдиган, ёрдамга муҳтож бўлганларни госпитал ҳовлисига олиб чиқиб, шартта-шартта отиб ташлашди. Юра оладиган, енгил-елпи

кийинган ночор ярадорларни эса, қатор-қатор қилиб, мол ҳайдагандек номаълум томонга бошлаб кетишди. Аччиқ изгирин, қаҳратон совуқда тизза бўйи қор кечиб, узоқ йўл босган маҳбуслар ниҳоят 1941 йилнинг 31 декабрида оч, юпун аҳволда Брянск остонасидаги Клинци қамоқ лагери дарвозаси олдига келиб тўхташди. Қамоқхона ичи тўла бўлганидан янги келганларни қабул қилиш имкони йўқ эди. Шу боис улар дарвоза олдида навбат кутиб бир кеча-кундуз қолиб, не-не азобларни тортишмади. Суюк-суюкларидан аччиқ совуқ ўтаётган шундай дамларда ҳам улар эртанги кун ва яшаш умиди билан нафас олиб, тўхтовсиз оёқларини тапиллатишар, қулоқ, бурун, юзларини уқалашар, бир-бирларининг пинжиларига кириб, секин-секин ўзаро пичирлашишарди: "Янги йилингиз муборак бўлсин!"

Бундай самимий табрик, одамгарчиликдан сўнг Ёқуб Маҳмудовнинг кўнгли бузилиб кетди. Хаёлида она юрти Ўзбекистон, онаси, ёру-дўстлари жонланди. Уйда бўлганида яқинлари билан тўкин дастурхон атрофида бўларди. Ахир, эртага 1 январь унинг таваллуд топган куни-ку! У хорзорликда ўзининг 32 ёшини кутиб олаётганини, ноилжликдан, душманга асир тушганидан ич-ичидан эзилиб, изтироб чекарди. Ниҳоят, қамоқхона дарвозаси очилиб, уларни ичкарига, диққинафас, уч қаватли сўрилардан иборат катта-катта баракларга олиб киришди. Эрталаб эса, бир неча кундан бери биринчи марта маза-матрасиз суюқ атала тарқатишди, у ҳам етганга етди, етмаганга йўқ. Шундан кейин ҳаммани ташқарига олиб чиқиб, катта майдонда бир қатор сафга чизиб, киши иззат нафсини камситиб, ҳақоратлайдиган узундан-узоқ беъмани текширув, савол-жавоблар бошланди. Икки фашист зобити ҳар бир маҳбусни яланғоч қилиб, бошдан оёқ кузатар, қулоқ, бурнининг ҳажмини ўлчар, дам-бадам афтини бужмайтириб: "Комиссармисан? Евреймисан?" деб дўқ, дағдаға қиларди. Мабодо уларнинг саволига "Ҳа" дегувчилар ёки шу гуруҳга шубҳа қилинувчилар топилса, дарров уларни ажратиб, ғумдон қилишарди. Навбат Ёқуб Маҳмудовга келганда улар бир муддат ўйланиб қолишди, қайта-қайта унинг юз тузилиши, қисик кўзи, қирғий бурнига тикилиб, махсус асбобларда ўлчаб, ўзларича қарор қилишди: "Бу мўғул!" Шу-шу маҳбуслар ичида унинг лақаби мўғул бўлиб қолди.

— Асирлар билан ҳайвончалик ҳам муомала қилишмасди, итваччалар,— деб эслайди Ёқуб ота,— кунига бир марта шилдир шўрва ёки атала беришарди. Ҳар куни эти устихонига ёпишган ўнлаб маҳбуслар ҳаётдан кўз юмишарди.

Бунинг устига 10 январдан бошлаб қамоқхонада ичбуруғ, ич терлама каби юқумли касалликлар авж олиб кетди. Ҳаммаёқ сасиб, бижғиб, ўликлар сони кўпайиб кетганидан қамоқхона ходимлари ва комендант ҳаммани майдонга тўшлаб, ўзларининг қарорларини рўй-рост айтишди:

— Сиз тўнғизларни бизнинг врачларимиз даволаш туғул, яқинларингга ҳам боришмайди. Шаҳарда ҳарбий гарнизонимиз бор, уларга юқиши мумкин. Шунинг учун ораларингизда врачлар бўлса, марҳамат, олдинга чиқсин. Сизларни даволашга ҳамма шароитларни яратиб берамиз.

Бирин-кетин сафдан олти киши олдинга чиқди. Улар ичида бизга таниш "мўғул" ҳам бор эди. Уни қамоқхона врач қилиб тайинлашди. Эртасига эрталаб уларни қатор қилиб, қуролланган соқчилар назоратида шаҳар касалхонасига олиб боришар, кечқурун эса, яна шу таҳлифда қамоқхонага келтиришарди. Ёқуб Маҳмудов бошчилигидаги врачларга ёққани шу бўлдики, иш шароити қанчалик оғир бўлмасин, улар фашистларни эмас, ўзимизникиларни даволашарди. Улар юқумли касалликка чалинган ҳар бир беморни алоҳида изоляторларга жойлаштириб, эшик тепасига "Эҳтиёт бўлинг, ич терлама!", "Ичбуруғ юқумли касаллик!" деган эслатма, ёзувларни ёпиштириб қўйишди. Бундан чўчиган фашистлар бу атрофга умуман йўлашмас эди. Бу эса, Ёқуб Маҳмудовга жуда қўл келди. У қамоқхона маъмуриятининг ишончини бир қадар оқлаганидан сўнг, Клинци шаҳар бургомистри Грецкий билан учрашди, шаҳар полицияси бошлиғи Тихомировнинг ҳам унинг каби ўзимизникилардан, халқ қасоскорлари яширин ташкилотининг аъзолари эканликларидан хабардор бўлиб, улар билан яқин алоқа ўрнатди, топшириқлар олиб турди. У аввало ишни яқин атрофдаги қишлоқлардан асирлар учун кийим-кечак, озиқ-овқат билан ёрдам беришни ташкил қилишдан бошлади. Натижада бошлаган иши кўзга кўриниб, қамоқхона маъмурияти олдида обрў, эътибори ошди. Шунинг учун ҳам у ўз талабларини дадиллик билан ўртага ташлади: — Соқчи назорати остида ишга бориб, яна қамоқхонада ётиш мен учун ҳақорат,— деди Ёқуб Маҳмудов бир куни шаҳар комендантига масалани қатъий қўйиб. Ё менга шаҳарда эркин юриш ҳуқуқини беринглар, ёки...

Хуллас, унга шаҳарда фашистларнинг ҳарбий кийимида эркин юриш ҳуқуқини беришди. У энди диққинафас қамоқхонада эмас, Иван Степанович Резунов деган оддий деҳқон хонадонида ижарада яшай бошлади. У қоронғу кечаларда узоқ хаёл суриб, қамоқдаги асирларни фақат даволаш эмас, балки тезроқ озод этиш йўллари излай

бошлади, бу ҳақда очикдан-очик маслаҳатлаша бошлади. Чунки улар халқ қасоскорларининг ишончли вакиллари эдилар. Шу тариқа у Белоруссия ўрмонларида қўпурувчилик ишларини олиб бораётган Шмякин бошчилигидаги "ВПЕРЁД" халқ қасоскорлари отряди билан яқин алоқа ўрнатди. Бунда ўзи қамоқхонадан озод қилишга муваффақ бўлган ҳарбий асирларнинг ёрдамларига қаттиқ таянди. У асирларни озод қилишда Гитлернинг ўз вақтида чиқарган махсус буйруғидан моҳирлик билан фойдаланди. Фюрернинг кўрсатмасича, асирликка олинган шахсларда сил, тутқаноқ касалликлари бўлган тақдирда қўйиб юборилиши шарт эди. Бу борада урушдан олдин сил касаллигига йўлиққан касаллардан олинган қон таҳлилининг шаҳар касалхонаси поликлиникасида сақланаётганлиги жуда қўл келди. У бундай зарур қужжатларни тайин қилинган асирларнинг қон таҳлиliga алмаштириб, уларнинг оғир меҳнат билан шуғулланишлари, қолаверса, Германияга жўнатилишларига очикдан-очик қаршилик кўрсата бошлади. Бундан шубҳа қила бошлаган фашистлар ҳамма нарсанинг аниқ ҳужжат асосида эканлигидан бирор айб тополмас, қайтанга доктор Маҳмудовнинг ўз касбига содиқ ва фидойилигига қойил қолишарди.

Бир куни гестапо "ВПЕРЁД" отрядининг Буштяк исми алоқачисини қўлга туширди. Алоқачи фашистларнинг қийноқларига бардош беролмай, доктор Маҳмудовнинг олдига кетаётганлигини, Ёқуб Маҳмудов халқ қасоскорларининг Клинци шаҳри ва қамоқхонасидаги асосий одами эканлигини сотиб қўйди. Ўша куни кечқурун Резунов ва унинг уйида ижарада турган Ёқуб Маҳмудовнинг қўлига кишан солиб, олиб кетишди.

Тўққиз кун қаттиқ қийноқлар билан тергов олиб борилгандан сўнг Ёқуб Маҳмудов, Шевцов, Халков, хуллас, жами 66 кишини осишга ҳукм чиқарилди. 1943 йилнинг 23 сентябрида ўлим жазосига маҳкум этилганликлари ҳақидаги махсус темир жетонлар уларнинг бўйнига осиб қўйилди. Кичик хужрага қамалган қўли боғлиқ Ёқуб ўзи билмаган ҳолда тирноқлари билан деворга шу сўзларни аранг ёзишга улгурди: "Мен Ватаним. Ўзбекистон учун ҳалок бўлаяпман. Маҳм..." "Охирги ҳарфларни ёзишга куч-мадори етмаганди унинг. Эртаси куни отишга ҳукм этилганларни ўрмоннинг икки чақирим нарисига олиб чиқишди. Маҳкум этилганлар ўзаро келишиб, бирдан ҳар томонга қочишди. Автоматлар бетўхтов тариллади. Ёқуб Маҳмудов оёқяланг зўрға чопиб, ўзини ўрмон ичига урди, қуруқшаб ётган чангалзорга беҳол чўзилди. Софийск —

Кутузов ўрмонларида не-не қийинчиликлар билан халқ қасоскорларига қўшилиб, ўзи озод этган кўплаб қадрдонлари, сафдошлари, жумладан, Иван Степанович Резунов билан топишиб, қаракатлари зое кетмаганидан беҳад қувонди. Унинг кимлиги, қанақалигини суриштириб ҳам ўтиришмади. Белоруссия ўрмонларида 48-армиянинг контрразведкаси билан биргаликда маккор душманга қарши аёвсиз курашини мардонавор давом эттирди, Вязма, Гомель, Бобруйск, Брест, Варшавани озод қилиш, Берлин учун бўлган машаққатли жангларда фаол қатнашиб, ўзининг матонатли, жасоратли жангчи, касбига содиқ, фидокор инсон эканлигини яна бир бор намоиш этди.

У Клинци шахрида Резунов хонадонида ижарада турганида унинг қизи Лидияга кўнгил қўйган эди. Шунинг учун ҳам улар ўзаро келишиб, турмуш қуришга қарор қилишди, урушдан сўнг Ғалаба қучиб, Тошкентга бирга қайтишди.

Матонатли инсон Ёқуб Маҳмудовнинг урушдан кейинги ҳаёти ҳам тинимсиз изланиш, янгилик яратиш, эл-юртга садоқат билан хизмат қилишга бағишланди. У узоқ йиллар Тошкентдаги травматология ва ортопедия, қон қуйиш илмий-текшириш институтларида қизгин фаолият кўрсатди, кўплаб илмий мақолалар ёзди, 1967 йилда эса, "Ўрта Осиё шароитида қуюлтирилган қонни оммавий тайёрлаш" деган мавзуда диссертация ёқлаб, тиббиёт фанлари номзоди бўлди. Жанговар рафиқаси Лидия Ивановна Маҳмудова билан 5 ажойиб фарзанд, кўплаб невараларни тарбиялаб, уларнинг сеvimли отаси, бобоси сифатида бахтли ҳаёт нашидасини сурмоқда. Эр-хотин вақт топиб, жанговар ёшликлари ўтган тарихий жойларга бориб, қуролдошлари билан учрашиб туришади.

ҲАҚИҚИЙ ҲАЁТ ДАРСИ

Ҳаётда шундай табаррук инсонлар бўладики, уларнинг босиб ўтган ҳаёт йўллари, амалга оширган ишлари халқ ёдида бир умрга муҳрланиб қолади. Таъбир жоиз бўлса, бундай инсонлар ҳаёт чоғларидаёқ ўзларига мустаҳкам ҳайкал қўядилар. Тиббиётимизнинг ҳақиқий жонқуяри, фидойиларидан бири — Ғанижон Мирзаев ҳам ана шундай инсонлардан...

Ғанижон акани Фарғона водийсида каттаю кичик яхши билади. Беморларнинг нажоткорига айланган тажрибали бу шифокорни кўпчилик, айниқса унинг ҳамкасблари ўзларининг меҳрибон, шу билан бирга талабчан устози деб билишади. Зотан, бунда катта ҳаёт ҳақиқати бор.

Ф. Мирзаев

Ғанижон аканинг бутун ҳаёти асосан Фарғона водийсида ўтди. Ота-она фарзандининг ёшлигиданоқ ҳалол, одобли, эътиқоди мустаҳкам, меҳнаткаш бўлиб етишишида шахсий намуна кўрсатишди. "Қуш уясида кўрганини қилади", деганларидек оиланинг тўнғич фарзанди Ғанижон ота-онасининг орзу-умидларини рўёбга чиқариш, ҳар томонлама етук инсон бўлиб етишиш учун астойдил ҳаракат қилди. Дастлабки мустақил қадамини 1931—1932 йилларда Қўқон шаҳрида очилган тиббий ходимлар тайёрлов куллиётида ўқишдан бошлади.

— Тиббиётга бўлган зўриштиёқ туртки бўлдим

ёки ҳаёт оқими Сизни шу ерга бошладими?— сўрадим суҳбат чоғида ундан.

— Энг аввало, шифокорлик касбини эгаллашга ёшлигимдан юрагимда туғилиб келган эзгу бир армон, умид етаклаб келди,— деди у болалик чоғларини эслаб.— Қийинчилик, очарчилик... Мендан кейинги укам гўдаклигида қизамиқдан вафот этди. Оиламиз билан қаттиқ қайғурдик. Азоб чекиб ётган укамга ёрдам беролмай фақат кузатувчи бўлиб қолганим қаттиқ таъсир қилди. Шундан кейин менда шифокор бўлиш орзуси туғилди. Бахтимга шундай ўқув даргоҳининг очилгани айни муддао бўлди. Ўқув даргоҳининг яна бир афзаллиги шунда эдики, талабалар бепул овқат, кийим-кечак билан таъминланар эдилар. Бундан ташқари, билим юртини яхши баҳоларга битирган ўқувчилар олий тиббий ўқув юртига кириб ўқиш учун махсус йўлланма ҳам олардилар.

— Демак, Сиз 1936 йилда Самарқанд тиббиёт олийгоҳига ана шу ўқув даргоҳи йўлланмаси билан кирган экансиз-да?

— Худди шундай. Аммо тиббиёт олийгоҳидаги талабалик йилларим қанчалик қийин бўлмасин, назаримда жуда тез ўтиб кетди. Айни уруш бошланган пайтда ўқишни тугатиб, ишлаш учун Қўқон шаҳрига келдим.

Ҳа, ҳаёт-мамот жанги кетаётган ўша оғир 1941—1943 йилларда Ғанижон ака Қўқоннинг Данғара районида соғлиқни сақлаш бўлими мудири вазифасида ишлаб, деярли бир ўзи тиббиёт соҳасидаги барча юмуш, долзарб муаммоларга бош-қош бўлди. Ўша йилларда уруш бўлаётган жойлардан кўплаб чолу кампирлар, хотин-қизлар, норасида болалар эвакуация қилинарди. Узоқ йўл юриб чарчаган, очликдан силласи қуриган, афтодаҳол бечораларни қабул қилиш, жойлаштириш, уларга зарур тиббий ёрдам кўрсатиш — буларнинг бари Ғанижон аканинг зиммасида эди.

Бунинг устига ўша вақтда кенг тарқалган терлама, безгак, юқумли тери-таносил касалликлари қанчадан-қанча одамларнинг ёстиғини қуришиб, ҳаётига таҳлика соларди. Ана шундай мушкул пайтларда Ғанижон Мирзаев олти йил давомида тиббиёт олийгоҳида олган барча билим ва тажрибаларини амалда қўллади, қийинчиликлардан чўчимди. У ёзув столига ёнбошлаб бир оз мизғиб оларди-да, эшик тик этса, "лаббай" деб, беминнат хизматга куну тун шай турарди.

У тиббиётнинг деярли барча соҳаларидаги даволаш усуллари юқумли касалликларнинг тарқалишига қарши шошилиш чора-тадбирлар, санитария маорифи ишлари билан бирга қўшиб олиб борарди. Кичик бўлса-да ҳар бир қишлоқ ва аҳоли яшайдиган жойларда мослаштирилган ҳаммомлар ташкил қилди, кўпчиликни безгак касаллигига қарши курашга чақирди.

—1942 йили аҳоли ўртасида безгак эпидемияси бошланганди,— дейди Ғанижон ака ўша кунларни эслаб, — бирор хонадон йўқ эдики, унда кимдир безгакка чалинмаган бўлса. Бунинг сабабини суриштириб билсам, Данғарадаги Пишқарон қишлоғи яқинида катта ботқоқлик бор экан. Одамлар ўша ерга бориб ўрдак овлашиб касаллик юқтириб келишаркан. Махсус адабиётлар билан танишиб шуни билдимки, безгак чақирувчи анофелес деган чивин ўша ерга тухум қўйиб кўпаяр экан. Унинг кушандаси эса гамбузия, яъни оддий итбалиқ экан. Итбалиқларни тўр билан тутиб, пақирга солиб ботқоқликка қўйиб юбора бошладим. Менинг бу ишимга бошқалар ҳам қўшилишди. "Кўпдан қуён қочиб қутулмас", деганларидек безгак касаллигини шу тариқа енгдик. Эндиги вазифа — энг катта ёзув душман — немис-фашист босқинчиларини енгитиш эди...

— Жанговар йўлингиз ҳақида бир-икки оғиз гапириб берсангиз — сўрадим суҳбатдошимдан.

— 1943 йилнинг баҳорида жангга отландим,— дейди у чуқур хўрсиниб оларкан.— Жанговар йўлим Харьков осто-

наларидан бошланди. Тўпчилар полкида дастлаб кичик, кейинчалик катта врач бўлиб хизмат қилдим. Бизнинг бўлинмага душман самолётларини уриб тушириш вазифаси топширилган эди. Туну кун осмонимиз тинчлигини қўриқлардик. Польша ҳудудидаги шиддатли жанглар худди кечагидек ёдимда. Станиславский (ҳозирги Иваново-Франковский) шаҳри яқинида чиройли қилиб ишланган, баланд минора — костель бор экан. Унга жойлашиб олган бендерлар тўсатдан ўт очиб, бизнинг анча жангчимизни нобуд қилишди. Мен танкда ўша ерга бориб ярадорларга ёрдам бера бошладим. Шунда оғир жароҳатланган бир кекса жангчининг йиғлаб туриб айтган илтижоли сўзларини ҳали-ҳали эслайман: "Сынок, ради бога, спаси меня! Умирать не хочется! Ведь у меня десять детей..." — деганди у. Афсуски, уни сақлаб қолишнинг иложи бўлмади. Госпиталга ётмаёқ жони узилди.

Ўртамизга жимлик чўкди. Ғанижон ака ўз хаёли билан банд эди. Мен эса қандай қилиб уни бу нохуш ўйлар гирдобидан олиб чиқиш йўлини излардим. Тўсатдан миямга келган фикрдан ўзим ҳам суюниб кетдим:

— Жанг йилларида бирорта таниш-билишингизни учратганмисиз?

— Биласизми, ҳалигача кўрган тушимнинг ўнг келганидан ҳайратланиб юраман. Бу тасодифми ёки худонинг марҳаматими, қайта-қайта шукрона айтаман. Урушнинг охирги йили, ғалабадан сўнгги ойлар, Польшадамиз. Гарчи фашистлар тор-мор бўлган бўлса-да, бендерлар тавбаларига таянганларича йўқ. Ўзларидаги ярадорларни даволаш учун тиббиёт ходимларини қандай қилиб бўлса-да, тириклайин қўлга туширишга ҳаракат қилишарди. Шунинг учун бизни қўриқловчи махсус гуруҳ бўлиб, ўзимизни ҳимоя қилишимиз учун ҳар биримизга шахсий тўппонча ҳам беришганди. Шунингдек юк халтамизда ўзимиз билан бирга ўнта граната ҳам олиб юардик. Ухлаганимизда юк халтамызни бошимизга қўйиб, автоматимизни бўйнимизга осиб олиб, маҳкам қучоқлаб ётардик. Бир куни мана шундай аҳволда ётиб, ширин туш кўрдим. Болалик пайтим, Қўқонда эмишман. Мен билан бир маҳаллада катта бўлиб, мадрасага ҳам бирга қатнаб алифбони ўрганган, кейинчалик тиббий ходимлар тайёрлаш ишчи куллийетида, Самарқанд тиббиёт олийгоҳида бирга таҳсил кўрган қадрдоним Абдуллажон акам тушимга кириптилар денг! Улар билан нима ҳақидадир қизгин баҳслашиб, қорнимизни ушлаб хаҳолашиб кулишамиз. Шу пайт узун оқ кўйлак кийиб, бошларига дока рўмол ўраган онам жилмайиб, аста-секин биз томонга келдилар-да, ҳеч

нарсa демасдан, иккаламизнинг пешонамизни аста силаб, кўздан ғойиб бўлдилар. Чўчиб уйғониб кетдим. Кўзимни юмиб ухлашга ҳар қанча ҳаракат қилмай, бўлмади, ҳаёл мени ҳар томонга етаклади. "Балки, онамга бир гап бўлгандир? Балки, мен каби урушга кетган Абдуллажон акамга бирор кор-хол бўлгандир. Ишқилиб тиячлик, омонлик бўлсин-да, кўрган тушим яхшиликка кўринсин", деб ўзимни юпатишга ҳаракат қилардим. Ўша пайтлари ошқозоним бир оз оғриб юрарди, туш кўрганимдан кейин орадан уч-тўрт кун ўтгач ошқозонимни рентген текширувидан ўтказиш учун округ ҳарбий шифохонасига бордим. Навбат кутиб турсам, кимдир орқамдан келиб, иккала қўли билан кўзимни бекитди. Очиғи, қаттиқ қўрқиб кетдим. Хаёлимдан: "Мана, бендерлар қўлига тириклайин тушиб қолдим" деган мудҳиш фикр ўтди. Шошиб ёнимдаги тўппончага қўл узатдим. Кўзимни беркитган одам отиб қўймасин деб ўйлади чоғи, қўлини кўзимдан олди. Орқамга ўгирилиб қарардим. Не кўз билан кўрайки, рўпарамда чиройли ҳарбий кийимда, капитан унвонидаги ўзимнинг қадрдоним, Абдуллажон акам илжайиб туриптилар! Иккаламиз қучоқлашиб, йиғи-сиғи қила бошладик. Ҳамма ҳайрон, кейин билсам, Абдуллажон акам ҳарбий хизматни тугатиб, Германиядан ғалаба билан уйга қайтаётган эканлар. Менинг хизмат қилаётган жойимни уйдагилардан суриштириб, йўл-йўлакай мени излаб ҳузуримга келган эканлар. Менга уйга кетишим учун жавоб беришгунча бир ой чамаси Польшада турдилар. Хуллас, қадрдоним, Абдуллажон Алиев билан туғилган шаҳримиз Қўқонга бирга қайтиб, узоқ йиллар шаҳардаги тери-таносил касалликлари диспансерида елкама-елка хизмат қилдик. Ҳали-ҳали тез-тез дийдор кўришиб, бошимиздан ўтган қизиқ-қизиқ воқеаларни эслашиб турамиз.

Урушдан эсон-омон қайтиб келган Ғанижон Мирзаев Қўқон шаҳридаги тери-таносил касалликлари диспансерида ўз касби бўйича меҳнат фаолиятини давом эттирди.

Устозлари ҳақида гапириб бериш учун шогирдларидан баъзиларини суҳбатга тортдик.

Баҳодир Йўлдошев — Ўзбекистон республикаси соғлиқни сақлаш вазири муовини, Республика халқ депутати, тиббиёт фанлари номзоди:

— Ғанижон Мирзаевни нафақат Фарғона водийсида, балки республикамизнинг деярли барча вилоят ва шаҳарларида, қўшни Тожикистон, Қирғизистон ва бошқа жойларда хизмат қилаётган минглаб тиббиёт ходимлари, соғлиқни сақлаш ишлари ташкилотчиларининг устози десам

муболага бўлмайди. У киши катта ва мураккаб ҳаёт йўлини мардонавор босиб ўтди. Урушдан сўнг 1958 йилгача Қўқон шаҳар тери-таносил касалликлари диспансерида бош шифокор бўлиб ишлаган кезларидаёқ билимдонлик ва ажойиб ташкилотчилик қобилиятини кўрсатди.

Унинг тери-таносил касалликлари билан курашиш борасидаги амалга оширган ишларининг ўзи ҳар қанча таҳсинга лойиқ. Бу хизматлари учун устоз "Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор" унвонига сазовор бўлдилар. Ғанижон ака шу йиллар мобайнида узлуксиз шаҳар кенгашининг депутаты ва соғлиқни сақлаш ҳамда ижтимоий таъминот комиссияларининг раиси сифатида улкан жамоатчилик ишларини олиб бордилар.

Ғ. Мирзаевнинг ўзига ва бошқаларга нисбатан талабчанлиги, узоқни кўра билишлиги, шифокорлик касбига бўлган чексиз меҳр-муҳаббати, садоқати, юксак инсонийлик фазилатлари у қарийб чорак аср мобайнида Фарғона вилояти соғлиқни сақлаш бўлимига бошчилик қилган пайтида янада яққолроқ намоён бўлди. Меҳнат инсонни улугʻлайди, деб бежиз айтишмаган. Унинг ҳамкасблари, маслакдошлари, хўжалик раҳбарлари билан ўзаро ҳамжиҳатликда олиб борган ишлари ҳали-ҳали эл оғзидан тушмайди. Шулардан биттаси вилоятнинг барча районларида давлат ва маҳаллий бюджет, илғор хўжаликлар ёрдами ҳамда ҳашар йўли билан қишлоқ касалхоналари барпо этилиб, аҳолига намунали, тиббий ёрдам кўрсатишнинг йўлга қўйилганидир. Шу йўсинда Фарғонада 1000 ўринли вилоят касалхонаси, кўз касалликлари ва руҳий хасталиклар шифохоналари фойдаланишга топширилди. Қувасой, Қува, Тошлоқ, Охунбобоев, Ёзёвон ва Олтиариқ районлари марказларида ҳамда Водилда бир хил кўринишдаги 500 ўринли касалхона ва поликлиникалар мажмуи қурилиб ишга туширилди. Шунингдек, Боғдод, Ўзбекистон, Киров ва Ленинград туманларида кўп тармоқли марказий шифохоналар ташкил қилинди. Қўқон шаҳридаги 1-шаҳар касалхонаси, болалар касалхонаси, юқумли касалликлар шифохонаси ҳамда ихтисослаштирилган 1300 ўринли 4-шаҳар касалхонаси бинолари қурилиши ниҳоясига етказилди. Кўплаб шифо масканлари замонавий асбоб-ускуналар билан тўла жиҳозланди.

Қисқа қилиб айтганда, бу ишларни амалга оширишда ишбилармон раҳбар сифатида Ғанижон Мирзаевнинг хизматлари ниҳоятда катта бўлди. Албатта, сидқидилдан қилинган фидокорона меҳнатнинг роҳат-фароғати ҳам бор, улар ўз самараларини бермоқда ва буни миннатдор авлодлар ёддан чиқармайдилар.

Мен Ғанижон Мирзаевнинг бир шогирди сифатида унинг юксак маданиятли, билимдон ва камтар, саҳий ва бағри кенг инсон эканлигини фахр билан таъкидлагим келади.

Ғ. Мирзаевнинг ўз касбига бўлган меҳри, ихлоси ва садоқатини унинг оиласидаги ўттизга яқин кишининг тиббиётнинг турли соҳаларида баракали ва ҳалол меҳнат қилиб келаётгани ҳам тасдиқлаб турибди. Ғанижон ака вилоят соғлиқни сақлаш бўлимига бошчилик қилган даврда вилоят аҳолиси ўртасида касалликларнинг кескин камайишига эришилди. Ўша пайтларда Ғанижон аканинг саъйи-ҳаракати туфайли ҳаёти сақлаб қолинган минг-минглаб гўдаклар бугунги кунда жамиятимизнинг турли жабҳаларида меҳнат қилишмоқда.

Ғанижон ака қишлоқ жойларида, дала ва шийпонларда оналар ҳам болалар саломатлигини муҳофаза қилиш, уларнинг моддий ва маиший шароитларини яхшилаш мақсадида сут ҳамда бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминловчи махсус кўчма ошхоналар ташкил қилишда ҳам катта жонбозлик кўрсатди. Унинг бу ишлари Республика бўйича илғор тажриба алмашиш мактабига айланди. Фарғона вилоятида амалга оширилган бу табдирлар ҳатто Бутун дунё соғлиқни сақлаш ташкилотининг диққатини ҳам ўзига тортди. Бу ерга АҚШ, Миср, Вьетнам, Мўғилистон ва бошқа кўпгина хорижий давлатлардан вакиллар келиб, биздан иш ўрганиб кетишди.

Катта ҳаёт мактабини ўтаган инсон бугунги кунда садоқатли рафиқаси Садбархон ая ҳамда фарзандларию набиралари, дўстлари ва шогирдлари ардоғида кексалик гаштини сурапти.

Меҳнат фахрийси, қўша-қўша нишонлар соҳиби Ғанижон Мирзаев билан хайрлашар эканман, унинг ўзи ва шогирдларидан эшитганларим — ҳақиқий ҳаёт дарси сабоқларидан қалбим бир олам қувонч ва ифтихор ҳисларига тўлиб-тошди. Истардимки, Ғанижон акага ўхшаган инсонлар ҳамиша бизга мададкор бўлсин!

УНИНГ НОМИДАГИ КЎЧАДА

Тошкент ҳарбий госпитали де-ганда кўпчилик дарров кўз олдига Шимолий темир йўл вокзали ва госпитал бозори оралиғидаги шифохонани келтиради. Ҳозирги пайтда госпиталнинг асосий қисми Мирзо Улуғбек туманидаги Яланғоч мавзесида жойлашган бўлса ҳам халқ ёдида ўша тарихий маскан ўрнашиб қолган. Зеро, бунда жон бор.

А. Мухитдинов

Дарҳақиқат, бу даргоҳ 1869 йилнинг 19 июлида ҳарбий маҳкаманинг 260-рақамли буйруғига мувофиқ, ўлкада илк бор ташкил қилинган тўнгич шифо масканларидан биридир.

Турли йилларда бу шифохонада номи элга машҳур бўлган П. Ф. Боровский, К. Я. Шульгин, П. Н. Данилов, А. В. Трапезников, А. М. Зубов, А. Д. Греков, Д. А. Введенский, В. И. Чиликин, Н. Е. Кузнецов, В. П. Петров, В. М. Диваев, А. И. Гутерц, К. Е. Никишин, Г. И. Самохин, П. И. Эмдин, А. Г. Кейзер, М. Д. Бельтюков сингари иқтидорли олим, юқори малакали ҳарбий шифокор ва ташкилотчилар қизгин фаолият кўрсатишган.

Кейинчалик мазкур шифохонанинг бўлимлари асосида Тошкент шаҳри ва Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида тиббий ва илмий муассасалар ташкил этилди. Жумладан, госпиталнинг руҳий хасталиклар бўлими Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирлиги қошидаги руҳий касалликлар шифохонаси, клиник ва бактериологик лабораториялари республика вакцина (эмдори) ва зардоб, микробиология ва эпидемиология; қон қуйиш илмий-тадқиқот институтлари, Туркистон давлат дорилфунуни тиббиёт куллийетининг дастлабки клиникалари, пастерлаш (машҳур француз бактериолог олими Луи Пастер номи билан боғлиқ озиқ-овқат маҳсулотларини иситиш йўли билан уларнинг физик-кимёвий хоссаларини бир оз ўзгартириб, таъми ҳамда сифатини сақлаган ҳолда зарарсизлантириш усули) пунктлари, шунингдек физиотерапия ва жисмоний тарбия билан даволаш муассасалари тармоқларининг ташкил этилиши фикримизнинг исботидир. Эндиликда бу илмий-тадқиқот, даволаш муассасаларининг ҳар бири мустақил бўлиб, ўзининг сермаҳсул олимлари, ноёб илмий йўналиш ва кашфиётлари билан нафақат Ўзбекистон, балки жаҳонга маълум ва машҳурдир.

Табиийки, ўтган давр мобайнида Тошкент ҳарбий госпиталининг ички ва ташқи қиёфаси таниб бўлмас даражада ўзгарди, имкониятлари ниҳоятда кенгайди, эл-юрт ичида обрў-эътибори беқиёс ошди. Госпитал ходимлари айниқса иккинчи жаҳон уруши йилларида мардлик ва қаҳрамонлик, ўз касбларига чексиз садоқат, фидокорлик намуналарини кўрсатдилар. Жанг майдонларида оғир ярадор бўлиб, Тошкентга эвакуация қилинган минглаб бемор ва ярадорлар бу ерда даволаниб, жанговар сафга, ҳаёт қучоғига қайтдилар.

1944 йилнинг май ойида ташкил этилганлигининг 75 йиллиги муносабати билан госпитал жамоаси Олий Бош Қўмондоннинг табрикномасини олди, ўттиздан зиёд тиббиёт ходимлари юсак давлат орден ва медаллари билан тақдирланиб, фахрли унвонларга сазовор бўлишди.

Госпитал ходимларининг урушдан сўнгги йиллардаги фаолияти ҳам ҳар қанча таҳсинга сазовордир. Улар 1948 йилги Ашхабод ва 1966 йилги Тошкент zilzilalarидан азият чеккан аҳолига, Афғонистондаги эълон қилинмаган уруш жабр-дийдаларига малакали тиббий ёрдам кўрсатиш, шунингдек, 1965 йили Қорақалпоғистон республикаси ҳудудида тарқалган ўта юқумли касаллик — вабо эпидемиясини тугатишда ҳам катта жонбозлик кўрсатдилар.

Мен бу тарихий далилларни келтирар эканман, қалбимни ажиб бир фахр ва ғурур ҳис-туйғулари чулғайди. Сабаби, ўтган давр сиёсати оқибатида бундай мартабали даргоҳ жамоасида ўз фуқаролик бурчини ўташ маҳаллий миллат вакилларининг кўпчилигига насиб этмаган. Госпиталнинг бир асрдан ортиқ фаолиятига қисқа назар ташланса, бундай бахтга сазовор бўлганлар бармоқ билан санарли даражада эканлигига гувоҳ бўласиз. Юқори ҳарбий маҳкамаларда маҳаллий миллат вакиллари йўқ эди ҳисоб. Турли йилларда госпитал жамоаси орасида озми-кўп хизмат қилган маҳаллий миллатга мансуб шифокорлар жумласига: Ғани Раҳмонбердиев, Султон Ислombeков, Зикрилла Эгамбердиев, Асом Муҳитдинов, Фахриддин Бобожонов, Исмоил Аҳмадхўжаев, Мухтор Содиқов, Собир Муҳамедов, Муса Хўжаев, Маҳмуд Жўраев, Муҳаммаджон Собиров, Қажумжон Ғозиев, Тўхтабек Одилбеков, Болтабой Оқилов, Талъат Исамуҳамедов, Баҳодир Хошимов, Обиджон Тошмуҳамедов, Абдумалик Мавлонов, Баҳром Миржаъфаров ва бошқаларни киритиш мумкин. Эндиликда мустақиллик шарофати билан Мудофаа вазиримиздан тортиб, Бош штабимиз, миллий армиямиз таркибида, қолаверса ҳарбий-тиббий бошқарма ҳамда ҳарбий госпиталлар, кафедраларда чинакам ватанпарвар, фидойи ўғлонларимиз хизмат қи-

лишмоқдаки, уларни оталаримизнинг жанговар анъаналарини шараф билан давом эттиришадиганлиги қувонарлидир.

Камина ҳам юқорида номлари зикр этилган ҳамкасбларим қатори мазкур ҳарбий госпитал жамоасида 1967—74 йиллари хизмат қилиб, улкан ҳаёт мактабини ўтаганим, катта амалий ва назарий тажриба ортирганим, халқимиз сиҳат-саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлашга баҳоли қудрат ҳисса қўшганлигимдан бениҳоя мамнунман. "Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом бер", деганларидек, шуларни ўйлар эканман, бир воқеа ёдимга тушди: 1967 йили ёш мутахассис-невропатолог сифатида бу жамоага энди келиб қўшилган кезларим. Эртаю кеч фикру хаёлимдан бир нарса кетмасди: "Бу ерга мендан олдин кимлар келиб, кимлар кетмаган. Ҳозирги кунда бу ерда ишлаётганлар мендан ёши улуғ, улкан ҳаёт ва уруш машаққатларини бошидан кечирган тажрибали, ўта саводхон, ҳалол, маданиятли одамлар. Мен улардан кўп нарса ўрганишим керак. Ўзимнинг юриш-туришим, ҳатти-ҳаракатим билан уларнинг менга билдирган ишончларини оқлашим керак". Бир куни госпитал бўйича навбатчилик пайтимда ёши элликдан ошган, сочлари оппоқ, ниҳоятда вазмин ва камтар, ички касалликлар бўлими бошлиғи, тиббий хизмат полковниги Асом Муҳамедович Муҳитдинов билан ҳамсуҳбат бўлиб қолдим. Ўшанда у менга шундай деганди:

— Сиз жуда бахтли одам экансиз. Бундай жамоада хизмат қилиш ҳар кимга ҳам насиб этавермайди. Биласизми, мен бу ерга келгунимча не-не қийинчиликларни кўрмадим. Тил билганим, дил билганим учун бир амаллаб ўз юртимда хизмат қилай деб бу ерга келдим. Бу жой ниҳоятда табаррук, мўътабар. Бу ерга нажот истаб кимлар мурожаат қилмаган дейсиз? Акмал Икромов, Файзулла Хўжаев, Йўлдош Охунбобоев, Шароф Рашидов сингари таниқли давлат ва жамоат арбоблари, Аброр Ҳидоятовдек машҳур санъаткорларнинг муборақ қадамлари етган улуғ жой бу!

Шундан кейин у Тошкентнинг Эски шаҳарида тутилгани, ўрта мактабни тугатиб тиббиёт институтига киргани, уни битириш арафасида уруш бошланиб фронтга кетгани, медсанбатлар, госпиталларда ярадор ва беморлар дардига малҳам бўлгани, ниҳоят, ғалабани Берлинда кутиб олганлиги, ҳаётини армия билан боғлаганлигини фахрланиб гапириб берган эди.

— Уруш пайтидаги энг унутилмас воқеалардан сўзлаб берсангиз, — деганимда у:

— Қай бирини айтиб берай, улар жуда кўп бўлса, деб папиросини қуюқ тутатиб, узоқ хаёлга чўмган эди. — Яхшиси,

уруш вақтида йўл қўйган хато ва камчиликларимизни эслаб, уларнинг қайтарилмаслиги чораларини кўриш зарур.

Унинг фикрича, жангтоҳларда ярадорларимизнинг кўпчилиги ўзига-ўзи ва бир-бирига дастлабки тез тиббий ёрдамни ўз вақтида сифатли кўрсата олмагани учун ҳам кўнгилсиз воқеалар рўй берган. Шунинг учун ҳар бир фуқаро, айниқса ҳарбий хизматчилар санитар минимум талабларини пухта ўзлаштиришлари лозим. Бу нафақат жанговар сафга қайтиш, балки жанговар шароитда ғалаба гарови ҳамдир.

Кейин билсам, госпитал жамоасининг асосий диққат-этибори беморлар билан дастлабки тез тиббий ёрдам кўрсатиш бўйича амалий машғулотларга қаратилгани бежиз эмас экан. Шифокорлар эса ўз соҳалари бўйича бемор ва ярадорларни дала шароитида малакали даволаш учун янгиликлар ихтиро қилишарди. Хусусан, Асом Муҳитдинов бизнинг минтақамиздаги иссиқ иқлим шароитида беморлар организмнинг сувсизланиб қолишига қарши суюқлик билан таъминловчи марказлаштирилган махсус қурилма яратди. Бундан ташқари, турли хасталикларга чалинган ҳар бир беморга, махсус хонага марказлашган усулда кислород етказиб бериш тузилмасини ишлаб чиқди ва уларни ҳаётга, амалиётга кенг татбиқ этди. Кейинчалик бу илғор даволаш усули, тажриба бошқа шифохоналарда ҳам оммалашиб кетди.

Асом Муҳамедович Муҳитдинов ўзининг илмий ва амалий кузатишлари, тажрибаларини ҳамкасблари билан самимий ўртоқлашарди, буни ўзининг инсоний бурчи деб биларди. Унинг бундай ажойиб фазилатлари ҳаётининг сўнгги дамларигача содиқ ҳамроҳи бўлди. Шунинг учун ҳам Асом Муҳамедович Муҳитдинов ўз вақтида Ўзбекистон ва Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган врач фахрий унвонларига сазовор бўлди.

Яқинда Тошкент шаҳар ҳокимлиги атамалар қўмитасининг қарорига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлигининг Марказий ҳарбий госпитали жойлашган кўчага уруш қатнашчиси, истеъфодаги тиббий хизмат полковниги Асом Муҳамедович Муҳитдинов номи берилди. Бу кўчадаги машқур ҳарбий шифохонада ўзининг узоқ йиллик ҳалол ва самарали хизмати, бой билими ва тажрибаси билан муборак номини минглаб одамлар қалбига жо қила олган камтарин инсоннинг барҳаётлиги, унинг иккинчи умри давом этаётганлиги нишонасидир. Биз Асом Муҳамедович Муҳитдиновдек ҳамюртимиз, ҳамкасбимиз билан чин дилдан фахрланамиз.

ЙИГИРМА ЁШЛИ ЙИГИТЛАР

Оловдан чўчимас, сувдан ҳайиқмас,
Довюрак, мард йигит бўлганди акам.
Жасур йигитларни ким қилмас ҳавас,
Жасур йигитларни севмас қай санам?

Талъат Солиев

Умар Ҳайём ўз рубойларининг бирида инсон умрини чивин умрига қиёслайди. Инсон бу дунёга чивиндек келади-ю кетади, дейди. Нисбатан олганда буюк аллома ҳақ. Лекин ҳар бир инсон ана шу қисқа муддат мобайнида эзгулик уруғини она заминга, одамлар қалбига экиб кета оладими? Аллоҳ берган қисқа умридан унумли, оқилона фойдалана оладими?

Умрлар борки, ялт этади-ю, тарих саҳифаларида нурли из қолдиради. Умрлар бўладики, у узоқ бўлгани билан бесамар, беиз кетади.

Дарҳақиқат, инсон умрининг маъно, мазмуни унинг дунёда қанча вақт яшагани билан эмас, балки жамиятда эгаллаган ўрни, мавқеи, қилган яхши ишлари, ҳаётда қолдирган излари билан ўлчанади. Зеро, умр ўткинчи нарса. Яхшилик эса боқийдир. Меҳр-оқибатли, яхши одамлар гарчи дунёдан барвақт ўтиб кетсалар-да, уларнинг қилган ишлари, яхшиликлари эл оғзидан сира тушмайди.

Биз муборак номини ҳозир тилга олиб, руҳини шод этмоқчи бўлган лавҳамиз қаҳрамони Ҳайдар Мусаев ана шундай тоифага кирувчи инсонлардан эди.

У ҳаёт йўлига энди қадам қўйиб, эл сиҳат-саломатлигини астойдил сақлашга бел боғлаган умр посбонларидан бири эди. Ҳайдар 1939 йили Тошкентдаги Охунбобоев номли тиббиёт билим юртининг фельдшерлик бўлимини имтиёзли гувоҳнома билан тугатиб, Бекободдаги "3-Далварзин" давлат хўжалиги ҳудудида мустақил меҳнат фаолиятини бошлади.

Табиатан камгап, камсуқум, аммо бир сўзли, тиришқоқ ва абжир, ширин сўз, меҳр-оқибатли бўлган Ҳайдар аҳолига намунали тиббий хизмат кўрсатиш борасидаги дастлабки қадамлариданоқ, кечани-кеча, кундузни-кундуз демай, астойдил ишга киришди. Уни ҳали дала шийпонлари, ҳали хонадонларда бўлиб, беморлар саломатлигини текшираётган, ҳали кексалар, ёшлар билан суҳбатлашаётган ҳолда учратиш мумкин эди. Шунинг учун ҳам қўли енгил, тиниб-тинчимас ёш шифокор дарров одамлар назарига тушди, ҳурмат-эътибор қозонди. Озгина бўш вақт топди

дегунча, дарров турли ада-биётларни мутолаа қилар, олий билимгоҳга кириш учун тайёргарлик кўрарди. У биринчи маошини олиши билан совға-салом олиб она-си, ака-укалари олдига ошиқди. Онаизор ўғли қўлига келтириб тутқизган пул, кийимликни оларкан, ўзида йўқ хурсанд бўлиб, уни узундан-узоқ дуо қилди:

— Худо умрингни, омадингни берсин. Яхши жойларга куёв бўлгин. Келтирган бу нарсаларингни яхши ният билан тўйингга атаб, сандиққа солиб қўяман, онанг қоқиндиқ.

Онасининг дуосидан руқланиб, эртасига иш жойига қайтган Ҳайдар кўп ўтмай, яъни 1940 йилнинг март ойида ўша ердан йигитлик бурчини ўташ учун ҳарбий хизматга чақирилди. У дастлаб, Сизрань шаҳридаги ҳарбий қисмда ўз соҳаси бўйича хизмат қила бошлади. Уйга тез-тез хат ёзиб, онасининг кўнглини тинчитар, аскарлик маошидан орттирган пулларида укаларига китоб-дафтар, қалам олиб беришни онасидан илтимос қиларди. Навбатдаги хатларининг бирида ҳарбий кийимдаги суратини ҳам қўшиб юборди. Онаизор ўғлининг тўлини ойдек оппоқ юзлари, келишган қадди-бўйига суқланиб қайта-қайта боқаркан, уни ер-кўкка ишонмай, бағрига босиб, ўзича пичирлади: "Илоё, сенга кўз тегмасин, болажоним. Жуда ҳам тўлишиб, очилиб кетибсан. Тезроқ эсон-омон бағримга қайтсанг, тўйлариңгни кўрсам. Келиннинг қўлидан бир пиёла чой ичсам. Насиб этса, болаларингни ўзим йўргаклаб, бешикка солсам, аллалар айтсам, бошимга кўтариб юрсам. Айтмоқчи, сен боп келинни ҳам топиб, мўлжаллаб қўйди онанг. Жуда бошқача, сенга ёқади. Юзлари ойдек, қошлари камондек, тиқмачоққина. Сочлари зулукдек қора, узун"...

Тўсатдан уруш бошланиб, Ҳайдар ўз қисми билан аввал Минск шаҳри, сўнг Москва остоналаридаги ҳаёт-мамот жангларида жон олиб, жон берарди...

Ҳ. Мусаев

Ўғлидан хат келмай қолгани учун онаизор ўзини қаерга қўйишни билмас, тунлари мижжа қоқмас, дам-бадам унинг сураига тикилиб, у билан ғойибона нималарнидир сўзлашарди. Ниҳоят, Ҳайдардан орзиқиб кутилган хат ҳам келди. Она уни қўлига олиб, бағрига босдида, катта укаси Мирвалига ўқитди. Унда шундай дейилган эди:

"Ассалому алайкум жондан азиз Онажон!

Москва остоналарида немис-фашистларга қарши жанг қилаётган ўғлингиз Ҳайдардан деб билурсиз. Онажон, соғлигингиз яхшими? Укаларим катта бўлишаяптими? Мирходи акамдан хат-хабар борми, иложи бўлса, адресларини менга юборинг, балки бир-биримизга яқин жойда жанг қилаётгандирмиз, учрашиб қолсак ажаб эмас. Онажон, бир зум мизгисам Сизни, ака-укаларимни, жонажон Тошкентимизни туш кўраман. Ўзингизни, укаларимни авайланг онажон. Душманни енгиб, эсон-омон бағрингизга борсам, бу кўрган қийинчиликларимизнинг ҳаммаси унут бўлиб кетади. Менинг аҳволим ёмон эмас, шукур, таним соғ, бардамман. Бу ердагиларнинг ҳаммаси — рус, тожик, қozoқ, қирғиз, туркман, украин, белорус, хуллас барча миллат вакиллари бир ота-она фарзандларидек аҳил, иттифоқмиз. Бизнинг 592-ўқчи полкимиз жуда оғир жанглар қилди, анча талафот берди. Аммо душманни чекинишга мажбур қиляпмиз, қочмай ҳам кўрсин-чи! Ҳозир Вязьма шаҳрида Москвага ҳужум қилаётган душман йўлини тўсиб турибмиз. Хотиржам бўлинг онажон, фашистларнинг биттасини ҳам Москвага киришларига йўл қўймаймиз. Полкимизнинг ҳар бир жангчиси мана шу қасамёдни юрагига жо қилиб олган. Хайр, онажон! Сизни соғиниб қолувчи ўғлингиз Ҳайдар. Вязьма шаҳри. 1941 йил, 1 октябрь".

— Акам, ҳарбий фельдшер Ҳайдар Мусаевнинг жанг майдонидан юрак қони билан ёзган шу сўнгги хати оиламиз архивида муқаддас ёдгорлик сифатида ҳамон сақланиб келади,— деди мен билан суҳбатда Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, таниқли ёзувчи ва тележурналист Элбек Мусаев,— 1941 йилнинг декабрь ойи ўрталарида акамнинг Вязьма шаҳридаги жангларда ярадорларга тиббий хизмат кўрсата туриб, қаҳрамонларча ҳалок бўлгани ҳақида "Қора хат" олдик. Ўшанда у ҳали йигирма ёшга ҳам тўлмаган йигит эди. Муштипар онамиз бечора бизни бағриларига босиб, сочлари оқариб, қадлари букилиб, юзлари саргайиб, эшик тик этса акамнинг уйга қайтишини пойлай-пойлай кўзлари тўрт бўлиб, қариб оламдан армон билан ўтдилар. Йигирма ёшга тўлмаган йигит ҳақида бирон

гап айтиш анча қийин, албатта. Лекин дунёда энг азиз ва мўътабар нарса — ҳаётини ҳеч иккиланмай Ватан ҳимоясига фидо қилган марду майдон йигитлар ҳақида ҳар қанча таъриф-тавсиф қилинса кам бўлса керак.

Ҳа, улар ўн саккиз, ўн тўққиз ёшларида Ватан ҳимоясига отланиб, жангга кириб, душман билан юзма-юз жанг қилдилар. Фашистларнинг ўқи бағрилари тилиб, пора-пора қилганда ҳам таслим бўлишмади. Қип-қизил қонга беланган муқаддас Ватан тупроғини ўпиб, жароҳатлар азобидан ранглари заъфарон сўнишди. Йигирма баҳори ҳали очилмай, гулламай, муҳаббат торини чертмай, ёшлик лаззатини бир лаҳза тотмай, ватан деб қон тўкиб, жон бериб, армонда кетишди. Қанча-қанча оналар кўз ёшию, не-не қаламқош барнолар дилда оҳ, надомат билан қолишди. Уруш келтирган фироқ туфайли келинлар тул, болалар етим қолди, қанча-қанча тўйлар азага айланди...

— Менинг акам ҳам ана шундай минг-минглаб уруш қурбонлари қатори мард, баҳодир, танти йигит эди, — сўзини яқунлади суҳбатдошим кўзига ёш олиб. — Мен унинг дафн қилинган жойини қидириб топдим. Акам тимсолида йигирма ёшга тўлган, тўлмаган навқирон йигитларнинг порлоқ хотираси учун уларнинг қабрлари устида бош эгиб сукут сақладим, калима келтирдим, руҳларини шод қилдим. Улар ҳаёт бўлишганида жамиятимизнинг энг ажойиб, шон-шавкатли кишилари бўлишарди, албатта. Лекин, Ватан деб аталмиш энг муқаддас нарса учун жон фидо қилишгани учун уларга доим таҳсин айтамиз. Ватанимиз тупроғи, унинг сарҳадларини оталаримиз, акаларимиздай мардона сақлашга чин дилдан қасамёд қиламиз. Бу бизнинг инсонийлик, йигитлик бурчимиздир.

ФРОНТ ОРТИДАГИ ЖАСОРАТ

Такдирни қўл билан яратур одам,
Гойибдан келажак бахт бир афсона.

Гафур Ғулом

Исҳоқ Қурбонович Мусабоевни нафақат Ўзбекистон тиббиёт аҳли, балки қўшни давлат ва ҳорижий мамлакатларда ҳам яхши танишади. Чунки у 85 ёшга тўлиш арафасида бўлишига қарамай, ўз соҳасининг чуқур билимдони, тажрибали шифокор сифатида тиббиёт аҳли ҳамда жамоатчилик давраида ҳамон тетик ва бардам бўлиб, қизғин фаолият кўрсатмоқда.

И. Мусабоев

Аслини олганда Исҳоқ Қурбонович Мусабоевдаги бундай зийраклик, тириш-қоқлик ва меҳнатсеварлик фазилатлари унга ёшлигидан ҳамроҳ бўлиб, йиллар давомида тобора шаклланди, қиёмига етди. Бунга унинг босиб ўтган мардонавор ҳаёт йўли, жанговар фаолияти жонли гувоҳдир. 1910 йилнинг кузида Фарғона вилоятининг Новқат қишлоғида оддий камбағал деҳқон оиласида таваллуд топган озғингина ва нимжон болакай ўзининг ҳалол меҳнати, тиниб-тинчимаслиги, мақсад сари аниқ ва режали ҳаракат қилиши туфайли таниқли олим, академик бўлиб етишди.

Бунда у ўзи ўсиб улғайган шароит, ён-атрофидаги ҳамнафас, ҳамфикр ёру биродарларининг ҳам катта таъсири бўлган албатта. Булар жумласига эл-юртимизга танилган истеъдодли олимлар: тиббиёт фанлари доктори, профессор Рауф Абдуллаев, Ҳаким Зоҳидов, Юсуф Отабеков ва яна бошқа кўплаб ажойиб шифокор, ташкилотчиларнинг номларини киритиш мумкин. Шулар туфайли ҳам 1935 йили Самарқанд тиббиёт институтини имтиёзли диплом билан тугатган Исҳоқ Мусабоев юқумли касалликлар бўйича талабалик йиллари бошлаган илмий изланишларини изчиллик билан давом эттириб, 1942 йили тиббиёт фанлари номзоди илмий даражасини олди.

Тўсатдан бошланган уруш унинг режаларини бузиб юборди. Тажрибали шифокор, моҳир ташкилотчи сифатида Исҳоқ Мусабоев урушнинг дастлабки кунлариданоқ фронтга юборишларини илтимос қилиб ҳарбий комиссариатга мурожаат қилди. Лекин уни: "Сиз бу ерда зарурсиз" деб фронтга жўнатишмади. Чунки бу пайтда юқумли касалликлар, айниқса ич терлама ва тошмали терлама касалликлари билан оғриган беморлар сони жуда кўпайиб кетган эди. Фронтда ҳам ақвол анча мураккаблашиб, қўшинларимиз орасида юқумли касалликларга қарши курашиш хизматини ташкил этиш бўйича юқори малакали тиббий ёрдам

кўрсатиш учун мутахассислар жалб қилиш зарурати туғилиб қолди. 1941 йилнинг 15 декабрида Исҳоқ Мусабоев армияга чақирилди. У ўзбек, тожик, қирғиз, қozoқ, туркман ва бошқа миллат вакилларида ташкил топган 92-алоҳида ўқчи бригадасининг санитария-эпидемиология взводи командирини, кўп ўтмай ана шу ўқчи бригаданинг санитария хизмати бошлиғини этиб тайинланди.

— Аҳвол анчагина оғир эди. Махсус аппаратларсиз дезинфекция ўтказишга тўғри келарди,—деди эслайди ўша кунларни Исҳоқ Қурбонович.— Кунни тунга улаб, махсус чизмалар бўйича ер қазиб дезинфекция камераси қурганимиз. Шундан кейин ишимиз бир оз юришиб кетди. Бундан ташқари, жангчиларни ўз вақтида чўмилтириб, кийим-бошларини алмаштиришни ҳам йўлга қўйдик.

Бригада ҳарбий тайёргарлик кўришни ниҳоясига етказиб, фронтга жўнатилгач, Исҳоқ Мусабоев 343-ҳарбий госпиталга юқумли касалликлар бўлими бошлиғини этиб тайинланди. Бу бўлимга асосан юқумли касалликлар билан оғриган жангчилар олиб келинар, уларга малакали ёрдам кўрсатилар эди.

Исҳоқ Мусабоев 1944 йилга қадар ўша бўлимга бошчилик қилди. Лекин фронт ва фронт орқасида эпидемиологик ҳолат кескинлашгани, аynиқса бу соҳада тиббиёт олий ўқув юрларида мутахассислар тайёрлаш мураккаблашганлиғи боис Ўзбекистон ҳукуматининг илтимоси ва Давлат Мудофаа қўмитасининг қарорига мувофиқ бир қанча мутахассислар қатори Исҳоқ Мусабоев ҳам ҳарбий хизматдан бўшатилиб, Ўзбекистон Соғлиғини сақлаш Халқ комиссарлиғи ихтиёрига юборилди. Шу тариқа у 1944 йилдан эътиборан Самарқанд тиббиёт институтида илмий ходим бўлиб ишлаб бoшлади.

Бемор жангчиларни оёққа тургазиб, уларни жанговар сафга қайтаришга ўзининг муносиб ҳиссасини қўшган И. Қ. Мусабоевнинг бундан кейинги фаолияти асосан етук олим ва мутахассис сифатида илмий мураббийлик, юқори малакали шифокор мутахассислар тайёрлаш, илмий-тадқиқот ишлари олиб бoришга бағишланди.

И. Қ. Мусабоев 1951 йилдан Тошкент шифокорлар малакасини ошириш институти юқумли касалликлар кафедрасини мудирини, аynи пайтда Ўзбекистон эпидемиология, микробиология ва юқумли касалликлар илмий-тадқиқот институтида илмий ишлар бўйича директор ўринбосарини бўлиб ишлади. Шу кезлари ҳамкасблари билан биргаликда асосий эътиборни Ку-иситма, эпидемик гепатит, бўғма, тиф-паратиф, вабо ҳамда бошқа юқумли касалликларга

қарши курашиш, уларнинг олдини олиш ва даволашдек муҳим ишларга қаратди.

И. Қ. Мусабоев ичбуруғ, вабо, вирусли гепатитнинг клиник кўринишлари тавсифномасини ишлаб чиқиб, амалиётга татбиқ этди. Унинг 450 дан ортиқ илмий мақола ва 15 монографияси эълон қилинди. У Ўзбекистон эпидемиологлар, микробиологлар ва инфекционистлар жамияти расиянинг ўринбосари (1972), СССР (1966) ва Қозоғистон республикаси (1967) эпидемиологлар, микробиологлар ва инфекционистлар жамиятининг фахрий аъзоси, ўта хавфли юқумли касалликлар ва уларга қарши кураш муаммолари ҳайъати раиси (1958), Ўзбекистон Соғлиқни сақлаш вазирлиги илмий-тиббий кенгаши раёсати (1954) ва Ўзбек қомусномаси бош таҳрир ҳайъати аъзоси сифатида катта жамоатчилик ишлари олиб бориш билан бирга 15 дан ортиқ фан доктори, 100 га яқин фан номзодлари етиштирган моҳир мураббий ва устозлардан биридир.

И. Қ. Мусабоевнинг фаол иштироки ва таҳрири остида 1986 йилда нашр қилинган "Риккетсиозлар, геморрагик иситма ва энцефалитлар бўйича қўлланма" ва бошқа кўплаб илмий-услубий асарлар тиббиёт ходимларининг кундалик эҳтиёжларига айланиб, китоб жовонларидан муносиб ўрин олган.

Исҳоқ Қурбонович Мусабоевнинг уруш йилларида кўрсатган жасорати, Ватан ва халқ олдидаги кўп йиллик ҳалол меҳнати, малакали шифокорлар етиштириш, айниқса юқумли касалликларнинг олдини олиш ва даволашдаги хизматлари муносиб тақдирланди.

Фронт ортида туриб Ғалабага муносиб ҳисса қўшган меҳнат фахрийси, Ўзбекистон Фанлар академиясининг академиги, собиқ Иттифоқ тиббиёт фанлари академиясининг мухбир аъзоси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби Исҳоқ Қурбонович Мусабоев ҳозирги кунда Тошкент шифокорлар малакасини ошириш институти юқумли касалликлар кафедрасининг маслаҳатчиси бўлиб ишламоқда. У тажрибали шифокор сифатида ўзининг бой ҳаётий тажрибасини шогирдлари билан сидқидилдан баҳам кўраётган табаррук инсон бўлганлиги учун ҳам қадрлидир.

ЖАНГОВАР ДЎСТЛИК

Камина тақдир тақозоси билан 1961 йили Тошкент Давлат тиббиёт институтининг даволаш куллиётини тугатиб, узоқ муддатли ҳарбий хизматга сафарбар этилдим. Вақт жуда тез, кўз очиб юмгунча туш

каби ўтар экан. Орадан чорак асрдан ортиқ давом этган машаққатли ҳарбий хизмат ҳам тугаб, ҳозирги кунда тиббий хизмат подполковниги унвонида, Қуrolли кучлар фахрийси сифатида истеъфодаман. Баъзан ўтган умримга назар солиб, ўз-ўзимга савол бераман: "Қаерларда ва кимлар билан бирга хизмат қилмадим-а? Не-не саргузаштларни бошимдан кечирмадим-а?"

Табиийки, ҳарбий хизматим туғилиб, киндик қоним тўкилган муқаддас Она замин, макондан анча олисда, ҳар сафар нотаниш, асосан янги ташкил бўлган жамоалар, манзилларда ўтди. Хизматимизнинг дастлабки даври йил фаслининг қандайлигидан қатъи назар, кимсасиз чўлу биёбонларда чодир тикиб, ўт-гулхан ёқиб, дала шароитида, баъзан оиламиз билан, баъзан уларсиз ўтарди. Ёзда тандирдан ўт пуркалгандек иссиқ ҳаво одамни энтиктирса, қишда изғирин, аччиқ совуқдан аъзойи-бадан жунбушга келарди. Яшаш ва ишлаш шароитимиз қанчалик оғир бўлмасин, юракдаги ўт-ғайрат, юртга бўлган меҳр-муҳаббат, бурчга садоқат умуммақсад йўлидаги барча қийинчиликларни мардонавор енгитишга ундарди. Бўлинмамиз унча катта бўлмаса қам турли миллат вакилларида иборат бўлиб, ҳаммамиз бир ота-она фарзандидек аҳил бўлиб яшар, хизмат қилардик. Албатта, хизмат юзасидан бир-биримизни дўст она, бегараз танқид ҳам қилар эдик. Аммо бу ўртадаги дўстлик муносабатларимизга заррача салбий таъсир қилмасди, аксинча бизни тобора жипслаштиради.

Мусофирчиликда, меҳр-шафқат уммонида излаб топган энг катта бойлигим — ноёб дуру гавҳарлардан бири садоқатли қуролдош ҳамкасб дўстим Владимир Михайлович Носаревдир. Тақдир бизни 1962 йил апрель ойининг охири, май байрами арафасида кутилмаганда учраштирди. Бу жуда қизиқ бўлган эди!

В. М. Носарев

Мен у пайтда уйланган эдим, аммо рафиқам Тошкентда, институтнинг сўнгги босқичида ўқиётгани бонс бир ўзим зобитлар ётоқхонасида яшардим. Май ойидаги кетма-кет байрамлар, дам олиш кунлари муносабати билан рафиқам бирор ҳафтага менинг олдимга келадиган бўлди. Аммо, биз учун алоҳида жой бўлмаганидан бошим қота бошлади. Бахтимизга шу вақтда қадрдон ҳамкасбим, сурхондарёлик Темур Жумаев рафиқаси билан дам олиш учун Қора денгизга йўлланма олиб қолди. Мен уларнинг икки хонали уйида вақтинча турадиган бўлдим. Улар уйига қоровул топилганидан хурсанд, мен эса алоҳида бошпана топилганидан. Ниҳоят, хона эшигининг битта калити менинг қўлимга тегди. Улар эр-хотин эртага дам олишга кетишади, мен эса рафиқамни олиб келиш учун Тошкентга жўнайман. Уч-тўрт кундан сўнг жомадонларни аранг кўтариб, Темур аканинг хоналари эшиги қулфига калит солсам, у очик. Ҳайрон бўлиб турган эдик, ичкаридан 30 ёшлар атрофидаги истараси иссиқ, сочлари калта қирқилган бир рус аёли кулимсираб олдимизга чиқди.

— Келаверинглар, келаверинглар,— деди у худди танишлардек самимий илтифот қилиб,— ичкарига марҳамат!

Мен эшикни янглиштирмадимми деб, бир оз орқага тисарилиб, унинг номерига қарадим. Йўқ, янглишмаган эканман. Нотаниш аёл эса бизни қўярда-қўймай ичкарига таклиф қиларди.

— Ҳозир Володя ҳам келиб қолади,— деди у хижолат билан.— Бирор ердан жой топиш учун кетган эди. Кираверинглар, биз хонани Сизларга бугуноқ бўшатиб берамиз.

Бу орада бурчакдаги каравотда ширингина ухлаб ётган уч-тўрт ёшлардаги малла сочлари жингалак қизалоқ уйғониб қолди. У атрофдаги бегона одамларни кўриб хархаша қила бошлади.

— Йиғлама, Ира!— тинчлантирди онаси,— ухлайвер қизим. Ҳозир даданг ҳам келиб қолади, кейин бу ердан кетамиз.

— Йўқ, ҳеч қаёққа кетмаймиз!— баттарроқ йиғлай бошлади қизалоқ.

Шу пайт биз юкларимизни бир чеккага қўйиб, усти бошимизни ечмасимизданоқ, ҳарбий кийимдаги ўрта яшар бир киши хонага кириб келди.

— Ие, келдингларми? Хуш келибсизлар!— деди у бизга. Кейин: Носарев Владимир Михайлович!— деб ўзини бизга таништирди. Бу менинг рафиқам — Лидия Владимировна. Буниси, қизим Ирина.

— Жуда яхши,— дедик биз ҳам ўзимизни таништириб.

Кейин билсак, мен Тошкентга кетгач, кутилмаганда Владимир Михайловичнинг оиласи Свердловскдан келиб қолибди. У ҳам менга ўхшаб бу ерга яқинда келиб, қўшни қисмда хизмат қилар экан. Тасодифан темир йўл бекатида Темур акага рўпара келиб қолиб, дардини айтган экан, кўнгли очиқ ва бағри кенг Темур ака:

— Биз эр-хотин ҳозир дам олиш учун курортга кетаямиз. Икки хонали уйимиз бўш. Бироқ Раҳмонов деган бир ҳамюртимизга ваъда берган эдим. У ҳам эртами-индин оиласини олиб келади. У келгунча марҳамат, хонамизда яшаб туринглار. Мана калит. Виз кетдик. Хайр!— дептилар.

— Мен ўзим хизмат қиладиган қисмдаги тиббий пунктнинг бир хонасида вақтинча яшаб туриш учун командиримдан рухсат олдим,— деди у тез-тез гапириб, худди менинг олдимда бирор айбли иш қилиб қўйгандек! ўзини оқлашга уриниб. Кейин хотинига юзланди:— Нарсаларни йиғиштир, Лида. Ирани ҳам уйғот. Ҳозир ўша жойга кетамиз.

Биз эр-хотин бир-биримизга маъноли қарадик.

— Йўқ, ҳеч қасқа кетмайсизлар,— дедик биз барава-рига худди келишиб олгандек.— Шу ерда ҳаммамиз бирга яшаймиз. Марҳамат, Сизлар уч киши бўлганингиз учқун кенгроқ хонани эгалланглار. Бизга буниси ҳам бўлаверади.

Шундай қилиб, биз Жумаевлар хонаданида аҳил яшай бошладик. Янги танишларимиз очиқ кўнгли, самимий, меҳмондўст бўлишгани туфайли тезда ўзаро тил топишиб, қозон-товоғимиз ҳам бир бўлиб кетди. Бир кун биз дўстларимизни ўзбек таоми палов билан меҳмон қилсак, иккинчи куни қўли гул пазанда Лидия Владимировна думбадек юмшоқ ва лаззатли пирог билан кўнглимизни оларди.

Бир ҳафтадан сўнг мен рафиқамни Тошкентга кузатиб, яна ётоқхонамга қайтдим. Шу орада Носаревлар оиласи ҳам бошқа ердан бошпана топиб кўчиб кетишди. Шу баҳона биз Носаревлар оиласи билан танишиб, дўст-биродар тутиндик. Ўзаро суҳбатларимиз чоғида Лидия Владимировнанинг кўз дўхтири эканлиги, ота-онасининг Ўролда яшаши, Владимир Михайловичнинг эса отаси 1942 йили фронтда ҳалок бўлганлиги, яқинларининг Узоқ Шарқда яшашлари, ўзининг уруш қатнашчиси эканлигидан хабардор бўлдик.

Ўшанда Ғалаба муносабати билан Владимир Михайловичнинг эғнидаги фақат катта байрам шодиёналарида киядиган ҳаворанг кител ва шим, кўксидagi "Қизил юлдуз" ва иккинчи даражали Ватан уруши орденлари ва ўнга яқин

ранг-баранг жанговар медалларини кўриб, оғзим очилиб қолган эди. Мендан бор-йўғи 15 ёш катта бўлган Владимир Михайлович ўша пайтларда армияда 20 йилга яқин хизмат қилиб, жанг-жадал кўрган, машаққатли ҳаёт мактабини ўтаб, катта тажриба тўлаган эди. Хизматни бошлаганига эндигина 7—8 ой бўлган мендек ёш зобит учун бундай одам билан ёнма-ён, ҳамхона бўлиб яшаш катта бахт эди. Чунки унинг даражасига етишиш учун қанчадан-қанча заҳмат чекиш, меҳнат қилиш кераклигини тасаввур қилганимда қўрқиб кетардим. 20 йил-а? Қачон ўтади шунча вақт? У хизмат муддатини тугатай деб қолди-ку, мен эса энди бошляпман, дердим ўзимга-ўзим. Мени кўпроқ Владимир Михайловичнинг босиб ўтган жанговар йўли қизиқтирарди. Шу боис бир куни кечқурун дам олиб ўтирганимизда унинг бу ҳақда гапириб беришини илтимос қилдим. У ўтган воқеаларни аста-секин ёдга олди.

— Мен асли Пенза вилоятининг Старое Шаткино қишлоғида туғилган бўлсамда, 1940 йилда оиламиз билан Приморье ўлкасининг Пограничник деган жойига кўчиб келдик. Мен 1941 йили Владивосток шаҳридаги фельдшер-акушерлик мактабини битиргач, касалхонада бир оз ишладим. Бироқ, 1941 йилнинг 6 мартда ҳарбий хизматга чақирилдим. Хизматим Узоқ Шарқ Флотига қарашли 25-армиянинг 214-артиллерия бригадаси таркибидаги тиббий пунктда бош ҳарбий фельдшер ва дорихона мудирлигидан бошланди. Мен бу лавозимда 1945 йилнинг августида япон империалистлари билан бўлган жангларда иштирок этдим. Кейин бизнинг 214-артиллерия бригадамизни Шимолий Қурияга кўчиришди. Бу ерда 1947 йилнинг июнь ойигача турдик. Бу даврда тиббий ходимлар етишмаслиги, барча қийинчилкларга қарамай, шахсий таркиб ичида кенг тарқалган турли хил юқумли касалликларга қарши ҳамда уларнинг олдини олиш билан боғлиқ тадбирлар билан астойдил шуғулландик. Бу хизматларим эвазига "Қизил юлдуз" ордени билан тақдирландим.

Шундай қилиб, биз Носаревлар оиласи билан янада дўстлашиб, ҳозиргача барча қувончли ва ташвишли дамларни бирга баҳам кўриб келмоқдамиз. Бу орада биз уларнинг ота-оналарини кўриб келиш учун бир неча бор Ўролга, улар эса Тошкентга келиб кетишди. Фарзандларимиз Александр ва Ирина, Бахтиёр ва Диёралар деярли бир оила аъзоларидек аҳил ва тотув бўлиб ўсиб, вояга етишди. Ҳозир улар турли касбни эгаллаб бола-чақали бўлиб кетишган.

Биз 1966 йилнинг октябрида Бойқўнғирдан Тошкентга кўчиб келдик. Владимир Михайлович эса у ерда 1976 йилгача хизмат қилиб, тиббий хизмат майори унвонида истеъфога чиқди. У 34 йил давомида қаерда ва қандай лавозимларда ишламасин, ишчанлик, ҳалоллик, ташаббускорлик ва талабчанлик унинг доимий ҳамроҳи бўлди, ўз касбига садоқат ва дўстларга меҳр-оқибатли эканлигини амалда исботлади. Ҳозирги кунда эса, Бойқўнғирда отасининг жанговар анъаналарини унинг ўғли майор Александр Владимирович Носарев деярли йиғирма йилдан бери шараф билан давом эттирмоқда. Қизи Ирина оиласи билан Запорожьеда, эр-хотин Носаревлар эса Москва яқинидаги Владимир вилоятининг Петушки шаҳрида кексалик гаптини суришмоқда.

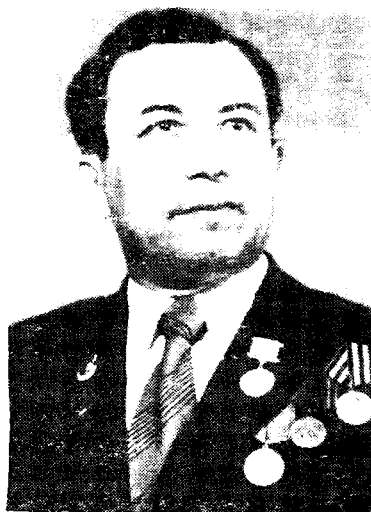
Собиқ Иттифоқ парчаланиб, ўртамиздаги масофа қанчалик узоқдашиб, ўзаро борди-келди қилишимиз қанчалик моддий ва иқтисодий қийинчиликлар туғдирмасин, узоқ йиллар давомида шаклланган жанговар дўстлигимиз, биродарлигимиз риштаси сира ҳам узилмади, аксинча, тобора мустақкамланмоқда. Зеро, ҳақиқий жангвор дўстлик миллат ва масофа танламайди. Биз ана шундай дўстларимиз борлигидан астойдил фахрланамиз.

УМР МАЗМУНИ

"Қуш уясида жўрганини қилди", деб бежиз айтишмаган. Янгийўл шаҳрида ишчи оиласида таваллуд топган Раҳим Нурмуҳамедов ёшлигидан ҳалол меҳнат қилишга ўрғанди. У 1941 йили ўрта мактабни имтиёзли тугатиши биланоқ, ота-онасининг бағрига кирди. Бу шунчаки вақт ўтказиш, ҳаво алмаштириб келишга баҳона эмас эди.

Маълумки, ўша пайтлар корхоналарда ишчи кучи етишмагани ва фронт учун маҳсулот ишлаб чиқариш режаси оширилгани туфайли узлуксиз, кеча-кундуз ишлашга тўғри келарди.

Қўлимиздаги бир оз сарғайиб, бинафшаранг сиёҳда ҳуснихат билан битилган мана бу расмий ҳужжатда шундай жумлалар бор: "Берилди ушбу маълумотномани 1925 йилнинг 26 январида туғилган Нурмуҳамедов Раҳимга шул ҳақдаким, у ҳақиқатан ҳам Янгийўл шаҳридаги 4-ёғ заводининг уруғчилик хўжалигида юк ташувчи бўлиб, 1942 йилнинг 15 октябридан 21 ноябригача кундузги соат 15 дан тунги 23 га қадар сменада бўлгани сабабли ҳарбий комиссариат чақируви бўйича ишдан озод этилмади".

Р. Нурмухамедов

Шундан кўринадики, Раҳим Нурмухамедов Ҳарбий комиссариатнинг чақирган вақтига баъзиларга ўхшаб "қуён" бўлиб "чап" бергани учун эмас, балки иш вақти аниқ белгиланган сменада оғир меҳнат билан банд бўлгани сабабли бора олмаган. Бу кичик ва оддий ҳақиқат замирида бурчга садоқат, эл-юрт олдидаги буюк масъулият, ички маданият ҳисси яширинганлигини англаш қийин эмас.

— Бир куни қизиқ воқеа бўлди,— эслайди ўша пайтларни суҳбатдошим.— Заводимиз ёнида вилоят муסיқали драма театри бўлларди. Ўша куни ўзбеклардан чиққан биринчи

Иттифоқ Қаҳрамони Қўчқор Турдиев ҳақида томоша кўрсатилиши, томошабинларнинг қаҳрамон билан учрашуви ҳаммаёқда эълон қилинган эди. Мен ҳам фурсат топиб ўша ерга бордим. Тумонат одам. Бир амаллаб ичкарига кириб, орқароқдаги жойга ўрнашдим. Кутганимиздек, айтилган вақтда сахнадаги стол ёнига Усмон Юсупов бошчилигидаги бир неча киши келиб ўтиришди. Усмон ота ўрниларидан туриб, залдагиларга қарата бир-икки оғиз нутқ сўзладилар-да, ёнларидаги қорачадан келган, озгингина, кўксида қаҳрамонлик юлдузи ялтиллаб турган Қўчқор Турдиевга сўз бердилар.

Томошабинларнинг қарсаклари остида Қўчқор Турдиев ўрнидан туриб, жангда қандай қилиб қаҳрамон бўлганлиги, Ватанни ёвуз душмандан ҳимоя қилиш ҳар бир инсоннинг муқаддас бурчи эканлиги ҳақида ўзига хос содда тилда гапириб берди. Айниқса, унинг разведкага бориб, ертўладан ҳовлиқиб чиқаётган фашистларнинг калласига оддий белкурак билан уриб, ер тишлатгани, ҳийла ишлатиб, бир нечасини асир олиб, қўлларини орқасига боғлаб, аравага солиб қисмга олиб келганлиги тўғрисидаги ҳикояси жуда жонли чиқиб, ҳаммани ҳаяжонга солди. Ниҳоят, томоша

ҳам бошланди. Аммо мен охиригача ўтира олмадим, ташқарига чиқдим. Сабаби, тунги сменага, ишга боришим керак эди. Аллавақтгача Қўчқор Турдиевнинг жангда кўрсатган жасорати кўз олдимда гавдаланиб, қизиқарли ҳикояси қулоғим остида жаранглаб турди. Очиги, уни яқинроқдан кўра олмаганим, суҳбатидан баҳраманд бўла олмаганимдан афсусландим. Бироқ, бу узоққа чўзилмади.

1943 йилнинг 23 феввалида армияга чақирилиб, Гомель ҳарбий билим юртига қабул қилиндим. Бу ўқув юрти бизнинг юртимизга кўчиб, аввал Каттақўрғон, кейинчалик Туркменистон Республикасининг Керки шаҳарларида, шундоққина Амударё ёқасида фаолият кўрсатарди. Тақдирни қарантки, бу ерда қаҳрамонимиз Қўчқор Турдиев ҳам зобитлар тайёрлаш босқичида таълим олаётган экан. Биз у билан дўстлашиб, ҳарбий санъат сирларини биргаликда ўргандик, ўзимизни бўлажак жангларга пухта ҳозирладик.

Раҳим Нурмуҳамедов 1943 йилнинг июнь ойида ўқилишни тугатиб, ҳаракатдаги армиянинг гвардиячи десантчилар бригадаси ихтиёрига юборилди. Янги бўлинмага энди келиб қўшилиши билан унга юртидан нохуш хабар келди: оғир касалликдан сўнг отаси оламдан ўтипти. Бу гам-ташвиш унинг душманга бўлган қаҳр-ғазабини ошириб, намунали хизмат қилишга ундади. Рус тилини мукамал билиши, ўзига топширилган қурол-яроғдан моҳирлик билан фойдаланиши, тиришқоқлиги ҳамда тadbиркор командир бўлишга лаёқати борлигини ҳисобга олиб, уни Киров шаҳридаги ҳарбий билим юртига ўқишга йўллашди.

Раҳим Нурмуҳамедовнинг кейинги жанговар фаолияти асосан махсус бригадалар таркибида бўлиб, фронтга чегарадош ҳудудларда ўтди.

— Львовдаги жанговар воқеалар сира ёдимдан чиқмайди,— ҳикоясини давом эттирди Раҳим ака.— 1945 йилнинг январь-февраль ойлари эди. Қўшинларимиз Берлин томон мардонавор илгарилаб кетишган бўлсаларда, Ғарбий Украина, Белоруссиядаги баъзи ғаламис, сотқин унсурлар ҳамон бизга панд бериб туришарди. Шунинг учун вайрон бўлган шаҳарда тартиб-интизом, тинчлик, осойишталикни сақлаш учун 1 зобит бошчилигида автомат билан қуролланган 3 жангчидан иборат махсус гуруҳ куну тун патрулда юрарди.

Йўл чеккасида юришга рухсат этилмасди. Фақат кўчанинг ўртасида юрардик. Чунки эшик, деразалари вайрон бўлган уйларнинг ертўла, том оралиғида қулай пайт пойлаб, писиниб ётган унсурлардан ҳар нарса кутиш мумкин эди-да! Айниқса шаҳар кўчаларида тунда юриш ниҳоятда хавфли эди. Бир куни кечқурун 3 қаватли уй қаршисидан ўтаётсак, иккинчи қаватдан туриб кимдир биз томонга граната улоқтирди. Шундоқ ёнимизда ёрилган граната зарбидан пешонам жароҳатланиб, қон оқа бошлади. Биз ўзимизни ўша уй томон, иккинчи қаватга урдик. Отишмалар 3-қаватда давом этди. Шунда менинг чап қўлимга ўқ тегиб яраландим. Аммо, бўш келмадик. Қурулланган унсурларни ушлаб, қўлларини боғладик. Уларнинг бири бизнинг ҳарбий, қолган иккитаси эса фуқаро кийимидаги ўрта яшар бендер эди. Бу тўқнашувдан икки қошим ўртаси ва чап қўлимдаги чандиқ хотира бўлиб қолган.

Жангтоҳдан Ғалаба қучиб, товланиб она юртига қайтган Раҳим Нурмуҳамедов яна ўзини меҳнат қучоғига урди. У Янгийўл шаҳридаги давлат санитария назорати бўлимида ишлаб юраркан, онаси оғир дардга чалиниб, тиббиёт ходимларига тез-тез мурожаат қилиш зарурати туғилиб қолди. Шунда у ҳар бир хонадонда ҳеч бўлмаганда битта тиббий ходим бўлиши зарурлигини қалбан ҳис этди. Шу баҳона шифокор бўлишга қарор қилди.

1948—54 йилларда Тошкент Давлат тиббиёт институтида таҳсил олган ёки ишлаган ходимлар қадди-қоматига қуйиб қўйгандек ярашган ҳарбий кийимини қишин-ёзин эгнидан ечмайдиган бу қора жингалак сочли йигитни эслашса керак?

Ҳа, у тинимсиз меҳнат қилиши, изланиши натижаси ўлароқ, институтнинг даволаш куллийетини имтнёзли тугатиб, жарроҳлик касбининг сиру асрорларини чуқурроқ ўрганиш, айниқса кексайиб қолган одамлар танасида касалликнинг ўзига хос кечиш хусусиятларини илмий жиқатдан ўрганиб, уларнинг ҳаётини янада узайтириш йўлларини излай бошлади ва топди ҳам.

Кўп ўтмай, бу соҳага оид тўпланган қимматбаҳо материаллари ва ҳаётий тажрибалари асосида аввал номзодлик, сўнг докторлик диссертацияларини муваффақиятли ёқлади.

— "Қариси бор уйнинг париси бор", дейишади доноларимиз,— масалага аниқлик киритди Раҳим Муҳамедович.— Чунки кексаларимиз ҳаёт машаққатларини бошларидан кечиравериб, тажрибалар орттиравериб билимдон, насихатгўй, зукко бўлиб кетишган. Куч-ғайрат, ташаббускорликни-ку ҳўяверасиз. Афсуски, биз улар касал бўлишганида ҳамма нарсани қариликка йўйиб, инсон танасини ҳужайралар даражасида барча зарур моддалар билан таъминлаш орқали уларнинг иш қобилияти, хотирасига салбий таъсир кўрсатувчи, вақт-соатидан аввал чарчаб, қариб қолишга олиб келувчи ташқи ва ички манбалардан муҳофаза қилиш ҳақида бош қотирмай, нима бўлса, пешонадан қабилда иш кўришга одатланиб қолганмиз. Ваҳоланки, уларнинг танасидаги турли-туман камчилик, бузилишларни ўз вақтида аниқлаб, дори-дармон, озиқ-овқат, ширин сўз, сеҳрли куй, энг асосийси, меҳр-муҳаббат билан бирга даволасак, уларнинг кучларига-куч, умрларига-умр қўшилади. Хонадонларимиз, юртимиз янада файзли, баракали, фариштали бўлади.

Дарҳақиқат, профессор Раҳим Нурмуҳамедовнинг саъйи-ҳаракати, фаол ташаббуси билан собиқ Иттифоқ ва Марказий Осиё республикалари ичида биринчи бўлиб Ўзбекистонда бу соҳа бўйича илмий ишлар қилинди, геронтология жамияти тузилиб, жойларда унинг бўлимлари ташкил этилди.

"Кексалар дуосини олган кам бўлмас", дейишади машойихларимиз. Бунга профессор Раҳим Муҳамедович Нурмуҳамедовнинг ҳаёти ва амалий фаолияти ёрқин мисолдир. Бу 350 дан ортиқ илмий мақола, 12 рисола, 26 услубий тавсия, 11 ихтирочилик таклифлари муаллифи ҳамда 30 дан зиёд фан номзоди, 10 дан ортиқ фан доктори, минглаб тиббиёт ходимларининг моҳир мураббийси, устози бўлган лавҳамиз қаҳрамонининг туғма иқтидори ва салоҳиятидан нишонадир.

Унинг 1981—88 йиллари Андижон Давлат тиббиёт институти ректори бўлиб ишлаган давридаги қизгин фаолияти, ажойиб ташкилотчилик қобилияти, юксак одамийлик ва олимлик хислатлари ҳар қанча таҳсинга сазовордир. Зотан, уруш қатнашчиси, халоскоримиз бўлган профессор Раҳим Нурмуҳамедов умрининг мазмуни, яшашдан мақсади битта. У ҳам бўлса ҳаётда фақат эзгулик, яхши ном, қутлуг из қолдиришдир. Умр эса, унинг узун ёки қисқалиги билан эмас, ортда қолдирган мазмуни, излари билан азиз ва табаррукдир.

Иноят Олимов ёшлигидан тиршқоқ, тадбиркор, билимга чанқоқ бўлиб ўсди. Бу ҳаракат, интилиш 1930 йиллардаёқ уни Тошкентдаги Охунбобоев номли ўрта тиббиёт билим юртига, кейинчалик эса Самарқанд тиббиёт институти даргоҳига етаклаб келди. У бу ерда қозирги кунда ўз касбининг етук усталари, моҳир шифокор, ташкилотчи бўлиб, эл-юрт назарига тушган академик Исҳоқ Мусабоев, профессор Рауф Абдуллаев, марҳум Юсуф Отабековлар билан ҳамхона, ҳамфикр, ҳамнафас бўлиб ўсди, чиниқди.

1935 йилда Андижон вилояти Ойим тумани касалхонаси бош шифокори бўлиб ишга тушган Иноят Олимов тез фурсатда ўзининг ажойиб ташкилотчилик қобилиятини кўрсатди, қўйди. Ундаги бу ноёб иқтидор, жонкуярлик, фидойилик 1939 йили Катта Фарғона канали қурилиши қатнашчиларига намунали тиббий хизматни ташкил қилишда янада ёрқинроқ намоён бўлди. У энди нафақат эл ҳурмат-эътиборини қозонди, балки Москва, Кремлда ўша вақтларда Бутуниттифоқ оқсоқоли бўлган М. И. Калинин унинг кўксига "Ҳурмат Белгиси" орденини ўз қўли билан тақиб қўйди.

1940 йилнинг январида ҳарбий хизматга чақирилган Иноят Олимов собиқ СССР Ички ишлар халқ комиссарлиги Кировобод шаҳридаги Қизил Байроқли 48-чегара отряди тиббий хизмат бошлиғи вазифасида ишлай бошлади. Бу орада уруш бошланиб қолди. Иноят Олимов 162-дивизиянинг 194-ўқчи полки таркибида ҳаракатдаги армия билан Курск ёйида, Днепрни кечиб ўтиш ва Белоруссияни фашистлардан озод қилиш учун олиб борилган жангларда иштирок этди. Ярадорларга тиббий хизмат кўрсатишни яхши ташкил қилгани эвазига "Жасорат кўрсатганлиги учун" жанговар медали билан тақдирланди.

— 1943 йили бўлинмамиз билан Белоруссиянинг Речица районида оғир жанглар олиб борардик,— деб ўтган воқеаларни эслаганди Иноят Олимов мен билан суҳбатда,— кучли отишмалар, тўшларнинг гумбур-гумбури, дам-бадам осмондан душман "қора калхат"ларининг ёғдириб турган ажал уруғлари остида ҳар бир қарич ер, ҳар бир қишлоқ, шаҳар учқун ҳаёт-мамот жанги кетарди. Биз бўлинмамиз ортидан орқама-орқа силжиб, ярадорларни жанг майдонидан олиб чиқиш, уларга зарур тиббий ёрдам кўрсатиш билан банд эдик. Оғирроқ ярадорларга эса ўзимиз қон берардик.

Осмондан тапланган бомба портлаши натижасида тиббий ходимларимиздан Кромаренко ва Александровлар ўз жанговар постларида қаҳрамонларча ҳалок бўлишди. Уларнинг бурдаланган аъзоларини аранг тўплаб бир чеккага қўмдик, устига номларини ёзиб қўйдик-да, йўлимизда давом этдик. Бу жуда оғир йўқотиш асабимизни ниҳоятда зирқиратса ҳам, ўзимизни дадил тутишга ҳаракат қилардик. Чунки юзлаб ярадорларнинг жовдираган умидбахш кўзлари бизга тикилган эди. Ярадорларнинг аҳволини кўриб юрагимиз бир эзилса, ўзимизнинг

И. Олимов

ночорлигимиздан минг изтиробга тушардик. На дори-дармон бор, на боғлов материали, на ейиш учун бирор нарса. Ерли халқ ҳам жуда қийин аҳволда қолган эди. Чунки фашистлар уларни талаб, ҳаммаёқни шип-шийдон қилиб кетишган эди. Шу вақт кўзимга қандайдир мўъжиза билан омон қолган 1—2 та қорамол кўриниб қолди. Жуда суюниб кетдим. Дарров миямга бир фикр келди: "Шуларнинг қонини олиб ярадорларга ичирсак қандай бўларкин. Шундай дедим-у буни бир лаҳза кўз олдимга келтириб, кўнглим ғалати бўлиб кетди. Лекин ўзимга далда бердим: "Қорамолнинг гўштини жон-жон деб еган одам шароит мажбур қилса қонини ҳам ичади-да. Буни қандай уяладиган жойи бор?" Кучи қочиб, қолдан тойиб ётган ярадорларга ярим, бир стакандан янги олинган иссиқ қон қуйиб берган эдик, кўнгиллари айниб ичиша олмади. Кейин унга озгина спирт аралаштириб бергандик, истар-истамас ичишди-ю, лабларини ялашга улгурмаёқ, юзларига ранг кира бошлади. Кўп ўтмай кучларига-куч қўшилиб, кайфиятлари ҳам бир оз кўтарилди. Шундай қилиб десангиз, оғир уруш вазиятидаги бу тадбиркорлигимиз, топқирлигимиз туфайли қон берувчи донорларимиз сафи яна 1—2 тага ортди. Натижада қанчадан-қанча ярадор жангчиларимизнинг ҳаёти сақлаб қолинди.

Иноят Олимов 1944 йилнинг март ойида Белоруссия frontiдаги жангларда ўнг оёғидан яраланиб, анча вақт госпиталда даволангач, ҳарбий хизматга қайтариб, фронт ичкарасига қайтарилди.

Жангларда чиниқиб, аввалги ташкилотчилик қобилиятига жанговарлик ҳислатлари ҳам қўшилган Иноят Олимов энди ўзининг бор кучи, билимини меҳнат frontiга сарфлади. У авва уч ой Ойим тумани соғлиқни сақлаш бўлимига бошчилик қилди. Кейинчалик чорак аср узлуксиз Андижон вилояти кўп соҳали касалхонасида бош врач лавозимида самарали фаолият кўрсатиб, кўплаб шогирдлар етиштирди. Бир неча марта Андижон шаҳар ва вилоят кенгаши ноиби, Ўзбекистон Компартияси Андижон шаҳар қўмитасининг аъзоси бўлиб, катта жамоатчилик, ташкилотчилик ишлари олиб борди.

1972 йилда пенсияга чиққан, доим кўпчилик ичида бўлиб, эл хизматида суяғи қотган, тиниб-тинчимас Иноят Олимовнинг ишламасдан уйда ўтириши табиатига зид эди. Шунинг учун ҳам у кўп йиллар вилоят касалхонаси санитария-авиация бўлимида фаол хизмат қилди.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор, соғлиқни сақлаш аълочилиги, уруш ва меҳнат фахрийси Иноят Олимовнинг Ватан, халқ олдидаги хизматлари муносиб тақдирланди. У кўплаб юксак орденлар, қўша-қўша жанговар медалларга сазовар бўлди. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Фахрий Ёрлиқлари, кўплаб ташаккурномалар билан мукофотланди.

Ғалабанинг 50 йиллигини 85 баҳордан мардона сакраб, 90 да тўқнашиш, 100 да юзлашиш иштиёқи билан яшаётган собиқ жангчи, байналминал оила бошлиғи Иноят Олимов рафиқаси Мария Александровна, ажойиб фарзандлари ва шогирдларини доғда қолдириб кетди. Аммо у босиб ўтган жанговар йўл ҳамма учун ибратлидир.

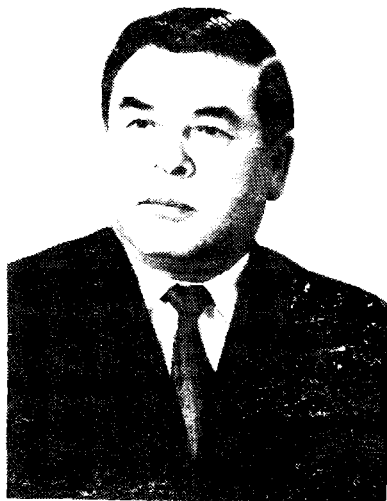
ДИЛ АМРИ БИЛАН

Ҳа, бу ёшдаги йигитларга осон кечмаган эди ўша дамлар. Улар энди 17—18 ёшга тўлар-тўлмас уруш бошланган, катталар Ватан ҳимоясига сафарбар этилган, эл-юрт ташвишининг асосий қисми қари-қартаглар, аёллар билан ёшларнинг зиммасига тушган эди.

Бошида дўпписи, белида белбоғи бор эркак зотининг ўрни жанг майдонида бўлгани учун кўча-куйда бош кўтариб юришнинг ҳам ўзи бўлмай қолган эди. Худди ҳамма:— "Нега сен жангга бормай, бу ерда хотинларнинг холаси,

келиндарнинг янгаси бўлиб юрибсан? Бирор айбинг борки, бу ерда писиниб юрибсан" дегандай туюларди кишига. Бундай таънадашномларни кўнглидан ўтказиб, ўша йили ўрта мактабни тугатиб, ҳали 18 ёшга тўлмаган Босит жангга юборишларини сўраб, ҳарбий комиссариатга мурожаат қилди. Аммо: "Ҳали ёшсан. Зарур бўлганда ўзимиз чақирамиз" деб, уни орқасига қайтаришди.

Мактабдалик пайтида ёшлар ташкилотининг котиби бўлиб, паст-баландни анча таниган Босит вақтни ўтказмай, Республика Ёшлар Иттифоқи Марказий Қўмитасига йўл олди. Ўша

Б. Охунжонов.

пайтларда Марказий Қўмита саркотиби бўлиб ишлаган Эсон Раҳимов уни қабул қилиб, узоқ суҳбатлашди. Унга ўхшаб дил амри билан жангга юборишларини сўраб, мурожаат қилган бир гуруҳ олов қалбли ёшларнинг илтимосларини қондирмасликнинг иложи қолмаган эди.

Шундай қилиб, Ёшлар Иттифоқининг махсус йўланмаси билан ҳарбий хизматга чақирилган Босит Охунжонов эртасигаёқ сиёсий ишлар бўйича рота командири муовини лавозимига тайинланди. Дастлабки бир ойлик ҳарбий тайёргарлик Дўрмонда ўтди. Кейин уларни турли ҳарбий бўлинмаларга тақсим қилишди. Босит Олмаликда ташкил қилинаётган 89-ўқчи бригадасига юборилди.

— 1941 йилнинг ноябрь-декабрь ойларида бизнинг бригадамиз Москва томон йўл олди,— дея ўша кунларни эслайди Босит ака.— Поездда 6 кеча-кундуз йўл босиб, Москвадан 50—60 чақирим беридаги Алексеевка деган жойга келганимизда тўхташга мажбур бўлдик. Чунки душман бизни осмондан бомбардимон қилиб, вагонларимизни ишдан чиқарган эди. Иккита вагонга от ортилган эди. Бу вагонлар ҳам тўсатдан вайрон бўлиб, ёна бошлади. Тиззагача ёққан қор, қаҳратон совуқда отларнинг арқонларини узгудек безовта бўлиб кишнаб депсинишлари, бир-бирининг устига чиқиб кетишларини кўрсангиз эди.

Баъзи йигитларнинг кўзидан: "Ҳали жангга кирмасимиздан шунақа бўлса, у ёғи қандай бўлар экан?" деган маънони уқиш мумкин эди. Бузилган вагонларни бир-бирига улаб, аранг манзилимизга етиб бордик.

Москванинг "Таганский" майдончасида полковник унвонидаги бир кеши қадди-қомати келишган, чақноқ кўзли, абжиргина Боситга рўпара келиб, эски қадрдонини кўргандек суюниб кетди-да, уни гапга солди:

— Ўзбекмисан?

— Ҳа.

— Русчани яхши биласанми?

— Билганда қандоқ. Ҳоҳласангиз Сиз билан арман тилида ҳам сўзлашаман.

— Ие, арманчани қаердан биласан?

— Мактабда арман ўртоқларим кўп эди. Ўшалардан ўрганганман.

— Чет тилини ҳам биласанми?

— Луғат ёрдамида немис тилида сўзлаша оламан.

— Бало экансан-ку. Мен аввал Тошкентда, Тупроққўрғонда хизмат қилганман. Ўзбекларнинг нон-тузини кўп ичганман. "Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом бер" дейишади. Хоҳласанг сени ўзим командир бўлган бўлинмага олиб кетай, бирга хизмат қиламиз.

Босит таклифдан мамнун бўлиб, розилик билдирди. Шу тариқа у 360-дивизияга қарашли 1142-полкнинг танкка қарши ротаси командирининг сиёсий ишлар бўйича муовини бўлиб, хизматга астойдил киришиб кетди.

Дастлабки пайтларда фронтдаги аҳвол ниҳоятда жиддий бўлиб, қурол-яроғ ва ўқ-дори етишмас, аммо ҳеч кимда тушқунлик кайфияти сезилмасди. Жангчиларнинг кўзида қўрқув ва даҳшат эмас, балки фашист газандаларига қаҳр-ғазаб ўти алангаланиб турарди.

Калуга шаҳрини озод қилишда оёғига осколга тегиб, жароҳатланган Босит Охунжонов қисқа вақт даволаниб яна сафга қайтди. Дивизия ўрмон оралаб тунлари юриб, кундузлари дам оларди. Душман самолётлари кундуз куни ҳаракат қилаётган қисмларни дарров мўлжалга олиб, бомба ташларди. Улар айниқса жангчиларимизнинг овқат ейдиган вақтларини пойлаб аниқ мўлжалга олишарди. Устига озиқ-овқат ортилган от-араваларни портлатиш уларнинг энг севган машғулоти эди. Мақсад — жангчиларимизни озиқ-овқатсиз қолдириб, қолдан тойдириш.

Курск ёйига яқинлашиб қолган пайтда Белоконь қишлоғи ёнидан ўтиб боришаётганида осмондан келаётган даҳшатли овоздан сафлар бузилиб, дивизия тарқалиб кетди.

Бомба портлаганида ҳам шунчалик қаттиқ шовқин кўтарилмасди. Жангчилар ҳар ёқдан ёпирилиб келиб, бундай қаттиқ ваҳима кўтариб, портламаган "бомба"ни яқинроқдан кўришмоқчи бўлди. Бу ваҳима бор-йўғи ичи бўм-бўш, чети тешик бочка эканлигини кўриб ҳамма кулиб юборди. Бу даҳшатли овоз ҳаво қаршилигидан келиб чиққан қаттиқ чинқариқ экан.

Дивизия йўлда давом этарди. Энди ҳақиқий бомбалар портлай бошлади. Танкка қарши қуролланган дивизия бор қуролларини ишга солиб душман самолётларини қийрата бошлади.

— 1942 йилнинг 17 июлида танкка қарши қурол билан душман самолётини уриб туширдиму, ёнимга келиб ёрилган бомба парчаларидан иккала кўлим қаттиқ жароҳатланиб, яна госпиталга тушдим. Бу сафар жароҳатим оғирлиги учун аввал Тула, кейин Москва, охири Новосибирскдаги госпиталларда ҳаммаси бўлиб олти ой даволандим,— ҳикоясини давом эттирди Босит ака.— Ётавериб зеркиб кетдим. Менга бир тайинлироқ иш беринглар ёки яна жангга қайтариб юборинглар, дедим даволовчи шифокорга.

"Майли десанг, операция хонасига санитар қилиб тайинлаймиз", деди бир куни даволовчи врач мени ҳузурига чақириб.

Розилик бердим. Операция хонада ишлаб юрар эканман, касалларни операцияга тайёрлашдан тортиб, то улар соғайиб кетгунча бўладиган барча жараёнларни жон-дилим билан кузатиб, қон ва жароҳатларни кўрганимда чўчимайдиган бўлиб қолдим. Ишонасизми, шифокорларнинг ҳақиқий ёрдамчиси, ҳамкорига айланиб қолганимни ўзим ҳам билмай қолдим.

Шу баҳонада шифокорлик касбининг нақадар аҳамиятли ва зарурлигини ич-ичидан ҳас этган Босит Охунжоновнинг қалбида шу касбга меҳр-муҳаббат уйғонди.

Уруш ногирони бўлиб, 1943 йили ҳарбий хизматдан қайтган Босит Охунжонов ҳеч иккиланмай ҳужжатларини Тошкент Давлат тиббиёт институтига топширди. Уруш кўрган, тиришқоқ ва ҳаракатчан Босит талабалик йилларида жарроҳлик соҳасига астойдил меҳр қўйиб, устозлари Орлов, Астров, Василенко ва Маъсумовларнинг ижодий мактабидан катта сабоқ олди, улар каби ўз касбининг устаси бўлишга астойдил ҳаракат қилди.

1953—61 йилларда партиявий ишда масъул лавозимларда фаолият кўрсатган кезлари унда одамлар билан ишлаш, ташкилотчилик хислатлари ёрқинроқ намоён бўлди. Бу хислатлар унга кейинчалик бутун ҳаёти давомида, айниқса, Тошкент травматология ва ортопедия илмий-тадқиқот институтига директорлик қилганда жуда қўл келди.

У катта раҳбарлик лавозимларида ишласа-да, бевосита илмий иш билан шуғулланиш, илм-фанда янгилик яратиш иштиёқи устунлик қиларди. У оғир ичак хасталикларига доир мавзуда номзодлик диссертациясини муваффақиятли ёқлагач, бутунлай шу соҳага берилиб кетди. Катта илмий ходим, доцент лавозимларида ишлади. Қарийиб 20 йил Тошкент тиббиёт педиатрия институти 1-жарроҳлик касалликлари кафедраси мудири бўлди. Мана, бир неча йилдирки, у мазкур кафедра профессори, беморларга нажоткор, шогирдларга ҳамкор, мададкор.

Маълумки, жигар хасталиги энг кўп тарқалган ва оғир кечадиган хасталик. Профессор Охунжонов ўзининг асосий куч-қуввати ва изланишларини айнан шу хасталикни даволашда янгилик топишга қаратди. У жароҳатланган жигарнинг бир бўлаги олиб ташлангандан сўнг тўқималар ўсишини тезлаштирувчи муҳим омиллардан кенг фойдаланиш устида катта тадқиқот ишлари олиб борди. Ва ниҳоят, жаҳон жарроҳлигида жигарни резекция қилишнинг янги усулини яратди. Бугунги кунда бу ноёб усул Япония, Англия давлатлари, Москва, Санкт-Петербург, Киев ва бошқа шаҳарларнинг йирик клиникалари, шифохоналарида муваффақият билан қўлланиб келмоқда.

Бу тадқиқотнинг самараси ўлароқ, Босит Охунжонов 1979 йили докторлик диссертациясини ёқлади. Айни вақтда у шу соҳа бўйича ўнлаб ажойиб шогирдлар етиштирди, юздан ортиқ илмий мақолалар ёзди. Унинг таҳрири остида факультет, госпитал жарроҳлиги, урология бўйича ўтказиладиган амалий машғулотларга услубий тавсияларнинг уч жылди нашр қилинди, яна иккита катта асар яратилди.

Уруш ва меҳнат фахрийси, тиббиёт фанлари доктори, профессор Босит Алиевич Охунжонов эл-юрт олдидаги кўп йиллик самарали мураббийлик ва илмий фаолияти ҳамда малакали тиббий ходимлар тайёрлашдаги жонбозлиги учун қатор-қатор юксак орден ва медаллар, фахрий ёрлиқлар билан тақдирланган. У Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби юксак унвонига сазовар бўлган. У ҳамон жангда бўлганидек, тинч меҳнат фронтида ҳам дил амри билан

ўзидаги туғма фазилатлар — инсонпарварлик, юксақ маданият, ўз касбига меҳр-садоқат, тўғрилиқ ва ҳалолликни шогирдлари, ҳамкасблари билан баҳам кўрмоқда.

ЭЗГУЛИККА БАХШИДА УМР

Бепоев диёримизнинг ҳар бир бурчагида ўзининг ибратли ҳаёт йўли, ахлоқ-одоби билан эл-юрт ҳурматиغا сазовар бўлган, Ватан уруши жанггоҳларида мислсиз мардлик ва матонат кўрсатган ажойиб инсонлар яшамокдалар. Биз улар билан фахрланамиз. "Алифбе" дарслиги муаллифларидан бири, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи, Меҳнат қаҳрамони марҳум Оқилхон Шарофиддиновнинг урушда қатнашган тўрт фарзандининг бири, шифокор Ориф Оқилов ана шундай табаррук кишилардан.

Ота ўғитлариға қулоқ тутган Ориф ёшлигиданоқ билимга ташна бўлиб ўсди. Шу боис ўрта мактабни тутатгач, Тошкент Давлат тиббиёт институтининг даволаш факультетиға ўқишга кирди. Ориф тиббиёт сирларини ўрганар экан, беморларни дарддан фориғ этиш, одамлар ташвиши билан яшаш, халққа кўпроқ наф келтириш орзулари дилига тинчлик бермасди. Лекин тўсатдан бошланган уруш ёш йигит орзуларининг рўёбга чиқишиға раҳна солди. У 1941 йили ўқишни битириб, шифокорлик дипломи билан ҳарбий хизматга кетди.

— Мен ҳарбий хизматни Москвада, ҳаракатдаги армиянинг 415-дивизиясига қарашли ўқчи полкида бошладим, — деб хотирлайди Ориф Оқилов. — Душман тиш-тирноғигача қуролланган бўлиб, уни даф этиш осон эмасди. Қанчадан-қанча юртдошларимиз Ватанимизнинг ҳар бир қарич ери учун олиб борилган жингларда ҳаётдан кўз юмдилар. Биз шифокорлар ярадорларни жанг майдонларидан олиб чиқиб тиббий ёрдам бериш билан кифояланиб қолмай, ўрни келганда қўлимизга қурол олиб, ёвга қаршилиқ кўрсатардик.

Ориф Москва остоналаридан Берлингача бўлган жангларда иштирок этди. 1945 йил май ойининг охирилари эди. Рейхстаг устида бизнинг ғолиб байроғимиз қилпираб турарди. Лекин ҳамон нотинчлик давом этарди. Ана шундай кунларнинг бирида дафъатан пайдо бўлган немис танки тиббий хизмат машинасига келиб урилгач, фалокат содир бўлди. Шунда Ориф ҳам оғир жароҳатланди. Оёқ суяклари синиб кетган эди. Олти ой госпиталда даволаниб, 1945

О. Оқилов

йилнинг охирларида қадрдон Ўзбекистонга, оиласи бағрига қайтиб келди.

Ориф Оқилов урушдан қайтгач, дастлаб Қибрай туманидаги Троицкий посёлкасида врачлик амбулаториясини бошқарди. Қарийб қирқ беш йил Тошкент тумани қишлоқ меҳнаткашларига тиббий хизмат кўрсатди. У кўп йиллар "Ўзбекистон 50 йиллиги" колхозининг қишлоқ шифохонасида Ўрта Осиё ўрмон хўжалиги илмий-тадқиқот институти ҳузуридаги "Дархон" қишлоқ амбулаториясининг шифокори лавозимида самарали ишлади.

— Ориф акани камтар, камсуқум, Гиппократ қасамёдига содиқ шифокор сифатида ҳурмат қиламиз,— дейди "Ўзбекистон 50 йиллиги" колхозида яшовчи уруш ногирони Маҳаммадазиз Ҳайитбоев.— У ўз оромидан кечиб бўлса ҳам, ҳамийша беморларга кўмак беришга шошилади.

Ориф Оқиловнинг жангтоҳлардаги хизмати муносиб тақдирланган. Унинг кўксини I ва II даражали Ватан уруши орденлари, Қизил Юлдуз ордени, шунингдек қатор-қатор медаллар безаб турибди.

Элга зиё таратган отанинг фарзанди бўлган Ориф ҳамон ўзини жанговар сафда сезиб, одамларга фақат эзгулик нурларини таратиб юрибди. У айни пайтда ўзи яшаб турган Юнусобод даҳасидаги Астробод маҳалласи оқсоқолидир.

ГАЛАБА БАҲОРИДА

2-Киев тиббиёт институтининг тўртинчи босқич талабаси Пётр Раппопорт имтиҳонларга тайёргарлик кўрарди. 1941 йилнинг 22 июни саҳарида у сиреналарнинг чинқириғи, бомбаларнинг портлашидан уйғониб кетди. Шунчаки ўқув тревогаси бўлса керак, деб ўйлади аввалига. Кўпчилик қатори у ҳам уруш бошланга-

нини билмас эди. Гитлерчилар Киевни бомбардимон қилдилар. Институтга ярадорлар кела бошлади. Юқори босқич талабалари каби Пётр Раппопорт ҳам ярадорларга тиббий ёрдам кўрсата бошлади. У жанг майдонига кечроқ кирди. Сабаби, у ўқиётган институт 1941 йили Челябинск шаҳрига эвакуация қилинди. Раппопорт фронтга юборишларини сўраб бир неча бор ҳарбий-комиссариатга борди. Лекин комиссиянинг қарори бошқача бўлди. Уни Саратов тиббиёт институтининг ҳарбий-тиббий факультетига юборишди. 1943 йилда ўқишни тугатгачи-на Жанубий фронт ихтиёрига келди.

П. Е. Раппопорт

Тиббий хизмат капитани Пётр Раппопорт Мнус дарёси яқинида жанг олиб бораётган 1543-ўзбекистон оғир артиллерия полкининг бош шифокори қилиб тайинланди. Ёш шифокорнинг қанча ярадорга тиббий ёрдам кўрсатганининг саноғи йўқ эди. У суткалаб мижжа қоқмай, ярадорлар жароҳатини боғларди. Полк Олий бош қўмондон ихтиёрида бўлгани учун ҳам у энг оғир, масъулиятли участкага ташланарди.

Пётр хизмат қилаётган полк 4-Украина fronti таркибида Карпат учун бўлган жангларда, Нейсе дарёсини кечиб ўтишда, Польшанинг Ченстохов шаҳрини озод этишда қатнашди. Кейин у 1-Украина fronti билан Берлин операциясида иштирок этди.

— 30 апрелдан 1 майга ўтар кечаси Берлин яқинидаги Беелитц шаҳри остоналарида турардик. Тўсатдан шошилинч жанговар тревога эълон қилинди,— деб жанг воқеаларини эслайди Пётр Евсеевич.— Иттифоқ Маршали И. С. Конев қўмондонлик қилган бизнинг 1-Украина fronti қўшинлари душмanning 16 дивизиядан иборат катта гуруҳини қуршовга олган эди. Лекин тор участкани ёриб чиққан душман жон талвасасида биз томон ҳаракат қиларди. Ҳадемай тўплар гумбури, шиддатли отишмалар бошла-

ниб кетди. "Медпунктдаги 45 нафар ярадорнинг ҳоли нима кечади?"— хаёлимга дарров шу савол келди. Кўп ўйлаб ўтиришга вақт йўқ, енгил ярадорлар билан тиббий пунктни ҳимоя қила туриб оғир жароҳатланганларни хавфсиз жойга ўтказишга қарор қилдик. Янглишмаган эканмиз. Уларни душман ҳамласидан кутқариб қолдик. Душманларимиз энди бир пайтлар Европада тантанавор юришлар қилган, Ватанимизга бостириб кириб, уни яшин тезлигида таслим этмоқчи бўлган аввалгидек хаёлпараст, жасур эмасди, албатта. Бизнинг қўшинларимиз кечгачаёқ бу кир-чир, исқирт босган, жулдур кийимли нопок кимсаларнинг адабини бериб қўйди. Шундай вазиятда 1 Май байрамини кутиб олдик. Лекин бу байрамни биз қўлимизга лоларанг байроқ тутиб эмас, аёвсиз жангда жароҳатланган ғолибларимизнинг томиридан оқаётган қизил қонни тўхтатиш, яраларини боғлаш билан ўтказдик. Уларни медсанбат, госпиталларга эвакуация қилдик. Ана шу фаолиятим учун мени Қизил Юлдуз ордени билан мукофотлашди.

Кўн ўтмай оккупантларга қарши қўзғолон кўтарган чехословакиялик қардошларимизга шошилишч ёрдам бериш учун Прага марши бошланди. Прага учун бўлган жанглар ҳам қурбонсиз, ярадорларсиз бўлмади албатта. Чунки генерал-полковник Шернер қўмондонлигидаги немис қўшинлари енгилганликларини билишса ҳам тан олгилари келмасди. Ғалабадан кейин бир ҳафта давомида улар билан қаттиқ жанг давом этди. 9 май куни қўшинларимизни бутун Прага халқи ниҳоятда очиқ чеҳра билан қарши олди. Халойиқ танкларимиз устини жасминлар билан кўмиб ташлади. Урушнинг Ғалаба билан тутагани бир қувонч бўлса, фашизм асоратидан озод бўлган қардошларнинг гулдек очилган чеҳраларини кўриш, кўнгилларнинг ифтихор ҳисларига тўлиб-тошгани икки қувонч эди. Узоқ йиллар ғалаба баҳоридаги жасминларнинг муаттар, ёқимли бўйи Пётрнинг димоғидан нари кетмади.

Буюк Ғалабанинг 50 йиллиги арафасида ғолибларга — табаррук инсонларга миннатдорлик туйғуси билан гуллар совға қилинди. Афсуски, шу байрам гулларини ҳидлаш Пётрга насиб этмади.

ШЕРМАТОБОДЛИК ҲАРБИЙ ФЕЛЬДШЕР

Ҳозирги касбини эгаллагунча Қаюмжон Раҳимов катта-кичик ҳаёт кўчаларига кириб чиқди. У ўрта мактабни тугатгач, Фарғонадаги партия мактабида ўқиди. 1933—34 йилларда "Пахтакор" рўзномасида масъул котиб лавозимида фаолит кўрсатди. Шу

орада Андижондаги педагогика билим юртини сиртдан битирди. Кейин эса Ленин номли тўлиқсиз ўрта мактаб директори бўлиб ишлай бошлади.

— 1939 йили Армия сафига чақирилдим,— деб ўз жанговор йўлини эслади Қажумжон ака,— биз Польшанинг Каргуз Береза деган шаҳрига келиб тушдик. Бу ерда 5—6 кун хизмат қилганимиздан кейин, катта майдонда саф тортдик. Командиримиз: "Ким ҳарбий билим юртига кириб ўқиш ниятида бўлса, бир қадам олдинга чиқсин", деди. Мен ҳеч иккиланмай, ҳарбий-тиббий билим юртига бориб ўқигим келаяпти,

дедим. Ёзиб олди. Орадан 3—4 кун ўтгандан кейин мени ўзим хизмат қилаётган 9-армия, 33-дивизияга қарашли 44-артиллерия полки ҳисобидан Ленинграддаги ҳарбий-тиббий билим юртига кузатишди. Кириш имтиҳонларини муваффақиятли топширдим. Кейин етти ухлаб тушимга кирмаган афсонавий шаҳарда уч йил қунт билан тиббиёт сирларини пухта ўргандим, кўплаб ёру дўстлар орттирдим. Ўқишдан бўш вақтларимда ўртоқларим билан Ленинграддаги тарихий обидалар, музейларни мириқиб томоша қилдим, мовий Нева бўйларида сайр қилдим, ҳам маънавий, ҳам жисмоний чиниқдим.

1941 йилнинг май ойида ўқишни имтиёзли тугатиб, ҳарбий фельдшер унвонида ўз бўлинмамга йўлланма олдим. Энди бўлинмам Польшада эмас, Литванинг Волковишка шаҳрида жойлашган экан. 1941 йилнинг 22 июнь куни бўлинмамда навбатчи эдим. Махсус телефон қаттиқ жиринглаб қолди. Дастагини кўтарсам: "Уруш эълон қилинди! Командирингизни чақиринг!" деган ташвишли буйруқ хабар берилди. Командиримиз келгач, ҳаммамиз тезда ўз вазифаларимизни адо этишга киришдик. Тўп, замбаракларни от қўшилган араваларга ортиб, Каунас томон йўл олдик. Бу ерда шунақа ёмон ҳолатларни кўрдикки, кўчадан ўтиб бораётганимизда уйларнинг 2—3-қаватларидан бизга қараб

Қ. Раҳимов

пулемётлардан тинимсиз ўқ ёғиларди. Командиримиз ўз вақтида жуда оқилона қарор қабул қилди, Каунасни айланиб ўта бошладик. Урушнинг биринчи куніёқ Каунасининг ўзида, Литвада жуда кўп солдатларимиз беҳуда дайди ўқ қурбонлари бўлишди. Каунасдан ўтганимиздан кейин бизга трактор беришди, от-араваларни топширдик-да, қарши ҳужумга тайёргарлик кўра бошладик. Лекин душман биздан анча кучли ҳамда қулай истеҳкомларни ишғол қилгани учун чекинишга мажбур бўлдик. Пиёда юриб, Калинин вилоятининг Осташко шаҳрига келиб қолдик. Шу узоқ масофада иккита катта дарёни кечиб ўтдик. Бу ерда тиббий ходим бўлишимга қарамай, қўлимдан келган ҳамма ишларни бажаришимга тўғри келди: разведкага ҳам бордим, қарши ҳужумда ҳам қатнашдим, ярадорларга тегишли ёрдам кўрсатдим.

1941 йилнинг 26 августида Осташко шаҳри мудофаасида оёғим, елкам, қўлимдан қаттиқ яраландим. Кейин Пенза шаҳридаги 1648-рақамли эвакогоспиталда 1942 йилнинг март ойигача даволандим. Госпиталдан чиққач, мени Ульяновский вилоятининг Тагаевский ноҳиясида жойлашган сапёрлар батальонига юборишди. Бу ерда фельдшер сифатида Неман дарёси кўпригини портлатиш операциясида иштирок этдим. Душман ёмғирдек ўқ ёғдириб турган шароитда жуда катта қаршиликларга қарамай, немис танкларини ўтказмаслик учун кўприкни портлатишга муваффақ бўлдик. Бироқ, бу операцияда жуда кўп жангчиларимиз ярадор бўлишди, уларга зудлик билан тиббий ёрдам кўрсатиб, ҳаётларини асраб қолганимиз кечагидек кўз ўнгимда.

Кейинчалик, 1942 йилнинг охирларида Сталинград фронтига, машҳур саркарда Василий Иванович Чуйков қўмондонлик қилаётган 62-армия таркибига келиб қўшилдим. Мен санитар-замбил ташувчилар взводида ихтиёримдаги жанговар ўртоқларим билан бирга кўплаб ярадорларни жанг майдонидан олиб чиқиб, зарур тиббий ёрдам кўрсатишни яхши ташкил қилганим эвазига қўмондонимизнинг раҳматномаси, ҳамда "Қизил Юлдуз" орденига сазовар бўлдим.

1946 йили урушдан Ғалаба билан қайтган ҳарбий шифокор Қаюмжон Раҳимов то шу кунгача Андижон вилояти Избоскан ноҳиясидаги ўзи туғилиб ўсган Шерматобод қишлоқ участка касалхонасида узлуксиз меҳнат қилиб келмоқда.

Бу орада унинг енгил қўлидан минг-минглаб беморлар шифо топишди, фаол иштироки билан қишлоқда санитария маорифи ҳамда фуқаро мудофааси ишлари намунали йўлга

қўйилди. Тинч меҳнат фронтида ҳам худди жангдагидек қатъий тартиб-интизом, ўз касбига меҳр-муҳаббат, садоқат, мардлик намуналарини кўрсатган собиқ ҳарбий шифокор Қаюмжон Раҳимовнинг кўксини жанговар орден ва медаллар қатори соғлиқни сақлаш ҳамда фуқаро муҳофафаси аълочилиги нишонлари ҳам безаб турипти.

Жанг кўрган, катта ҳаёт, тажриба эгаси Қаюмжон Раҳимов фақат ўзи меҳнат қилаётган жамоада эмас, балки Шерматобод қишлоғи аҳли ўртасида ҳам чуқур ҳурмат, эътибор қозongan. У ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ишларига катта аҳамият бермоқда, бири-бирдан гўзал ва одобли, донишманд ўғил-қизлари, шогирдлари ардоғида қамон тетик ва бардам юриб, кексалик гаштини сурмоқда.

СТАЛИНГРАД ОСТОНАЛАРИДА

Шундай одамлар борки, улар эл-юрт тинчлиги, фаровонлиги йўлида эрта-ю кеч тиним билмайди. Ўзларининг хайрли ишлари, жамоа орасидаги ибратли фаолиятлари билан халқ дилида мустақкам муҳрланиб қоладилар. Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган шифокор, уруш ва меҳнат фахрийси, кўплаб жанговар орден ва медаллар нишондори Шомил Иноят ўғли Раҳматуллин ҳақида ҳам ана шундай фикрлар билдириш мумкин.

...Ёшлигидан серғайрат, тиришқoқ, ҳар нарсага қизиқувчан бўлган Шомилнинг диққат-эътиборини беморлар дардига малҳам берадиган oқ халатли дўхтирнинг ҳатти-ҳаракати ўзига тортарди. Шу боис ҳам у 1938 йили Фарғонадаги тиббиёт билим юртига ўқишга кирди. Уни тамомлаб, қишлоқ тиббий пункти фельдшери сифатида энди ишга тушганида — 1939 йили Ишчи-Дехқон Армияси сафига чақиришди. У шу тариқа Байкалорти ҳарбий округидаги 109-механизациялашган дивизиянинг 281-тиббий-санитария батальонида хизмат қила бошлади.

— 1941 йилнинг 21 июнь куни бизнинг 304-ўқчи дивизиямизни шошилиш равишида Ғарбий Украинага ташлашди, — дея эслади Шомил ака, — вазифа ниҳоятда oғир ва масъулиятли эди: Шепетовкадан бир неча чақирим наридаги Острог шаҳрида безорилик қилаётган газандалар гуруҳини тезликда тор-мор қилиш ва уларни қўлга олиш керак эди. Чунки, ўшанда фашист каллакесарлари қамoқхоналарда ётган кўплаб ашаддий жиноятчиларни озодликка чиқариб, уларни тиш-тирноқларигача қуроллантириб, тинч

Ш. Раҳматуллин

аҳолига қарши қўйишган эди. Эртасига фашистларнинг "қора калхатлари" халқимиз бошига ажал уруғини ёғдира бошлади.

Ҳа, 1941—1945 йиллар давомида шиддатли жанглар давом этди, қанчадан-қанча қон тўкилиб, қурбонлар берилди. Айниқўа, Шомил Раҳматуллин иштирок этган Волга бўйларидаги жанглар жуда аёвсиз кечди. "Волгадан нарида бизга ҳаёт йўқ!", "Бир қадам қам чекинмаймиз!" деган жанговар шиорлар бутун фронт бўйлаб ёйилди, бу жангчиларнинг ҳарбий қасамёдига айланиб кетди.

— Сталинград остоналаридаги жангларда мен Серафимович шаҳрида жойлашган медресамизда жарроҳлар бажарадиган барча операциялар учун керакли ашёларни тайёрлаб берардим,— деб фронт воқеаларини бирма-бир кўз олдига келтирди Шомил ака,— бир оз бўшадим дегунча, дарров бош жарроҳимиз Михаил Васильевич Чеусовга ассистентлик (ёрдамчилик) қилардим. У бир операцияни тутатгач, жароҳатни тикишни менга ишониб топширардида, ўзи бошқа столга ўтиб, ишини давом эттирарди. Кўплаб врачларимиз жангларда ҳалок бўлишгани туфайли баъзан 2—3 кеча-кундузлаб мижа қоқмай, тик туриб операция қилишга тўғри келарди. Бир куни азбаройи тинка-мадорим қуриб кетганидан кўз олдим қоронгилашиб, ҳушимдан кетиб қолибман. 5—6 соат ухлаганимдан сўнг яна сафга қайтганман.

Устозим Михаил Васильевич мени астойдил яхши кўрганидан ўз ўғлидай эркаларди. Баъзан эса камчилигим учун роса "пўстагимни қоқарди". Кейин ўйласам, у мени фақат яхши йўлга бошлаган экан. Бунинг учун ундан умрбод миннатдорман. Унинг тавсияси билан Сталинград остоналаридаги камтарона хизматларим эвазига жанговар Қизил Юлдуз орденига сазовор бўлганман.

Ш. И. Раҳматуллин Сталинград жангидан сўнг 67-гвардиячи дивизия таркибида Елец станциясидан то Орёл шахригача бўлган масофани пиёда босиб ўтди. Орёл ёйидаги шиддатли жанглarda ҳам минглаб ярадорларнинг дардига малҳам бўлди. Ғалабани Курляндия гуруҳида кутиб олди.

Урушдан кейин у болаликдан кўнглига тутиб қўйган орзусини амалга ошириш мақсадида Тошкент тиббиёт олий билимтоҳига ўқишга кирди. 1951 йили ўқишни тугатиши биланоқ, яна ҳарбий сафга отланди. 1958 йилгача турли ҳарбий-тиббий бўлинмаларда хизмат қилди.

Шу йиллар давомида Шомил ака қаерда бўлмасин, унинг фикру ҳаёли собиқ курсдоши Лайлода бўлди. Уни излаб Қорақалпоғистоннинг Мўйноқ шаҳридан топди ва улар қаттиқ аҳду паймон қилишиб, бир умрга ёстиқдош бўлишди.

Умр — оқар дарё, деганларидек Шомил Иноят ўғли Раҳматуллин 1964—1983 йилларда Сирдарё вилояти бўйича бош жарроҳ лавозимида самарали фаолият кўрсатди. Мирзачўлни ҳақиқий гулистонга айлантиришда иштирок этган чўлқуварларнинг шифокор-халоскори бўлди. Сўнгра вилоят соғлиқни сақлаш бўлими мудирининг ўринбосари лавозимида ишлади. Узоқ йил вилоят марказий касалхонасида бош шифокор ўринбосари вазифасида жонбозлик кўрсатди. Эндиликда унинг жанговар анъаналарини унинг умр йўлдоши Лайло Гамировна Содиқова ва фарзандлари Искандар, Эльвира, Альфия, Неля, Вероникалар давом эттиришмоқда.

САВОБЛИ ИШЛАР ҚИЛИБ

Профессор Ҳусниддин Салоҳиддиновни бундан 35 йил илгари Тошкент тиббиёт институтида ўқиб юрган давримда кўрган эдим. Ўрта бўйли, тўладан келган, қалин жингалак сочли домла қўлида доим катта портфель кўтариб юрар, бизнинг факультетимизда декан ўринбосари бўлиб ишларди.

1959 йилда профессор Салоҳиддинов Андижон тиббиёт институтига ўтибди, деган гап қулоғимга чалиниб қолди.

Мана, орадан шунча йиллар ўтиб кетди. Энди профессор Салоҳиддинов билан Андижон тиббиёт институтининг клиник шифохонасида суҳбатлашиб ўтирибмиз.

— Сизлар ўқиган вақтда одамларда озгина бўлса ҳам инсоф, шарму ҳаё, андиша, меҳр-оқибат, мурувват бор эди. Афсуски, ҳозир бу нарсалар одамлардан анча кўтарилди, — деди у. — Ўзим асли Тошкентдан, Кўкча даҳасидаги Оқлон

Х. Салоҳитдинов

жаннатда бўлгур Салоҳиддин ака бўлар эди-ку, ўшанинг фарзанди. Отасига раҳмат, дейишади. Мана кўрдингми болам, ёмон фарзанд отасига лаънат келтирса, яхшиси раҳмат ёғдиради. Доим яхши туриб, яхши юргин, ҳалол, покиза бўлгин. Имонингни мустаҳкам тутгин. Касби-корингни пухта эгаллаб, бировнинг дилини огритмагин. Катта-кичикнинг ҳурматини жойига қўйиб, унга қўлингдан келганча яхшилик қилгин. Буларнинг ҳаммаси ҳақиқий инсоннинг олий бурчи, савобли ишлар ҳисобланади, болам", — дердилар.

Бир дақиқа сукутдан сўнг, домла мендан сўрадилар:

— Хўш, ўртоқжон, нима ҳақида гаплашмоқчи эдик?

— Уруш вақтидаги жанговар йўлингиз ҳақида.

— Ҳа, уруш, уруш! — деди у ҳаёлини бир жойга тўплаб. — Унинг оти ўчсин! Қанча ташвишлар солди одамзод бошига. 1939 йилда Тошкент тиббиёт институтини тугатганимдан кейин асаб касалликлари кафедрасида аспирант, сўнгра ассистент бўлдим. 1942 йилнинг март ойида Армияга чақирилдим. Ғарбий Украинанинг 42-мотоўқчилар полкида хизмат қила бошладим. 1943 йили Шимолий Кавказни немис-фашистлардан озод этиш учун бўлган жангларда иштирок этдим. Ставрополь, Краснодар шаҳарларини озод қилиб, Тамань ярим оролига чиқдик. Бу ерни фашистлар-

маҳалласидан бўламан. Олдимизда катта "Вилоят" қабристони, чойхона, трамвай бекати бўларди. Жуда гавжум жой эди. Отам раҳматли доим. "Болам, мана шу жойда мазорга келиб-кетганлардан ташқари, ҳар 5—10 дақиқада трамвай, автобуста қанчадан-қанча одам тушиб чиқади. Шу ердаги чойхонада ўтирган одамларнинг гапига қулоқ солсанг, қизиқ бир ҳаёт ҳақиқатини англаб оласан. Бу кимнинг боласи, дейишади, ўтган-кетганларга қараб. Э, анави оғзингдан тўнғиз қопғур фалончи бор эди-ку, ўшанинг боласи-да. Анавичи? Буми? Бу худо раҳмат қилгур, жойинг

нинг 16 дивизияси ҳимоя қиларди. Бу "яшил чизиқлар"ни ёриб ўтиш осон бўлмади. Кичик Ерда жойлашган 18-армиянинг ёрдамга келган десантчи отрядлари денгиз бўйи ва қуруқликда катта жасорат кўрсатишди. Натижада душмanning мустаҳкам "яшил чизиғи" барбод бўлиб, ўзи Қримга чекинди. Шимолий Кавказ учун бир йил давом этган жангларда душман катта талафот кўрди. Ўзининг 280 мингдан ортиқ жангчи ҳамда зобитидан ажралди. Бизнинг бу Ғалабамиз Сталинград остоналари ва Курск ёйидаги қўшинларимизнинг ҳаракатига катта қулайликлар яратиб берди. Кейин бизни Шарқий Пруссияга жўнатамиз деб туришганда бирдан режа ўзгариб, бендер тўдаларига қарши курашга ташлашди. Биз Великий мост деган жойда турардик. Шароит жуда қалтис эди. Бендер тўдалари фашистлар билан тил бириктириб иш кўришарди. Улар пана жойда писиб ётиб, бизникиларга киши билмас ўқ узишарди. Айниқса, машина ҳайдовчисини отиб, машинани ҳалокатга учратишни мўлжал қилишарди. Шунинг учун ҳам ҳамма зобитлар машина ҳайдашни билишни шарт, деган буйруқ чиқди. Чунки ҳайдовчига бирор нарса бўлса, ёнидаги зобит дарров машинани ўзи бошқариб кетиши керак эди. Бендер тўдаларини тинчитганимиздан кейин мени Львов шаҳридаги чегара қўшинлари округ госпиталининг асаб касалликлари бўлимига бошлиқ қилиб тайинлашди. 1946 йилнинг март ойигача ўша ерда хизмат қилдим.

Урушдан кейин Салоҳиддинов ТошМИда илмий-тадқиқот ишлари олиб борди, ёш шифокорларга мураббийлик қилди. 1950 йилда тиббиёт фанлари номзоди, 1958 йилда эса фан доктори илмий даражасига эришди. 1959 йилда Андижон тиббиёт институти ташкил қилиниши муносабати билан бу ерга келди. У пайт Андижон вилоятида асаб касалликлари бўйича бор-йўғи беш нафар мутахассис бор эди. Уларнинг 3 нафари 30 ўринли вилоят касалхонасида, қолганлари руҳий касалликлар бўлимида ишлашарди. Кейинчалик бу бўлимлар алоҳида жойга кўчирилди. Асаб касалликлари бўйича ёш шифокорлар махсус тайёрлов курслари, клиник ординатура, субординатурада ўқитилди. Натижада Фарғона водийсидаги ҳамма ноҳия шифохоналари 120 дан ортиқ мутахассис билан таъминланди. Эндликда махсус илмий жамият ҳам тузилган бўлиб, профессор Салоҳиддинов унга раислик қилмоқда. Профессор 100 га яқин илмий мақола, учта рисола, тиббиётда одоб ва ахлоққа доир асарлар муаллифи. У бир нечта фан доктори, 10 та фан номзоди тайёрлади. Турли илмий анжуманларда ҳам

қатнашиб туради. Илмий асарлари махсус тўпламларда чоп этилган.

— Булгориялик Стефан Ильчевский деган асаб касалликлари бўйича мутахассис менга кетма-кет хат ёзиб, ўзини қизиқтирган вегетатив асаб системаси ишига боғлиқ бир ҳанча саволларга жавоб беришимни сўрар эди,— дейди олим.— Мен ҳам унинг саволларига эринмай тўлиқ жавоб ёзардим. Яқинда ундан яна бир хат келди. Мана, ўқиб кўрсангиз ҳам бўлади,— у китоб жавони тортмасидаги катни қўлимга тутди.

Хатнинг мазмуни шундай эди: "Йўлимни топдим! Энди менга ҳамма нарсаси равшан! Менга тўғри йўл кўрсатиб, муаммони илмий ҳал қилишда ёрдам берганингиз учун Сизга катта раҳмат! Мен бу саволларим билан мурожаат қилмаган жойим, одамим қолмаган эди. Кўпчилик мамлакатлардаги "мана мен" деган олимлар ҳам саволимга тўғри жавоб беришолмаган эди. Яна бир бор Сизга катта раҳмат, профессор Салоҳиддинов! Омон бўлинг. Сизга бардамлик, омад, оилавий бахт-саодат тилайман. Фурсат топиб биз томонларга сайру саёҳатга келинг. Азиз меҳмонимиз бўласиз".

— Ёқимли хабар-а?

— Нимасини айтасиз. Яхши илмий иш, пухта тадқиқот қеч қачон хор бўлмайди. Ундан кўпчилик манфаат кўрса, ана шу олимнинг бахти.

— Курсдошларингиз билан учрашиб турасизми?

— Ҳа, 1989 йилнинг охирида институтни тугатганимизга 50 йил тўлиши муносабати билан учрашган эдик. 250 дан ортиқ ҳамкурсларимиздан саноқли киши қолибмиз.

— Курсдошларингиздан айримларининг номларини айтсангиз.

— Бири машҳур жарроҳ, академик Восит Воҳидов эди. Яна бири таниқли қаламқаш ва олим Зикрилла Эгамбердиев. Ҳозирги кунда барҳаётларидан Тошкент тиббиёт педиатрия институти ҳарбий-дала жарроҳлик кафедраси мудири, доцент Карим Қаюмов, Боситхон Кабиров ва бошқалар. Қолганлари ҳам хизмат кўрсатган шифокор, фан арбоблари, хуллас, эл соғлиғини сақлаш ва мустаҳкамлашда ҳақиқий фидокорлик намуналарини намоён қилган энг фахрли инсонлардир. Кўпчилиги пенсияда бўлишига қарамай, ишлаб туришади. Баъзилари менга ўхшаб профессор-консультант — маслаҳатчи.

Ўзбекистон жумҳуриятида хизмат кўрсатган фан арбоби, тиббиёт фанлари доктори, профессор Ҳусниддин Қозоқович Салоҳиддинов ўз билими, ҳаётий тажрибасини

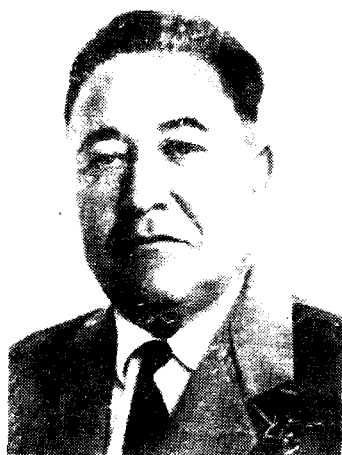
ҳамкасблари, ёру дўстлари, шоғирдлари даврасида саҳийлик билан баҳам кўрмоқда. Унинг қаётдан мақсади, яшаш шиори одамларга фақат яхшилик улашиш, савобли ишлар қилиш.

ПУЛЬКОВО ТЕПАЛИКЛАРИДА

Андижон музофотининг Пойтуғ шаҳрида камбағал деҳқон оиласида таваллуд тошган Жўра Сиддиқов болалигидан зеҳни ўткир, оёқ-қўли чаққон, уддабуррон бўлиб ўсди. Андижон шаҳридаги 2-босқич болалар мактаб-интернатида ўқиб тарбияланди. Кейинчалик 1929—1930 йилларда туман болалар уйи комиссиясининг ранси сифатида ташкилотчилик ишларини олиб борди. У қаётини инсон соғлиғини сақлаш ва мустаҳкамлашга бахшида этишни астойдил ният қилди. 1932 йилда Самарқанддаги доришунослик техникумига кириб, уни имтиёзли тугатди. Илмга ташналик, ўз ишидан қониқмаслик, янгиликка интилиш уни Самарқанд тиббиёт олий ўқув юртига бошлаб келди. Ўқишда илғор, жамоат ишларида фаол Жўра Сиддиқов талабалик йилларидаёқ илмий тўғаракларга қатнашиб, тиббиётнинг назарий ва амалий асосларини пухта эгаллади, тезда устозларининг назарига тушди.

1940 йили олий ўқув юртини битириши билан Избоскан тумани касалхонасининг бош шифокори ҳамда жарроҳи бўлиб ишга тушган Жўра Сиддиқов кўп ўтмай ҳарбий хизматга чақирилди.

Хизматни 1940 йилнинг май ойида Термиз шаҳридаги 61-тоғли ўқчи дивизиясининг 430-ўқчи полки бош шифокорлигидан бошлади. Уруш бошланиши билан вақтинча 250-ўқчи корпус қўшни Эрон ҳудудида турди. 1942 йилга келиб Калинин фронтининг 381-дивизияси 1261-полки бош шифокори қилиб тайинланди. 1943 йилнинг январида Великий Луки шаҳри озод қилинган, унинг бўлинмаси Ладога кўли орқали қамалда қолган Ленинград ҳимоясига келди. Озиқ-овқат танқис, шароит жуда оғир вақтлар эди. Пульково тепаликларидаги ҳаёт-мамот жанглари унинг зиммасига жуда катта масъулият юклади. Санитария ротаси ихтиёридаги ҳар бир ходим билан бўлажак жангдаги вазифалар ҳақида бирма-бир, батафсил гаплашиб чиқди. Асосий эътиборни ярадорларни ўз вақтида жанг майдонидан олиб чиқиш, зарур тиббий ёрдам кўрсатиш, навбатдаги нуқтага эвакуация қилиш масалаларига қаратди. Бундан ташқари, ҳужум вақтида ўзи юролмайдиган, ёрдамга муқтож ярадорларнинг совуқдан қийналиб қолмасликлари учун

Ж. Сиддиқов

қамма зарур иситиш чораларини кўриш, уларни иссиқ овқат, чой билан таъминлаш зарурлиги ҳақида алоҳида гаплашиб олинди. Чунки санитария ротасида иш жуда оғир, кунига камида 250—300 ярадорга хизмат қилинарди. Кундузи дам-бадам ўқ отилиб, бомбалар портлаб тургани учун ярадорларни навбатдаги нуқтага узатиб қўйиш асосан кечаси амалга ошириларди. Б'нинг учун бир нечта ит қўшилган 13 та аравада кечаси билан 60—70 га яқин ярадор эвакуация қилинарди. 13 январь кечаси ярадорларни ташиш ва уларга тез ёрдам кўрсатиш борасидаги жасорати учун Жўра "Ленинградни ҳимоя қилганлиги учун" медали билан тақдирланди.

Ниҳоят, 1944 йилнинг 16 январидида Ленинград қалқаси ёриб чиқилгач, Жўра Сиддиқов хизмат қилаётган бўлима Красное село, Гатчина, Петергоф каби маҳаллий нуқталарни озод этиб, Карелия бўйнига чиқди ва оқ финлар билан жанг қилди. Бу ерда бомба портлаши натижасида бошидан шикастланган Ж. Сиддиқов Ленинград ҳарбий госпиталида даволанди. Сўнгра 201-Қизил Байроқли Сестрорецк-Гатчина дивизияси 92-ўқчи Сестрорецк полки катта шифокори лавозимида Нарва шаҳрини озод қилишда фаол қатнашди. 1945 йилнинг 3 мартада Латвиянинг Клайпеда шаҳри учун бўлган жангларда иккинчи марта оғир ярадор бўлгач, яна узоқ вақт ҳарбий госпиталда даволанди. Ниҳоят, 1945 йилнинг кузида она юртига уруш ногирони бўлиб қайтди.

Истеъфодаги тиббий хизмат майори Ж. Сиддиқов урушдан сўнг узоқ йиллар Избоскан тумани соғлиқни сақлаш бўлимига бошчилик қилиб, катта ташкилотчилик, жамоатчилик ишлари олиб борди. Натижада аҳолига тиббий-санитария хизмати кўрсатиш сифати яхшиланди. Қизил Ярим ой жамияти билан биргаликда бир қанча ибратли тадбирлар амалга оширилди. Чунончи, қишлоқ хўжалиги ходимлари ўртасида 300 дан ортиқ санитария постлари, 75 га яқин дружиналар ташкил этилиб, 3300 дан ортиқ аъзо, 2 мингта

яқин санитария фаоллари катта хизмат кўрсатишди. Донорлар сони 700 дан ортди. Бундан ташқари, тумандаги барча колхозларда соғлиқни сақлаш, маданий ва маиший хизмат университетлари ташкил этилиб, буларда соғлиқни сақлаш муассасалари, айниқса Андижон тиббиёт институти ва ўқитувчилари фаол иштирок этди. Ж. Сиддиқовнинг ташаббуси ва раҳбарлигида Избоскан туманида янги-янги тиббий муассасалар очилиб, улар замонавий асбоб-ускуналар билан таъминланди, кўплаб мутахассислар етиштирилди. Ж. Сиддиқов 1953—1983 йиллар мобайнида Избоскан тумани уруш ва меҳнат faxрийлари қўмитасига раислик қилиб, ёшларни қарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ишларига ҳам катта ҳисса қўшди.

Ўзбекистон жумҳуриятида хизмат кўрсатган шифокор Жўра Сиддиқов халқ, Ватан олдидаги хизматлари учун II даражали Ватан уруши, Қизил Юлдуз, Меҳнат Қизил Байроқ орденлари, қатор медаллар, кўплаб faxрий ёрлиқлар билан тақдирланган эди. Унинг номи избосканликлар хотирасида ҳамон барҳаёт сақланиб қолмоқда.

УРУШ АСОРАТИ

1930 йилда отаси Андижонга ишга юборилган Владимир Синёв бу ердаги 3-ўрта мактабда ўқий бошлади. Хаш-паш дегунча йиллар бир-бирини қувлаб ўтиб, ўқишни ҳам тугатди.

1941 йилнинг 21 июнь куни кечқурун етуклик аттестатни олиб, бир олам қувонч билан уйга қайтган Владимир эртаси куни шум хабарни эшитиб қотиб қолди. Кўп ўтмай, уни ҳам тенгдошлари қатори қарбий хизматга — Ватан ҳимоясига чақиришди. Унинг чекига Бишкек шаҳридаги учувчилар мактаби тушди. Икки ойлик тайёргарликдан ўтган Владимир Синёв сержантлик унвони билан авиация бўлинимасига келиб қўшилди, тунги учиш сирларини ўрганди. Ниҳоят, 1943 йилнинг бошида Калинин шахри яқинидаги Ғарбий фронтда жанговар фаолиятини бошлаб юборди. Владимир Синёв ўз касбига шунчалик қизиқиб кетдики, уни на совуқ, на отишмалар, на жанговар дўстларидан айрилиш ва яна бошқа қийинчиликлар енголмади. У деярли қар куни механик сифатида жанговар учишда қатнашар, маҳоратни оширарди. Қисқа фурсатда 2000 га яқин самолётнинг хавфсиз учишини таъминлагани учун Владимир Синёв командирлари, шахсий аскарларнинг диққат-этиборига тушди. Шу тариқа у I—IV Украина фронтлари таркибида тобора Ғарбга яқинлашиб бораверди.

В. В. Ҷинбо

— 1945 йилнинг 2 мартда самолётда ҳаво ўқчиси етишмагани учун командирнинг ёнида учшимга тўғри келди, — дея эслайди Владимир Васильевич. — Аэродромга қайтар эканмиз, душман ўқига учрадик. Самолётимиз яхшигина шикастланди. Бахтимизга у ёнмади. Аммо менинг умуртқа поғона суякларим қаттиқ лат еди. Узоқ вақт тахта каравот устида ётиб даволанишимга тўғри келди. Мен ана шунда тиббиёт ходимларининг ярадор ва беморлар ҳақида тинимсиз қайғуриб, уларнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун кечаю-кундуз жон олиб, жон беришларини

ни ўз кўзим билан кўрдим. Буни менга бўлган сидқидил муносабатларида юракдан ҳис қилдим.

Уларнинг одамийлик, мардлиги, жасоратига қойил қолдим. Уруш тугаб, соғ-саломат уйга қайтсам, албатта тиббиёт институтига кириб ўқийман деб астойдил ният қилдим. 1952-йилда Тошкент давлат тиббиёт институтини тугатиб орзуим ушалди. Мана, ўзим севган касбда 40 йилдан ортиқ хизмат қилмоқдаман. Уруш тугаганига ярим аср ўтган бўлса ҳам унинг жароҳати, асорати ҳали битгани йўқ. Фарзандларини кутган ота-оналарнинг кўз ёшлари ҳали тингани йўқ, бевақт бева қолган келинчак, етим-есир болаларнинг оҳ-воҳи ҳали тугани йўқ. Буни ўзимдан қиёс қиламан. Ҳали-ҳали эртаю-кеч белим қақшаб оғриганда машғум уруш фалокатлари, жароҳатлари қайтадан янгиланади. Мен-ку тирик қолдим, аммо мендек 20—22 яшар, ўн гулидан бир гули очилмаган, навқирон йигитларнинг қанчадан-қанчаси Ватан ҳимояси йўлида бевақт ҳаёт билан видолашди. Тирик қолганларнинг қалбида эса уруш жароҳатлари умр бўйи сақланиб қолади. Биз кўрган уруш даҳшатларини ҳеч ким, ҳеч қачон кўрмасин. Дунёда барқарор тинчлик бўлсин! Бунинг учун ҳар ким ўз постида ҳалол, виждонан ишлаши керак.

1-даражали Ватан уруши ҳамда Қизил Юлдуз ордени, кўплаб жанговар медаллар соҳиби, тиббиёт фанлари номзоди, доцент В. В. Синёв ҳозирги кунда Тошкент шифокорлар малакасини ошириш институти травматология ва ортопедия кафедрасида ишлаш билан баробар жамоатчилик ишларида ҳам қизғин фаолият кўрсатмоқда.

БУНЁДКОРЛАР ШИФОКОРИ

Яқин танишлари, ҳамкасбларининг гапига қараганда Пўлат акани доим вазмин, ишчан, мийғида кулиб турган қолда кўришар экан. Мен ана шу нисбат тўғри эканлигига у билан биринчи марта учрашганимдаёқ тўла ишондим.

Ёши етмишдан ошган, қарашлари жиддий, гап-сўзлари бурро суҳбатдошим ўзининг мулойимлиги, оддийлиги билан дарров мени ром қилди.

— Келинг, марҳамат!— деди у шинамгина хона тўридаги ўриндиқдан туриб, кўришиш учун мен томон юраркан.

Шу вақт иш столи ёнидаги телефон жиринглаб қолди. Пўлат ака "Кечирасиз" дея менга майин жилмайиб, телефон дастагини қулоғига тутди:

— Лаббай, эшитаман.

Телефондаги узоқ давом этмаган ўзаро мулоқотдан англадимки, уруш қатнашчиси, меҳнат фахрийси бўлган кекса бемор сиҳаттоҳда даволаниш учун йўлланма сўраб поликлиникага келган экан. Унинг юрак фаолиятини чуқур текширувдан ўтказган терапевт олинган кардиограммада жиддий камчилик борлиги учун илтимосини рад этипти.

— Жуда тўғри қилипти-да!— деди бош шифокор қатъий оҳангда, кейин аста-секин тушунтира бошлади, — агар шундай қилмаганида уни қаттиқ жазолаган бўлардим. Демак, сиз ҳозирги вазиятда иссиқ ванна, электр муолажалари қабул қилишингиз мумкин эмас. Сизга фақат врач назоратида енгил жисмоний тарбий машқлари, уқалаш рухсат этилади. Марҳамат, ҳар куни поликлиникамиздаги кундузги шифохонага келиб даволанинг. Ҳа, ҳа. Кундузи бизнинг назоратимизда, кечаси уйда, бола-чақангиз олдида бўласиз. Албата қулайда, биродар, секинроқ айтасизми.

Дарҳақиқат, бозор иқтисодиётига ўтилиши муносабати билан соғлиқни сақлаш тизимида анъанавий Шарқ табobati билан боғлиқ янгича даволаш усуллари ишга солинди, кундузги шифохоналар тапкил этилди, амбулатория-поликлиникалар шароитида жарроҳлик муолажаларини қилишга қам имкониятлар яратилди. Бундай ибратли, қайратомуз

П. Сирожев

ишлар Тошкент шақар қурилиш Бош бошқармасига қарашли тиббий-санитария қисми поликлиникасида бош шифокор Пўлат Сирожидинович Сирожевнинг ташаббуси ва жонбозлиги боис кундалик таомилга айланди. Бу нафақат шаҳардаги кўпнинг сонли қурувчилар отряди, балки поликлиникада даволаш, муҳофазавий тадбирларни қатъий режа асосида мунтазам олиб бориш, касалликларни камайитириш учун катта қулайликлар яратди. Шунинг учун ҳам бош врачнинг ташаббускорлик, ташкилотчилик қобилияти, узоқ йиллик самарали меҳнати ҳукума-

тимиз томонидан муносиб тақдирланди. Унга "Ўзбекистонда хизмат кўрсатган тиббиёт ходими" юксак унвони берилди. Пўлат акадаги бу ноёб фазилатлар йиллар давомида тобора шаклланиб, қиёмига етди.

1942 йили Тошкент давлат тиббиёт институтини тугатган Пўлат Сирожев кўнгиллилар қатори Ватан ҳимоясига отланди. У 1942—45 йилларда 1-механизациялашган корпуснинг 37-механизациялашган бригадаси жарроҳи сифатида Украина, Белоруссия, Польшани озод этиш, ёвуз душманни Берлинда тор-мор қилиш жангларида фаол иштирок этди.

— 1942 йилнинг ноябрь-декабрь ойларида Смоленск вилоятининг Белый шаҳри бўсағасида қамалда қолиб, ярадорларга ўз вақтида малакали тиббий ёрдам кўрсатиб, уларнинг ҳаётини асраб қолишдаги хизматларим Қизил Юлдуз ордени билан тақдирланди,— деди у тортинибгина.

Суҳбатдошим камтарлик қилиб, иккинчи марта Қизил Юлдуз орденини Днепр дарёси яқинидаги жанговар операцияни муваффақиятли бажарганлиги, учинчи марта эса, Берлин остоналарида танклар ва бронетранспортёрлар ёрдамида фронтнинг олдинги марраларидан ярадорларни олиб чиқиш, уларга зарур тиббий ёрдам кўрсатишни намунали ташкил қилгани учун олганлиги ҳақида сўзламади. Унинг

уруш йиллари жангларда кўрсатган алоҳида хизматлари яна бошқа кўплаб жанговар нишонлар қатори Олий Бош Қўмондоннинг 20 дан ортиқ ташаккурномалари билан тақдирланганлиги ҳақидаги маълумотларни расмий ҳужжатлардан билиб олдик.

Жангҳоларда чиниқиб, катта ҳаётий тажриба орттирган Пўлат Сирожев 1945 йилдан 1970 йилгача Қуролли кучларнинг турли қисм ва бўлинмаларида асосан раҳбарлик лавозимларида қизғин фаолият кўрсатди. Унинг ташкилотчилик, ташаббускорлик қобилияти айниқса тиббий хизмат подполковниги унвонида истеъфога чиққач, 1972—81 йиллари Тошкент давлат тиббиёт институти клиникаларида беморларга тиббий хизмат кўрсатиш маданияти ва сифатининг сезиларли даражада ошганлиги, даволаш-диагностика жараёнига тиббиёт фанининг сўнгги ютуқлари ва янги усулларнинг кенг жорий этилганлигида яққол кўзга ташланади.

Шунинг учун қам Пўлат Сирожевни янги ташкил қилинган қийинроқ жойга, улкан қурилиш фронтига, Тошкент бунёдкорлари соғлиғини сақлаш ва мустаҳкамлашдек машаққатли, аммо ҳайрли ишга сафарбар қилишди.

Кўриб турганимиздек, у поликлиниканинг аҳил ва меҳнатсевар жамоаси, гўзал Тошкентимиз ҳуснига-ҳусн, кўркига кўрк қўшиб турган осмонўпар бинолар, санъат кошоналари, истироҳат боғлари ва майдонлари ижодкорлари, бунёдкорларининг ишончини оқлаб, меҳру муҳаббатини қозонди.

Уруш ва меҳнат фахрийси Пўлат Сирожев қозирги тинч меҳнат frontiда ҳам тиниб-тинчимай ҳамон саломатлик посбони сифатида олдинги сафда бормоқда.

БОЛАЛАРНИНГ БИРИНЧИ ЖАРРОҲИ

Одам боласининг табиати қизиқ. Етти ёшли боладан: "Юлдузлар оламига илк бор қўл чўзган ким?" деб сўрасангиз, дарров оғзини тўлдириб: "Юрий Алексеевич Гагарин!" дейди. Ёки: "Биринчи бўлиб Амриқо қитъасини кашф этган ким?" десангиз, ўйлаб ўтирмай "Христофор Колумб" деб қўя қолади.

Афсуски, осмон тоқига илк бор нарвон қўйган, ўзининг ўткир нигоҳи, кенг тафаккури билан Кўрағоний жадвалини яратган ва койнот сирларини очган буюк бобокалонимиз Мирзо Улуғбек эканлигини у билмайди. Ёки Христофор Колумб қали туғилмасидан анча илгари Амриқони кашф этган яна бир буюк забардаст ватандошимиз Ал Беруний

К. Тоҳиров

эканлигини хаёлига қам келтирмайди. Худди шунингдек, "Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ" дейишганидек, "Ўзбекистонда болалар жарроҳлигининг отаси, асосчиси ким?" деган саволга ҳам кўпчилиكنинг елка қисиши табиийдир.

Бу — кўнгли бола кўнглидек майин ва беғубор, меҳрибон ва дилкаш, қўли енгил, фидойи инсон Карим Ҳожиевич Тоҳировдир. Табиатан болажонлик, меҳнаткашлик, зақматкашлик унга аслида ота-онасидан ўтган. Отаси Ҳожибобо уйлари яқинидаги пахта тозалаш заводида қора ишчи бўлиб ишлар, узоқ йиллар ва самарали ишлагани

учун Меҳнат қаҳрамони юксак унвонига сазовор бўлган. Онаси Ойшабиби эса уй бекаси бўлиб, 5 та фарзандини оқ ювиб, оқ тарарди. Улар энг кенжа фарзандлари Каримжонни тезроқ катта бўлиб, ёнларига кириши, оғирларини енгил қилишини астойдил исташарди. Бироқ, йигитча қалбидаги билим олишга чанқоқлик, шифокор бўлиш орзуси тирикчилик ташвишларидан устун келди.

Каримжон 1933 йили Ўрта Осиё дорилфунунининг (САГУ) тиббиёт куллийетини имтиёзли тугатиб, Термез шаҳридаги вилоят касалхонасида жарроҳлик қила бошлади.

— Ўша пайтларда бу минтақада яшовчи халқ ўртасида буйрак-тош касаллиги ниҳоятда кўп учрар эди,— дея шогирдларига ҳикоя қилган эди Карим ака ҳаётлигида.— Бир воқеа сира ёдимдан чиқмайди. Сийдиги тутилиб, қовуғи ёрилиш даражасига етган кекса бир беморни шошилиш операция қилишга тўғри келди. Ишонасизми, унинг қовуғидан нақ бир килограммдан ортиқ тош чиқди! Операциядан кейин ўзини қушдек енгил сезган бу бемор кўзида ёш билан бизга миннатдорчилик билдирганди. Бундай ҳодисалар афсуски, ёш болалар ўртасида ҳам кўп учраши мени қаттиқ ўйлантирарди.

Шу тариқа қаётий тажриба орттириб, ноёб маълумотлар тўплаган ёш шифокор қалбида машаққатли илмий изланишга зўр ҳавас, иштиёқ туғилди. Унинг тиббиётда, қаётда ўзининг аниқ вазифаси, йўналишини белгилаб олишига замин яратилди.

— Мени ўша пайтларда ҳамма нарса ҳайратга соларди, деган эди у суҳбатларнинг бирида.— Ҳар бир операцияни мунтазам равишда ёзиб, чизиб, ўзимча танқидий таҳлил қилиб борардим. Қарасам минглаб одамлар, айниқса болаларни асосан бир хил хасталик, яъни буйрак-тош касаллигидан халос этибман. Кеча-кундуз операция қилиш, одамларнинг дардини енгиллатиб, мушкулини осон қилиш мен учун кундалик, одатий иш бўлиб қолди. Холис ният билан инсоннинг бирор аъзосига тиг урганинга унга олам-олам қувонч бахшида этиб, қаёти ва саломатлигини сақлаб қолганинга ўзингни қандай бахтли сезасан. Агар сенинг ўткир тигинг остидаги бемор жажжигина бола бўлиб, дард, алам, изтироб тўла кўзларини мўлтиратиб сенга умидвор тикилганида унга жону жаҳонингни бериб бўлса ҳам қаётини асраб қолишга интиласан. Унга нафақат қаёт, балки бахтиёр болалик, беозор кулгусини ҳам қайтариб бериш нақадар завқли эканлигини бир нафас кўз олдингизга келтиринг-а. Шифокор учун бундан ортиқ бахт, бундан ортиқ катта бойлик йўқлигига ишонасиз.

Карим Ҳожиёвич ўзаро самимий суҳбатлар асносида шогирдларига кўпинча қаётда рўй берган қизиқ воқеаларни сўзлабгина қолмай, шахсий архивида сақланаётган антиқа суратларни ҳам бирик-кетин намоиш қиларди. Бу суратларда асосан касалманд, заиф, туғма нуқсонли болаларнинг жарроҳлик йўли билан даволанишдан олдинги ҳолатлари акс эттирилган бўларди. Бу суратларда икки бошли, икки жинсли, ортиқча аъзо билан туғилган гўдаклар анчагина бўлиб, киши хаёлини узоқ-узоқларга олиб қочарди. Буларнинг деярли барчаси қўли енгил жарроҳ Карим Ҳожиёвич Тоҳировнинг меҳри ва сеҳри туфайли нажот топишганди.

Кейинчалик Карим Ҳожиёвич ўзининг кўплаб ажойиб, фидойи шогирдлари ва издошлари билан яқин ҳамкорликда катта мактаб яратиб, илмий-амалий ишлари доирасини янада кенгайтириб, мураккаб операцияларни ҳам муваффақиятли ўтказди. Булар йўғон ичак, ўпка ва сийдик йўли хасталиклари, туғма камчиликлар (орқа мия чурраси), суяк

синиши ва бошқалар. Бу илмий-амалий ҳамкорлик натижалари кўплаб ноёб илмий мақола, рисола, дарслик, қўлланмалар сифатида халқнинг маънавий мулкига айланди. Эндиликда Карим Ҳожиёвичнинг қаламига мансуб бу асарлар ичида "Ўзбекистонда болаларда буйрак-тош касаллиги" китоби минглаб шифокорларнинг кундалик ҳаётий эҳтиёжи, дарслиги бўлиб беминнат хизмат қилаётганлиги қувонарлидир.

Табиийки, Карим Ҳожиёвич Тоҳиров бундай муваффақиятлар, иззат-ҳурмат, обрў-эътиборга осонликча эришмади. Бу йиллар давомида куну тун қилинган тинимсиз ҳалол меҳнат, изланишлар, айниқса оғир уруш йилларидаги машаққатлар самараси бўлди.

Карим Ҳожиёвичнинг илмий, ижодий изланишларига ҳам қўққисдан бошланган уруш раҳна солди. У биринчилар қатори Ватан ҳимоясига отланди. Унинг жанговар йўли асосан 1941 йилнинг июль-август ойларида Смоленск шаҳрида 24-армиянинг 194-тоғли-ўқчи дивизияси 108-тиббий-санитария батальони фаолияти билан боғлиқ бўлиб, жарроҳ сифатида қисқа, аммо қизгин фаолият кўрсатди. Жанговар постида оғир ярадор бўлган Карим Ҳожиёвич Тоҳиров 1941 йилнинг сентябрь ойида фронт ичкарисига қайтгач, 225-ҳарбий-санитария поездеи бош врач лавозида Марказ — Узоқ Шарқ маршрутида хизмат қила бошлади. У махсус жиҳозланган вагонларда кўплаб операциялар ўтказди, қанчадан-қанча жангчиларга шошилиш тиббий ёрдам кўрсатиб, уларни ҳаётга қайтарди. Ватан ҳимоячиларини даволаш учун Владивосток, Чита, Барнаул шаҳарлари, Узоқ Шарқдаги эвакуацион госпиталларга соғсаломат етказди.

Уруш ногирони бўлиб жангдан қайтган Карим Ҳожиёвич Тоҳиров яна ўз меҳнат жамоасида астойдил ишга киришди. Кўп ўтмай, тўплаган илмий материаллари асосида номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди.

1947 йили Тошкент Давлат тиббиёт институти қошида болалар жарроҳлиги кафедраси ташкил этилди. Марказий Осиё минтақасида биринчи ва ягона бўлган бу кафедрага раҳбарлик қилиш госпитал жарроҳлик кафедраси доценти Карим Ҳожиёвич Тоҳиров зиммасига юклатилди. Янги очилган кафедра ишларини ташкил этишда болаларнинг биринчи ўзбек жарроҳи, билимдон ва тиниб-тинчимас ташкилотчи Карим Тоҳировнинг хизматлари беқиёс бўлди.

Янги кафедрани замонавий асбоб-ускуналар, жиҳозлар, кадрлар билан таъминлашдан тортиб, ўқув қўлланмалари яратишгача бўлган барча ишлар унинг фаол иштироки ва ҳомийлигида амалга оширилди. Кейинчалик бу кафедра Тошкент шаҳрининг Дарҳон даҳаси ва Буюк ипак йўли — "Саёҳат" сайёҳлик мажмуаси ёнида қарор топган 14-шаҳар болалар шифохонаси таркибида катта илмий марказга айланди. Бу ерда Карим Ҳожиёвич Тоҳировнинг бевосита иштироки ва раҳнамолигида болалар жарроҳларининг ажойиб, катта отряди, етук авлоди етишиб чиқди. Айнан шу кафедра 1972 йили ташкил этилган Ўрта Осиё тиббий педиатрия институти (ҳозирги Тошкент тиббиёт педиатрия институти) болалар жарроҳлиги кафедрасининг асоси, пойдевори бўлди. Профессор Карим Ҳожиёвич Тоҳиров мазкур кафедранинг биринчи раҳбари сифатида 1972—84 йилларда қизғин фаолият кўрсатди.

К. Тоҳиров Қорақалпоғистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазири, Ўзбекистон тиббиёт ходимлари касаба уюшмаси республика қўмитаси раиси, Тошкент тиббиёт институти бошланғич фирқа ташкилоти бюроси котиби лавозимларида узоқ йиллар самарали хизмат қилиб катта жамоатчилик ишлари олиб борди. Натижада у нафақат Ўзбекистон, балки собиқ Иттифоқ таркибидаги барча республикалар, хорижий давлатлар учун қамқўплаб юқори малакали тиббий ходимлар етиштириб беришда фаол иштирок этиб, ажойиб ташкилотчи, моҳир ва меҳрибон мураббий, отахон жарроҳ, тажрибали шифокор даражасига кўтарилди, ҳаётининг сўнгги йилларигача ўзининг бой ва ҳаётий тажрибаларини ёшлар билан сидқидилдан ўртоқлашди, баҳам кўрди.

Уруш ва меҳнат фахрийси, тиббиёт фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон Республикаларида хизмат кўрсатган фан арбоби Карим Ҳожиёвич Тоҳировнинг Ватан ва халқ олдидаги хизматлари ҳукуматимиз томонидан муносиб баҳоланди. Унинг кўксини 2-даражали Ватан уруши ордени, "Ҳурмат белгиси", "Меҳнат Қизил байроқ" орденлари, кўплаб нишонлар беизди, у бир қанча фахрий ёрлиқлар, ташаккурномалар билан тақдирланди.

Ўзбекистонда болаларнинг биринчи жарроҳи, ажойиб инсон Карим Ҳожиёвичнинг номи ва порлоқ хотираси унинг минглаб шогирдлари, ҳамкасблари ва соғлом, баркамол авлодлар қалбида мангу яшаяжак.

Ёзилажак лавҳам учун жиззахлик ҳамкасб биродарим Абдурайимжон Эргаш ўғлидан бу одам ҳақида зарур маълумотлар олганимга ҳам талайгина вақт ўтди. Бироқ, бу маълумотлардан негадир кўнглим тўлмади. Сабаби, маълумот жуда қисқа, юзаки эди. Бунинг устига: унинг "Кексалиги қамда саломатлиги унча яхши бўлмагани туфайли уруш воқеаларини эслашни ёқтирмайди" деган сўзлари дилимга бир оз ғашлик солди. Вақт — фурсат топиб Жиззахга бориш, уруш қатнашчиси Сафар Турсунов билан учрашиб, суҳбатида бўлишни кўнглимга туғиб қўйдим.

Юртимизга Наврўзи олам кириб келгани сайин бу эзгу ниятимни амалга ошириш менга тинчлик бермасди. Урф-одатларимизга кўра, Наврўзда бемор ётган одамларнинг аҳволидан хабар олиш, ундан кўнгил сўраш зарурлиги учун ҳам барча юмушларимни йиғиштириб, йўлга отландим.

Наврўз — баҳорнинг бошланиши, ёшариш, янгиланиш фасли, кун билан туннинг тенглашган палласи эмасми, Жиззахдаги қир-адирлар, тоғлар кўм-кўк либосга бурканиб гуллаб-яшнаган эди. Ҳар ҳадамда лола ва чучмомалар гиламдек тўшалганди. Ғир-ғир эсган майин шабада узоқ-узоқлардан жийда гулларининг ёқимли исини келтириб димоққа урар, кишини сархуш қиларди.

Мен ҳамроҳим Абдурайимжон билан Сафар Турсунов хонадони томон борар эканман, у йўлда менга Сафар ака ҳақида анча илиқ гапларни гапирди:

— Сафар ака 1941 йилда Жиззах шахрининг Хотинқулоқ маҳалласида таваллуд топган. Отаси уста бўлган, онаси эса уй бекаси. У киши ота-онадан эрта етим қолгач, болалар уйида тарбия кўрган. Ёшлигидан тиришқоқ, уддабуррон, илмга чанқоқ бўлган Сафар ака тезда саводини чиқариб, 1935 йилгача агроном бўлиб ишлаган. Кейин Самарқанд тиббиёт институтига ўқишга кирган. 1941 йилда ўқишни тугатиши биланоқ, ҳарбий хизматга сафарбар этилган. Унинг жанговар йўли Кавказорти fronti фаолияти билан боғлиқ бўлиб, у асосан Арманистон, Озарбайжон ва Гуржистон республикалари ҳудудидаги ҳарбий госпиталларда жарроҳлик қилиб ўтган. Шунинг учун ҳам урушдан 1948 йилда юртига қайтган Сафар ака анча катта тажриба орттирган, кўзи пишиб, қўли енгил мутахассис даражасига кўтарилган эди. У узоқ йиллар мобайнида ўзининг бой ҳаётий тажрибасини ёшларга беминнат ўргатди, кўплаб шогирдлар етиштирди, минглаб беморлар дардига малҳам

бўлди. Шунинг учун ҳам вилоятимизда ҳамма уни ҳурмат қилиб, Сафар жарроҳ деб атайдилар.

Биз Сафар Турсунов хонадонига кириб борганимизда у тўшакда ётар, атрофида болалари парвона эди. Ёшпи саксондан ошган, гавдаликкина бу нуроний отахон анча вақт тўшакда ётиб зериккан шекилли, бизни хушчақчақлик билан кутиб олди. Биз билан ҳолаҳвол сўрашгач, мақсадимизни дарров илғаб олдида, урушни астойдил лаънатлаб кетди:

— Отинг ўчгур гирмон урушининг тугаганига ҳам мана салкам эллик йил бўлаяпти. Аммо, ҳали-ҳамон уруш қолдирган битмас жароҳатлардан қон силқияпти: ўшанда тул қолган навжувон келинчақлар бугун бели меҳнатда букчайган момолар бўлиб қолишди. Улар оламдан бир дунё аламу армон билан ўтиб боришяпти. Ўшанда отадан етим қолган гўдаклар бугун ўзи серфарзанд ота-ю, лекин ҳанузгача ота дийдоридан умидвор, ота меҳрига зор.

Ўзим-чи, чирогим?.. Ўша қирғинбарот уруш туфайли ўзимнинг ҳам юрагим яра, жигарим қон-зардобга тўла. Аммо-лекин шукур, беадад шукур. Ярим асрки, биз кўрган у маъшум офат, фалокатлардан юртимиз холи. Болаларимиз ўйнаб-кулиб ўсишяпти, уйли-жойли бўлишди. Нева-раларим яйраб-яшнаб улғайишяпти. Кўрсатганига шукур, мустақил бўлди, ўз юртимизга, бойликларимизга энди ўзимиз эгамиз. Бу қандай яхши. Дунёда мустақилликка, озодликка етгудек шодлигу бахт борми, чирогим? Асло! ... Аммо, ён қўшнимиз — жон қўшнимиз қон қақшаётган бўлса, бандасига шодлик ҳам татимас экан. Ўзим уруш йилларида ҳарбий хизмат қилган, ёшлигим, кўзимнинг нури, белимнинг қуввати кетган ўша тоғли юртларда қардошларимиз: озорлару арманлар, гуржилару абхазлар, ингушлару осетинлар жиққа-миш бўлиб, ер талашиб, чегара талашиб, бир-бирларининг умрларига зомин бўлаяптилар. Тинч-тотув хонадонлар тутдай тўкилиб, гўдаклар етим,

С. Турсунов

аёллар тул, оналарнинг юрак-бағри қон, тилка-пора. Бегуноҳ оталар, беозор боболар бемақал дунёдан кўз юмишмоқда. О, тангрим! Урушда адолат йўқ экан. Уруш кексаю ёшга, эркагу аёлга баробар экан. Яна шуни билдимки, ғаму кулфатнинг бегонаси бўлмас экан. Э, тангрим, беайб қам ўзинг, бегуноҳ ҳам ўзинг. Иллоҳ, шу лайлатул қадр кечасида холис ният билан ёлғиз ўзингга тавалло қиламан: келаси Наврўзи олам кунларигача барча элу элатларни ёрлақаб, дунёмизга дарёча омонлик бергайсан!

Бизнинг Сафар Турсунов билан қилган бу дилкаш суқбатимиз анча мароқли бўлиб, сира охирлагиси келмасди. Биз отахонни чарчатиб қўймадикми, деб истиҳола қилардик. У бўлса, бизни ҳузуридан кетказгиси келмасди. Бу бежиз эмас экан. Афсуски, бу унинг биз билан сўнгги суқбати бўлиб, эл "халоскорим, нажоткорим", деб ардоқлаган Сафар ака келаси Наврўз кунларига, Ғалаба баҳори шодиёналарига ета олмади. Фақат ундан қолган яхши хотира, яхши ном дилларга таскин беради.

ИСМИ ЖИСМИГА МОНАНД

Бу кишини нафақат республик-миз, балки бутун жаҳон аҳли яхши танийди. У ўзбек фанининг устунларидан бири. Уруш кўрган, олам кезган, қаётнинг аччиқ-чучугуни тотган, Ҳизир назари тушган фан фидойиси, табаррук алломалардан, зиё, ёлқин таратувчилардан.

Исми жисмига монанд, босиб ўтган жантовар қаёт йўли ва илмий мураббийлик фаолияти нафақат ёш шифокорлар, олимлар, балки турли касб эгаларига ибрат, дастурул амал бўлган бу муҳтарам зот Ёлқин Холматович Тўрақуловдир.

Табиийки, Ёлқин Тўрақуловнинг бу даражага етиб келиши осон бўлмади. 1916 йилнинг 10 ноябрида Қозоғистоннинг Мерки шаҳрида таваллуд топган Ёлқин отонасидан ёш етим қолди. Кейин Намангандаги болалар уйида тарбияланди. У ўша пайтлардаёқ ўзининг ўткир зеҳни, тиришқоқлиги ва уддабуронлиги билан бошқалардан ажралиб турарди. Вақтни ғанимат билиб тил ўрганди, кўп мутолаа қилди. Илм-фанга ташналик уни Тошкент тиббиёт институтига етаклаб келди. 1936 йилда институтни имтиёзли диплом билан тугатган Ёлқин Тўрақуловни шу даргоҳдаги биокимё кафедрасида ассистент қилиб олиб қолишди. Чунки у бу ерда талабалик йилларидаёқ забардаст олим ва мураббий Саттор Жаббор қўлида тақсил олиб,

унинг меҳру шафқати ва мурувватидан баҳраманд бўлган, келажагини олдиндан аниқлаб олган эди. Шу боис унинг илмий изланишлари пухта ишлаб чиқилган қатъий режа ва дастур замирида давом эта бошлади.

Ёлқин Тўрақулов 1938—1941 йилларда аспирантурада ўқир экан, айти пайтда 1939 йилдан Тошкент фармацевтика институтининг биринчи ректори бўлиб қизгин фаолият кўрсата бошлади. Ҳаёт қийинчиликларини ўз бошидан кечириб, илм-фаннинг қадрига етган Ёлқин Тўрақулов ўзининг ниҳоятда камтар, аммо талабчан, меҳ-

Ё. Тўрақулов

наткаш ва зақматкашлиги туфайли қисқа фурсатда институтдаги олимлар, мураббийлар, талабалар ва жамоатчилик ўртасида катта ҳурмат, обрў-эътиборга сазовор бўлди.

Уруш бошланганлиги ҳақидаги нохуш хабар радио орқали тарқалган куниеқ Тошкент фармацевтика институтининг кўпгина ходимлари, шу жумладан институт ректори Ёлқин Тўрақулов қам фронтга ихтиёрий равишда бориш истагини билдиришди. 24 июнь кун у армияга чақирилди. Лекин Ёлқин Холматовичнинг номзодлик диссертациясини ёқлаши 25 июнь кунига белгилангани учун унинг армияга жўнатилиши икки кунга кечиктирилди. 27 июнда у Самарқанд вилоятида ташкил этилган моторлаштирилган ўқчи дивизия полки ихтиёрига юборилди. Шу тариқа қўлидаги қаламини қуролга алмаштирган Ё. Тўрақулов кўп ўтмай ҳаракатдаги армияда, Бош Қўмондон ихтиёридаги заҳирадаги фронт таркибида Ельня шаҳри яқинидаги жангларда полк кичик шифокори сифатида иштирок этди. Аёвсиз жанглар мобайнида яраланган жангчиларга тиббий ёрдам кўрсатиш ва уларни эвакуация қилишни моҳирона ташкил қилди.

— Жангларнинг бирида болдиримга ўқ тегиб, оғир жароҳатландим,— дея ўша кунларни эслайди Ёлқин ака,— Москва яқинидаги госпиталда даволангач, 1941 йил 16

октябрда мени Бош ҳарбий-санитария Бошқармасига юборишди. У ерда мени Сибирда ташкил этилаётган 137-алоҳида ўқчи бригада санитария хизмати бошлиғи лавозимига тайинлашди. Мен ана шу бригада таркибида 1942 йил февраль-март ойларида Волхов frontiдаги жангларда қатнашдим. Сўнг бизнинг бригада ўша кезларда қуршовда қолган Ленинград шаҳридан жануби-ғарб томонда оғир жанглар олиб борди. Шу жангларда тиббий хизматни яхши йўлга қўйганлигим учун Қизил Юлдуз ордени билан мукофотландим.

1942 йилнинг июнь ойида Ёлқин Тўрақулов Куйбишев шаҳрига, дивизия санитария хизмати бошлиқлари курсига, сўнгра ҳаво десанти қисмига юборилди.

— Шимоли-Ғарбий фронтдаги 1-ҳаво десанти гвардиячи дивизияси таркибида полк катта шифокори, тиббий хизмат майори унвонида 12-алоҳида тиббий-санитария батальони командири сифатида десант тайёргарлигидан ўтдим,— дея сўзида давом этади Ёлқин ака.— 1942 йилнинг охири, 1943 йилнинг бошларида бизнинг дивизиямиз Демянск шаҳридан жануброқдаги Ловат дарёси соҳилида шиддатли жанглар олиб боради. Ҳаммаёқ ўрмон, қор, ботқоқлик. Сталинград остоналаридаги қақшатқич зарбадан эсанкираб қолган фашистлар Демянскдаги истеҳкомларини ташлаб, орқага чекинишарди. Шу жангда дивизиянинг санитария хизмати бошлиғи ҳалок бўлгач, унинг ўрнига вақтинча мени бошлиқ этиб тайинлашди. Жанглар давомида дивизия тиббий-санитария батальони муваффақиятли иш олиб борганлиги учун Шимоли-Ғарбий фронт қўмондони, машҳур саркарда С. К. Тимошенконинг ташаккурномасини олди.

Бу дивизия кейинчалик II Украина frontiга кўчирилди. Кременчуг шаҳридан жанубда Днепр учун бўлган жангларда Ёлқин Холматович 1943 йилнинг сентябрида оғир яраланиб, фронт орқасига эвакуация қилинди. Харьков, Пенза, Тошкент госпиталларида узоқ даволангач, Ёлқин Тўрақулов 1944 йил апрелида ҳарбий хизматдан бўшатилди.

Ё. Х. Тўрақуловнинг урушдан кейинги қизгин фаолияти ҳам фронтдагидан асло кам эмас. У бир қанча маъсул лавозимларда ишлади. Қайта қуришдан мустақилликкача бўлган оғир дамларда ҳам бир зум илм-фан равнақи йўлидаги изланишларидан сира орқага чекинмади, сабртоқат ва матонат билан ишлаб, ўз бурчига содиқ қолди. 1959 йилда "Тиреоид патологиясининг баъзи турларида қалқонсимон без гормонларининг биокимёси" мавзuida докторлик диссертациясини ёқлаган Ёлқин Тўрақулов кей-

инчалик профессор, Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси бўлди. Унинг 400 га яқин илмий ишлари асосан эндокринология, гормонлар кимёсига оиддир. У ўнга яқин рисола, ўзбек тилидаги биокимё дарслиги ва бир қанча илмий-оммабоп китоблар муаллифидир. Ё. Тўрақулов раҳбарлигида 20 дан ортиқ киши фан доктори, 70 га яқин киши фан номзоди бўлиб етишди. Унинг қалқонсимон без касалликларида радиоактив йод ёрдамида ўтказилган клиник-биокимёвий илмий-тадқиқот ишлари 1964 йили юксак давлат мукофоти совринига сазовор бўлган. Бундан ташқари, унинг шогирдлари билан ҳамкорликда нашр эттирган "Циклик нуклеоидлар ва ҳужайра метаболизми регуляцияси" китоби 1985 йилда Абу Райҳон Беруний номи Ўзбекистон Давлат мукофоти билан тақдирланган.

Академик Ё. Тўрақулов ўзининг илмий-мураббийлик, тадқиқотчилик ишларини улкан миқёсдаги жамоатчилик ишлари билан чамбарчас олиб боради. Чунончи, у Бутуниттифоқ эндокринологлар илмий-тиббий жамияти вице-президенти, Ўзбекистон биокимёгарлар жамияти раиси, Ўзбек қомусномаси бош таҳририяти ҳайъати аъзоси, кўп йиллар "Фан ва турмуш" журнали бош муҳаррири, шунингдек, "Русча-ўзбекча тиббий луғат муҳаррири ҳамда бошқа кўплаб Халқаро миқёсда бўлиб ўтган илмий анжуманларнинг фаол қатнашчиси сифатида ҳормай-толмай хизмат қилиб келмоқда. Айни кунларда у Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг эндокринология илмий-тадқиқот институтида директор бўлиб ишламоқда. Уруш ва меҳнат фажрийси Ёлқин Тўрақулов Ватан ва халқ олдидаги республикамиз тиббиёти ва биокимё фани тараққиётига қўшган ҳиссаси қамда юқори малакали мутахассислар тайёрлашдаги хизматлари учун кўплаб орден ва медаллар, фажрий нишонлар билан муносиб тақдирланган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, академик Ё. Х. Тўрақулов ҳозир ҳам изланиш, яратиш ишлари билан банд.

ҒАЛАБА СУРУРИ

Саидакбар ака ўша оғир уруш йилларини сира ёдидаи чиқара олмайди. Ўз фарзандлари ва невараларига бутунги порлоқ ҳаётнинг, беғубор осмон остида кечаётган фаровон турмушимизнинг, қолаверса, ҳатто нон увоғининг ҳам қадрига етиш кераклигини таъкидлайди. Ҳаётда кўп қийинчиликларни бошидан кечирган тажрибали ва куюнчак инсон сифатида буни доимо кишиларга уқдириб туради. Бу ҳаёт, бу ёруғ кунлар миллион-

С. Умаров

ларнинг жони, қони эвазига келганлигини бир зум бўлса-да эсдан чиқармайди. Билади: эсдан чиқаришга ҳаққи йўқ. Бошқаларнинг қам. Зеро...

С. Умаров Тошкент Давлат тиббиёт институтини битириб, Самарқанд вилоятига ишга юборилганда 1940 йил эди. Бир йил ишлаб улгурмаган йигирма беш ёшли Саидакбар ҳам барча мард йигитлар қатори урушга отланди.

— 1943 йилнинг 5 июнида Курск ёйининг Старий Оскол шаҳрида бўлган шиддатли жанг ҳеч қачон кўз ўнгимдан кетмайди,— дейди Саидакбар ака.— 200

ўринга мўлжалланган госпиталимизга бирданига уч юзга яқин ярадор келтирилди. Мен ҳақиқий уруш нималигини, Ватан учун қандай жон фидо этилишини ўшанда ўз кўзим билан кўриб, англаб етдим. Ярадорларнинг кўплиги биздан масъулиятни англашни, шунга яраша тез ишлашни талаб этарди. Ҳар бир операцияга узоғи билан саккиз-ўн икки минут вақт сарфлардик. Операцияни эса душман самолётларининг тинимсиз бомбардимони остида олиб борардик. Бундан ташқари, 30 нафар оғир ярадорни душман тўхтовсиз ҳужум қилиб турган бир пайтда Москвага жўнатишга тўғри келди.

Ўша пайтлар армиямиз ялпи қарши ҳужумга ўтиб, урушда ташаббускорликни ўз қўлига олган эди. Капитан Саидакбар Умаров урушда ҳар бир оддий одам, ҳар бир аскар бошидан кечирган қийинчиликларни ўз мисолида кўрди, оч қолди, окопларда тунади.

У ҳамиша барча қатори Ғалабага ишонди, одамларимиз бекорга, шунчаки қурбон бўлмаётганига чин дилдан амин бўлди.

Рейхстаг устига Ғалаба байроғи қадалганда С. Умаров Рокосовский қўмондонлигидаги 2-Белоруссия fronti таркибида Шимолий Германиянинг Литенц шаҳрида ярадорларни даволаётган эди...

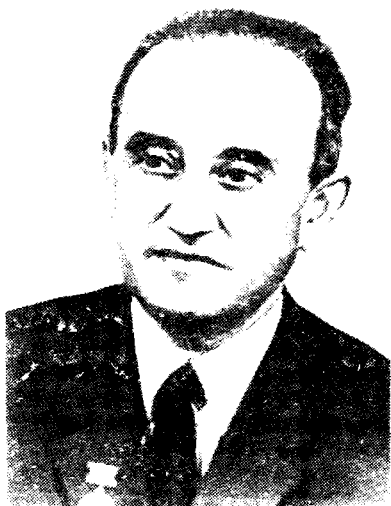
1945 йил. Ғалаба, қадрдон Тошкент. Киндик қони тўкилган шаҳарни қайта кўрганида Саидакбар Умаровнинг кўзларида беихтиёр ёш қалқди. Бу шунча жангтоҳлардан эсон-омон ўтиб келган йигитнинг севинч ёшлари эди.

Ўша Старий Осколдаги ярадорлар ҳанузгача Саидакбар аканинг тушларида инграб чиқади. Бошдан кечирилган воқеалар юракда қоларкан-да... Урушдан сўнгги 1946—1962 йилларда С. Умаров Тошкент тиббиёт институти урология кафедраси ординатори, ассистенти, 1963—1964 йилларда Андижон тиббиёт институти урология клиникаси доценти, кейин Ўзбекистон Соғлиқни сақлаш вазирлиги рентгенология ва радиология илмий тадқиқот институти экспериментал жарроҳлик бўлими раҳбари лавозимларида самарали меҳнат қилди. 1967 йилдан бери "Главташкентстрой"га қарашли тиббий-санитария қисми урология бўлимида хизмат қилди. Айни пайтда қўли енгил шифокор Акмал Икромов туманидаги 30-поликлиникада ҳамон жанговар постда турибди. Уруш ва меҳнат фахрийси, соғлиқни сақлаш аълочиси С. Умаров Ватан олдидаги катта хизматлари учун Меҳнат Қизил Байроқ ордени, кўплаб медаллар, фахрий ёрлиқлар, ташаккурномалар билан тақдирланган.

ФИДОЙИ УМР

Шифокор қанчалик ширинсухан бўлса, беморларнинг унга ихлоси, меҳр-муҳаббати ошаверади. Буни яхши билган Насриддин Мираҳмедович умри бўйи ҳузурига нажот истаб келганларни очиқ чехра, хушмуомалалик билан қабул қилар, уларнинг маънос қалбида сўнган умид учқунларини яна алангалатарди.

Хуллас, у кишидан нажот истаб келган ёшу қари ўз дардига даво, малҳам топарди. Шогирдларининг ҳикоя қилишларича, Насриддин аканинг ажойиб бир одати бўлган. Унинг ишхонасидаги алоҳида бир столда нон, майиз, ёнғоқ, туршак ва доим чойнакда иссиқ чой бўлар экан. Хонасига кирган кишини хоҳ у бемор бўлсин, хоҳ унинг ота-онаси, ёки шогирдларидан бирортаси бўлсин барибир, албатта бир пиёла чой ичирмасдан чиқармас экан. У болаларни жон дилидан яхши кўрарди. Айниқса, майиб-мажруҳ, ногирон болаларни кўрганида у ич-ичидан эзилиб: "Нима учун ўз вақтида олиб келмадингиз?" дея беморнинг ота-онасини койирди. Инсонларга бу қадар раҳм-шафқатли, меҳроқибатли бўлиш Насриддин акада ёшлигидан, ота-онасининг тарбияси, у ўсиб улғайган муҳит туфайли шаклланган эди.

Н. Шоматов

Шунинг учун у 1938 йили Тошкент тиббиёт институтини аъло баҳолар билан тугатиб, шифокорлик гувоҳномасини олди-ю, Тошкентнинг сўлим масканларидан бири — "Ёнғоқзор" — Ореховая роща номи билан юритиладиган болалар суяк сили касаллиги касалхонасига ишга жойлашди. Бу ерда асосан суяк силига чалинган, бўғинлари ишламай қолган майиб-мажруҳ болалар даволанишарди.

Ҳаракатчан, ташаббускор, изланувчан Насриддин аканинг деярли ярим асрлик шифокорлик фаолияти шу тариқа асосан болалар ортопедиясини шакл-

лантириш, ривожлантиришга бағишланди. Айниқса, унинг болалардаги туғма мажруҳликни ўз вақтида аниқлаш ва даволаш ишларини йўлга қўйишдаги хизматлари ниҳоятда беқиёсдир. Халқ орасида кенг тарқалган, яъни "туғма касалликни даволаб бўлмайди, чўлоқ чўлоқлигича, маймоқ маймоқлигича, букри букрилигича қолади" деган нолмимай, гайри таббiiй тушунчаларга кескин барҳам беришда унинг кўрсатган шижоати, жонкуярлиги ҳар қанча таҳсинга сазовордир. Очиғини айтиш лозимки. Насриддин Мирақмедовичнинг феъли-атворидаги бундай қатъийлик, изчиллик, фидокорлик айниқса ўзи фаол иштирок этган уруш жанггоҳларида тобланди, камолга етди.

Маълумки, Насриддин Шоматовнинг ҳарбий таржimai ҳоли бир оз эртaroқ, 1939 йилдан бошланган эди. У 1-Мурманск чегара қўшинлари полки шифокори сифатида oқ финлар билан бўлган жанглар, машҳур Маннергейм чизиғини ёриб ўтиш операцияларида фаол қатнашиб, ўн қўлидан ярадор бўлишга улгурган эди.

Жанг кўриб, қон тўкиб кўзи анча пишган Насриддин Шоматовнинг иккинчи жаҳон урушидаги жанговар йўли Жануби-Ҳарбий, 1-Украина фронтларида ўтди. У Харьков, Никополь, Николаев, Одесса, Винница, Запорожье, Киев, Крематоргорский, Днепропетровск, Львов, Рава Русская шаҳарларини душмандан озод этиш, дарёлар кечиб Сандо-

мир истеҳкомини эгаллашда қатнашди ва Берлингача бўлган катта шарафли йўлни мардонавор босиб ўтди. Н. Шоматов 1942—44 йилларда 266-ўқчи дивизия тиббий-санитария батальони ҳамда ҳаракатдаги 639-жарроҳлик ҳарбий-дала госпитали жарроҳи сифатида ўз ҳаётини хавф-хатар остига солиб бўлса-да, турли об-ҳаво шароитлари ва қийинчиликларга қарамай, 20 мингдан ортиқ ярадорга малакали тиббий ёрдам кўрсатиб, уларнинг ҳаётини сақлаб қолиш ва сафга қайтаришга сабабчи бўлди.

Ҳаракатдаги армиянинг "Ғалаба биз билан" номли газетасининг 1943 йил 17 августдаги 136-сонида оғир ярадор бўлган жангчи Самохин унга қонини бериб, ҳаётини сақлаб қолган шифокор Насриддин Шоматовга ўз миннатдорчилигини билдиради. Бундан ташқари, ҳаракатдаги армия Н. қисм "Қизил армиячилар" газетаси таҳририятининг 1943 йил 24 декабрдаги сонида жанглarda алоҳида мардлик ва матонат кўрсатганлиги учун жанговар Қизил Юлдуз орденига сазовор бўлган бир гуруҳ жангчилар рўйхатида 3-ранг гвардиячи ҳарбий шифокор Насриддин Шоматовнинг ҳам номи борлиги қалбларда фахр-ифтихор қис-туйғуларини уйғотади.

Насриддин Шоматовнинг урушдан кейинги фаолияти ҳам ниҳоятда қизғин, мардонавор ўтди. У ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси травматология ва ортопедия илмий-текшириш институтининг оддий шифокори лавозимидан бошлаб, унинг директори, Тошкент шифокорлар малакасини ошириш институти травматология ва ортопедия кафедраси мудири даражасигача етди. Тиббиёт фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби унвонлари, кўплаб давлат мукофотларига сазовор бўлди, катта жамоатчилик ишлари олиб борди. Н. А. Шоматовнинг бевосита раҳбарлигида республикаимиз вилоятларида 12 та махсус мактаб-интернат ташкил қилинди. Бу мактабларда асосан умуртқа поғонаси нотўғри ривожланган болалар узоқ даволаниб, ўқийдилар. Н. А. Шоматовнинг ташаббуси билан Ўзбекистон травматология ва ортопедия илмий-текшириш институти қошида 2 та 60 ўринли махсус болалар бўлимининг ташкил этилиши айниқса қувончли. Бу собиқ Иттифокда иккинчи институт бўлгани учун ҳам аҳамиятлидир. Насриддин Мираҳмедович туғма сон суяги чиққанларни даволайдиган бу бўлимни 15 йилдан ортиқроқ бошқарди. У бундан 50 йил муқаддам хизмат қилган "Ёнғоқзор"даги суяк сили касалхонаси 1988 йилда Ўзбекистон Соғлиқни сақлаш вазирлигининг махсус қарорига биноан 200 ўринли болалар ортопедия шифохонасига, айни

кунларда Республика марказига айланганлиги Н. А. Шоматов орзу-умидларининг рўёбга чиққанлиги, самарали меҳнатларининг тотли мевасидир.

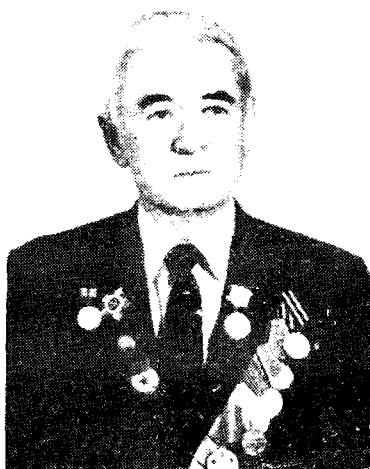
Н. А. Шоматов ўзининг бор кучи ва билими, ташкилотчилик, илмий-мураббийлик қобилиятини асосан соғлом авлодни вояга етказиш, миллий мутахассисларни, ўз соҳасининг ҳар томонлама етук билимдон, фидойи кишилари бўлиб етиштишларига аямасдан сарфлади, кўплаб шогирдлар етиштирди. Ўз соҳасининг обрў-эътиборини нафақат республикамиз, балки собиқ Иттифоқ, жаҳон миқёсига олиб чиқди. У ёзган 300 дан ортиқ илмий мақола, 6 рисола, кўплаб ихтиролардан бу соҳадаги мутахассислар ҳозир ҳам фойдаланиб келишмоқда. Н. Шоматов тарбиялаб вояга етказган кўплаб шогирдлар инсон сиҳат-саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлашда ҳормай-толмай меҳнат қилишмоқда. Эндликда бу шогирдларнинг катта қисми устозлик даражасига етиб, унинг ишлари, жанговар аъёналарини моҳирлик билан давом эттиришмоқда. Булар жумласига таниқли олимларимиздан тиббиёт фанлари докторлари, профессорлар: Ш. Ҳамроев, Ҳ. Ислombeков, Б. Миразимов, Т. Ўнгбоев ва бошқаларни киритиш мумкин.

Халқимизда доно мақол бор: "Яхшидан боғ қолади..." Бутун ҳаётини, умрини халқ саломатлиги, ўсиб келаётган ёш авлодни соғломлаштиришга бахшида этган фидокор инсон — собиқ жангчи, халоскор, моҳир шифокор, устоз Насриддин Мираҳмедович Шоматов энди ўзининг иккинчи умрини яшамоқда.

ГВАРДИЯЧИ ДИВИЗИЯНИНГ ЕТАКЧИ ЖАРРОҲИ

Бевосита урушда қатнашган собиқ жангчиларнинг таъкидлашларича, жангдан соғ-омон сафга қайтишларининг асосий сабабчиси, жанг майдонларида қонини ҳам, жонини ҳам аямаган тиббиёт ходимларининг жасоратидир. Ҳарбий-дала жарроҳлиги соҳасининг асосчиси, буюк олим Николай Иванович Пирогов: "Тиббий-санитария батальони жангтоҳдаги энг катта операция-хонадир" деб бежиз айтмаган. Чунки бу жанговар бўлинма жанг майдонига яқин бўлгани учун ҳам ярадор ва беморларнинг асосий қисми бу нажот масканига кечасию-кундузи гоҳ яёв, гоҳ турли транспорт воситаларида тинимсиз оқиб келаверади. Бу ердаги аҳил ва ишчан жамоа ҳар қандай вазиятда ҳам ўринларнинг тақчиллигию, ходимларнинг ўта бандлигига қарамай, ўз вазифаларини одатдаги белгиланган меъёрдан 3—4 баравар ошириб, садоқат билан бажараве-

ради. Улар жанг майдонидаги ярадор ва беморларни нафақат ўз кучлари ва транспорт воситалари билан тиббий-санитария батальонига келтириб, малакали тиббий ёрдам кўрсатадилар, балки яна шу тарзда ихтисослаштирилган тиббий ёрдам кўрсатиш учун бўлғуси босқичга эвакуация қиладилар. Бундан ҳам ҳайрли, бундан ҳам савобли иш борми дунёда? Бунинг устига бу ерда ярадор ва беморларга юқори малакали тиббий ёрдам кўрсатган шифокорларнинг билмаган ҳунарию, қилмаган иши йўқ. Улар ҳар томонлама етук мутахассис, ўз касбининг усталари

К. Қаюмов

бўлишлари билан бирга тадбиркор ташкилотчи, моҳир мураббий, ботир жангчилар ҳамдир.

Жангтоҳларда бир қўлида нашта, бир қўлида қурол ушлаб, бахтимиз учун курашган халоскорларимиздан бири таниқли олим ва шифокор Карим Ғафур ўғли/Қаюмовдир. Унинг жанговар йўли Суворов ва Богдан Хмельницкий ордени, Қизил Байроқли Сидельников-Будапешт номидаги 25-гвардиячи ўқчи дивизияга қарашли 31-алоҳида тиббий-санитария батальони таркибида ўтди.

Ҳамкасблари орасида ёши ва жуссаси кичик бўлса-да, ниҳоятда билимдон ва тиришқоқ, катта ишларга бош-қош бўлган К. Ғ. Қаюмов етакчилик қилган бўлинма Воронеж фронтидан бошлаб, Украина, Бессарабия, Молдавия, Руминия, Венгрия, Югославия, Чехословакия ва Австрияни фашист газандаларидан озод этишдаги машаққатли жангларда фаол иштирок этди. Бу жангларда у минглаб ярадор ва беморлар ҳаётини сақлаб қолиб, мардлик ва жасорат намуналарини кўрсатди.

— Воронеж остоналаридаги оғир жангларда бўлинма-мизни ярадорлар босиб кетди. 4—5 кунлаб бомба ва снарядларнинг даҳшатли портлашларига парво қилмай, операция столи ёнида тик туриб, мижжа қоқмай ишлардик,— дея жанг хотираларини эслайди Карим ака мен

билан суҳбатда.— Бир воҳеа сира ёдимдан чиқмайди. Волга бўйидаги жанглардан сўнг Харьков шаҳрини ташқи дунё билан боғлаб турган биттаю-битта йўл Соколово қишлоғини ҳимоя қилиш бизнинг дивизиямиз қўшинларига топширилган эди. Дивизиямиз таркибида жанг қилаётган чехословакиялик кўнгилли қўшинлар катта мардлик ва қаҳрамонлик кўрсатишди. Ўша кунларнинг бирида кутилмаганда дивизиямиз қўмондони генерал Павел Менделеевич Шафренко ва дивизия қарбий комиссари Евгений Васильевич Бобровлар ўзлари билан бирга бизнинг бўлинмага баланд бўйли, ўнг қўли дока билан ўралиб, бўйнига осиб қўйилган ҳорижий зобитни бошлаб келишди. Бу фавқулодда ташрифдан ҳаммамиз бир оз шошилиб, эсанкираб қолдик. Қўмондонимиз мени ҳузурига чақириб, енгил ярадор бўлган ҳорижий зобитга тегишли тиббий ёрдам кўрсатишимни буюрди. Дарров ишга киришдим. Зудлик билан унинг жароҳатланган қўлига ишлов бериб, малҳам қўйиб боғладим. У менга соғ қўлини узатиб, соф рус тилида:

— Благодарю Вас, товарищ майор!— деб астойдил миннатдорчилик билдирди.

Кейин билсак, бу одам чехословакиялик кўнгилли қўшинлар қўмондони полковник Людвиг Свобода экан. Воронеж, Харьковни озод қилишдаги камтарона хизматларим учун кўпчилик қатори мен ҳам "Қизил Юлдуз" ордени билан мукофотландим.

Кейинчалик 25-гвардиячи дивизия жангчилари Дунай, Днепр, Буг, Днестр дарёларини кечиб, жуда оғир жанглар билан Будапешт шаҳрини озод этдилар. Балатон кўли атрофида эса душмanning сараланган катта кучи — генерал Гудриан танк дивизияси билан шердек олишдилар. Қуршовда қолган тиббий-санитария батальони жамоаси бир тан бир жон бўлиб, ярадор ва беморларни қуршовдан талафотсиз олиб чиқиш чораларини излаб, қўлларига қурол олишди. Бу тенгсиз юзма-юз жангда бир шифокор, бир ҳамшира ҳалок бўлди. Етакчи жарроҳ Карим Қаюмов эса оғир жароҳатланди. Унга биринчи даражали Ватан уруши ордени беришди.

Галабани Вена шаҳри яқинида кутиб олган Карим Ғафур ўғли 1945 йилнинг кузида кўкси жантовар орден ва медалларга тўлиб, она юрти Тошкентга қайтди. Урушдан кейинги йилларда у сеvimли касби жарроҳлик билан шуғулланди. Илмий изланишлари натижасида тиббиёт фанлари номзоди, доцент илмий даражасини олди, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор деган юксак унвонга сазовор бўлди. Карим Қаюмов узоқ йиллар мобайнида

Республика Соғлиқни сақлаш вазирлиги, кейинчалик Тошкент вилояти соғлиқни сақлаш бўлими Бош жарроҳи лавозимларида қизгин фаолият кўрсатиб, халқ соғлиғини сақлаш ва мустаҳкамлашдек хайрли ишларга муносиб ҳисса қўшди, эл-юрт орасида обрў-этибор қозонди.

Уруш ва меҳнат фажрийси, истеъфодаги тиббий хизмат подполковниги, моҳир ташкилотчи ва мураббий Карим Ғафур ўғли Қаюмов айни кунларда Тошкент педиатрия тиббиёт институти ҳарбий-дала жарроҳлиги кафедраси мудири лавозимида фаолият кўрсатиб, малакали шифокорлар тайёрлаш, ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялашда фаол иштирок этмоқда. Гвардиячи жарроҳ К. Ғ. Қаюмовнинг жангларда ва тинч меҳнат фронтида кўрсатган мардлиги ва жасоратлари ҳақида кўпгина бадий, ҳужжатли асарларда қайд этилгани айниқса қувонарли. Институт уруш ва меҳнат фажрийлари кенгаши раиси, фаол жамоатчи, тиниб-тинчимас олим ва мураббий, аҳил ва ибратли оила соҳиби Карим Ғафур ўғли Қаюмов босиб ўтган жанговар йўл чиндан ҳам кўпчалик, айниқса ёшлар учун мардлик ва жасорат мактабидир.

ОТА ҚАДРДОНИМ

Мен ҳамон уни сафимизда юргандек ҳис қиламан. Ҳар сафар машинадами, пиёдами Самарқанд дарвоза кўчаси бўйлаб, Зангиота маҳалласидан ўтар эканман, юрагим беихтиёр жиз этади-ю, болалигимдан дилимга ғойибона яқин бўлиб қолган ўша таниш ном, ўша ёп-ёруғ, ҳузурбахш кеча хаёлимда жонланаверади.

Уруш йиллари эди. Мен бетоблиги туфайли ҳарбий хизматга чақирилмаган отам билан қўл ушлашиб, ўша пайтларда Чопонота ва Катта Қанғли даҳаларида истиқомат қилувчи буви, буваларимни кўриб келиш учун шу йўл орқали тез-тез яёв ўтиб турардим. Эсимда, ҳар сафар кетишда ҳам, келишда ҳам катта йўл четидан бир оз ичқаридаги бир хонадондан албатта хабар олиб ўтардик.

— Анвардан хат-хабар келдими, ойи?— сўрарди отам салом-аликдан сўнг тўладан келган, баланд бўйли кампирдан.

— Ҳозирча ҳеч гап йўқ. Негадир хат-хабар келмаяпти. Тиқ этса, кўзим тўрт бўлиб ўтиримбан, онанг қоқиндиқ. Ишқилиб, эл-юрт қатори болагинамнинг тани-жони соғ

А. Қосимхўжаев

бўлсин. Эсон-омон бағримизга келиб, бола-чақасига ўзи бош бўлсин.

— Айтганингиз келсин!

Биз қўлимиздан келганча кампирнинг қўлига у — бу нарса бериб, изимизга қайтардик. Мен йўл-йўлаккай отамни саволга кўмиб ташлардим:

— Анвар деганингиз ким?

— Ўртоғим.

— Қанақа ўртоғингиз?

— Энг жонажон, меҳрибон ўртоғим.

— Энг жонажон, меҳрибон ўртоқ қанақа бўлади?

— Ўртоғи учун ҳеч нарсасини аямайди. Уни бори-

да ҳам, йўғида ҳам уйдагиларидан хабар олиб, қўлидан келганча ёрдам бериб туради.

— Ҳозир ўртоғингиз урушда бўлгани учун уни соғинаяпсизми?

— Жуда ҳам.

— Мен ҳам уларни жуда кўргим келаяпти. Ойиларининг йиғлаганларини кўриб менинг ҳам хўрлигим келиб кетди. Сизнинг ҳам йиғлагингиз келдими?

— Эркак одам йиғлоқи бўлмайди. Ҳар қанча оғир бўлса ҳам, ўзини тута билиши керак.

Отам шундай дерди-ю, менинг бошимни аста силаб қўярди. Унинг кўзларига қараб, бир оз нам ва овозининг ғалатиноқ бўлганлигини сезиб индамай қолардим. Кейин уни яна гапга тутардим:

— Ўртоғингиз менга ким бўлади ўзи?

— Тоғанг-да, тоғанг.

— Тоғам урушдан менга нима олиб келадилар?

— Тинчлик, хотиржамлик, бахт-саодат олиб келади.

Ҳа, орадан кўп вақт ўтмай, айни пишиқчилик пайтида отам хурсанд бўлиб мени бағриларига босдилар:

— Анвар тоғанг урушдан келибди! Тез юз-қўлингни юшиб, тоза кийим-бошингни кий. Бирга уни кўргани борамиз.

Биз ота-бола тез-тез юриб, ўша таниш хонадонга борганимизда ҳаммаёққа сув сепилиб, ҳовлидаги катта бобоёғоқ тагига жой қилинган, тумонат одам чақ-чақлашиб ўтирарди. Отам озғингина, ўрта бўйли киши билан қучоқ очиб, қайта-қайта кўришди, яхшигина кўз ёши ҳам қилиб олди. Мен буни кўриб, унга далда бергандай бўлдим:

— Ўзингизни ушланг, эркак одам йиғлоқи бўлмайди.

Менинг бу гапимни эшитган бояги киши хоҳолаб кулди-да, мени даст осмонга кўтарди, сўнг бағрига босди, юз-кўзларимдан кетма-кет ўпди.

— Катта йигит бўлиб қолибсанку, жиян. Баракалла!

Шунда мен билдимки, бу одам ўша урушдан қайтган Анвар тоғам эканлар. Негадир, мен уларни оналарига ўхшаган баланд бўйли, йўғон, басавлат киши бўлсалар керак, деб ўйлагандим. Шунақа кичкинагина одам ҳам урушга бориб, кўкраги орден, медалларга тўлиб келганидан роса ҳайратланганман ўшанда. Ўша кун кечқурун ҳовлининг икки чеккасига йўғон сим тортилиб, эски пахталик чопон, кўрпачаларга қорамой сепилиб, катта машъала ёқилди. Ҳовли саҳни ёришиб, осмондаги юлдузлар кўринмай қолди. Ёнғоқ остидаги жой торлик қилиб, у тобора бўйига ва энига кенгайиб борарди. Ҳаммаёқни ёру дўст, ошна-оғайни, қариндош-уруғларнинг беозор қаҳ-қаҳасию ўйин-кулгиси тутиб кетди.

Кейинчалик Анвар тоғамни Бешёғочдаги трамвай айланасида, ўртада жойлашган дорихонада тез-тез кўрадиган бўлиб қолдим. Сабаби, тушлик вақтида онам билан бирга ўша ерда ишлайдиган отамга кунда, кун ора овқат олиб борардик. Тоғамиз у ерда мудир, отам эса дорихат қабул қилувчи бўлиб, икки ўртоқ бирга ишлашарди. Тақдир тақозоси билан отам 1948 йилдан 1958 йилгача Оҳангарон туманининг Облиқ қишлоғидаги 158-дорихонада мудир бўлиб ишладилар. Шу вақт давомида ҳам мен уларнинг бир-бирларига бўлган меҳр-муҳаббати, садоқати асло сусаймаганлиги, ўзаро дўстлик алоқалари тобора мустаҳкам бўлганлигининг бир неча бор шоҳиди бўлганман, Биз ўртадаги муқаддас дўстлик туфайли отамиз ҳаётдан эрта кўз юмиб кетганида ҳам жўжабирдек оиламиз билан ёлғизланиб қолмадик, доим яхши инсонлар меҳри, ардоғида бўлдик.

Муборак Хадису шарифда айтилган экан: "Отангиз вафотидан сўнг унинг дўстлари билан алоқани давом

эттиринг. Улар билан алоқани узсангиз, Тангри сизнинг нурингизни ўчиради (обрў-эйтиборингизни пасайтиради)". Биз оиламиз аъзолари билан ушбу муборак кўрсатмага бир умр содиқ бўлиб келмоқдамиз. Ота қадрдонимиз Анвар Қосимхўжа ўғли оиласи, унинг зурриётлари билан ҳалигача меҳр-муҳаббат риштасини узганимиз йўқ. Қолаверса, Анвар Қосимхўжа ўғли босиб ўтган катта ҳаёт йўли, унинг феъли-атворидаги қатъийлик, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, ўз касбига, ёру дўстларига меҳр-оқибатлилиқ, камтарлик, юксак одамийлик хислатлари ўсиб келаётган авлодлар учун сув ва ҳаводек зарур, ибрат олишга арзирлик жавоҳир ҳазинадир.

Шунинг учун ҳам у билан боғлиқ баъзи икир-чикир воқеаларни қидириб топиш, эслашга ҳаракат қиламан. Ҳозирги кунда қариндош-уруғлари, насл-насабини етти пуштигача ҳаммадан кўра мукаммалроқ ва яхшироқ биладиган, ниҳоятда теран ва доно, ноёб ҳазинабон, жонли тарихимиз, куйди-пишди аммажонимиз Муаттархон Афандихон қизининг ҳикоя қилишларига қараганда, Анвар тоғамизнинг боболари Тиллаҳўжа, момолари Олияхон деган табаррук зотлар бўлишган.

Мен ҳам муҳтарам Анвар тоғамизнинг шахсий архивларида қолган кўпгина ҳужжатлар билан танишганимда шу нарсаса амин бўлдимки, у жуда катта жанговар ва шарафли йўлни босиб ўтган экан. Унинг ўз чиройли дастхати билан ёзган эсдаликларида ёзиши бўйича, у 1929—31 йилларда менинг отам билан бирга Тошкентдаги Охунбобоев номли тиббиёт билим юртининг доришунослик бўлимини тугатгач, бир неча йил Бухоро вилоятининг Кармана шаҳри, Сирдарё вилоятининг Мирзачўл (ҳозирги Гулистон) шаҳри, Боёвут пахтачилик совхозидagi дорихоналарда фаолият кўрсатган. Бу орада албатта у 1941—46 йиллари эл-юрт қатори Ватан ҳимоясида ҳам бўлган. Унинг жанговар йўли асосан Волхов, Ленинград ва 1-Украина фронтлари билан боғлиқ бўлган. Аёвсиз жангларда қон тўкиб, сув кечиб, ҳаракатдаги армиянинг энг оғир, энг масъулиятли нуқтаси, яъни ҳарбий-дала даволаш муассасаларини узлуксиз равишда зарур дори-дармонлар билан таъминловчи бўлинмаларда астойдил хизмат қилган. Ҳаёт қийинчиликлари, жанг машаққатларини мардонавор енгиб, юртига голиб қайтган Анвар Қосимхўжа ўғли умрининг асосий қисми Тошкент шаҳрининг Бешёғоч даҳасидаги 10- дорихона ва Чилонзор тумани марказидаги биринчи даражали 362-дорихоналарда ўтди. У деярли 40 йиллик мудирлик фаолиятини тинимсиз меҳнат, изланиш, яратиш, одамлар мушкулени осон қилиш,

беморлар дардига малҳам бўлишдек ўта савобли ишлар билан ўтказди. У бошчилик қилган бу ҳар икки жамоа халққа хизмат қилиш сифати ва маданиятини йилдан-йилга ошириб, ўзига бириктирилган тиббий муассасалар билан яқиндан алоқа боғлади ва доим пешқадамликни қўлдан бермай келди. Натижада бу жамоа ва унинг жонкуяр бошлиғи Анвар Қосимхўжа ўғли эл назарига тушди, унинг ҳурмат-эътиборини қозонди. Анвар ака ёши катта бўлиб қолишига қарамай, 1955—60 йилларда Тошкент доришунослик олий билимгоҳини тугатди, олий тоифали мутахассис даражасини олди ва ниҳоят, 1969 йили "Ўзбекистонда хизмат кўрсатган доришунос" деган юксак фахрий унвонга сазовор бўлди.

Узоқ йиллар Анвар Қосимхўжа ўғли билан елкама-елка, биргаликда ишлаган уруш ва меҳнат фахрийларидан Болтабой Исамуҳамедов, Исмоил Аҳмадхўжаев, Мажидхон Мўминов ҳамда унинг кўпгина шогирдлари билан қилган суҳбатларимиздан шу нарса аён бўлдики, лавҳамиз қаҳрамони ҳаётда ўзидан фақат яхши ном, яхши хотира қолдириб кетган экан.

Анвар Қосимхўжа ўғли ортида қолган ажойиб фарзандлари, юзлаб садоқатли жиянлари қатори мен ҳам ота қадрдоним, собиқ жангчи доришунос, уруш ва меҳнат фахрийси, камтарин, заҳматкаш Инсонни билганлигим, унинг озми-кўпми дуосини олганлигимдан бахтлиман. Зотан, бу табаррук зот ҳаёт бўлганларида ғалаба шодиёналари арафасида муборак 80 баҳорни қаршилаган бўлардилар.

ҚИЛНИ ҚИРҚ ЁРИБ...

Афсонавий 5-Армия қўшинлари қўмондони, гвардиячи генерал-полковник (кейинчалик армия генерали, Совет Иттифоқи Қаҳрамони) Алексей Семёнович Жадов имзоси билан 1945 йилнинг июнь ойида Прага шаҳрида тақдим этилган раҳматномада қуйидаги жумлалар бор эди: "Азиз ўртоқ, гвардиячи тиббий хизмат капитани Қосимхўжаев Эсон Султонович!

Гвардиячи армиямизнинг ташкил бўлганига уч йил бўлди. Биз бу ажойиб шодиёнани немис-фашист босқинчилари ва япон милитаристлари устидан қозонилган оламшумул тарихий ғалаба шароитида кўтаринки руҳ билан нишонляпмиз.

II жаҳон урушида гвардиячи армиямиз катта ва шарафли жанговар йўлни босиб ўтди. У бундан роппа-роса уч йил муқаддам Ватанимиз учун энг оғир кунлар бўлган,

Э. Қосимхўжаев

Сталинград остоналарида душман билан ҳаёт-мамот жанглари кетаётган ниҳоятда мушкул дамларда ўз жанговар фаолиятини бошлади. Армиямиз жангчилари Волга бўйидаги жангларда кўрсатган мардлик ва жасоратлари билан жанговар байроқларини шон-шўхратга буркадилар. Улар ўлим билан юзма-юз туриб, бир қадам ҳам ортга қайтмай, тиш-тирноғигача қуролланган маккор ёвнинг сараланган гуруҳларини қолдан тойдириб, таслим бўлишга мажбур қилдилар, биринчилар қаторида гвардиячи деган шарафли номга муяссар бўлдилар. Душман Сталинград жангидаги

мағлубиятидан сўнг сира ўзини ўнглай олмади. Белгород-Курск йўналишидаги жангларда қақшатқич зарбамизга дош беролмай, шармандаларча ортга чекина бошлади. Биз бирин-кетин Белгород, Полтава, Кременчуг, Знаменка, Александрия, Кировоград, Первомайск шаҳарларини немис-фашист газандаларидан тозаладик. Бизнинг гвардиячиларимиз Польша худудида душмanning ўнлаб дивизияларини тор-мор келтириб, у ердаги кўплаб шаҳар ва қишлоқларни фашизм асоратидан қутқарди. Ёвуз аждаҳо уясига қадам қўйган шавкатли жангчиларимиз душмanning энг муҳим саноат нуқталарини эгаллаб, уларнинг қаршиликларини мардонавор енгдилар, Одер, Нейсе, Шпрее ва Эльба дарёларини мардона кечиб, ниҳоят қўшни мамлакат — Чехословакиянинг пойтахти Прагани фашизм чангалидан озод қилиш билан ўзларининг жанговар фаолиятларига якун ясадилар.

Жангларда кўрсатган мардлиги ва қаҳрамонлиги, сабрматонати эвазига гвардиячи армиямиз 25 марта Олий Бош Қўмондоннинг ташаккурномасини олишга муваффақ бўлди. Волга бўйларида Прага шаҳригача бўлган жанговар йўлларда катта жасорат кўрсатган, қозонилган Буюк Ғалабада гвардиячи армиямиз эришган ютуқларда минглаб жангчиларимиз ҳаётини сақлаб, сафга қайтаришда Сизнинг ҳам

камтарона ҳиссангиз борлигини алоҳида мамнуният билан қайд этамиз, сизга чуқур миннатдорчилик билдирамиз".

Дарҳақиқат, 1922 йили Тошкент шаҳрининг Шайхонтоҳур даҳаси Қози кўчасидаги табаррук хонадонда таваллуд топган Эсонхон Саид Султонхон ўғлининг жанговар фаолияти осон кечмади.

— 1942 йилнинг август ойида Тошкент тиббиёт институти тугатишим биланоқ, армияга боришим ҳақидаги чақириқномани олиб, йўл-йўлакай катта бувим турадиган уйга ўтиб, институтни тугатганлигимни айтдим, — деб эслайди Эсонхон ака мен билан суҳбатда, — улар жуда хурсанд бўлиб, хаққимга узундан-узоқ дуо қилдилар. Кейин мендан: "Хўш, энди нима иш қилмоқчисан?" деб сўрадилар. Мен бувим хафа бўлмасинлар деб, чақириқнома олганимни яширдим. Қаттиқ уруш кетаётганини, катта талафотлар кўриляётгани, бунинг устига бундан уч ой олдин урушга кетган кенжа тоғам Файзулла Омонхўжаевдан хат келмай бувим хавотир бўлиб ўтирганлари учун ҳам ҳақиқатни яширишга мажбур бўлдим.

— Давлат қаерга юборса, ўша ерга бориб ишлайман.

Бувим менга қандайдир норози оҳангда хўмрайиб қарадилар:

— Халқимиз бошига шундай оғир мусибат тушиб турганда Ватанингни ҳимоя қилишдан ўзингни четга тортасанми болам? Бу қилмишинг бизнинг насл-насабимизга сира тўғри келмайди. Авлодимизга иснод келтирмай, йигит кишига ярашадиган иш қил.

Бувимнинг бу гапларидан кейин менга жон кирди. Чўнтагимдаги чақириқномани уларга кўрсатдим. Бувим мени йўлга кузатиш учун олдимга тушиб, уйимизга бирга кетдилар.

Институтни энди битирган 26 кишилиқ гуруҳ махсус йўлланма билан Куйбишев шаҳридаги Ҳарбий-Тиббий Академияга етиб келганида унинг тугатилиши ҳақида қарор чиққани боис уларни Москвага, Бош тиббий-санитария бошқармаси ихтиёрига юборишди. Тақсимот натижасида Эсонхон Қосимхўжаев шифокорлар малакасини ошириш Марказий институти қошидаги икки ойлик патологоанатомлар тайёрлаш курсига юборилди. Курсни тугатгач эса 1942 йил ноябрь ойининг бошларида Дон frontiдаги 66-армия (кейинчалик 1943 йилнинг июнь ойидан 5-Армия) ихтиёридаги 3-патологоанатомия лабораторияси (ПАЛ-3)да мутахассис сифатида урушнинг охиригача хизмат қилиб катта жанговар йўлни босиб ўтди.

— Сталинград жангида Дон фронти бош мутахассиси, бригада шифокори профессор Александр Александрович Васильев ташаббуси ва раҳбарлигида, — деб ҳикоясини давом эттирди Эсонхон ака, — жанг майдонида ҳалок бўлган жангчиларнинг ўлим сабабларини ўрганиб чиқиб, уларнинг ўлими жароҳатнинг оғирлигидан эмас, балки тиббий хизматнинг ўз вақтида кўрсатилмагани сабабли рўй берганлигини илмий асослаб бердик. Шундан кейин Олий Бош Кўмондоннинг: "80 та ва ундан ортиқ ярадорни қуроли билан уруш майдонидан олиб чиққан жангчига Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвонини бериш тўғрисидаги махсус буйруғи чиқди. Натижада ярадорларнинг жанг майдонидан тиббий ёрдам кўрсатиш нуқталарига эртaroқ келтирилиши таъминланди ва уларнинг ўлими кескин камайди.

— Жанг майдонидан келтирилган ярадорларга малакали тиббий ёрдам кўрсатишда ҳам муаммолар кўпмиди?

— Албатта. 1942 йилнинг ёзги жангларида жароҳатнинг оғир асоратларидан бири бўлмиш — анаэроб (эркин ҳаво бўлмайдиган) шароитда кўпаядиган, бактериялар келтириб чиқарадиган хавfli касаллик — газли гангрена, яъни қорасон касаллиги жангчиларни ҳалокатга олиб кела бошлади. Дастлабки пайтларда қорасон туфайли заҳарли моддаларнинг организмга сўрилиб кетиши олдини олиш, ярадорлар ҳаётини сақлаб қолиш мақсадида жароҳатланган қўл, оёқнинг бир қисмини ампутация қилиш, яъни кесиб ташлашга тўғри келарди. Кузатишлар шуни кўрсатдики, ҳамма иллат қон ва асаб томирлари атрофида тўқималар бўйлаб шиш суюқлигининг (отечная жидкость) пайдо бўлишида экан. Бунинг оқибатида қон томирлар сиқилиб, тўқималарнинг қон билан таъминланиши бузилар экан. Шиш суюқлигининг пайдо бўлишини камайтириш ва уни тўхтатиш чораларидан бири тананинг маълум бир қисмини тилим-тилим қилиб кесиб, унга физиологик эритмага ботирилган дока боғлам қўйиш эди. Бу усул тавсия этилгандан сўнг унинг натижаси ижобий бўлди.

Урушдан кейинги йилларда қилни қирқ ёриб, жанглarda орттирган бой ҳаётий тажрибаларини ҳам назарий, ҳам амалий, ҳам илмий жиҳатдан асослаган тиббиёт фанлари номзоди Эсонхон Қосимхўжаев Тошкент тиббиёт институти патологоанатомия кафедраси (1946—1967), республика қон қуйиш ва гематология (1967—1971) ҳамда онкология илмий-текшириш институтларида (1971—1986) қизгин фаолият кўрсатди, 100 дан ортиқ илмий мақолалар ёзди, кўплаб шоғирдлар етиштирди.

Жанг майдонлари ва тинч меҳнат фронтида кўрсатган жасорати ҳамда узоқ йиллик самарали хизматлари эвазига Қизил Юлдуз ва II даражали Ватан уруши орденлари, кўплаб жанговар медаллар, фахрий ёрлиқлар билан муносиб тақдирланган уруш ва меҳнат фахрийси Эсонхон Қосимхўжаев айни кунларда республика Соғлиқни сақлаш вазирлигининг патологоанатомия марказида илмий мураббийлик фаолиятини давом эттирмоқда. Унинг мақсади беморлардаги мавжуд касалликларни, айниқса онкологик хасталикларни ўз вақтида аниқлаб, унинг илдиз отиб кетишига, кўнгилсиз оқибатларга олиб келишига йўл қўймасликдир.

ЎҚЧИ КЎЧАЛИК ЖАНГЧИ

Жой номлари ҳам инсон номлари каби ўз таърифи ва тарихига эга. Қизиги шундаки, ана шу номларга қараб, шу маконда яшовчиларнинг нафақат касбу хунари, балки феъл-атвори ҳам шаклланади. Масалан, Тошкент шаҳридаги қадимий Ўқчи даҳасини олайлик.

Тарихий манбаъларга кўра, бу мавзеда қадимдан яшаган одамларнинг аксарияти ўқ-дори, қурол-яроғ ишлаб чиқариш билан шуғулланишган. Шунга кўра, ўзлари ҳам тўғри сўз, иродали, мард ва жасур бўлишган. Бунга мисол қилиб мазкур даҳада туғилиб вояга етган, таниқли давлат ва жамоат арбоби Акмал Икромов ва бошқа шунга ўхшаш эл-юртга маълум ва машҳур табаррук зотларнинг номларини келтириш мумкин.

Лавҳамиз қаҳрамони таниқли олим ва мураббий Мавлуд Ғуломов ҳам ҳеч истисносиз ана шундай одамлар сирасига киради.

Кўп болали оиланинг тўнғич фарзанди бўлгани боис у ёшлигидан ҳаётнинг аччиқ-чучугини эртaroқ тотиб кўрди, ота-онасининг чинакам ҳамкори ва мададкори бўлди. Уруш бошлангач, унинг ҳам ғам-ташвиши ортди. Унинг бирдан-бир орзуси шифокор бўлиш, одамларнинг дардига даво топиш, малҳам бўлиш эди. Бу эзгу ниятини амалга ошириш мақсадида Мавлуд яхши тайёргарлик кўриб, Тошкент Давлат тиббиёт институтига кирди. Дастлабки пайтларда-ноқ ўргатилаётган тиббий фанлар ичидан унга негадир "Одам анатомияси" жуда ёқиб қолди. У бу фанни шунчаки ихлос қўйиб эмас, балки йигитлик бурчини адо этиш вақтида эртами-индин керак бўлиб қолади, деган мақсадда ўқиди. Чунки ўша вақтларда юртимизда қирғинбарот жанг

М. Гуломов

кетаётган эди. У вақти келиб мени ҳам урушга чақиришса одамнинг аъзола-рида турли-туман жаро-ҳатлар бўлиши мумкин, агар мен уни тўғри тушу-ниб, идрок этсам, менга асқотади деган илмий ту-шунчани ўз олдига асосий мақсад қилиб қўйди. Унинг тахмини тўғри чиқди. Мав-луд Гуломов ўқишнинг би-ринчи босқичини тугатиши биланоқ, 1942 йилнинг ку-зида Ватан ҳимоясига са-фарбар этилди. Онаси кў-зида ёш билан уни бағрига босиб, нон тишлатди:

— Ой бориб, омон кел, болам!

Отаси уни кузатаркан, томоғига бир нарса тиқилгандек бўлди, аллақаери узилиб қолаётганлигини ич-ичидан сезиб турса ҳам, ўзини аранг босди. Қўлини унинг елкасига босиб, оҳиста деди:— Дадил бўл ўғлим! Соғ кўришгунча хайр!

Мавлуд қисқа ҳарбий тайёргарликни аввал Фарғона, сўнгра Андижон шаҳарларида ташкил этилган бўлин-маларда ўтди. Ўқчилар кўчасидан эмасми, тиришқоқ, зийрак ва тийраклиги бонс ўзига топширилган қурол-яроғнинг сиру асрорларини тезда ўрганиб, даладаги даст-лабки машғулотлардаёқ ўзининг моҳир мерганлигини кўр-сатди-қўйди. 600 метр масофадан ҳаракатдаги доирага учта ўқ узиб, мўлжалга аниқ ва бехато теккизди. Бунинг учун у махсус "Аълочи снайпер" кўкрак нишони билан тақдир-ланди. Бундан ниҳоятда руҳланган Мавлуд жанговар маш-ғулотларда янада фаол қатнашиб, катта сержант унвонига сазовор бўлди.

— Эшелонда Москва томон кетар эканмиз,— дея ўтган воқеаларни кўз олдига келтирди Мавлуд ака,— Кузнецк шаҳрига етганимизда бизни бошқа ҳарбий бўлинмалар билан қўшиб, аралаштириб юборишди. Эшелонимиз дам юриб, дам тўхтайди. Атрофга назар ташласак, ҳаммаёқда ағдар-тўнтар бўлиб, пачоғи чиқиб, қорайиб, куйиб-ёниб кетган танклар, машиналар, вагонлар, самолётлар ағ-дарилиб ётган дов-дарахтлар кўзга ташланарди. Бу ерларда

бир неча кун илгари жанг бўлиб ўтгани бузилган тўп, замбараклар, мина ва ўқ-дори солинган яшикларнинг бетартиб уюлиб ётганидан сезилиб турарди. Жангда ҳалок бўлган одамларнинг жасадлари ерга енгил-елпи кўмиб кетилгани учун бўлса керак, димогингта қандайдир қўланса ҳид уриларди.

Бир воқеа сира ёдимдан чиқмайди. Йўлда юнусободлик Имомали Расулев деган бир йигит билан танишиб, дўстлашиб қолдим. Ҳозир у Тошкент халқ хўжалиги институти ҳуқуқшунослик кафедрасида доцент бўлиб ишлайди. Биз ўша пайтлар урушга кетаётган бўлсак ҳам, ниҳоятда содда, тўғри, ишонувчан, қалби олов, бегубор эканмиз. Қувлик, шумлик, муғамбирликни билмасдик. Халтамыздаги ейдиган ҳамма нарсани аллақачон тинчитиб бўлгандик. Йўлда берган қотган нону бир сиқим нўхот тишни синдирарди. Қорин қурғур сурнай чаларди. Эшелон қаерда тўхтаса, бизнинг абжир ва тадбиркор йигитлар лип этиб пастга тушиб, дарров ўтин-чўп топиб, олов ёқиш пайига тушишарди. Ёнларидаги овқат ейдиган идишлари — котелокдаги сувга нўхот солиб пиширишарди. Бир куни ўрмон ичида тўхтадик. Тахтачага катта қора ҳарфлар билан: "Эҳтиёт бўлинг! Бу ерга мина кўмилган!" деган ёзувлар дарахтларга қоқиб қўйилган эди. Шунга қарамай, ҳамма вагондан туша солиб, ўзини бараварига ўрмон ичига уриб кетди. Йигитлар бир пасда ўтин-чўп топиб, одатдаги машғулотлари билан банд бўла бошлашди. Қарасак, бир йигит ўрмон ичидан орқа тарафига бир шода мина жойлаштирилган икки қулоч тахтани бемалол елкасига қўйиб келаяпти!

— Ҳой-ҳой, эҳтиёт бўл! Мина ёрилиб кетади!— десак ҳам парвойи палак. Келиб-келиб у елкасидаги тахтани ўтинга ишлатиш учун олов ёқаётганлар олдига ташлади. Кўпчилик бўлиб минани зарарсизлантирдик-да, запалини талашиб-тортишиб, уйдагиларга совга қилиб юбориш учун чўнтақларимизга солиб олдик. Бола эканмиз-да. Ҳамма машмаша кейин бўлди. Имомали икковимиз қаттиқ баҳслашиб қолдик. Мен: "Минанинг устига 180 килограмм юк боссагина ёрилади, бўлмаса йўқ" десам, у: "Ундан камроқ бўлса ҳам ёрилиши мумкин" деб, мени енгмоқчи бўлди. Охири гаров бойлашдик. Нимадан денг? Эсон-омон Тошкентга борсак, бир қулинг ўргулсин чойхона палов қилиб беришдан!

Мен мина кўмилиб, усти дўппайиб турган жойдаги тахтанинг устига қўрқмай чиқиб, бир-икки марта тепадан пастга силкиндим. Ҳеч нарса бўлмади.

— Мана, кўрдингизми, менинг оғирлигим аранг 50 кило келади, шунинг учун мина ёрилмади,— дедим ҳамон гапимни маъқуллаб.— Қани, энди Сиз ҳам ёнимга чиқинг-чи, нима бўларкин.

— Чиқмаган номард,— деди Имомали мардлиги тутиб.

Энди икковимиз бир-биримизнинг қўлимизни ушлаб, худди ўзимизни тарозига солиб торттираётгандек, яна бир неча бор тепадан пастга силкиндик. Ҳеч нарча бўлмади. Икковимизнинг оғирлигимиз аранг 85—90 кило келарди-да. Ҳазилимизнинг таги зил эканлигини ҳис қилиб, пастга тушиб 10—15 қадам орқага юрганимизда бирдан гумбурлаган товуш ҳаммаёқни тутиб кетди.

Биздан анча нарида қўлидаги котелогги билан чопиб кетаётган йигит беҳосдан минага дуч келиб, бир зумда ҳаётдан кўз юмди қўйди. Қарасак на боши бор, на оёқ-қўли! Ичак-чавоқлари атрофдаги дарахтларга осилиб ётипти! Сизга ёлғон, худога чин, мина ёрилган жойдан анча нарида унинг ечилмаган камарию, бурда-бурда бўлган танасининг қип-қизил гўшт, суяк парчалари ётарди. Мана, ҳали жангга кирмасданоқ шундай қурбонлар берганмиз. Ўшанда бизни худо бир асраган, бўлмаса...

Ҳа, "Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади", дейишади. Лекин душман билан ҳаёт-мамот жангида эл-юрт манфаати йўлида ажалга тик қараб, ўлим билан юзма-юз кўришиш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди. Бунга фақат фидойи, мард ва жасур инсонларгина қодир холос. Эҳтиётсизлик, журъатсизлик, бепарқчилик туфайли умрини ҳазон қилиб, кулини кўкка совуриш эса шафқатсиз ажал олдида тиз чўкиш билан баробардир. Буни яратган ҳам, бандаси ҳам ҳеч қачон кечирмайди.

— Жангтоҳларда тушингга кирмаган воқеа, ҳодисалар бўлар экан,— ҳикоясини давом эттирди Мавлуд ака.— Смоленск учун бўлган шиддатли жангларнинг бирида ўнг оёғимнинг болдиридан қаттиқ яраландим. Ётган жойим сув, ботқоқлик эди. Гоҳ ҳушимдан кетиб, гоҳ ўзимга келиб ётсам, бир аёл мени судраб, кўтариб, катта йўл ёқасига олиб чиқди. Узоқдан жангчиларга овқат тарқатиб келаётган от қўшилган арава кўринди. Аравакаш чол бизни кўрдию, дарров аравасини тўхтатди. Бояги аёл билан икковлашиб бир амаллаб мени аравага чиқаришди. Арава энди жойидан жилган эди ҳамки, орқамизга замбаракдан отилган ўқ тушиб ёрилди. От хуркиб, аравани олиб қочди. Шунда яна ҳушимдан кетдим. Кўзимни очсам, икки-уч киши мени авайлаб замбилга олаяпти. Атрофимда менга ўхшаган ярадорлар оҳ-воҳ қилиб, инграб ётипти. Билмадим, туш

кўрдими, кўзимга шу вақт отам кўриндилар. Тепамга келиб, пешонамни аста силадилар-да:

— Нима бўлди сенга ўғлим? Дадил бўл. Хайр, соғ кўришгунча, демаганмидим, дедилар. Шу пайт ич-ичимдан тўлиб, беҳосдан:

— Ада! Адажон, қаердасиз?— деб қичқирдим. Кўзимни очсам, ҳеч нарса кўринмади. "Аданг бу ерда нима қилади, Мавлуд? Алаҳсирама!", дедим ўзимга-ўзим тасалли бериб. Шундан кейин руҳим бир оз енгиллашиб, ўзимни анча ҳушёр сездим. Ён-атрофимга қарасам, бир кекса жангчи замбарак суриб кетаяпти. Унинг юз тузилиши, юришлари худди отамга ўхшарди. Яна беихтиёр ич-ичимдан кучли садо чиқди:

— Адажон!

Бояги одам тўхтаб, ҳеч нарсага тушунмай, олазarak бўлиб орқасига қаради. Кимдир уни туртиб, мени кўрсатди. У мен томонга яқинлашар экан, кўзларига ишонмай, шердек ўкириб, ўзини бағримга ташлади.

— Мавлуд, сенмисан ўғлим?

— Ҳа, менман ада, менман!

— Нима бўлди сенга? Оғир ярадор бўлмадингми ишқилиб? Дадил бўл, ўғлим!

— Сиз бу ерда нима қилиб юрибсиз? Мен кетаётганимда уйда эдингизку!

— Ҳа, сендан кейин мен ҳам жангга отландим.

— Ўйдагилардан хат-хабар олиб турибсизми? Ойим, укаларим соғ-саломатми?

— Ҳаммалари тинч, омон ўғлим. Хат ёзсанг улардан менинг адресимни сўра, хат ёзиб тур. Саломат бўл, болам. Хайр, соғ кўришгунча! Бизникилардан узилиб қолмай, хайр, болажоним, хайр!..

"Тоғ-тоғ билан учрашмас, одам-одам билан учрашар", деганлари шу бўлса керак-да!

Ўшандан сўнг Мавлуд Ғуломов Калуга, Москва, Краснокаменскдаги ҳарбий госпиталларда 6 ой даволаниб, 4 марта мураккаб операцияларни бошидан кечирди. У госпиталда ётганида отаси билан хат ёзишиб турди. Отаси унга ёзган хатларининг бирида шундай деган эди: "Сенга сингилча, менга қизалоқ муборак бўлсин! Исми Дилфуза! Ишқилиб умри, ризқу насибаси, ота-онаси, бахти-саодати билан берган бўлсин! Ўйга мендан олдин борсанг, мен учун ҳам қизалоқни ўпиб, эркалаб қўйгин".

Мавлуд Ғуломов 1943 йилнинг кузида қўлтиқтаёқда ўзи туғилиб ўсган қадрдон Ўқчи маҳалласига кириб келдию, дастлаб ҳозир барҳаёт, табаррук 90 ёшга

кириб, пиру бадавлат бўлиб юрган онахони Рихсихон момони ва эл-юрт назарига тушиб, таниқли шифокор, оташнафас суҳандон, "Соғлом авлод учун" орденининг соҳибаси бўлиб етишган Дилфузани бағрига босиб ҳўнг-ҳўнг йиғлади. Бу қувонч ёшлари эди, албатта.

Мавлуднинг отаси Ғулом Исамуҳамедов 1945 йилнинг майида Ғалабани Берлинда кутиб олиб, уйга қайтгунча у яна оилани онаси билан бирга бошқариб, ўқишини давом эттирди.

Айни кунларда уруш ва меҳнат фахрийси, тиббиёт фанлари номзоди, Республика жисмоний тарбия институти "Одам анатомияси" кафедрасининг доценти, кўплаб жанговар орден ва медаллар нишондори, минглаб тиббиёт ходимлари ва жисмоний тарбия бўйича мутахассисларнинг мураббийси ва устози Мавлуд Ғуломов ота мерос ўқчи маҳалласида оила аъзолари, фарзанду дилбандлари даврасида яшаб, Буюк Ғалаба нашидасини сурмоқда.

КАСБИГА СОДИҚ ОДАМ

"Яхшилик қил, ташла дарёга. Билса ҳолиқ, билмаса балиқ", дейди халқимиз. Назаримда бу нақл айнан лавҳамиз қаҳрамони — уруш қатнашчиси, тиббиёт фанлари номзоди, соғлиқни сақлаш аълочиси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор, истеъфодаги тиббий хизмат майори Тожи Содиқович Ҳайдаровга тўла тааллуқли бўлса ажаб эмас. Чунки бу табиатан камтар, камгап, мулойим, вазмин, билимдон ва заҳматкаш инсон ўз ҳаёти давомида қўлидан келганча одамларга яхшилик қилиб, уларнинг ҳожатини чиқарган, улар қалбига фақат эзгулик уруғини сепган эди.

Акс қолда у ҳақида бунчалик илиқ ва самимий сўзлар айтилмасди. Афсуски у аллақачон ҳаётдан кўз юмиб кетди. Унинг таржимаи ҳолига кўз югуртирсангиз замондошлари, тенгдошлари қисматидан фарқ қиладиган бирор жойи йўқ. Туғилиш, ўқиш, урушда қатнашиш, изланиш, меҳнат қилиш, ўқитиш, ... Гўё шу билан бутун бир умр кўз очиб юмгунча бир лаҳзада ўтиб кетгандай. Ўйлаб қарасанг, дарҳақиқат шундай. 1936—41 йилларда Тошкент Давлат тиббиёт институтида талабалик даври, ўқишни тугатгач, қисқа вақт Тошкент шаҳридаги 9-поликлиникада участка шифокори, Охунбобоев номидаги тиббиёт билим юртида муаллим бўлиб ишлаш, 1942—45 йилларда иккинчи жаҳон урушида иштирок этиш, урушдан сўнг эса, Наманган

вилояти соғлиқни сақлаш бўлимини бошқариш, сил касалликлари илмий-тадқиқот институти аспирантурасида ўқиш, номзодлик диссертациясини ҳимоя қилиш ва нихоят, 1960 йилдан 1985 йилгача Тошкент врачлар малакасини ошириш институти 1-терапия ва кардиология, функционал диагностика кафедраси ассистенти лавозимида илмий изланишлар билан бирга маалакали шифокорлар етиштиришда қизгин фаолият кўрсатиш, нафақага чиқиш...

Т. Ҳайдаров

Келинг, яхшиси қачонлардир бу хокисор инсоннинг саҳовати, қуёшдек иссиқ меҳру мурувватидан баҳраманд бўлган Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидовнинг дил тубидан чиққан хотираларига қулоқ тутайлик:

— Мен қўлимни кўксимга қўйиб, бу камтарин ва олижаноб инсонни умр посбони дегим келади. Чунки Тожи ака ҳаётининг илк қадамларидан қийинчиликларни мардонавор енгишга ўрганди. Икки ярим ёшида ота-онадан етим қолган, болалар уйида тарбия кўрган Содиқ аканинг ўғли эсини таниб, уни мушфиқ бағрида катта қилган она юртга, халққа сидқидилдан хизмат қилиш орзусини дилига тугди. Бу эзгу ният уни 1936 йили Тошкент Давлат тиббиёт институтига етаклаб келди.

1942 йилдан Тожи Ҳайдаров Қизил Байроқ орденли 1-танк корпусининг алоҳида тиббий-санитария батальонида ординатор, кейинчалик алоҳида сапёрлар батальонининг бош врачси бўлиб хизмат қилди. У шу вазифада улуг жангнинг энг оғир жабҳаларида, Москва остоналаридан то Пруссиягача бўлган машаққатли жанговар йўлни мардонавор босиб ўтди. Неча марта ўлим билан юзма-юз келди, қанчадан-қанча ярадор ва бемор жангчиларнинг ҳаётини сақлаб қолди, жанговар сафга қайтарди.

— Мен сақлаб қололмаган ҳар бир қаёт сочимга биттадан оқ солган,— деган эди раҳматли суҳбатларимизнинг бирида.

— Дарҳақиқат, Тожи Содиқовичнинг ўзига ярашган, нуронийлик бахш этган оппоқ сочлари у бошидан кечирган машаққатли урушнинг оғир мусибатларидан ҳикоя қиларди,— дейди суҳбатимизда иштирок этган Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, тиббиёт фанлари доктори, Халқ академиясининг ҳақиқий аъзоси, профессор Карим Йўлдошев.— Биз у киши билан деярли чорак аср бир жамоада ака-укадек аҳил ва иттифоқ бўлиб ҳамкорлик қилдик. Бу одамнинг ниҳоятда камтар, камсуқим, ҳожатбарор эканлигини алоҳида таъкидлаш лозим. У уруш қийинчиликларини бошидан кечириб, қон кечиби, ғалаба қучиб, юртимизга бахт, озодлик келтирган халоскоримиз бўлишига қарамай, бу ҳақда гапиришни асло хоҳламасди. Унинг уруш йиллари кўрсатган мардлик ва жасорати эвазига "Қизил Юдуз" ордени ва кўплаб жанговар нишонлар, шунингдек, Олий Бош Қўмондоннинг 5 та ташаккурномаси ва бошқа фахрий ёрлиқлар билан мукофотланганлигини ўз оғзидан эмас, балки хизмат тақозоси билан шахсий делосидаги расмий ҳужжатларни кўраётганимизда ўқиб билганмиз.

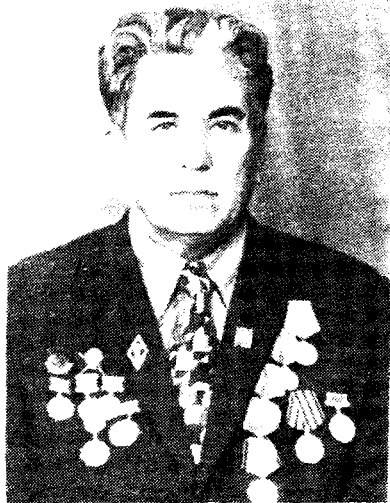
Ҳа, камтарга камол дейишганидек, юрак дардларининг шифокори, умр ва саломатлик посбони, ажойиб инсон Тожи Содиқович Ҳайдаровни чиндан ҳам ўз касбига содиқ одам эди, деб таърифлаш ва ёдга олиш уни билганлар учун ҳам қарз, ҳам фарздир.

КАЛУГАДАГИ ЖАНГЛАРДА

Бу одамни кўпчилик тиббиёт ходимлари, айниқча кекса, ўрта авлод вакиллари яхши билишади. Сабаби — 1933 йилда Ўрта Осиё тиббиёт институтининг даволаш-муҳофазалаш куллийетини имтиёзли гувоҳнома билан тугатган Ҳожи Ҳакимов ўша пайтлардаёқ ўзининг ўтқир зеҳни, тиришқоқлиги, ташкилотчилик қобилияти билан кўпчилик назарига тушган эди. Шунинг учун ҳам уни институт клиникасидаги жарроҳлик бўлимига ординатор қилиб олишди. Кўп ўтмай, 1935 йили ўлкамизда кенг тарқалган безгак касаллигига қарши юрагида ўти бор ёшлар бошлаган кураш уни ҳам бефарқ қолдирмади. Ҳожи Ҳакимов қалб даъвати билан Тошкент вилоятининг Оҳангарон туманига йўлланма олди. Куч-ғайратга тўла ташаббускор Ҳожи Ҳакимов бу ерда ўзини кўрсатгани учун

тез орада Оҳангарон тумани марказий касалхонасининг бош шифокори, кейинчалик Тошкент вилояти соғлиқни сақлаш бўлимининг мудир лавозимларига кўтарилди.

1939 йилга келиб Ҳожи Ҳакимов Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш Халқ комиссарининг ўринбосари лавозимини эгаллаб, давлат аҳамиятига молик улкан ишларга бошқошлик қила бошлади. Табиийки, **тиббий** хизматни ташкил этиш бўйича катта амалий ва назарий тажриба орттириб, ўзининг ташкилотчилик қобилиятини намоён этган бундай шахслар Ватан бошига оғир кунлар

Ҳ. Ҳакимов

тушган давларда айниқса асқотди. Шу боис уруш бошланиши биланоқ Ҳожи Ҳакимов кўнгиллилар сафида биринчилардан бўлиб жангга отланди.

— Менинг жанговар фаолиятим машҳур саркарда Г. К. Жуков қўмондонлик қилган Ғарбий фронтнинг 49-армияси ихтиёридаги 194-гвардиячи — ўқчи дивизиянинг 108-тиббий-санитария батальони тиббий ротаси командирлигидан бошланди, — деб хотирлайди Ҳожи Акбарович. — Мен кейинчалик ўша дивизиянинг 470-ўқчилар полкида катта шифокор бўлиб фаолият кўрсатдим. Калуга шаҳри учун бўлган жанглар бир умр ёдимда сақланиб қолган. Маълумки, 1941 йилнинг декабрида Москва остоналаридаги ҳаёт-мамот жангларида зарбага учраган душмanning "Марказ" гуруҳи таркибига кирган қисмлари, айниқса 2-танк ва 4-армия қўшинлари бизга қаттиқ қаршилиқ кўрсатарди. Бизга душманни узил-кесил тор-мор қилиш ва ҳужумни Калуга, Козельск, Сухиничи шаҳарлари йўналишида давом эттириш вазифаси қўйилган эди.

Қаҳратон қиш. Кучларимиз тенг эмаслигига қарамай жангчиларимиз мардлик ва жасорат кўрсатиб, катта қурбонлар эвазига 1941 йилнинг 30 декабрида Калугани озод этиб, душманни 120—130 чақирим нарига чекинтирганмиз.

Дарҳақиқат, 194-ўқчи дивизия фахрийларидан истеъфодаги полковник Александр Сорокин Ҳожи Акбаровичга 1975 йили йўллаган хатларининг бирида шундай ёзган эди: "Бизнинг 194-ўқчи дивизиямиз 1940 йилнинг январида Сибирдан Чирчиққа келтирилган эди. Кейинчалик у Ўрта Осиёлик йигитлар билан тўлдирилиб, Ғарбий фронт ихтиёрига юборилди. Калуга учун бўлган жангларда кўплаб жангчиларимиз ҳалок бўлишиб, уларнинг жасадлари Калугадан 25—30 чақирим жануби-ғарбда Угра дарёси яқинидаги Товарково қишлоғи қардошлиқ қабристонида дафн этилган. Калуга остоналаридаги жангларда ярадор бўлиб, Сизнинг енгил қўлингиздан даволаниб, ҳаётга қайтганимдан бениҳоя фахрланаман".

Шу мактуб сабаб Ҳожи Ҳакимов 1975 йили қуролдошлари билан учрашувга борганида Калуга учун бўлган жангларда ҳалок бўлган жанговар дўстлари хотирасини ёдга олиб, қабрларига Тошкентдан атайин олиб борган гул-лолалардан гулчамбар қўйиб қайтди.

— 1942 йилнинг февралидан 1944 йилнинг июль ойигача ҳаракатдаги армиянинг 724-дала госпитали бошлиғи бўлишим билан бирга кўплаб операция қилиб, ярадорлар ҳаётини сақлаб қолишга ҳисса қўшдим. Бу хизматларим учун жанговар "Қизил Юлдуз" ордени билан тақдирландим.

Урушдан голиб қайтган Ҳожи Ҳакимов Тошкент шаҳар соғлиқни сақлаш бўлими бошлиғи, кейинчалик Республика Соғлиқни сақлаш вазири муовини лавозимларини эгаллаб, қизғин фаолият кўрсатди. У 1948 йилдан илмий-мураббийлик ишига ўтиб, тиббиёт фанлари номзоди бўлди, узоқ йиллар Ўзбекистон гематология ва қон қуйиш илмий-текшириш институтига раҳбарлик қилиб, унинг равнақ топиши ва ҳар томонлама нуфузли илмий даргоҳга айланишида жонбозлик кўрсатди. Кўплаб илмий мақолалар ёзиб, ажойиб шогирдлар етиштирди, катта жамоатчилик ишлари олиб борди.

Ҳожи Акбарович Ҳакимовнинг Ватан ва халқ олдидаги кўп йиллик самарали хизматлари муносиб тақдирланди, унинг жанговар орден ва медаллари қаторига Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор, фан арбоби фахрий унвонлари ва бошқа кўплаб нишонлар қўшилди.

Уруш ва меҳнат фахрийси, таниқли олим ва мураббий Ҳожи Акбарович Ҳакимов оила аъзолари, ёру дўстлари, шогирдлари ардоғида кексалик гаштини сурмоқда.

ТАШАББУСКОР ШИФОКОР

Азиз асримизнинг азиз оилари,
Азиз одамлардан сўрайди қадрин.
Фурсат ғаниматдир, шоҳ сатрлар-ла
Безамоқ чоғидир умр дафтарин.

Бир оннинг баҳосин ўлчамоқ учун
Олтидан тарозу, олмадан тош оз.
Нурлар қадами-ла чоған умрнинг
Барини тутолмас айюҳаннос овоз.

Ҳар сафар отахон шоиримиз Ғафур Ғуломнинг ушбу ўлмас сатрларини эсга олар эканман ҳаёлимдан бир фикр ўтади: "Бир-биримизга нондек азиз ва ғанимат бўлиб турган ҳар дамимизда нечун биз вақтнинг ва яқинларимизнинг қадр-қимматига етмаяпмиз? Эрта-индин бу бебаҳо дамлар, одамларни тиллога ҳам толиб бўлмайди-ку!"

Шу аснода Ғафур Ғуломнинг машҳур фалсафий асари "Вақт"нинг ёзилиш тарихи ёдимга тушди. Маълумки, бу асар 1945 йилда ёзилиб, даставвал "Қизил Ўзбекистон" (ҳозирги "Ўзбекистон овози") газетасида эълон қилиниб, катта шов-шувга сабаб бўлган эди. Қизиги шуки, бу шеър "Жияним, капитан Ҳамидулла Ҳусан ўғли менга олтин соат тақдим этди" деган бағишлов билан бошланганди. Бу лавҳамиз қаҳрамони жангчи шифокор, таниқли олим Ҳамидулла Ҳусанов эди.

Уруш бошланганда Ҳамидулла Тошкент Давлат тиббиёт институтининг даволаш куллийтини эндигина тугатиб, Тошкент шаҳридаги 3-болалар поликлиникасида ишлай бошлаган эди. Ўткир зеҳн-идрокли, ташаббускор Ҳамидулла сал ўтмай ёш бўлишига қарамай, бош шифокор лавозимига тайинланди.

У дил амри билан фронтга жўнатишларини сўраб, туман ҳарбий комиссариатига мурожаат қилди. Бироқ, уни дарров фронтга эмас, Ўрта Осиё Ҳарбий округи санитария бўлимининг жарроҳлик бўйича махсус малака ошириш курсига юборишди. Ниҳоят, фронтга жўнатиладиган дамлар ҳам етиб келди. Ҳамидуллани 22-гвардиячи ўқчи дивизиянинг 65-гвардиячи ўқчилар полки ихтиёрига юборишди. Бу дивизия Ленинград шаҳри яқинидаги Осташово ўрмонида жойлашган эди. У полкка етиб келган кунёқ, астойдил сизг шимариб ишга киришиб кетди. Чунки жанговар вазият ниҳоятда оғир, жиддий эди.

Ҳ. Ҳусанов

— Ўшанда, — деб эслайди жангчи шифокор, — бутун таркибимиз билан пиёда юриб, янги позицияга етиб боришимиз зарурлиги ҳақида шошилишч буйруқ олдик. Кечаси билан ўрмон ичида йўл юриб, кундузи дам олардик. Тиббиёт ходимларига дам олиш қаёқда? Сабаби, туни билан маршда аскар ва командирларнинг оёқ терилари шилиниб, чақаланиб, қавариб кетгани сабабли дори-дармонлар қўйиб боғлаш зарур эди.

Шу тариқа полк етти кеча, етти кундуз юриб Пола дарёсининг ўнг қирғоғига мудофаа истеҳкомлари қуриб жойлашди. Да-

рёнинг нариги соҳилини эса фашист газандалари эгаллаб, тез-тез ҳужум қилишар, бизникилар уларни мардонавор қайтаришарди. Жанглар оғир кечар, ярадорлар кўп эди. Ҳамидулла ва унинг ҳамкасблари ярадорларга ёрдам кўрсатиб, уларни араваларда тиббий-санитария батальонига пешма-пеш эвакуация қилишарди. Ўрмон ичи ботқоқлик бўлгани учун автомобиль йўли йўқ эди. Шу сабабли ярадорлар от араваларда не-не қийинчиликлар билан 20—25 чақирим наридаги тиббий-санитария батальонига кечикиб келтириларди. Натижада ярадорларнинг баъзилари кўп қон йўқотиб, батамом қувватсизланиб қолишарди. "Нима қилиш керак? Қандай қилсак ярадорларнинг мушкулини осон қилиш, тезроқ оёққа туриб кетишларига эришиш мумкин?" Бу савол Ҳамидуллани кўп ўйлантирарди. Шунда унинг калласига: "Полк санитария қисмида қон қуйиш пункти ташкил этсак қандай бўларкин?" деган фикр келиб қолди. Унинг бу фикрини ҳамкасблари маъқуллашди. Медсанбатдагилар эса ўйланиб қолишди. Негаки, шу пайтгача фронт яқинида ҳали ҳеч ким қон қуйиш пункти ташкил қилмаган эди. Ҳамидулла бу тадбирнинг нечоғли зарурлигини амалда исботлаб берди. Бу янгилик қанчалик қийин бўлмасин, бир ўзи ярадорларнинг қон гуруҳини аниқлар, уларга қон қуярди. Баъзан зарур миқдордаги қон ёки унинг гуруҳи

етишмай қолса, чорасини топар, ўз қонини ҳам аямасди. Шу тариқа Ҳамидулла Ҳусанов уруш тугагунча 1200 нафардан зиёд ярадорга қон қуйиб, уларнинг ҳаётини сақлаб қолиш, сафга қайтаришга сабабчи бўлди. Ҳамидулла Ҳусановнинг бу тadbиркорлиги маъқулланди. Дивизия ва армия газеталарида унинг илғор тажрибаси кенг ташвиқот қилинди ва фронт яқинида қон қуйиш пунктларининг ташкил қилиниши одатий тadbир, чора тусига кириб қолди.

Ҳамидулла Ҳусанов қуролдошлари билан қонга қон, жонга жон бериб Руминия, Венгрия, Австрия, Чехословакия йўлларида мардонавор ўтиб, Ғалабага катта ҳисса қўшди. Унинг жанглардаги фидокорона хизматлари Қизил Юлдуз, II даражали Ватан уруши орденлари, кўплаб жанговар нишонлар билан муносиб тақдирланди.

Ниҳоят, Ҳамидулла Ҳусанов 1945 йилнинг 3 сентябрида она шаҳри Тошкентга эсон-омон қайтиб келди. Вокзалда уни қариндош-уруғлари, дўсту биродарлари, жумладан, Ғафур Ғулом ҳам кутиб олди. Орадан кўп ўтмай шоир "Ғолибларни эъзозласак, шарафласак арзийди" дея уни хонадонига чорлаб меҳмон қилди. Зиёфат асносида Ҳамидулла яхши ният билан Прага магазинларидан бирида ўз ҳалол пулига харид қилган олтин соатни Ғафур Ғуломга тақдим этди.

Урушдан сўнгги йилларда "Бебаҳо дамларнинг қадрини билган" Ҳамидулла Ҳусанов жангларда орттирган бой тажрибаси, ташкилотчилик, ташаббускорлик қобилиятини халқ саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлашга бағишлади. У турли йилларда Ўзбекистон тери ва таносил касалликлари илмий-тадқиқот институтида илмий ходим, ординатор, ассистент, доцент бўлди. 1947 йилда Чоржўй-Қўнғирот темир йўли қурилишида фаол қатнашиб, Урганч қурилиш участкасида тиббий-санитария хизматини бошқарди, шунингдек кўплаб тери касалликларига қарши уюштирилган илмий экспедицияларда иштирок этди. 1962—1964 йилларда Тошкент шифокорлар малакасини ошириш институти терапия факультети декани, илмий ишлар бўйича проректори (1964—1966), ректори (1966—1979) бўлиб катта илмий мураббийлик, ташкилотчилик ишларига бош-қошчилик қилди, кўплаб малакали тиббий ходимлар етиштиришга улкан ҳисса қўшди.

Ҳамидулла Ҳусанов тери ва таносил касалликларининг олдини олиш ҳамда даволаш масалаларига оид 100 га яқин долзарб илмий мақолалар, 4 та монография муаллифи сифатида чуқур илмий изланишлар олиб бориб, кўплаб шогирдлар етиштирди. Унинг қирқдан ортиқ илмий мақола-

лари Ўзбек қомусномасидан ўрин олганлиги жангчи шифокорнинг вақт қадрига етиб, ундан унумли фойдалангани, қолаверса илмий салоҳиятидан катта бир нишонадир.

Уруш ва меҳнат фахрийси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор Ҳамидулла Ҳусанов 1979 йилдан бери фахрий дам олишда бўлиб, оила аъзолари, ёру дўстлари ва шогирдлари ардоғида шукроналик билан яшаб, бизга ҳамнафас, ҳамкор бўлаётганлиги катта бахтдир.

ҲАМ ҲАБИБ, ҲАМ ТАБИБ

Тақдирни қарангки, инсон астойдил ният қилса, муроди ҳосил бўларкан.

Камина 1955 йили Оҳангарон туманида ўрта мактабни тугатиб, Тошкент тиббиёт институтига кириш учун шаҳарга келдим. Ҳужжатларимни топшириб, кириш имтиҳонлари тараддудида юрсам, буйраклари бир оз шамоллаб, мутахассисга учрашиш мақсадида отам 1—2 кунга Тошкентга келиб қолдилар. Ота-бола ТошМИга бордик, мутахассисга учрашиб, тегишли маслаҳат олиб орқамизга қайтаётсак, институтнинг гавжум боғида отам бир танишларини учратиб қолдилар. Улар анчадан бери дийдор кўришишмаган эканми, хайтовур қучоқлашиб, самимий кўришиб кетишди. Кейин бир оз четроққа ўтиб, анча вақт у ёқ-бу ёқдан гаплашишди. Қорачадан келган, ўрта бўйли, майор унвонидаги бу ҳарбий форма кийган киши дарров менинг эътиборимни ўзига тортди. Беихтиёр юрагим жиз этгандек бўлди. Мен унинг келишган қадди-қомати, ўзига ярашган кийими, айниқса ҳазил-мутоибага мойиллиги, ширин сўзига маҳлиё бўлиб, одоб сақлаб бир чеккада турардим. Кейин уларнинг кун иссиғида бу ерда нима қилиб юришгани эсларига тушди шекилли, бирин-кетин ён-атрофларига қарашди. Отам мени олдиларига чақириб, қадрдонларига таништирдилар.

— Ўғлим бу. Шу ерга ўқишга кирмоқчи.

Ҳарбий киши менга қўлини узатаркан, деди:

— Тиббий хизмат майори Зикрилла Эгамбердиев! Отангиз Рафиқ Қори Раҳмонов билан тиббиёт билим юртида бирга ўқиганман. Қолаверса у киши уйланганларида куёв жўра ҳам бўлганман.

Мен ҳам унга исмимни айтган эдим, у киши бир менга, бир отамга бошдан-оёқ тикилиб турди. Сабаби, отам паст бўйли, чуваккина бўлиб, мен уларнинг олдида бўйчанггина, жуссадор эдим.

— Мен бу йигитни ака-уқангми деб ўйлаган эдим. Ота-бола эканлигингизга ҳеч ким ишонмайди.

Отам ҳам ҳазилга ҳазил билан жавоб қилдилар:

— Бу асли катта хотиндан қолган бола. Ўзим емай едирганим учун шунақа ғовлаб кетган.

— Ие, ҳали биринчи хотининг оламдан ўтганмиди? Худо раҳматий, жаннатий қилган бўлсин — деб, Зикрилла ака овози бироз ўзгариб, астойдил кўзига ғилт-ғилт ёш олиб, юзига фотиҳа тортди.

Икки ўртада мен ғалати аҳволда қолдим. Отам кулиб туриб бу ҳазилга чиппа-чин ишонган Зикрилла акани тинчлантирдилар.

— Ҳазил ўртоқ, худога шукур, онаси ҳаёт. Ҳали мендан ҳам узоқ яшайди. Буни яна ўзига ўхшаган 5—6 та ука-сингиллари бор.

— Худога шукур-ей, мен ҳам сенга жуда қийин бўпти деб, астойдил жоним ачиганди ўртоқ! Энди бунақа ҳазилингни қўй. Яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам фаришта омин, дейди. Илоҳи қўшганимиз билан кўша қариб, худо берган фарзандларимизнинг роҳатини кўрайлик,— деди Зикрилла ака,— кейин гапини улаб кетди.— Айтмоқчи, менинг ҳам иккита қизим — Заҳро билан Зарифа ҳам шу ерга ўқишга киришмоқчи. Ҳой, қаердасизлар қора қизларим? Қани бу ёққа келиб, менинг ёшлик қадрдоним билан танишинглар-чи!

Отасига ўхшаган қорачадан келган, истараси иссиқ икки қиз бирин-кетин келиб уялибгина биз билан саломлашишди.

Менинг кўнглимда ота қадрдоним ва унинг фарзандлари билан яқиндан дўстона алоқа боғлаш истағи туғилди. Ниятнинг холислигини қарангки, биз кириш имтиҳонларини муваффақиятли топшириб, ТошМИга кирдик. Уни 1961 йили тугатиб оилали, бола-чақали бўлиб, ҳаётда ўз

З. Эгамбердиев

мустақил йўлимизни топиб кетдик. Ҳали-ҳали борди-келди, салом-алик қилиб турамиз.

Ўзаро суҳбат, учрашувларда Зикрилла Эгамбердиев босиб ўтган жанговар ҳаёт йўли билан боғлиқ қизиқ-қизиқ ҳангомаларни ўз оғзидан эшитиб, кейинчалик ёзган кўплаб мақолалари ва эсдаликларидан ўқиб, ажойиб тақдир эгаси билан таниш бўлганимдан бениҳоя хурсанд бўлиб юрардим.

Айниқса унинг "Луқмон Ҳаким изидан" номли таржимаи ҳолига оид ҳужжатли қиссасини ўқир экансан, унинг нақадар синчков, билимдон, доно ва зукко эканлигига яна бир карра қойил қоласан киши. Фақат бугина эмас, унинг қизгин фаолияти қам авлодлар учун бутун бошлиқ жасорат, мардлик мактаби эканлигига гувоҳ бўласан. Зикрилла ака ўтган воқеаларни эслаб қуйидагиларни ҳикоя қилади.

— 1939 йилда Тошкент давлат тиббиёт институтини тугатиб, Хожималикдаги 4-поликлиникада ишимни давом эттирдим. 1939—40 йилларда терапевт, сўнг рентгенолог (1941 йил) бўлиб ишладим. Икки отли изовида беморларни уйига бориб кўраман. Сағбон, Чигатой ёки ўзим катта бўлган собиқ Жангтоҳ, Гиштмачит маҳаллалари менга бириктирилганди. Изовида уйга қайтаман. Дадамнинг оғизлари қулоғида. Поликлиникада касаба уюшма қўмитасининг раиси қилиб сайлашди. Шу ердан 1939 йили иккинчи марта Тошкент шаҳар кенгашига депутат қилиб номзодимни кўрсатишди, сайловчилар қўллаб-қувватлашди. Икки йил мобайнида (1940—1941) бўғма касаллигидан ҳалок бўлган ёш болаларнинг ўпкасини рентген текширувидан ўтказдим. Бу тадқиқот тиббиёт фанлари номзоди деган илмий унвон учун мавзу эди. Шу билан бирга Москванинг устоз рентгенологлари билан яқиндан танишиш ниятим ҳам бор эди. Москва сафарига отланар эканман, бахтга қарши уруш бошланиб қолди. Энди диссертацияни эмас, балки жонажон Ватанни ҳимоя этиш зарур эди. Октябрь-ноябрь ойларида ТошМИ эвакогоспиталида муваққат ишлаб юрдим. Мен ва Саидазим Носиров (рентген клиникасининг иккинчи аспиранти) 15 декабрда Октябрь район ҳарбий комиссариатига учрашиб, Бухоро-ўзбек отлик жангчилар дивизиясига тайинландик. Бизнинг хизматимиз зобит ва жангчиларни даволаш ва жисмоний чиниқтириш эди. Дивизияга тажрибали ҳарбий врач Носир Турсунов раҳбарлик қилди.

1942 йил 23 февраль куни Қизил Армия шарафига бағишланган тантанали маросимда менга III ранг ҳарбий врач унвони берилди. 1942 йилнинг июль ойида шошилинч равишда Сталинобод (Душанбе)га юборишди. У ерда ва-

гонларга 200 га яқин чопқир от чиқарилди. Ҳар вагонга олтиладан отбоқар, эшелон бошлиғи, зобит ва мен, яъни эшелон врач тайинланиб йўлга тушдик. Бизга фронтнинг кавалерия қисмларига от етказиб бериш вазифаси топширилган эди.

Саратов ва Воронежда ҳашаматли бинолар, ҳатто шаҳар боғлари ағдар-тўнтар бўлиб ётарди. Осколка парчалари гулларни, улкан дарахтларни ҳам аямаган, чўрт бўлиб ташлаган эди. Немис самолётлари шаҳарга яқинлашаётган поездларни бомбардимон қилар, десант ташлаб, вазиятни янада кескинлаштиради. Ниҳоят, 12 июлда Поваренко станциясига яқинлашдик. Кун қорайди. Нима учундир станция бизнинг эшелонимизни қабул қилмади. Ярим кечада устимиздан немис бомбардимон самолётлари учиб ўтди. Шу ондаёқ шаҳардан тревога гудоклари эшитилди. Шаҳар устига самолётлардан тушган прожектор нурлари ҳаммаёқни ёритиб юборди.

Биз вагонлардан чиқиб атрофга тарқалган ҳам эдикки, бомбардимон бошланди. Бомбавозларга қарши зенитчилар тўплардан ўқ уза бошладилар. Кучли прожектор нурлари немис учувчиларининг кўзини қамаштиради, самолётларни эса ишкамбага, сўнг мўлжалга оларди. Бомбавозлардан бирининг тутуни чиқиб кетди. Шу вақтда осмонда ялт этиб бамисоли қуёш чарақлади, сўнг кетма-кет гумбурлаб самолёт портлаб кетди. Бошқа самолётлар бомбаларини бетартиб ташлаб, тезда кўздан ғойиб бўлдилар. Станциядаги вагонда қамалиб турган отларнинг кишнаши, чинқориши, депсинишлари эшитиларди. Буни эшитиб бизнинг отлар ҳам безовта бўлишди, баъзилари арқонини узди. Бир қанча ташвишлардан сўнг отларни охириги манзил — Борисоглебовскка олиб бориб топширдик. Биз билан борган зобитларни бўлимларга тарқатиб юборишди. Мен ҳам отбоқарларнинг бошлиғи, ҳам врач бўлиб яна орқамга қайтдим.

Зикрилла Эгамбердиевнинг бундан кейинги ҳарбий фаолияти 3-Украина fronti ихтиёридаги 1668-рақамли эвакуацион госпитал рентген бўлимининг бошлиғи лавозимидан бошланди. Бу госпитал Балашов шаҳрининг Хопёр дарёси чап қирғоғига жойлашган бўлиб, унинг таркиби асосан Воронеж тиббиёт институтининг профессор ва ўқитувчиларидан ташкил топган эди. Госпитал фронт миқёсида мияси, кўзи, қулоғи, бурни, томоғи, жағи шикастланган ярадорларга мослашгани учун ҳам бу ерга ўз касбининг моҳир усталари жамланган эди. Зикрилла Эгамбердиев бу ерда катта ҳаёт мактабини ўтади, бўлажак илмий иши учун ниҳоятда бой маълумотлар тўплади, илмий мақолалар

ёзди. Кўп йиллик илмий ва амалий изланишларининг натижаси ўлароқ 1953 йили Москвадаги марказий врачлар малакасини ошириш институтининг ҳарбий куллийетида "Бош суяк жараланишининг рентген диагностикаси" мавзuida номзодлик диссертациясини ёқлади.

Венгрия, Руминия, Австрия ва Германияни фашистлардан озод қилиб урушдан Ғалаба билан эсон-омон Тошкентга қайтган Зикрилла Эгамбердиевнинг кейинги 20 йиллик фаолияти Қуролли кучлар сафида зобит, рентгенолог-врач вазифаларида ўтди. У тақдир тақозоси билан деярли 10 йил махсус тиббий асбоб-ускуналар билан жиҳозланган "ГАЗ-51" автомашинасида Марказий Осиё республикалари, Ғарбий Сибирь кенгликларини бўйи ва энига бир неча бор кезиб чиқди. "Дунё томи" ҳисобланган оқсоч Помир чўққилари қадар кўтарилди. Мақсад — ҳарбий-тиббий муассасалар, хизматдаги ҳарбий ходимлар билан яқиндан танишиш, уларга амалий тиббий ёрдам кўрсатиш эди.

Зикрилла ака қаерда бўлмасин синчковлик билан ҳаёт манзаралари, воқеаларни кузатди. Неча минглаб турли миллат ва касбдаги одамлар билан самимий мулоқотда бўлди, уларнинг урф-одатлари, турмуш тарзини астойдил ўрганди, халқ мақоллари, латифалари, ҳикматли сўзлар ва бошқа ноёб дурдоналарини эринмай терди, тартибга солди, улардан ҳаётий ва илмий хулосалар чиқарди, кўрган-билганларини қоғозга тушириб, халқ билан баҳам кўришга интилди. Ўз таъбири билан айтганда "Пешингача дўхтир, пешиндан кейин мухбир" бўлиб, ўзининг қизиқарли мақолалари билан вақтли матбуот саҳифаларида тез-тез кўрина бошлади. Натижада бирин-кетин қизи Зарифа билан ҳамкорликда яратган "Донолар саломатлик ҳақида", "Донолар бисотидан", "Тиббиёт хазинасидан", "Тиббиётдаги ажойиб ҳодисалар", "Луқмони Ҳаким изидан" номли ва бошқа шунга ўхшаш ўттизга яқин китоблари чоп этилиб, халқимизнинг маънавий мулкига айланди.

Лавҳамиз дебочасида ёзганимдек, Зикрилла ака билан дастлабки кўришганимда менинг "оғзимга туфлаб" қўйган эканларми, мен ҳам ТошМИни тугатишим биланоқ, у сингари узоқ муддатли ҳарбий хизматга сафарбар этилдим. 1961—1965 йилларда Зикрилла ака билан бир оз муддат Тошкент ҳарбий госпиталида бирга хизмат қилдик. У киши 1965 йили тиббий хизмат подполковниги унвонида истеъфога чиқиб, ижодий ишларга шўнғиб кетди, орқасидан мени ҳам эргаштирди.

Мен уруш ва меҳнат фахрийси, тиббиёт фанлари номзоди, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор, Пирогов

мукофоти совриндори, шода-шода орден ва медаллар соҳиби, ўз касбининг устаси, моҳир қаламкаш, ҳамкасбим, устозим, ота қадрдоним Зикрилла Эгамбердиев (Захар Богданович — уни ҳарбий ҳамкасблари шундай деб аташар эди) билан чин дилдан фахрланаман.

У бутун эл-юртимиз — Ўзбекистоннинг ҳам фахри эди.

КЎКТЕРАК ЛУҚМОНИ

Муртазохон акани Кўктеракада етти ёшдан етмиш ёшгача ҳамма танийди. Кўктераkning Луқмони ҳаками деб уни астойдил иззат-ҳурмат қилишади. Чунки у киши 1937 йилдан шу пайтгача Кўктеракада яшаб, одамлар саломатлигининг посбони бўлиб келмоқда. Неча юзлаб беморлар унинг қўлидан шифо топишган. Уруш йилларида бир қўлида қурол, бир қўлида жарроҳлик тиғи билан жанг қилган Муртазохон ака қанча-қанча жангчилар ҳаётини сақлаб қолган. Урушдан кейин у яна севған касбида ишлаб, шогирдлар етиштирди. Қувончлиси шуки, фарзандларининг тўрт нафари унинг изидан бориб, ота касбини улуғлашаяпти. Муртазохон ака 1985 йилда пенсияга чиққанига қарамай, тинч туришни ёқтирмайди. Уни тез-тез шогирдлари, ёшлар даврасида кўришингиз мумкин. Уни қизиқтирган муаммолар кундалик ҳаётимизда анчагина.

Муртазохон ака Кўктераkning энг обрўли, энг пири-бадавлат отахонларидан. У кишининг фаол иштирокисиз, маслаҳатисиз на тўй ўтади, на бошқа йиғин. Ҳаммаси замонавий тартибда, ортиқча дабдабасиз ўтади. Турмуш ўртоқлари Махмудахон ая билан 25 дан ортиқ невара, чеварани тарбиялашда ўғил ва қизларига раҳнаомлик қилишаяпти. Муртазохон Эшонхонов билан ҳол-аҳвол сўрашгач, ундан уруш йилларидаги хизматлари ҳақида сўзлаб беришни илтимос қилдим.

— Жанговар йўлим 1942 йилнинг январидан бошланган, — деди Муртазохон ака, — Ҳарбий фронтнинг 86-ҳарбий дала госпитали, 1-Белоруссия фронтининг 68-алоҳида танк бригадаси фаолияти билан боғланган. Ҳарбий дала госпитали ординатори, тиббий-санитария взводи бошлиғи лавозимларида Калугадан Эльбагача бўлган жангларда қатнашганман. — У йўл ва жанг машаққатларини ҳаёлан кўз олдида келтирди шекилли, бир дам тўхтаб сўзида давом этди. — Уруш ўз номи билан уруш эди. Германиянинг қайси бир шаҳри эди, ҳозир номини эслолмайман, жанг майдонидан келтирилган 50 дан ортиқ ярадор жангчини қабул қила бошладик. Шулардан жароҳати оғирроқ 20 нафарига

М. Эшонхонов

келтириш чорасини кўрдим. Польшанинг Люблин деган шаҳрида ҳам худди шунақа фалокат юз берганди. Жанг майдонига яқин қулайроқ жойда ярадорларга тиббий ёрдам кўрсата туриб, душманнинг ҳаводан қилган хужуми туфайли анча қурбонлар берганмиз. Бундай йўқотиш дамларида ҳамма дардимизни бардош билан ичга ютиб, ўзимизни дадил тутишга ҳаракат қилардик.

Бу лавҳалар яқинда таваллудининг 80 йиллиги нишонланган табаррук отахон, уруш ва меҳнат фахрийси, заҳматкаш шифокор, тиниб-тинчимас мураббий, иккинчи даражали Ватан уруши, Қизил Юлдуз, Меҳнат Қизил Байроқ орденлари ва кўплаб медаллар соҳиби, соғлиқни сақлаш аълочиси Муртазохон Эшонхоновнинг ҳаёт ва жанговар йўли, турмуш тарзидан бир шингил холос. Зотан у босиб ўтган йўл ва кечирган умр ниҳоятда ибратли ва шарафлидир.

"ЭСКИ ЯРАНИ ТИРНАМАНГ, УКА..."

Ҳар сафар юз-кўзидан нур ёғилиб турадиган бу одамни кўрганимда, ё эслаганимда доим халқимиз орасида ардоқ билан айтиладиган бир ибора кўнглимдан ўтади: "Ҳам ўзи пок, ҳам сўзи пок. Ҳам тили пок, ҳам дили пок". Дарҳақиқат, табиат мавжудотларининг

шошилинич тиббий ёрдам кўрсатиб, сўнг уларни овқатлантириш учун 15—20 қадам наридаги чодирга бошлаб бордим. Чунки улар оч, жуда қолдан тойган эдилар. Орқамга қайтиб, қолган ярадорларга ёрдам кўрсата бошладим. Шу пайт ёнимизга бомба тушиб, қаттиқ портлаш бўлди. Ҳовлиқиб ташқарига чиқсам, ҳалиги қўшни чодир ҳам, ярадорлар ҳам йўқ. Ҳаммаёқ ер билан яксон бўлибди. Фақат 5—6 ярадорни бомба зарби атрофга улоқтириб ташлаган-тупроққа ярим кўмилган қолда ҳушсиз ётишарди. Дарров уларни ҳушига

энг сарвари — одамни яратар экан, унга аввало ўзига хос нозик феъл-атвор, фахму фаросат, ризқу насиба, касбу кор, қолаверса умр, амал ва лавозим беради. Ҳаётда қандай умр кечирिश кўп жиҳатдан ана шу туғма хислат ва бошқа ноёб дунёвий фазилатларга ҳам бир қадар боғлиқ бўлса-да, унинг асосини ҳалол меҳнат, поклик, мустаҳкам иймон ва эътиқод, сабртоқат ва ирода ташкил этади. Мен буни пойтахтимизнинг серқатнов Аҳмад Дониш кўчасидаги 36-уйнинг ҳаворанг дарвозаси пештоқига: "Бу ерда II жаҳон уруши қатнашчиси яшайди", деб ёзиб қўйилган хонадонга дастлабки қадам қўйганимдаёқ ҳис қилдим. Чунки бу ердаги саранжом-саришталик, ҳар бир ғишт, дов-дарахтнинг батартиб ва расамади билан бўй кўрсатиб туришида юксак бир ички маданият, меҳр-муҳаббат, самимият борлиги сезилиб турарди.

Мен аслида хонадон соҳиби муҳтарам Зоит Расул ўғли Юнусовни тахминан 40 йилдан бери биламан. Унинг 1955—61 йилларда биз Тошкент Давлат тиббиёт олийгоҳининг талабаси бўлган вақтимизда нормал физиология фани бўйича олиб борган амалий машғулотлари ва ўқиган ажойиб маърузалари ўзининг ниҳоятда сермазмун ва бой, таъсирчан эканлиги билан бошқаларникидан кескин фарқ қиларди. Шунинг учун ҳам баъзи муаллимларнинг дарсларига лоқайдлик билан қаровчи талабалар ҳам домла Зоит Юнусовнинг ҳар бир машғулотига жон-дили билан қатнашарди. Бир воқеа кечагидек эсимда. Катта залда маъруза ўқиётган Зоит Юнусовнинг олдида тажриба ўтказиш учун бир итни олиб киришди. Домла ёрдамчилари билан итни столга ётқизиб, унинг оёқ-қўлини боғлади. Сўнгра унинг йўғон қон томири орқали организмидаги барча қонни шиша идишга оқизиб, итни тамоман қонсизлантирди. Натижада махсус асбобларнинг қайд этиши бўйича ит бутунлай ҳушдан кетиб, унинг нафас олиши тобора сустлашди, юраги

З. Юнусов

уришдан тўхтади. Бироқ, йигиб олинган қон яна қайтадан аста-секин ит организмга қуйилиши биланоқ, итнинг нафас олиши, юрак фаолияти тикланиб, тезда ҳушига келди ва у ўз оёғи билан залдан югуриб чиқиб кетди. Кўз олдимизда қилинган бу ажойиб тажриба, мўъжизадан ҳайратда қолган биз талабалар астойдил қувонганимиз ва домла Зоит Юнусовга бўлган меҳр-ихлосимиздан гулдуроч чапак чалиб юбордик. Кейин билсак, етти ёшлигида машҳур етимликнинг оғир азоб-уқубатлари бошига тушиб, сочи эрта оқарган, ҳаёт қийинчиликларини мардонавор енгишга ўрганган Зоит Юнусов институтнинг иккинчи курсида ўқиб юрган кезларидаёқ машҳур олим Николай Васильевич Данилов раҳбарлик қилаётган нормал физиология кафедрасига лаборант бўлиб ишга жойлашган экан. Айтишлари бўйича, олим ўзининг докторлик илмий иши учун зарур бўлган барча тажрибаларни амалда кўрсатиб, натижаларини умумлаштиришни ўз ўғлидек кўриб Зоит Юнусовга ишониб топширган экан. Шунинг учун Зоит Юнусов уйига боришни ҳам унутиб, баъзан кеча-кундуз кафедрада қолиб кетар, жониворлар устида тинимсиз тажрибалар ўтказар, катта ҳаётий тажриба тўплар эди. Буларнинг ҳаммаси унинг келажакда катта олим бўлиб етишиши, назариётни амалиёт билан боғлаши учун муҳим аҳамият касб этган, албатта. Бундан ташқари, биз Зоит Юнусовнинг ниҳоятда камтар, ҳалол ва покиза, инсоф, диёнатли одам эканлигини яхши билар, шу сабабли ҳамма у кишини ўзига яқин оларди, ўз навбатида домла ҳам барча билан иноқ, самимий эди. Аммо у ҳеч қачон бирортамизга ўзининг урушда қатнашганию, бошидан кечирганлари ҳақида лом-мим демаган.

Бу сафар ҳам мен домла билан атайин шу мавзуда суҳбатлашиш мақсадида ҳузурига келганимни айтганимда, у ҳижолатомуз менга юзланди:

— Буни ҳаммага овоза қилишнинг нима кераги бор? Мен урушда бирорта катта қаҳрамонлик кўрсатмаган бўлсам! Уруш — юртнинг бошига тушган катта ғам, кулфат эди. Мен ҳам кўпчилик қатори қалб амри билан урушга бордим, душман билан юзма-юз жанг қилдим. Қирқ йил қиргин бўлса, ажали етган ўлади, дейишганидек, неча бор ўлимларни доғда қолдириб, эсон-омон юртга қайтиб келдим. Бўлган гап шу.

— Ҳар ҳолда бу ҳақда эл-юрт, қолаверса ёшларнинг билиб қўйгани маъқул-да, домлажон.

— Юракдаги эски яраларни тирнаб, янгилаб нима қиласиз, укажон? Ёки, шу баҳона бирор имтиёз, енгиллик талаб қилишми? Тўғри, урушни қорала, даънатлаш керак. Аммо, ҳозирги тинч, осойишта кунларимизнинг қадрига

етиш ҳам даркор. Бунинг учун ҳамма — каттаю-кичик астойдил курашиши, тинимсиз ҳалол меҳнат қилиши лозим. Афсуски, аксарият ёшларимиз ҳалол меҳнатдан кўра, енгил-елпи, нопок йўллар билан ҳаёт кечиришни одат қилиб олишгани катта фожиа бўлаяпти.

— Гапингиз тўғри,— дейман у кишини иложи борица суҳбатга тортишга ҳаракат қилиб,— бироқ уруш қатнашчиларига берилган турли имтиёзлардан ҳам нақтида фойдаланиш зарур-да.

— Баъзиларга ўхшаб-а? Икки гапинг бирида урушда қатнашганини ҳаммага пешлаб, иззату обрў талаб қилиш... Кечирасизу, менинг ҳаётий фалсафамга бунақа нарсалар сира тўғри келмайди. Куч-қудратим, ақлу идроким иродам, бор экан, шунинг ўзи менга етарли. Мен Ватан олдидаги ўз фарзандлик бурчимни виждонан адо этдим, холос. Бошқа ҳамма нарса мен учун энди ортиқча.

Маълум бўлишича, ҳақиқатан ҳам уруш қатнашчиси Зоит Юнусов ўта камтарлиги, тортинчоқлиги ва ўз ҳаётий фалсафасига содиқлиги боис шу вақтга қадар давлатимиз томонидан берилган турли имтиёзлардан тўлиқ фойдаланмас экан! Шунинг учун бўлса керак, жанглarda кўрсатган мардлиги, жасорати эвазига берилган давлат орденлари, медалларини кўкрагига тақиб, ҳаммага кўз-кўз қилиб юрганлигини ҳеч ким кўрган эмас.

Аслида у 1941 йили Тошкент Давлат тиббиёт олийгоҳини тезкор усулда тугатиши биланоқ, 13 ноябрда бир гуруҳ касбдошлари билан бирга биринчилар сафида Ватан ҳимоясига сафарбар этилган. Унинг жанговар йўли асосан шимолий минтақа, яъни Карелия frontiда кечган. У Медведогорск йўналишидаги Массейск райони ҳимоясидаги аёвсиз жанглarda қатнашиб, юзлаб ярадор ва бемор жангчиларга ўз вақтида малакали тиббий ёрдам кўрсатиб, уларнинг ҳаётини сақлаб, сафга қайтарган, ўзи ҳам бир неча бор ярадор бўлган, бир қатор жанговар нишонларга сазовор бўлган.

— Талабалик йилларимда нормал физиология кафедрасида л зорант бўлиб ишлаганим айниқса уруш вақтида жуда асқотди,— деб эслайди Зоит ака мен билан суҳбатда уруш воқеаларини кўз олдида келтириб.— Кафедрада жониворлар устида турли тажрибалар ўтказавеганим учун қандан сира чўчимас эдим, турли операцияларни ўтказиш учун қўлим ҳам, кўзим ҳам анча пишиб қолган эди ўшанда. Шунинг учун енгилроқ ярадорларни узоққа юбормай, уларга жарроҳлик ёрдамини жойида ўзим кўрсатар эдим. Жанг майдонига яқин тиббий нуқтамизда эса, қонсираб қолган оғир ярадорларга қон қўйишни ташкил қилганим

туфайли кўплаб ярадорлар ҳаётини асраб қолганмиз. Менинг бундай малакали мутахассис эканлигимни билган юқори поғонадаги раҳбарлар мени бирор каттароқ ҳарбий шифохонага жарроҳ қилиб ўтказишни таклиф этишганида кескин рад жавобини берганман. Сабаби — орият кучлилиқ қилган, виждон йўл бермаган. "Оғир жанг майдонини ташлаб, ўзини тинчгина, пана жойга олди", деган ноўрин таъналарни эшитишни хоҳламасдим.

1946 йилнинг ноябрь ойида тиббий хизмат капитани унвонида урушдан қайтган Зоит Расул ўғли Юнусов эртасигаёқ ўзи аввал ишлаган нормал физиология кафедрасига ассистент лавозимига тайинланди. У бу ерда ҳар томонлама ўсиб унди, тиббиёт фанлари номзоди илмий даражасини ёқлади, доцент унвонига сазовор бўлди, 100 га яқин илмий асарлар, 20 дан ортиқ ихтиролар яратди, кўплаб шогирдлар етиштирди.

Уруш ва меҳнат фахрийси Зоит Юнусов ҳамон ўзи кўз очиб кўрган жонажон кафедраси жамоаси кучоғида изланиш, меҳнат қилиш, бўлажак талабаларга тиббиёт сирларини ўргатиш билан банд бўлиб келмоқда.

Суҳбатимиз сўнгида мен яна бир нарсани англадимки, у ҳозир яшаб турган уйнинг пойдеворидан тортиб, томигача унинг моҳир қўллари, ҳалол пешона тери билан бунёд этилган экан.

— Қўлингиз дард кўрмасин, умрингиз зиёда бўлсин, Устоз!— дедим мен бунга жавобан суҳбатдошимга астойдил қойил қолиб.

ШОНЛИ ЙЎЛ

Эргаш Юсупов 1936 йилда Тошкентдаги Охунбобоев номи тиббиёт билим юртининг доришунослик бўлимини тугатгач, бир оз Ховос тумани касалхонасида ишлади, кейин Тошкент тиббиёт институтига кириб, уни 1941 йилда битирди. Эл-юрт қатори у ҳам Ватан ҳимоясига сафарбар этилди. Шу баҳона унинг келажак ҳаёти Қурулди Кучлар билан боғланди. У деярли чорак аср ҳарбий хизматда бўлиб, тиббий хизмат подполковниги унвонида истеъфога чиқди.

Эргаш Юсуповнинг уруш йилларидаги жанговар йўли Ғарбий фронтдан бошланди. У 1-Зарбдор армияга қарашли 391-ўқчи дивизиянинг 1024-ўқчилар полки таркибиде жангга кириб ҳарбий синовдан ўтди.

1941 йилнинг октябрь ойида Алматидан Россияга қараб йўл олган эшелон Мичуринск темир йўл станциясида душман самолётларининг бомбардимонига учради. Кутил-

маганда кўпчилик ярадор бўлиб, баъзилар ҳаёт билан видолашди. Эшелондаги тиббий пунктда Эргаш Юсупов ярадорларга тегишли тиббий ёрдам кўрсатиб, уларнинг руҳини кўтарди. Тез орада Мичуринск ҳарбий госпиталидан махсус бригада ёрдамга келди.

Дивизия 7 ноябрда Москвадаги ҳарбий намоишда қатнашди. Эртасига эса Москва остонасидаги Химки-Волга канали ёқасида душман билан аёвсиз жанг бошланди. Осташков, Болгое, Великие Луки шаҳарлари озод қилинди. Кейинроқ Псков вилоятининг Красный Холм шаҳрида қамалда қолган душманнинг катта гуруҳи тор-мор қилинди.

1942 йилнинг 18 мартда ўнг оёғидан оғир ярадор бўлган Эргаш Юсупов сентябрь ойигача Армавирдаги ҳарбий госпиталда даволанди. Ҳарбий госпитал шифокорлар ҳайъатининг қарорига мувофиқ хизматга чекланган даражада лойиқ топилиб, фронт орқасига — Тошкентга юборилди. Бироқ, юрагида она-Ватан ҳис-туйғуси жўш уриб, уни фақат энг оғир, машаққатли жойларда бўлишга ундади. Шунинг учун ҳам Эргаш Юсупов 1942 йилнинг декабрь ойидан то Ғалаба кунигача 37-фронт эвакуприёмниги ихтиёридаги 188-ҳарбий "санитария поездида ярадор ва беморларни мамлакат ичкарасига ташишда фаол қатнашди.

— Озод қилинган Воронеждан қайтаётганимизда ярадорлар билан лиқ тўлган катта эшелонимиз миналарга дуч келиб, оғир талафот кўрди, — дейди ўша вақтларни эслаб Эргаш Юсупов. — Шунга қарамай, тун қоронғусида йўлимизда давом этавердик. Воронеж билан Саратов оралиғидаги Хреновая станциясига келганимизда осмонда пайдо бўлган "юнкерс"лар вагонларнинг тепасида қизил тамга бўлишига қарамай эшелонимизга ҳамла қила бошлади. Учта вагон ёниб, 2 таси ичидаги ярадорлари билан бирга тилқа-пора бўлди. Бу ўтакетган ваҳшийлик, ниҳоятда даҳшатли манзара эди. Биз енгилроқ ярадорлар ёрдамида ўт-олов ичида қолганларни хавфсизроқ ерга олиб чиқиб, яна йўлимизда давом этдик.

Э. Юсупов

Урушдан сўнг Эрғаш Юсупов Қуролли Кучларнинг турли бўлинмаларида асосан раҳбарлик лавозимларида хизмат қилиб, катта ташкилотчилик қобилияти борлигини яна бир бор намоён қилди. Унинг узоқ йиллар ҳарбий хизматда орттирган бой ҳаётий тажрибаси Республика Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Бош эпидемиологи сифатида Қорақалпоғистонда рўй берган хавфли юқумли касалликнинг олдини олиш ва узил-кесил тугатилишида катта аҳамият касб этди. Бундан ташқари, 1966—69 йилларда Республика санитария маорифи уйининг бош шифокори лавозимида ишлаб, аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзининг юзага келишида бор куч ва имкониятларини ишга солди. У айниқса Тошкент зилзиласи туфайли зарар кўрган хонадонлар, маҳаллалар ва чодирли шаҳарчаларда озодалик, саранжом-саришталик, санитария-гигиена қоидаларига риоя қилиш, шунингдек, аҳолини тоза ичимлик сув билан таъминлаш, юқумли касалликларга қарши курашиш борасида тарғибот ишларини намунали йўлга қўйгани учун Ўзбекистон Республикасининг Фахрий ёрлиғи ҳамда халқ хўжалиги ютуқлари кўргазмасининг кумуш нишони билан муносиб тақдирланди.

Уруш ва меҳнат фахрийси, соғлиқни сақлаш аълочиси, I ва II даражали Ватан уруши орденлари, кўплаб жанговар медаллар соҳиби Эрғаш Юсупов узоқ йиллар Тошкент тиббиёт институти 2-клиник касалхонаси тиббий билим юрти ўқитувчиси бўлиб, бўлажак шифокорларга ўзининг бой тажрибасини сидқидилдан ўргатди. Ҳозир эса Қизил Яримой жамияти меҳр-шафқат кооперациясида хизмат қилмоқда.

ДАРҒА

Эл бошига иш тушганда Ватан учун қони ва жонини аямай, Ғалабага муносиб ҳисса қўшган халоскор шифокорлардан бири истеъфодаги гвардиячи тиббий хизмат полковниги Ғани Авазович Раҳмонбердисвдир.

Аслида унинг эл-юрт саломатлиги, тинчлиги учун чинакам посбонлик фаолияти 1930 йилларда Самарқанд шаҳридаги ўзбек отлиқ аскарлар бригадасида ҳарбий фельдшерликдан бошланган эди. У Миркомил Миршаропов полкига биркирилган бўлиб, бўлинмада биринчи ўзбек тиббиёт ходими эди ўша вақтлар. Билим олишга чанқоқ Ғанижон айна бир пайтда Самарқанд тиббиёт институтида

ўқиб, уни 1937 йили муваффақиятли тугатди ва 106-ўқчи дивизияга қарашли полк катта врач қилиб тайинланди.

Ғ. Раҳмонбердиев иккинчи жаҳон урушининг бошланишидан то фашизм устидан қозонилган Буюк Ғалаба мушаклари ер-кўкни ларзага солгунга қадар Смоленск остоналаридан Болтиқ Денгизи бўйигача бўлган жанговар йўлни қуролдошлари билан қон ва сув кечиб, мардонавор босиб ўтди. Айниқса, 1941 йилнинг октябрида Ельня шаҳри учун жанглар унинг ёдидан сира чиқмайди.

Ғ. Раҳмонбердиев

— Биз бу ерда, жаҳаннамнинг олдинги маррасида ёвуз ва маккор ёв билан биринчи марта юзма-юз жанг қилдик,— дея ўша кунларни эслайди Ғанижон ака — гарчи кучларимиз тенг бўлмаса-да, қаҳрамонларча олишиб, душманни орқага чекинишга мажбур этдик. Кўпгина қурбонлар, талафотлар бердик, албатта. Менинг ҳарбий шифокор сифатида бу қирғинбаротдан олган дастлабки аччиқ сабогим шу бўлдики, аскарларимизнинг жанг майдонида ярадор бўлганларга ўз вақтида ўзаро биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш борасидаги кўникма, малакалари етарли эмас эди. Аксарият ярадорлар тиббий ходимнинг унга ёрдам кўрсатишини кутиб, вақтни беҳуда ўтказишарди. Шунинг учун ҳам мен ўзимнинг кейинги фаолиятимда бунга катта аҳамият бердим, енгил ярадорлардан фаол тиббий ёрдамчилар — санитар-инструкторлар етиштира бошладим.

Ельня учун бўлган тенгсиз жангларнинг бирида, яъни 1941 йилнинг 17 октябрида қаршисига келиб ёрилган снаряд парчаларидан оғир жароҳатланган полк катта врач Ғанижон Раҳмонбердиев госпиталга тушиб қолди. Аммо бурча бўлган садоқат, масъулият уни тезда сафга қайтарди.

Кейинчалик, 1941—43 йилларда Ғани Раҳмонбердиев 234-гвардиячи дивизиянинг катта врач лавозимида Калинин frontiдаги жангларда катта жонбозлик кўрсатди.

— 1942 йилнинг февраль ойи ниҳоятда совуқ келди,— ҳикоясини давом эттирди суҳбатдошим.— Дивизиямиз Витебск остонасида мудофаада турарди. Шунга қарамай, шиддатли олишув давом этар, қўшинларимиз душманга қаттиқ талафотлар етказарди. Лекин дивизиямизда ярадорлар ҳам оз эмас эди. Қор қалин ёққан, машиналар юра олмасди. Шу сабабли ярадорларни мамлакат ичкарасига жўнатишнинг иложи йўқ эди. Бизга яқин жойдаги темир йўл бекатида бир нечта бўш вагон бор экан. Шу вагонлардан паровозсиз фойдаланишнинг чорасини ўйлаб топдик. Ҳайдовчиларимиз машинага иккитадан диск ўрнатиб, темир йўл устида юргизиб кўришди. Юрса бўларкан! Шундан сўнг машинага иккита вагон тиркалди ва ярадорлар госпиталга темир йўл орқали жўнатила бошланди. Шу тариқа, дивизия врачининг тадбиркор ва ташкилотчилиги туфайли қисқа фурсатда мингга яқин ярадор ва беморлар ҳаёти сақлаб қолиниб, улар жанговар сафга қайтарилди. Бу эса жангчиларнинг ўз шифокор — халоскорларига бўлган ишонч ва меҳру ихлосларини янада оширди. Ғанижон Раҳмонбердиев жанговар шароитдаги бу жасорати ва ташкилотчилик қобилияти учун Қизил Юлдуз ордени билан тақдирланди.

Душман галалари Ватанимиз тупрогидан шармандаларча ҳайдаб чиқарилганидан сўнг 22-гвардиячи ўқчи корпус врачлари Ғанижон Раҳмонбердиев бошчилигидаги тиббиёт ходимларининг юмушлари яна кўпайди. Энди уларга фашистлар зулмидан жабр тортган кишилар саломатлиги тўғрисида жон куйдиришга тўғри келарди. Улар душмандан озод этилган ерларда тиббий пунктлар ташкил этиш, ярадор ва беморларни жойлаштириш, уларни дори-дармонлар билан таъминлаш, юқумли касалликларнинг олдини олиш билан шуғуллана бошладилар.

Хуллас, Ғани Раҳмонбердиев қаерда ва қандай лавозимда ишламасан, доимо одамлар сиҳат-саломатлиги, тинчлиги ва осойишталиги ҳақида тинимсиз қайғурди, ўзидан фақат яхши ном, яхши из қолдирди. Бунга мисол сифатида унинг урушдан сўнгги йилларда Ўрта Осиё Ҳарбий округи ҳудудидаги тиббий бўлинмалар ҳамда фуқаролар соғлигини сақлаш муассасаларидаги раҳбарлик фаолиятига бир назар ташлашнинг ўзи кифоя. Чунончи, у 1966 йили истеъфога чиққач, дил амри билан жамоатчилик асосида республика эндокринология диспансери бош шифокори, Ўзбекистон матлубот кооперациясига қарашли Хумсон саломатлик маскани қурилиши ташаббускори, 1980 йилдан эса Тошкент шаҳар Акмал Икромов туманидаги 8-поликлиника физио-

терапия бўлими ходими бўлиши билан бирга катта жамоатчилик, ободончилик ишларига чинакам бош-қош бўлди, эл-юрт меҳру муҳаббатини қозонди. Унинг ёшлар ўртасида ҳарбий-ватанпарварлик ишларини ривожлантириш борасидаги хизматлари алоҳида диққатга сазовордир.

Айни кунларда уруш ва Қуролли Кучлар фахрийси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган врач, кўплаб жанговор орден ва медаллар соҳиби Ғани Авазович Раҳмонбердиев Тошкент шаҳрининг Кўкча даҳасида яшаб, ажойиб фарзандлари, ёру биродарлари, ҳамюртлари ардоғида Буюк Ғалаба нашидасини сурмоқда. Тиббиёт дарғаси Ғани Авазович Раҳмонбердиев босиб ўтган йўл ниҳоятда шарафли ва ибратлидир.

ВОЛГА БЎЙИДАГИ ЖАНГЛАРДА

1942—43 йиллари қадимий ва навқирон Волга дарёси соҳиллари, Дон ва Волга бўйи кенгликларида тарихдаги энг катта жанглар бўлган эди. Унинг якуни бутун иккинчи жаҳон урушининг боришида кескин бурилиш ясаб фашистлар армиясининг қуёшини сўндирган эди.

Маълумки, жаҳонни ларзага солган бу тенгсиз муҳорабада икки миллиондан ортиқ киши иштирок этиб, жангнинг айрим босқичларида бир вақтнинг ўзида бир ярим мингдан зиёд танк, икки минг самолёт, 20 мингта яқин тўп ва миномётлар қатнашган эди.

Сталинграднинг ҳар бир кўчаси, ҳар бир ҳиёбони, ҳар бир қарич ери учун мислсиз жанглар бўлган, "Волгадан нарида бизга ҳаёт йўқ!" деган жанговар шиор ҳамма уруш қатнашчиларининг қон-қонига, жон-жонига сингиб кетган эди ўша вақтларда.

Сталинграддаги жангларда барча миллат ва элат вакиллари жон олиб, жон беришган. Бу ердаги шиддатли ҳужум операцияларида Ўзбекистонда ташкил этилган дивизия ва бригадалар ҳам мардлик ва қаҳрамонлик намуналарини кўрсатишган. 339-ўқчи дивизия, 128-гвардиячи Туркистон тоғ-ўқчи дивизияси, 14-гвардиячи отлиқ дивизия, 90, 94-ўқчи ўзбек бригадалари шулар жумласидандир.

Урушдан олдинги йилларда Тошкент Давлат тиббиёт институти нормал физиология кафедраси доценти бўлиб ишлаган Абдулла Ҳошимов учрашувларимизнинг бирида Сталинград остоналаридаги жангларда 2-Украина фронтининг 61-гвардиячи ўқчи дивизияси таркибида тиббий-санитария ротаси командири бўлиб, ўз ҳамкасблари: жарроҳ

А. Хошимов

ҳужум уюштира керак. Биз уларнинг ҳужумини қайтариб, адабини беришимиз зарур", деб қолди. Биз тиббиёт ходимлари ҳам батальон жангчилари билан биргаликда қўлимизга қурол олиб, аёвсиз жангга киришиб кетдик. Биргаликда мардона ҳаракат қилишимиз туфайли ҳужумни қайтариб, қўмондонликнинг буйруғини муваффақият билан бажарганимиз.

Ана шундай жангларда кўрсатган мардлиги ва қаҳрамонлиги эвазига "Қизил Юлдуз" ордени ва "Жасорати учун" медали билан тақдирланган Абдулла Ҳошимов урушдан сўнг ғалаба қучиб, она юрти Тошкентга, қадрдон жамоасига қайтди ва чала қолган илмий ишларини изчиллик билан давом эттира бошлади. Натижада 1956 йили "Овқат ҳазм қилишда қон айланишининг ўзгариши" мавзусида докторлик диссертациясини муваффақиятли ёқлаб, профессор унвонига сазовор бўлди.

Тиниб-тинчимас олим ва ташкилотчи Абдулла Ҳошимов физиологиянинг долзарб муаммоларига оид 60 дан ортиқ илмий мақола, 2 рисола ва муаллифи бўлиш билан бирга ўнга яқин фан номзоди ва фан докторлари етиштирган олим ҳамдир. Шу билан бир қаторда у жамоатчилик ишларида, жумладан, Бутуниттифоқ физиологлар илмий жамияти бошқармаси аъзоси, унинг Ўзбекистондаги бўлими уюшмаси раиси, Тошкент тиббиёт институти фирқа таш-

Ақром Акбаров, доришунос Тўлаган Аббасов ва бошқалар билан бўлган жанговар воқеаларни сўзлаб берганлари кечагидек ёдимда.

— 1942 йилнинг декабрь ойи охири эди, — деган эди Абдулла ака, — мен батальон командири Исроф Магомедовнинг қисмидаги бемор ва тиббий бўлимлардан хабар олгани борган эдим. Батальон икки тепалик орасидаги яланг ерда жойлашган, кун қаттиқ совиб, ҳарорат — 30—40 даражага етган эди. Ҳаммаёқ оппоқ қор билан қопланган. Кечки пайт Исроф "Бугун кечаси фашистлар бизга қарши

килотининг котиби ва ҳайъат аъзоси, шунингдек туман кенгаши ноиби сифатида қизгин фаолият кўрсатди.

Профессор Абдулла Ҳошимовнинг халоскорлик, илмий-маърифий ва ижтимоий фаолияти халқимиз томонидан юксак баҳоланди. У бир қатор жанговар орден ва медаллар, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган врач ва фан арбоби унвонлари билан тақдирланди.

Яқинда ажойиб устоз ва мураббий Абдулла Ҳошимовни хотирлаб унинг Лабзак даҳасидаги хонадонига борганимда, умр йўлдошлари Ойдинхон ая фарзандлари билан суҳбат қураётган эканлар. Шунда раҳматли домланинг жанговар фаолияти билан боғлиқ ажойиб воқеалардан воқиф бўлдим.

— Қиблагоҳимиз табиатан ҳушчақчақ, оқ кўнгил ва мард инсон эдилар,— деб эслайди ўғиллари — таниқли олим Ҳайрулла Ҳошимов.— У кишининг суҳбатларини олган одам сира ёнларидан жилгиси келмас эди. Ўзларининг ўткир аскиялари, фусункор лутфлари билан суҳбатдошларини ром этиб қўярдилар. Бир куни оилавий даврада бир ҳаётий ҳикояни айтиб берганлари эсимда. Урушда Шомурод Мақсудов деган ёшлик қадрдонлари, ҳамкасблари билан бирга хизматда бўлиб, бир майизни тенг бўлиб ейишар экан. Иттифоқо улар душман қуршовига тушиб қолишипти, ҳаётлари хавф остида қолипти. Шунда икки дўст, қуролдош душман қўлига тирик ем бўлишдан ўлимни афзал кўриб, қасам ичишипти: "Агар қуршовда қолиб, душман қўлига тушсак, ҳеч иккиланмасдан қўлимиздаги тўппончамиз билан бир-биримизни отамиз! Мабодо, қуршовдан эсон-омон чиқиб, Ғалаба билан Тошкентга қайтсак, бир умрга ажралмас, қиёматли қуда бўламиз! Келишдикми? Келишдик!"

Ўша пайтда фаришта "Омон!" деган эканми, ишлари ўнгидан келиб, улар жанг майдонидаги йигитлик қасамларига содиқ қолиб, ниятларига етишди. Тақдир тақозоси билан Шомурод Мақсудовнинг қизлари — Умидахон келин-нойим Файзуллахон акам билан турмуш қуриб учта фарзанд кўришди, неварали бўлишди. Бахтли, тинч-тотув ҳаёт кечиришмоқда.

Авлодларимизнинг давомийлиги, оталаримизнинг барҳаётлиги, жанговар аънааларимизнинг ишончли қўлларда шараф билан давом эттирилаётганлиги шу эмасмикин? Ҳақиқатан қам улар биз учун чин инсонийлик, мардлик ва жасорат рамзи бўлиб қолишди.

Дарҳақиқат, шоир айтганидек: "Жисмимиз йўқолур, қолар исмимиз, изимиздан борар дадил ўгил-қизимиз!"

Бу ташвишли, ғала-ғовур дунёда инсон умри бир лаҳзалик холос. Бугун борсан, эртага йўқ. Шунинг учун ҳам ўз умр ўлчовини капалак умри янглиғ қисқа эканлигини билган ҳар бир инсон вақтни ғанимат билиб, илм-ҳунарға, яхшиликка ошно бўлишга, ўзидан хайрли из, яхши ном қолдиришга интилмоғи лозим.

Таниқли олим, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, тиббиёт фанлари доктори, профессор, жонкуяр мураббий ва устоз Султон Аминович Долимов ҳам ана шундай заҳматкаш, фидойи инсонлардан бири эди. Раҳматли домла ҳаёт бўлганларида Ғалабанинг ярим асрлик тантаналари нишонланадиган қутлуғ ойда муборак 80 баҳорнинг қаршилаган бўлар эдилар.

Султон Аминович қалбидаги фанга янгилик киритиш, тиббиёт илмини янада камол топтириш иштиёқи 1937 йилда Ўрта Осиё дорилфунунининг тиббиёт куллиёти (ҳозирги Тошкент Давлат тиббиёт институти)ни тугатгандан сўнг жўш урган бўлса-да, у аввал ўзининг куч ва имкониятларини Сурхондарё музофотининг вилоят шифохонаси жарроҳи вазифасида амалий синовдан ўтказди. 1939 йилда Тошкент тиббиёт институти оператив жарроҳлик ва топографик анатомия кафедрасида аспирант бўлди. У профессор Б. А. Стекольников раҳбарлигида қизғин илмий-тадқиқот ишларини олиб боришга киришиб кетди. Аммо ҳамма қатори қирғинбарот жанг бўлган 1941—45 йилларда илмий-тадқиқотчилик салоҳиятини эл-юрт посбони, ҳалоскори сифатида намоён қилди.

Султон Аминович урушнинг дастлабки кунлариданоқ кўнгиллилар сафида жангга отланиб, аввал фаолиятини 89-алоҳида ўқчилар бригадаси тиббий-санитария ротаси командирлигидан бошлади. Кейинчалик ҳаракатдаги армиянинг 386-тоғ ўқчилар дивизияси тиббий-санитария батальони бош жарроҳи лавозимида давом эттириб, мураккаб шароитларда ўн мингдан зиёд турли операциялар ўтказди. У минглаб ярадорлар ҳаётини сақлаб, уларни жанговар сафга қайтаришга катта ҳисса қўшди.

Султон Аминович бундан ўн йил муқаддам менга бир қизиқ жанговар воқеани гапириб берган эдилар:

— Ҳар дақиқада уруш инсон ҳаётига чанг солиб, ўзининг ёвуз панжаларини унга чўзаётган бир пайтда сира чўчимай, ўлимнинг юзига тик боқардик. Туну кун ярадорлар билан банд бўлиб, овқатланиш ҳам, ҳордиқ чиқариш ҳам эсдан чиқиб кетарди. Одатда жарроҳга бир кунда иккита ёки

учта йирик операция қилиш кундалик меъёр ҳисобланади. Жанговар ҳолатда эса, бунинг чегараси бўлмаслиги мумкин. Бир куни уч кечакундуз оёқда туриб, азбаройи мажолсиз бўлиб қолганимдан ҳамшира тутган чойдан бир ҳўплабману киприкларим ўзимга бўйсунмай, ёнимга ёнбошлаб қаттиқ уйқуга кетибман. Бир вақт ҳамшира елкамга қоқиб мени уйғота бошлади.

— Кўзингизни очинг доктор, Сизни генерал сўраяпти.

Генералнинг ҳузурига чиқиб, қарбийларга хос итоаткорлик билан қоматимни тик тутиб, ҳисоб бера бошладим:

— Ўртоқ генерал, бош жарроҳ...

— Тўхтанг,— сўзимни бўлди генерал,— чиндан ҳам хизматга тайёр бўлсангиз, адъютантимни кўриб қўйсангиз.

Машинада қонга беланиб ётган адъютантнинг томоғи кесилган, қирқилган жойидан тили осилиб турарди.

— Операцияхонага олиб кириг!— буюрдим мен ҳамширага. Ярадорнинг тилини жойига тикиб, қон томирларини улаб бўлгунимча генерал кутиб ўтирди. Операцияни тугатдим-да, генералнинг олдига чиқиб, уни тинчлантирдим:

— Хавотир олманг, ҳаммаси яхши бўлиб кетади.

Эртасига беморларни кўздан кечирар эканман, адъютант билан ҳол-аҳвол сўрашдим. У аста шивирлаб менга миннатдорчилик билдирди.

— Ўзингиз ҳам бўғзингизга пичоқ қўйгунларича кутиб турибсиз-да? Тўппонча билан додини бермайсизми, фашистни — ҳазиллашдим мен.

Ярадор яна шивирлади:

— Фашист эмас. Ўрмон ёқасидаги йўлдан кетаётган эдик, ёввойи тўнғиз тўсатдан ҳамла қилиб, сўйлоқ тиши билан томогимни ёриб юборди.

С. Доломов

Мен яна ҳазилга ҳазил билан жавоб қайтардим:

— Бири бир у ҳам тўнгиз-да. Фашистнинг тўнгиздан нима фарқи бор?

— Тўғри айтасиз, доктор,— деди ярадор ўзини аранг кулгидан тийиб, бўғиқ овоз билан.

1945 йилнинг кузида она юртига эсон-омон қайтган Султон Долимов яна ўз қадрдон жамоасида илмий изланишларини янги куч-ғайрат ва шижоат билан давом эттирди. Ҳаракатда баракат, деганларидек, 1948 йилда "Қўл ва оёқ артерияларини тугиб боғлашнинг аҳамияти" деган мавзуда номзодлик диссертациясини, орадан 20 йил ўтиб эса, "Ошқозон яраси олиб ташлангандаги операциянинг асаб тизими тузилиши ва овқат ҳазм қилиш аъзоларига таъсири" мавзусида докторлик диссертациясини ёқлади. Бунгача эса, қанча-қанча итларда узлуксиз тажриба ўтказиб, сунъий меъда ярасини ҳосил қилди. Шундан сўнггина асаб тизимида, овқат ҳазм қилиш аъзоларида кечадиган ўзгаришларни синчковлик билан ўрганиб, уларни илмий асослади.

У юздан ортиқ илмий мақолалар, экспериментал жарроҳлик ва топографик анатомияга оид иккита рисола ёзди. Бундан ташқари, Султон Аминович ўзбек тилида чоп этилган "Нормал анатомия" дарслиги, икки жилдли "Латинча-русча-ўзбекча лугат", "Рентгенология" дарслиги ва бошқа китобларга муҳаррирлик қилди.

Профессор Султон Долимов Тошкент тиббиёт институтида "Оператив жарроҳлик ва топографик анатомия" фани бўйича ўзбек тилида дарслик яратиб, мароқли маърузалар қилган моҳир мураббийлардандир. У маърузалар ва амалий машғулотларни кўргазмали қуроллар, техник воситалар ёрдамида қизиқарли ва жонли олиб боришга бор куч ва ҳаётий билим, тажрибасини аямай сарфларди.

Муҳтарам устоз илмий-мураббийлик фаолиятини доим қизгин жамоатчилик ишлари билан чамбарчас боғлаган ҳолда олиб борарди. У турли йиллар мобайнида Тошкент Давлат тиббиёт институти даволаш куллийети декани муовини, декани, ўқув ишлари бўйича проректор сўнгра даволаш ишлари бўйича проректор лавозимларида фаолият кўрсатди. У 1972 йилда Ўрта Осиё тиббиёт педиатрия институти ташкил этилиши билан ўқув ишлари бўйича проректор этиб тайинланди. Тиниб-тинчимас олим ва ташкилотчи бу ерда ҳам ўзига хос ишчанлик, талабчанлик билан ҳалол меҳнат қилиб, эл-юрт назарига тушди, бир қатор ҳайрли ишларга бош-қошлик қилди. Унинг бевосита раҳбарлиги остида бир қанча илмий ва амалий қўлланмалар

яратилди, кўплаб фидойи шифокорлар етишиб чиқдики, эндиликда уларнинг ҳар бири муҳтарам устознинг ишларини шараф билан давом эттирмоқда.

Ўзбекистон тиббиётининг отахонларидан бири, забардаст олим ва ташкилотчи, бир қанча фахрий унвон ва нишонлар соҳиби, ҳалоскор жангчи Султон Аминович Долимов ўзининг иккинчи умрини яшамоқда. Унинг суҳбатидан, ўргатган касбидан озми-кўпми баҳраманд бўлганлар борки, уни яхши сўзлар билан ёдга олиб, охиратининг обод, бу дунёда қилган ишлари, амалларининг савоби доимо зиёда бўлмоғини ният қиладилар.

ЯХШИДАН БОҒ ҚОЛАДИ

Шоир айтганидек, дарёлар собитдир, умр ўткинчи.

Йирик олим, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, тиббиёт фанлари доктори, профессор, собиқ жангчи-шифокор Усмон Мираҳмедович Мираҳмедовни яхши кунларда хотирлар эканмиз, хаёлан у босиб ўтган жанговар ва шарафли йўлни бир лаҳза кўз олдимизга келтирамиз. Шунда доно халқимизнинг топиб айтган бир нақли беихтиёр дилдан тилга кўчади: "Яхшидан боғ қолади..."

Дарҳақиқат, муҳтарам устоз ва мураббий Усмон акадан яхши боғ, яхши ном қолди. Унинг сермахсул ва ширин меваларидан баҳраманд бўлган ва бўлаётган кўплаб шогирдлар, ҳамкасблар, ихлосмандлар бундай дейишга ҳақлидирлар. Зотан, эл-юртнинг бундай юксак ишони чи ва ҳурматиға сазовор бўлиш учун Усмон Мираҳмедов озмунча тер тўкмаган, заҳмат чекмаган эдими?

1940 йили Тошкент тиббиёт институтини имтиёзли диплом билан тугатган Усмонжон Қашқадарё вилоятининг Китоб туманидаги Варганза қишлоғи врачлик участкасида қаттиқ ишга киришиб кетди. Чунки кўпчилик унинг тиббий ёрдами, маслаҳатиға ниҳоятда муҳтож эди.

Кеч куз. Боғ-роғлардаги мевалар теришиб, дарахтларнинг барги олтинранг бўлиб тўкила бошлаган пайт. Ёш шифокор Усмон Мираҳмедов эғни-боши чанга ботган ҳолда узоқ қишлоқдан касал кўриб қайтарди. Кеч бўлса-да, амбулаторияға кириб ўтишға қарор қилди. Ёзув столи устида Соғлиқни сақлаш Ҳалқ комиссарлигидан унинг номиға келган хат турарди: "Тез етиб келинг, аспирантураға имтиҳон топширасиз".

Аммо аспирантураға кириш Усмонжонға насиб этмади. Эртаси куни унинг қўлиға Китоб тумани ҳарбий комисса-

У. Мираҳмедов

риатидан хизматга чақирилганлиги ҳақидаги чақирик қоғозини тутқазишди. Орадан бир ҳафта ўтмай Усмонжон Киев ҳарбий округининг Львов вилояти яқинидаги отликлар полкига келиб қўшилди. Сал вақт ўтмай, уни Житомирга ўтказишди. Бу орада тўсатдан уруш бошланиб қолди. Энди унинг бўлғуси жанговар фаолияти Жануби-Ғарбий фронтнинг 40-танк дивизиясига қарашли 79-танк полки билан боғланди.

— Ровно шаҳри яқинида душман билан илк бор жанг қилганимиз сира ёдимдан чиқмайди,— деган

эди у суҳбатимизнинг бирида жанг хотираларини эслаб.— Мен 79-танкчилар полки кичик шифокори бўлиб хизмат қилардим. Душман билан уч соат давом этган қаттиқ олишувдан сўнг ҳандақда атиги 8 киши омон қолдик. Тирик қолганларнинг ичида ёши сал каттароғи бўлганим учун жангни мен бошқаришимга тўғри келди. Биз полкдан қўшимча куч, мадад келгунча отишмани давом эттириб турдик. Бир оз чекинишга мажбур бўлсак-да, эгаллаб олган таянч нуқтамизни тиш-тирноғимиз билан ҳимоя қилиб, уни қўлдан чиқармадик.

Ана шу камтарона хизматим эвазига "Қизил Юлдуз" орденига сазовор бўлганман.

Кейинчалик 1942—43 йилларда у Ўрол Ҳарбий Округи ва 1-Белоруссия fronti ихтиёридаги 354-эвакогоспиталда ординатор, армиянинг алоҳида тиббий-санитария батальонида шифокор бўлиб ишлаб, катта ҳаётий тажриба орттирди. 1944—46 йилларда армия госпиталида жарроҳ, теританосил касалликлари мутахассиси лавозимида қизғин фаолият кўрсатди, Германиядаги муваққат қўшинлар таркибида бўлди.

Хуллас, Усмон Мираҳмедовнинг жанговар йўли Сталинград, Харьков, Киев, Орёл, Гомель, Варшава, Люблин,

Берлин, Галле, Виттенберг шаҳарларидан ўтди. У Волга, Днепр, Висла дарёларини кечиб, Ғалабани Берлиндан анча наридаги Гальберштат шаҳрида кутиб олди.

— Тоғ-тоғ билан учрашмас, лекин одам-одам билан учрашар, деганларидек,— ҳикоясини давом эттирган эди Усмон ака,— 1943 йили Тула шаҳрида бўлинмаларимизни қайта қуриш жараёнида устозим, жарроҳ, профессор Соломон Абрамович Геллер билан тасодифан учрашиб қолсам, денг. У ўша пайтда тиббий хизмат майори унвонида бўлиб, фронт эвакогоспиталида ишлар экан. Бундан ташқари, 1945 йилнинг мартидан 1946 йилнинг июнь ойигача ҳам-шаҳаримиз, тиббий хизмат капитани Тешабой Қўшоқович Қўшоқов билан тиббий-санитария батальонида бирга хизмат қилдик. У жарроҳлик взводи бошлиғи, мен эса қабул қилиш ва саралаш взводи командири эдим.

Интилганга толе ёр, деб бежиз айтишмаган. Қалб амри билан эзгу мақсадлар сари астойдил ҳаракат қилган Усмон Мираҳмедов урушдан сўнг ўйлаган барча ниятларига етди. Бунга унинг тинч меҳнат фронтидаги жўшқин фаолияти ва эришган ютуқлари мисол бўла олади. Унинг ўтган йиллар давомида илм-фан йўлида қилган тинимсиз изланишлари, қилган меҳнатлари зое кетмади: у 1955 йили фан номзоди, 1968 йили эса докторлик диссертацияларини муваффақиятли ҳимоя қилди. Тошкент тиббиёт институти тери-таносил касалликлари кафедраси ассистенти, доценти, мудир-профессори лавозимларини эгаллади, 2 та фан доктори, 10 га яқин фан номзодларини етиштирди, 320 дан зиёд долзарб мавзудаги илмий мақолалар, 7 рисола, бир қанча амалий қўлланмалар, тавсияномалар, ихтирочилик таклифлари, шунингдек кўплаб дарсликлар, оммабол китобчалар муаллифи бўлди. Бундан ташқари, иқтидорли олим, тиниб-тинчимас заҳматкаш Усмон Мираҳмедов 10 жилдли "Дерматовенерологиянинг илмий асослари" китоби-га муҳаррирлик қилди, 14 жилдли "Ўзбек Қомуси", 2 жилдли "Ўзбекча-русча тиббий луғат"нинг чоп этилишида фаол иштирок этди. Талабчан китобхонлар ва муштарийлар оммавий ахборот воситаларида эълон қилинган Усмон Мираҳмедов қаламига мансуб мақолаларни қизиқиб ўқишарди, унинг илмий ва мураббийлик фаолиятига катта баҳо беришарди. Бундан ташқари, профессор Усмон Мираҳмедов катта жамоатчилик ишлари ҳам олиб борар, ёшларни ҳарбий-ватанпарвалик руҳида тарбиялашга алоҳида эътибор беради.

Усмон Мираҳмедовнинг Ғалаба учун бўлган жангларда минглаб халоскорлар билан ёнма-ён қон тўкиб, дарё кечиб юрган вақтларида кўнглига туккан бир ажиб тилаги бор эди: "Биз кўрган даҳшат, фожиаларни одам зоти, фарзандларимиз асло кўрмасин. Дунёда барқарор тинчлик, осойишталик тантана қилиб, осмонимиз ҳамиша мусаффо бўлсин!" — дерди астойдил.

Мана, фашизм устидан қозонилган тарихий Ғалабамизга ҳам эллик йил бўлди. Озод ва мустақил Ўзбекистонимиз тенглар ичида бўйлашиб, қадди-қоматини тиклаб, жаҳонга танилмоқда, миллий қадриятларимиз тикланиб, ўзлигимизни танимоқдамиз, эмин-эркин нафас олмоқдамиз. Ватанимиз ҳудудида тинчлик, осойишталик ҳукм сурмоқда. Бу эса минглаб ватандошларимиз, юртдошларимиз, ғолибларимизнинг эзгу тилаги ушалганидан далолатдир.

ҚЎШАЛОҚ БАЙРАМ

Эргаш ака ўғли Темуржон келтирган хатжилдни қўлига олди-да, ичидаги мактубга тез-тез кўз югуртира бошлади. Унда шундай жумлалар бор эди:

"Ҳурматли Эргаш Иброҳимович!"

Украина халқ комиссарлари номидаги Қизил байроқли 1-гвардиячи Житомир отлиқ корпуси фахрийлари Кенгаши раёсати Сизким, иккинчи жаҳон урушининг фаол қатнашчисини қозонилган тарихий ғалабанинг 50 йиллиги билан чин қалбдан муборакбод этади. Бу байрам Сиз учун қўшалок шодиёна эканлигини алоҳида уқдириб ўтишни лозим топдик. Чунки биздаги маълумотларда 9-май куни Сизнинг тугилган кунингиз деб қайд этилган. Бу ҳар икки шодиёнанинг бир кунга тўғри келиши ҳар кимга ҳам насиб этавермайдиган катта бахт-саодатдир. Зеро, Сизнинг бундай ёруғ ва фаровон кунларга етиб келишингиз осонликча бўлмади. Сиз баҳор, ёшариш, тинчлик ва осойишталик фасли рамзи сифатида ўтган кунларингизни мамнуният билан ёдга олиб, оилангиз, ёру биродарларингиз даврасида Ғалаба нашидасини тўйиб-тўйиб суришга батамом ҳақлисиз. Чунки Сиз 1941 йили ташкил этилган жанговар бўлинмамиз таркибида ёвуз босқинчиларни Москва остоналарида тор-мор келтириш, уни юртимиз тупроғидан суриб чиқариш ва ниҳоят, Буюк Ғалабага салмоқли ҳисса қўшиш шарафига муяссар бўлган халоскор, шифокор сифатида юксак қадрланасиз. Уруш йиллари ярадор ва бемор жанг-

чиларимиз ҳаётини сақлаб қолиш ва уларни жанговар сафга қайтариш борасида кўрсатган мардлик ва жасоратингиз сира унутилмайди.

Сизни қўшалоқ байрам билан чин дилдан муборакбод этиб, Сизга, оилангиз аъзоларига энг қизгин истакларимизни йўллаймиз.

Сизга ҳурмат ила истеъфодаги генерал-лейтенант М. Глинский. 1995 й., май".

Эргаш ака хатни ёнига қўйдию, ҳаёлга чўмди. Кўз ўнгидан босиб ўтган ҳаёт йўли кино лентасидек бирма-бир ўта бошлади.

Уруш бошланганда Эргаш Иброҳимов Қашқадарё вилояти Қамашӣ тумани касалхонаси бош шифокори эди. Тошкент Давлат тиббиёт институтини тугатиши билан бу ерга йўлланма олган эди. Икки йилча ҳам ишламай, уруш туфайли жангга отланди. Дастлаб у уч ой мобайнида жанубий сарҳадда қисқа ҳарбий тайёргарликдан ўтди. Сўнгра Москва остоналарида ҳаётмамот жангида иштирок этди. Кўп ўтмай, Ўрта Осиё Ҳарбий Округи Қўмондони ихтиёрига юборилиб, Бухорода ташкил этилган ўзбек 101-отлиқ дивизиясининг 264-отлиқ полкида бош врач лавозимида фаолият кўрсатди. Кейинчалик бу дивизия Ғарбий фронт ихтиёридаги 1-гвардиячи отлиқ корпус билан бирлашиб кетди ва жанговар операцияларда фаол қатнашди. Эргаш ака ана шу отлиқ корпусда ҳарбий врач бўлиб ишлар экан, ўқлар визиллаб учиб юрган, снаряд ва бомбалар кетма-кет портлаб турган жанг майдонларида бўлар, ярадорларга дастлабки врачлик ёрдами кўрсатар, уларни беҳавотир жойга жўнатар эди.

— Биласанми, нима учун сенинг исмингни Темур деб атаганман?— ўғлига юзланди Эргаш ака. У "қани, эшитайликчи" дегандек, отасининг ҳикоясини сабрсизлик билан кута бошлади. Кўзларини узоқ нуқтага тиккан Эргаш ака ҳаёлини бир жойга қўйиб, Харьков остоналаридаги жангга

Э. Иброҳимов

бўлган воқеани сўзлаб бера бошлади:— Шаҳар қўлдан-қўлга ўтиб турарди. Жангчиларимиз жон-жаҳдлари билан душман томон ташланардилар. Аммо кўп сонли армияга эга душман бизникиларни аста-секин қуршовга олишга киришарди. Буни ҳаммадан олдин менинг жанговар ёрдамчим ва ҳамкорим, санинструкторим Темур Алиев пайқаб, менга:

— Сиз тезлик билан ярадорларни қуршовдан олиб чиқиб кетиш чорасини кўринг. Биз эса, жанг қилиб, душманни чалғитиб турамиз,— деди. Биз қалин бутазорлар оралаб ярадорларни Дон дарёси томон олиб чиқа бошладик. Чунки қуруқликда бундан бошқа йўл йўқ эди. Кечга яқин аччиқ изгирин туриб, сув юзида сузиб юрган муз парчалари бир-бирига янада маҳкамроқ жипслашиб ёпишгач, муз устидан оқисталик билан юриб, дарёнинг нариги бстига ўтиб олдик. Шундай қилиб, қисқа фурсатда ярадорларнинг ҳаммасини қуршовдан тўла чиқариб, Ивановка деган жойдаги ҳарбий-тиббий бўлинмада қолдириб, ўзимиз яна жангга кириб кетдик. Ана шу жанговар операцияни муваффақиятли бажарганимиз учун қўмондонлик мени, шу қаторда ёрдамчим Темур Алиевни "Қизил Юлдуз" ордени билан мукофотлади. Жангда доим мен билан ёнма-ён бўлиб, мардлик ва жасорат кўрсатган қуролдош биродарим, чиндан ҳам иродаси темирдек мустаҳкам, жасур ва сабр-матонатли Темур Алиевга бўлган меҳр-муҳаббатим ҳурмати сенинг исмингни унинг муборак номи билан атаганман.

Шу тариқа ҳарбий шифокор Эргаш Иброҳимов жанг майдонларида бир қўлида нашта, яна бир қўлида ўткир қурол билан душманни тупроғимиздан чиқариб, уни Польша, Австрия, Венгрия, Чехословакия, Руминия орқали Дрезденгача қувиб борди ва ниҳоят тор-мор қилди. Сўнгра Ғалаба қучиб, кўкси жанговар орден ва медалларга тўлиб, юртига қайтди.

Урушдан сўнгги йилларда моҳир ташкилотчи ва мураббий Эргаш Иброҳимов узоқ йиллар Тошкент давлат тиббиёт институти ва Республика эндокринология илмий-текшириш институтида қизғин фаолият кўрсатди, ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялашга катта ҳисса қўшди.

Айни пайтда уруш ва меҳнат фахрийси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган тиббиёт ходими Эргаш Иброҳимов оила аъзолари, ёру дўстлари, фарзандлари ардоғида қўшалоқ байрам нашидасини сурмоқда.

Халқимизда шундай доно мақол бор: "Чумчуқ сўйса ҳам, қассоб сўйсин". Бунинг маъноси шуки, ўз соҳасининг устаси, билимдони, жонкуяри бўлган одам қўлидан келган касб, ҳунар билан астойдил шуғулланса, дарров эл оғзига тушади, унинг ҳурмат, эътиборига сазовор бўлади.

Биз бу фикрга Тошкент шаҳар Акмал Икромов туманидаги 116, Шайхонтоҳур туманидаги 38-мактабларда бўлиб, ўқитувчилар жамоаси ва ўқувчилар билан учрашганимизда тўла ишонч ҳосил қилдик. Барча суҳбатдошларимиз худди аввалдан келишиб қўйгандек, бир оғиздан ҳарбий таълим муаллими, уруш ва меҳнат фахрийси, истеъфодаги тиббий хизмат подполковниги Мухтор Толипович Содиқовнинг мактабдаги фаолияти ҳақида фақат илиқ сўзлар айтишди.

— Мухтор Толипович жамоамизга келдилару, ўқувчиларнинг юриш-туриши, улар ўртасидаги тартиб-интизом ҳам сезиларли даражада ўзгарди қолди, — дея гап бошлади мактаб директори. — Бунга аввало у кишининг ўзи сабабчи бўлди. Негаки, қадди-қомати келишган, кўз қарашлари жиддий ва маъноли, гап-сўзлари бурро ва ҳарбиёна таъсирли бу одам мураккаб ҳаёт йўлини босиб ўтгани учун ҳам салобати билан нафақат ўқитувчилар, балки ўқувчилар диққатини ҳам дарров ўзига тортди. Айниқса интизоми бўш, тарбияси оғир болалар тартибга тушиб қолди, давомати ҳам яхшиланди. Сабаби Мухтор Толипович синф раҳбарларидан уларнинг рўйхатларини олиб, ҳар бири билан ҳарбийларга хос сабр-тоқат ва босиқлик, оталарга хос ғамхўрлик ва донолик билан сидқидилдан суҳбатлар ўтказди, ўзаро тил топди.

— Ўқувчиларнинг ҳарбий машғулотларга бўлган қизиқишларини ошириш учун Мухтор ака биринчи навбатда кўргазмали қуроолар яшаш, улардан оқилона фойдаланишга катта аҳамият бердилар, — гапга қўшилди бошқа бир кекса муаллим. — У киши машғулоти ўтказадиган хонани юксак дид ва маҳорат билан ташкил этдиларки, бу ерга кирган одамнинг оғзи очилиб қолади. Худди ўзини ҳақиқий жанг майдони ёки тарихий музей залида бўлгандек ҳис қилади киши. Айниқса, хонанинг миллий анъаналаримиз руҳида ташкил этилганлиги диққатни тортди. Буюк авлод-аждодаларимиз Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳриддин Муҳаммад Бобур, замондош ҳарбий саркардаларимиздан Собир Раҳимов, Файзулла Норхўжаев ва бошқаларнинг ҳарбий санъатга оид ибратомуз жанговар йўллари ёрқин ва таъсирли ифодаланган. Булар беихтиёр ёшлар кўнглида миллий ифтихор, ғурур, она юртга меҳр-муҳаббат, садоқат ҳис-туйғуларини уйғотади.

М. Содиқов

— Дарҳақиқат, Амир Темур бобомиз айтганларидек: "Аскари қувватли юрт бой бўлур. Бой мамлакатнинг аскари қувватли бўлур", — суҳбатга қўшилди лавҳамиз қаҳрамони Мухтор Содиқов. — Шу нуқтаи назардан олдимизга қўйилган долзарб вазифаларга ёндошадиган бўлсак, Ватанимиз мустақиллигини мустақкамлаш, унинг мудофаа қобилиятини янада ошириш ўсиб келаётган ёш авлод — келажагимизнинг мактаб, оилада қай йўсинда ҳарбий таълим олаётганлиги ва буни ҳаётга қандай татбиқ қилиши билан боғлиқ. Бир сўз би-

лан айтганда, ўғил-қизларимиз ҳарбий хизматга, она-Ватан ҳимоясига ёшлигидан бошлаб ҳар томонлама, ҳам маънан, ҳам жисмонан тайёрланиб, етук, баркамол, соғлом инсонлар бўлиб вояга етишлари лозим. Бунинг учун ҳамма биргаликда ҳаракат қилиши керак. Чунки, шоир айтганидек, биз кўпчиликмиз, турфамиз. Ватан эса, ҳаммамиз учун яккаю-ягонадир.

Ҳа, сўзи билан иши бир Мухтор Содиқов ёшлигидан жасур ва соғлом бўлишга, вақти келганда ҳарбий хизматга бориб, йигитлик бурчини ўташга астойдил тайёргарчилик кўрди. У 1941 йили Тошкентдаги Охунбобоев номи тиббиёт билим юртининг доришунослик бўлимини тугатиши билан Ватан ҳимоясига отланди.

Мухтор Содиқовнинг дастлабки жанговар фаолияти Кавказорти Округидаги 355-тоғли ўқчи дивизиясига қарашли тиббий-санитария батальони санитария взводи командирлигидан бошланди. Кейинчалик у Шимолий Кавказ, Степной, 1-Украина фронтлари таркибида Воронеж, Орёл, Белгород, Киев, Житомир, Рига, Варшава шаҳарларини фашист газандаларидан озод этишда, Днепрни кечиб ўтиш ва ниҳоят Берлин учун бўлган жангларда фаол иштирок этди.

— Бир воқеа сира эсимдан чиқмайди,— дея ўтган воқеаларни ёдга олди суҳбатдошим.— У пайтда мен 225-ўқчилар полки дорихонасида бошлиқ лавозимида ишлар эдим. 56-армия таркибида Днепрни кечиб ўтиш, Киев ва Житомирни озод қилиш учун бўлган жангларда устимиздан дўлдек ўқ, снарядлар ёғилиб туришига қарамай, ярадорларни дарёнинг нариги соҳилига ўтказиб, у томондан зарур дори-дармон, қурол-яроғлар олиб қайтардим. Камтарона бу хизматларим жанговар "Қизил Юлдуз" ордени билан тақдирланган.

Ғалабани Берлин остоналарида, Эльба дарёси яқинида кутиб олган Мухтор Содиқов 1948 йилгача муваққат қўшинлар сафида хизмат қилди. Кейин эса, 1972 йилга қадар Қуrolли кучларнинг турли тиббий қисм ва бўлимларида доришunosлик билан шуғулланди. Бу орада 1960 йили Тошкент фармацевтика институтини сиртдан ўқиб тугатди.

1972 йилнинг сентябрида тиббий хизмат подполковниги унвонида истеъфога чиққан Қуrolли кучлар фахрийси Мухтор Толипович Содиқов шу пайтгача юқорида айтганимиздек мактабда ҳарбий таълим муаллими лавозимида ҳормай-толмай ишлаб, ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик, юртга, касбга садоқат руҳида тарбиялашдек савобли иш учун бор кучи, билими ва бой тажрибасини аямай сарфлаб келмоқда. Унинг жанговар аънааларини кўплаб шогирдлари, фарзандлари давом эттиришгаётганлиги айниқса қувончлидир.

Жангларда ва тинч меҳнат фронтида кўрсатган мардлик ва жасорати, қилган ҳалол меҳнатлари учун олган қатор-қатор орден ва медаллари ёнида соғлиқни сақлаш ҳамда халқ маорифи аълочиси кўкрак нишонларининг муносиб ўрин олганлиги собиқ жангчи, ҳозир эса моҳир ҳарбий мураббийнинг ҳамон жанговар сафда эканлигидан далолатдир.

ЧАВАНДОЗЛАР ШИФОКОРИ

Бу воқеага тахминан чорак асрдан ортиқ вақт ўтди. У вақтда мен Назрулла Мухторов тўғрисида кўп эшитгандим. Бухоронинг Шофриконида, Мирзачўлда, қолаверса Оҳангаронда унинг таърифини роса

Н. Мухторов

келтиришди: "Ажойиб инсон бу Назрулла Мухторов! Одамгарчиликни жуда ўрнига қўяди, отасига раҳмат!"

. Лекин у билан кўришолмас, аммо кўпдан унинг суҳбатида бўлиш орзусида эдим. Ниятнинг холислигини қарангки, бутунлай бошқа бир иш билан ўша пайтда Тошкент тиббиёт институти ҳарбий кафедраси бошлигининг ўқув ишлари бўйича ўринбосари, тиббий хизмат полковниги Фахриддин Бобононов билан суҳбатда бўлдим. Унинг шахсий альбомини кўриб ўтириб, кўзим бир суратга тушди.

Уруш йилларида олингани туфайли бир оз сарғайган, бироқ ундаги чавандозлар телпагини кийган, елкаси оша тасма тортган ёшгина ҳарбий йигит негадир диққатимни ўзига тортди. Уни қўлимга олиб, тикилиб қолдим. Буни сезган суҳбатдошим мийиғида кулиб қўйди.

— Бу менинг ўртоғим Назрулла,— деди ўзига хос йўғон овоз билан суратни қўлига олиб унга тикилиб қараркан Фахриддин ака,— ўзи асли I-Мерганча маҳалласидан, ҳозир у ерларга "Пахтакор" стадиони тушган. 1934—1936 йилларда у билан Каттабўғ кўчасидаги 25-болалар уйида тарбияландик, бир партада ўтириб ўқидик. Кейинчалик институтга ҳам бирга кирдик. Бу ёғини сўрасангиз, Саратовда ҳам бирга ўқиганмиз, армияга ҳам бирга кетганмиз. Мен ҳали ҳам ҳарбий хизматдаман. У жангда оғир ярадор бўлиб, соғлиғи тўғри келмай, хизматдан бўшаб кетган. Ажойиб йигит. 4 қиз 2 ўғли бор. Ўзи ҳозир Олмалиқда. У ерда шаҳар соғлиқни сақлаш бўлимининг мудирини бўлиб ишлайди.

Шу суҳбат баҳона мен Олмалиққа қараб йўл олдим. Кўпдан бери бўлмагандим, шаҳар кўзимга бошқача кўринди. Назаримда тоғ бағирлаб ҳам энига, ҳам бўйига

кенгайиб, худди ер сатҳи камлик қилгандек, кўкка қараб бўй чўзганди бу навқирон шаҳар. Ниҳоят, эртаси куни Мухторов билан учрашдим — биринчи куни у идорасида йўқ эди. Назрулла ака ишга эрта келаркан. Ўриндиқларига оқ ғилоф кийдирилган кенг хонага кирдим. Фахриддин акадан вақтинча сўраб олган суратни унга кўрсатдим.

— Танийсизми шу одамни?

— Назрулла ака "Ким экан у?" деб ҳайрон бўлиб, суратни қўлига олди. Кўзойнак остидан унга боқаркан, кулиб қўйди:— "Бу мен-ку, қаердан олдингиз?"

— Топдим-да,— дедим унинг юз-кўзига зимдан тикилиб.

У суратга қараб туриб, бир лаҳза ўйланиб қолди. Узоқ ўтмишни кўз олдига келтирди цекилли, қовоқлари уюлиб, юзлари жиддий тус олди.

— ТошМИда ўқиб юрардим,— секин гап бошлади у суратни бир чеккага суриб,— тўсатдан уруш бошланиб қолди. 1942 йилнинг феввалида ўртоқларим билан кўнгиллилар қатори Саратов тиббиёт институтининг ҳарбий факультетига кетдим. Бир йилдан кейин у ерни шошилинич тугатиб, фронтга жўнадим. Урушнинг оти ўчсин. Тамом бўлганига мана неча йил бўлаяпти-ку, эсласам ҳали-ҳали юрагим увишади. Тиббий хизмат капитани унвонида 4-Украина фронтининг Қизил Байроқ орденли 4-Кубань кавалерия корпуси, 30-кавалерия дивизияси 127-полкида кичик шифокор бўлиб хизмат қила бошладим. Таганрог, Милитополь, Мариуполь, Одесса, Слуцк шаҳарлари, Бобруйск, Столбци, Раздельная станцияларида бўлган жангларда қатнашдим. Бизнинг чавандозларимиз доим олдинда боришар, душман ишғол қилган ерларга тасодифан ёриб кириб, уни талвасага солишар, орқамиздаги механизациялашган мотоўқчиларнинг шиддатли юришлари учун замин ҳозирлаб беришарди. Таганротда бўлган жанг сира ёдимдан чиқмайдди. Биз қуршовда қолган эдик. Рақиблар муҳим тепаликларни ишғол қилишган, устимиздан дўлдек ўқ ёғдириб, қимир этгани қўйишмасди. Шунга қарамай қуршовдан чиқиб, душманга зарба бериш йўлини қидирардик. Ярадорлар кўп, санитарларнинг қўли-қўлига тегмасди. Қарасам, жанг майдонидан ярадорларни четга олиб чиқиш учун одам етишмаяпти. Гарчи бу менинг ишим бўлмаса ҳам, ёрдамга киришиб кетдим. От қўшилган линейкада ярадорларни четга олиб чиқиб, уларга шошилинич тиббий ёрдам кўрсата

бошладим. Буни кўрган командиримиз полковник Безношенко мени чақириб миннатдорчилик билдирди ва дарҳол штаб бошлиғига буйруқ берди: "Доктор Мухторовни Қизил Юлдуз орденига тавсия қилинг!" Кўп ўтмай менга жанговар орден топширилди.

Назрулла Мухторов 1944 йилнинг 2 июнида Бобруйск шаҳри учун олиб борилган жанглarda қаттиқ яраланиб, мамлакат ичкарасидаги госпиталларнинг бирига эвакуация қилинди. Шундан кейин яна қайтиб жангга кира олмади, заҳирадаги бўлинмаларда хизмат қилиб юрди. Орада Москвадаги шифокорлар малакасини ошириш Марказий институтида давлат имтиҳонларини муваффақиятли топшириб, шифокорлик дипломини олди. 1947 йилнинг охирларида ҳарбий хизмат тамом бўлгандан кейин уни Бухоро вилоятининг Шофриконтуманига ишга юборишди, туман соғлиқни сақлаш бўлимининг мудири бўлди. Аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш йўлга қўйилгач, Мирзачўлга отланди. Узоқ йиллар Гулистон тумани соғлиқни сақлаш бўлими мудири бўлиб ишлади. 1958—1971 йилларда эса Олмалиқ шаҳар соғлиқни сақлаш бўлимини бошқарди. Ташкилотчи шифокор 1971—1980 йилларда Оҳангарон шаҳар даволаш-санитария бирлашмасининг бош шифокори бўлиб қизгин фаолият кўрсатди.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор, соғлиқни сақлаш ва санитария муҳофаази аълоҳиси Назрулла Мухторов кўп йиллар давомида Олмалиқ шаҳар кенгашининг ноиби, Оҳангарон тумани жамоат ташкилотларининг фаол аъзоси сифатида катта жамоатчилик ишлари олиб борди, унинг бевосита раҳбарлиги ва иштирокида Оҳангарон шаҳар марказининг энг баҳаво ва сўлим жойида кўп ўринли замонавий даволаш-профилактика комплекси қурилиб, ишга туширилди. Айтиш мумкинки, бу билан у тирик-лигидаёқ ўзига ҳайкал қўйиб, катта ёдгорлик қолдириб кетди.

Назрулла ака ҳаёт бўлганида Ғалабанинг буюк 50 йиллиги нишонланаётган паллада 75 ёшга кирган бўларди. Яхшидан боғ қолади, дейишганидек собиқ жангчи, чавандозлар шифокори, ажойиб ташкилотчи Назрулла Мухторовдан яхши ном қолди. Унинг ишини фарзандлари, шогирдлари муносиб давом эттираётгани Назрулла Мухторовнинг барҳаётлигидан нишонадир.

Бундан ўн беш йил бурун хизмат тақозосига кўра Германияда оилам билан яшардик. Кечқурун хизматдан уйга келсам, рафиқам: "Суюнчи беринг, Тошкентдан меҳмон келди", деб қолди.

— Қанақа меҳмон? Ҳазиллашаяпсанми? Тошкент қайда-ю, Германия қайда, — дедим ҳайрон бўлиб.

Рафиқам бир гуруҳ Ўзбекистонликлар меҳмонхонага келишганини, бир аёл шу ерда хизмат қилаётган жияниги кўриши кераклигини, иттифоқо бир офицердан бизнинг адресимизни олганини, жиянини топишда ёрдамимиз кераклигини тушунтира кетди.

Эртага кечқурун соат олтида меҳмонхонага бориб, илтимосларининг жавобини берадиган бўлдик.

Эртаси куни ваъдага биноан меҳмонхона олдида ҳамшаҳаримиз билан учрашдик. Кеча шошилиб бир пиёла чой ҳам ичмай кетганлари учун бизни ўнғайсиз ҳолга солганларини, бугун 5—6 киши билан уйимизга марҳамат қилишларини илтимос қилдик. Ўзбекистонлик сайёҳлар гуруҳининг раҳбаридан рухсат олиб, уларни уйга олиб кетдик. Улар билан йўл-йўлакай танишиб, ҳол-аҳвол сўрашдик. Ёши олтмишлардан ошган, миқтигина, юриш-туришлари чаққон, кўзлари тийрак, шоп мўйловли гапдонгина отахон дарров эътиборимни ўзига тортди. Уни қаердадир кўрганман, негадир кўзимга жуда таниш дейману, сира эслай олмаيمان. Охири сўрашга мажбур бўлдим.

— Қаерликсиз, отахон?

— Чинозлик бўламан. Машҳур қўшиқчи шоир Акмал Пўлат ҳам чинозлик, менинг қадрдоним, — деди у қандайдир ғурур билан.

Мен ҳам ёшлигимда Чинозга кўп борганимни айтдим.

— Айтмоқчи, Чинозга кимникига борардингиз? — сўради Ҳамидулла отахон.

— Ўша ерда Раҳмонов деган амаким кўп йил шифокор бўлиб ишлаган, у киши ота ўрнида отам эдилар.

— Э, Абдувоҳид аками? Баракалла, отангизга раҳмат! Қани, ундай бўлса, бир қучоқлашиб кўришайлик-чи, биродар.

Биз кутилмаганда кўчада кучоқлашиб кўришиб кетдик. Мен назаримда фақат юртдошларимни эмас, узоқдаги қариндошларимни ҳам кўргандек бўлдим. Уйга боргунча отахон шифокор Абдувоҳид аканинг таърифини қилиб кетдилар.

А. Раҳмонов

— Янглишмасам, Абдувоҳид акам Чинозда урушдан кейин ўн йилдан ортиқ ишладилар, лекин сизга айтсам, энг қийин пайтда астойдил жон куйдириб ишлаганлар. У пайтда денг, касалхона тепаликда, мактаб олдида бўларди. На машинаси бор, на от-улови. Гапнинг қисқаси, Абдувоҳид акам Чинозда ўзларига тирик ҳайкал қўйиб кетганлар. Халқ ичида иззат-ҳурматлари жуда баланд эди.

Шу вақт менинг хаёлим бир лаҳза ҳозир Тошкентда яшаётган, одамларни нур билан даволаб, кўзининг нури кетиб, ногирон бўлиб қолган Абдувоҳид ака билан боғлиқ воқеаларга учди.

Абдувоҳид ака 1941 йилда Тошкент тиббиёт институтини тугатибоқ, урушга сафарбар бўлганликлари, 1-Украина фронтининг 253-алоҳида ишчи батальонида шифокор бўлиб, Москва, Киев остоналарида ҳаёт-мамот жангларида қатнашганлари, ярадор бўлиб, госпиталда даволанганлари, Ғалабадан кейин эса Германиянинг Галле шаҳрида хизмат қилганларини бир неча бор гапириб берган эдилар.

Болалик хотирамда қизиқ бир воқеа сақланиб қолган. 1943 йилнинг кеч кузида Абдувоҳид акам қисқа муддатли дам олишга келиб қолдилар. Хонадонимиз катталари дарров тўй ҳаракатига тушиб кетишди. Никоҳ тўйи янгича бўлди.

Келин-куёв ўртоқлари билан катта дастурхон атрофида ўтиришди. Мен ўша пайтда олти яшар бўлиб, оиламизнинг суюклиси сифатида келин-куёвнинг ўртасида ўтирган эдим. Тўйдан кейин бир ҳафта ўтар-ўтмас Абдувоҳид акам яна фронтга жўнаб кетдилар. Келинойим Фаридахон аямиз "Мен ҳам фронтга сиз билан бирга кетаман, тақдирим нима бўлса ҳам сиз билан бўлсин", деб туриб олдилар. Катталарнинг маслаҳати билан ҳозирча Абдувоҳид акам, бир-оз кейинроқ орқаларидан келинойим борадиган бўлишди. Ўша пайтда соғлиғи ёмонлиги туфайли хизматга нолойиқ деб топилган отам бир неча кун поездда йўл юриб, не-не машаққатлар билан келинойимни Ворошиловград вилоятининг Альчевский шаҳридаги Абдувоҳид акамнинг олдиларида қолдириб келдилар. Уларнинг ўша пайтда бирга тушган суратлари оиламиз альбомида ҳозир ҳам сақланади. Кўп ўтмай, 1945 йилнинг баҳорида келинойим Тошкентга қайтиб келдилар. Абдувоҳид акам ўз бўлинмалари билан Берлин томон отланган эканлар. Ниҳоят, уруш ғалаба билан тугади. 1945 йилнинг 30 октябрида Абдувоҳид акам кўкракларини орден ва медаллар билан тўлдириб қайтиб келдилар. Ўша куни тўй устига тўй бўлди, келинойим бизга жажжи қизалоқ ҳадя қилдилар. Исмини Саидахон қўйдик. Урушдан сўнг Абдувоҳид акам бирмунча фурсат Оқангарон, Чиноз тумани касалхоналарида бош шифокор, кейинчалик узоқ вақт Тошкент шаҳридаги 9- ва 6-поликлиникаларда шифокор-рентгенолог лавозимида самарали меҳнат қилдилар. Бу орада бирин-кетин 4 ўғил кўришди. Ҳозир Саидахон болалар шифокори, Абдуғафур жарроҳ, тиббиёт фанлари номзоди, Абдували самолётсоз, Абдумалик қурувчи-муҳандис, Абдурахим эса савдо ходими. Хуллас, замонанинг етук инсонлари бўлиб етишишди, бола-чақали бўлишди.

Ҳар йили 9 Май — Ғалаба куни оила аъзолари, қариндош-уруғлар тўпланишиб, у кишини халоскоримиз сифатида ҳурматларини жойига қўйиб, шарафлашимиз анъанага айланиб қолганини мамнуният билан эслаб қўйдим. Абдувоҳид акамнинг байрам куни башанг кийиниб, кўкракларига жанговар орден ва медалларини тақиб, дастурхоннинг тўрида болаларча самимий жилмайиб ўтиришлари кўзимга кўриниб кетди...

— Мен ҳам Сизни кўрган заҳотим кимгадир ўхшайптилар девдим-а, хаёлимни бузди Ҳамидулла ота,— Оббо

сиз-ей, чинозлик Абдувоҳид акамнинг укасиман денг-а? Баракалла, отангизга раҳмат!

Ҳа демай, бизнинг уйга ҳам етиб келдик. Дастурхонда ўзбек юрти неъматлари муҳайё эди. Магнитофондан Юнус Ражабий ижросида "Қаро кўзим" янграй бошлади. Ҳа демай ярим коса қатиқ солинган мастава, ортидан зирали паловхон тўра тортилди...

Бу меҳмондорчиликда мен олисдаги акам Абдувоҳид Раҳмоновни эслаб, уни қанчалар соғинганимни ҳис қилган эдим. Бунга неча йиллар ўтиб кетди. Энди эса ҳар йили Ғалаба байрами кунларида бу шодиёнага муносиб ҳисса қўшган табаррук кишининг орамизда йўқлигини ўйлаб чуқур хўрсинаман. Лекин у киши ҳақидаги илиқ ва самимий хотиротлар, одамларнинг миннатдорчилик билан номларини ёд этиши кўнглимга таскин беради.

ЖАСОРАТЛИ УМР

Чехрасидан нур ёғилиб турган бу аёлни эл-юрт муаллим сифатида танийди. У асли ўз касбининг устаси, зиёкор, тиниб-тинчимас халқ хизматкори бўлса-да, табиатан дилкаш ҳамшира, беморларнинг дардига даво, ярасига малҳам бўлган меҳри дарё, фидойи инсонлигини кўпчилик билмаса керак. 1940—41 йилларда Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтининг икки йиллик ўқитувчилар тайёрлаш курсини битирган Мавжуда уруш бошланганда шаҳардаги 82-ўрта мактабда рус тилидан дарс берарди.

Урушнинг дастлабки кунлариданоқ у ўзини жангчи деб ҳисоблади. Ўз дугоналари билан фронтдан мамлакат ичкари-си, Тошкентга эвакуация қилинган госпиталларга бориб ҳамшираларга қарашар, жангчиларга мактублар ёзиб, китоблар ўқиб берарди., Дугоналари, айниқса Ўғилой Мусаева билан фронтга кетамиз, олдинги сафда бўламиз, деб 'роса ҳаракат қилди. Аммо район ҳарбий комиссариатида "Ҳали ёшсиз, ўн саккизга тўлмагансиз" деб, уларнинг илтимосини рад этишди. Қизлар мақсадларига етиш учун ТошМИ қошидаги ҳамширалар тайёрлаш қисқа курсига кириб ўқишди. 1943 йилнинг мартада гапни бир жойга қўйгач, турли миллат вакилларидан ташкил топган 12 нафар тошкентлик қиз Ростов-Дон фронтига келиб қўшилишди.

Мавжуда ҳаракатдаги кўч-
ма дала госпиталида ҳам-
шира бўлиб ишга киришиб
кетди.

— 1944 йилнинг май
ойи эди,— дея фронт
воқеаларини эста олади Мав-
жуда Саидовна,— аскарла-
римиз Севастополь яқи-
нидаги Сапун тоғи учун
аёвсиз жанглар олиб бори-
шарди. Душман баланд-
ликдаги тоққа мустаҳкам
ўрнашиб олган. Бизнинг қў-
шинларимиз эса кафтдек
текис пастликда эдилар.
Сал бошини кўтарган одам
дарров кўзга яққол ташла-
нар, душман эса, у томонга
дўлдек ўқ ёғдирарди. Мен

ҳам ана шу жанг майдони-
да ҳали у, ҳали бу ярадор-
нинг олдида бўлиб, ярасини боғлайман. Ўзи юролмайди-
ганини опичиб, бир амаллаб судраб, окопга олиб тушаман,
кучим етса-етмаса ярадор солинган зилдек замбилни кўта-
ришга ҳаракат қиламан. Шунинг учун бўлса керак, зўриқ-
қанимданми яқинда бўлган кўричак операциясининг ҳали
яхши битмаган ўрни очилиб кетди. Бунинг устига-устак
оғир ярадор бўлдим, икки ойдан ортиқ госпиталда давола-
нишга тўғри келди. Тузалиб, яна сафга қайтдим. Бу орада
бизникилар катта қурбонлар эвазига Сапун тоғини қўлга
киритиб, душманни чекинтиришди.

Бир куни госпитал бошлиғи мени ҳузурига чақириб:

— Докторларнинг айтишича, сизда операциядан сўнгги
асорат қолибди. Бу ақволда армияда хизмат қилишингиз
қийин. Оғир иш қилолмасангиз. Шунинг учун фронт
ичкарасига кетишга ҳозирланинг,— деди.

Бунга жавобан мен озгина қизишдим:

— Мен бу ерга жанг қилгани, ярадор беморларга ёрдам
бергани келганман. Ҳеч қаёққа кетмайман.

— Сизга муҳим жанговар топшириқ бор,— деди вазмин-
лик билан госпитал бошлиғи,— ана шуни бажариш учун
фронт ичкарасига боришингиз керак. Аниқроғи, икки
ярадорнинг бирини Симферополь, иккинчисини Тошкент-
гача кузатиб борасиз. Қолган гапни у ерда айтишади.

М. Саматова турмуш ўртоғи билан

— Есть!— дедим ўнг қўлимни чеккамга яқинлаштириб, қоматимни ғоздек тик тутиб,— жанговар топшириқ бўлгач, бажармай иложим қанча.

Мен Тошкентга кузатиб борадиганим — Сапун тоғидаги шиддатли жангларда икки кўзидан яраланган йигит, батальон командирининг ўринбосари капитан Аҳмаджон Муҳаммаджонов бўлиб, асли Фарғонадан, Косонсойлик экан. Унинг иккала кўзи ниҳоятда қаттиқ шикастланган, тез фурсатда мураккаб операция қилишни талаб этарди. Бундай операцияни фақат етук мутахассис — академик Филатовгина қилиши мумкин эди. Маълумки, ўша вақтларда Филатов бошлиқ кўз касалликлари клиникаси Тошкентга эвакуация қилинган эди.

Тошкентга кетишимиздан олдин Сапун тоғини ишғол қилишдаги катта ташкилотчилиги ва кўрсатан жасорати учун капитан Аҳмаджон Муҳаммаджонов 1-даражали Ватан уруши ордени билан мукофотланди. Уни батальоннинг таркиби катта ҳурмат билан даволанишга кузатди. Узоқ йўлда бир-биримизга ҳамроҳ бўлиб, ўтган-кетганлардан гаплашиб келдик. У урушдан аввал қишлоқ хўжалиги институтини агрономлик ихтисоси бўйича битирган, озгина ишлаб, 1940 йилда армия хизматига чақирилган. Бокудаги сиёсий ходимлар тайёрлаш билим юртида таълим олган, сўнгра 216-ўқчи дивизиясининг 647-ўқчи полкида аввал кичик сиёсий ходим, кейинчалик умумий ишлар бўйича батальон командири ёрдамчиси бўлган экан. Бу батальон Сапун тоғининг бизникилар томонидан қўлга олинishiда жуда катта жасорат кўрсатан эди.

Ниҳоят, биз Тошкентга келдик. Академик Филатов капитан Муҳаммаджоновнинг кўзини синчиклаб текширгач, уни шу заҳотиёқ госпиталга ётқазишга буйруқ берди ва менга унинг олдидан кетмасликни алоҳида тайинлади. Мен Аҳмаджон Муҳаммаджоновни операция қилишганда ҳам, операциядан кейинги соғайиш дамларида ҳам доим у билан ёнма-ён бўлиб, кўнглини кўтариб қўлимдан келганча ҳамширалик бурчимни бажариб турдим.

Тақдирни қарангки, жанг майдонларидаги, уруш оқибатларини тугатишдаги ҳамкорлик, ягона мақсад сари дадил интилишлар уларнинг оила қуришига асос бўлди. Улар бирин-кетин икки ўғил кўришди, кейинчалик келинлик, қўша-қўша нсваралик бўлишди.

Аҳмаджон ака кўзи ожизлигига қарамай тиришқоқлиги, меҳнатсеварлиги туфайли севимли касбига қайтди. Фарғонада колхоз раиси, Мирзачўлда совхоз директори, туман пахтачилик бўлимининг бош агрономи бўлиб узоқ йиллар хизмат қилди.

— Мен ҳам жанговар дўстим, турмуш ўртоғимдан ортда қолмадим. Фарғона, Мирзачўл мактабларида ўқитувчилик қилдим. Қўқон педагогика институтини тугатдим. Деярли 50 йил ёш авлодга таълим бердим. Халқ олдидаги озми-кўпми хизматим ҳукуратимиз томонидан муносиб тақдирланди, дейди Мавжуда опа.

Ҳа, II жаҳон уруши қатнашчиси, қатор-қатор орден ва медаллар нишондори, собиқ ҳамшира, ҳозир эса эл-юртга таниқли зиёкор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи Мавжуда Саидовна Саматова, унинг оиласи билан хайрлашар эканман, ҳақиқатан ҳам улар босиб ўтган йўл жасоратли, ибратли умр эканлигига амин бўлдим. Кўнглимга урушда қатнашган Мавжуда Саидовнага ўхшаш ҳамшираларга бағишланган шеър қўйилиб келаверди:

Исмингиз унутганман, қаро эди қошингиз,
Зулфингиз эса сумбул, мағрур эди бошингиз,
Ўн саккизми, ўн тўққиз баҳор эди ёшингиз,
Сизни эслаб шёър битар жанговар сафдошингиз,
Хаёлимда яшайсиз, сиз — меҳрибон ҳамшира.
Изларингиз излайман, унутолмайман сира.

Ўт-олошлар ичидан бизни излаб топгансиз,
Гоҳо судриб, оғичлаб медресабатга чопгансиз.
Ертўла, окопларда кўздек асраб боққансиз,
Кўксимизга ҳаётнинг гулларини таққансиз.
Хаёлимда яшайсиз, сиз — меҳрибон ҳамшира,
Изларингиз излайман, унутолмайман сира.

Урушнинг жароҳати, яраси битмас ҳамон,
Қирғин деган офатни ер қаъри ютмас ҳамон,
Оналарнинг фарёди ҳулоқдан кетмас ҳамон.
Тирик қайтганлар борки, Сизни унутмас ҳамон,
Хаёлимда яшайсиз, сиз — меҳрибон ҳамшира,
Изларингиз излайман, унутолмайман сира.

Кўз ўнгимдан кетмайди ёшлик, баҳор фаслингиз,
Ўтил-қизим, неварам эгаллашди касбингиз,
Ўзбекман дер эдингиз, сўраганда аслингиз,
Ҳамон доғда Искандар, топмай исму жисмингиз,
Хаёлимда яшайсиз, сиз — меҳрибон ҳамшира,
Изларингиз излайман, унутолмайман сира.

МУНДАРИЖА

Кириш сўзи. Ғалабамиз муқаддасдир	4
Минг бир жон	7
Ҳожибобо	10
Катта карвон	15
Эл-юрт ардоғида	18
Эзгу хотира	21
Қалб даъвати	24
Рейхстаг олдидаги ўйлар	26
Қаҳратон қиш эди ўшанда	29
Йиллар ёди	31
Узоқ Шарқда	33
Асака довруғи	35
Шарафли умр	37
Рейхстагда номи битилган	41
Доктор, эшитяпман!	44
Олтин тўй	46
Чўлқуварлар шифокори	47
Ленинград қамалида	50
Фидойи инсон	52
Ҳизирсифат аллома	58
Урушнинг энг ёш қатнашчиси	63
Урушнинг номи ўчсин!	70
Саломатлик посбони	73
Доришунослар султони	76
Олдинги сафда	81
Фидокор	85
Бош ҳарбий руҳшунос	88
Устознинг бахти	91
Жангтоҳда кутилган янги йил	94
Ленинград фронтида	96
Чарм тўп устаси	100
Саҳоватли инсон	103
Ҳавас қилса арзийди	107
Матонатли инсон	110
Ҳақиқий ҳаёт дарси	115
Унинг номидаги кўчада	121

Йигирма ёшли йигитлар	126
Фронт ортидаги жасорат	129
Жанговар дўстлик	132
Умр мазмуни	137
Тадбиркор жангчи шифокор	142
Дил амри билан	144
Эзгуликка бахшида умр	149
Ғалаба баҳорида	150
Шерматободлик ҳарбий фельдшер	152
Сталинград остоналарида	155
Савобли ишлар қилиб	157
Пульково тепаликларида	161
Уруш асорати	163
Бунёдкорлар шифокори	165
Болаларнинг биринчи жарроҳи	167
Сафар жарроҳ	172
Исми жисмига монанд	174
Ғалаба сурури	177
Фидойи умр	179
Гвардиячи дивизиянинг етакчи жарроҳи	182
Ота қадрдоним	185
Қилни қирқ ёриб	189
Ўқчи кўчалик жангчи	193
Касбига содиқ одам	198
Калугадаги жангларда	200
Ташаббускор шифокор	203
Ҳам ҳабиб, ҳам табиб	206
Кўктерак луқмони	211
Эски ярани тирнаманг, ука!	212
Шонли йўл	216
Дарга	218
Волга бўйидаги жангларда	221
Иккинчи умр	224
Яхшидан боғ қолади	227
Қўшалоқ байрам	230
Ҳамон сафда	233
Чавандозлар шифокори	235
Таскин	239
Жасоратли умр	242

Илмий-оммабон нашр

РАҲМОНОВ ИСКАНДАР РАФИҚОВИЧ

ОҚ ЛИБОСЛИ ХАЛОСКОРЛАР

Тошкент, Ибн Сино номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси,
Навой кўчаси, 30

Таҳририят мудири *Б. Мансуров*
Муҳаррир *М. Қодирова*
Бадий муҳаррир *Э. Валиев*
Техник муҳаррир *В. Мешчерякова*
Мусаҳҳиҳ *С. Абдунабиева*

ИБ № 2149

Босмахонага 14.11.94 да берилди. Босишга 15.02.95. рухсат этилди. Бичими 84x108¹/₃₂ босмахона қоғози. Офсет босма. Шартли босма табоқ 13,02. Нашр. босма табоқ 13,98. Шартли бўёқ-оттиски 13,23. 50—94-рақамли шартнома. Жами 6000 нусхада. рақамли буюртма. Нархи шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитаси Тошкент китоб-журнал фабрикаси. 700194, Тошкент, Юнусобод даҳоси, Муродов кўчаси, 1.